300.714

19

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

114/115
2015/2016

FŐSZERKESZTŐ

TORBÁGYI MELINDA

SZERKESZTŐ

TÓTH CSABA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BUZA JÁNOS
L. KOVÁSZNAI VIKTÓRIA
CRISTIAN GĂZDAC
NAGY ÁDÁM
V. SZÉKELY GYÖRGY

CXIV– CXV. ÉVFOLYAM

2015–2016

KIADJA
A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST, 2017

TARTALOM

V. Székely György 1955–2017 (Tóth Csaba) ... 3
Kőszegi Tivadar (1931–2014) (Biró Sey Katalin) ... 7
Kőszegi Tivadar írásai (Baloghné Ábrányi Hedvig) ... 9
Lázár László, dr. (19128–2017) (Torbágyi Melinda) ... 10

A MAGYAR PÉNZTÖRTÉNET KUTATÓI –
A 2016. OKTÓBER 6-I KONFERENCIA ELŐADÁSAI ... 11
Weisz Boglárka: Az Árpád-kori Szlavónia pénztörténetének néhány jelensége ... 13
Tóth Csaba: Hóman Bálint Károly Róbert pénzügyi politikájáról ... 21
Ujszászi Róbert: A 20. századi magyar numizmatika lelke és motorja ... 27
V. Székely György: Huszár Lajos és a kora újkori pénztörténet ... 39
Buza János: Horváth Tibor Antal pénztörténeti munkássága ... 45

TANULMÁNYOK ... 49
Budaj Marek: Egy érmelelet Bénye környékéről ... 49
Tóth Csaba – Varga Máté: 14. századi bécsi denárlelet Ádánd–Hetyepusztáról ... 63
Ujszászi Róbert: Ottó király pénzverése ... 73
V. Székely György: 15. századi pénzleletek Bajna határából I. ... 93
Hunka, Jan – Prohnenko, Igor – Zsilenko, Mária: A királyházai Nyaláb vár pénzérméi ... 115
Gyöngyössy Márton: Nemzeti pénzverésünk fénykora (1440–1540). Kutatási helyzetkép ... 131
Buza János: Az „oláh forint" és a „tult" ... 137
Prohászka László: A magyar királyi székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred Bory Jenő tervezte alakulatjelvényei ... 147
L. Kovásznai Viktória: Ferenczy Béni éremművészetének korai szakasza és egykorú levelei Reményi Józsefhez ... 153

KISEBB KÖZLEMÉNYEK ... 163
Prohászka Péter: Új adatok az óhutai kelta kincslelet előkerülési körülményeihez ... 163
Fehér Tamás: Római aranyak Brigetio territoriumáról ... 169
Prohászka Péter: Középkori bizánci érmek Komárom-Esztergom megye nyugati részéből ... 177
Fodor István: Megjegyzés a huszti (máramarosi) dirhemlelethez ... 183
Ujszászi Róbert: Ismeretlen denár a 13. század végéről ... 189
Soltész Ferenc Gábor: Egy II. Lipót-tallér, amely kimaradt a Huszár-katalógusból ... 193
Zombori Lajos: Lánchídjegyek az 1850-es évekből ... 197
Soós Ferenc: Kilényi Hugó nemesi és címereslevele ... 201

Könyvismertetések ... 207
Társulati élet 2014–2015 ... 221

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

FŐSZERKESZTŐ

TORBÁGYI MELINDA

SZERKESZTŐ

TÓTH CSABA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BUZA JÁNOS L. KOVÁSZNAI VIKTÓRIA
CRISTIAN GĂZDAC NAGY ÁDÁM
V. SZÉKELY GYÖRGY

CXIV– CXV. ÉVFOLYAM

2015–2016

KIADJA
A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST, 2017

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

INHALTSVERZEICHNIS

Nekrologe: György V. Székely 1955–2017 (Tóth, Csaba) ... 3
Nekrologe: Tivadar Kőszegi (1931–2014) (Biró Sey, Katalin) ... 7
Publikationen von Tivadar Kőszegi (Baloghné Ábrányi, Hedvig) ... 9
Nekrologe: László Lázár, dr. (19128–2017) (Torbágyi, Melinda) ... 10

DIE FORSCHER DER UNGARISCHEN MÜNZGESCHICHTE – BEITRÄGE DER KONFERENZ VOM 6. OKTOBER 2016 ... 11
Weisz, Boglárka: Manche Erscheinungen der Geldgeschichte von Slawonien der Árpádenzeit (Rezümee) 13
Tóth, Csaba: Bálint Hóman on the Financial Politics of Charles I (Anjou) 21
Ujszászi, Róbert: The Soul and Driving Force of Hungarian Numismatics in the 20th Century (Summary) 27
V. Székely, György: Lajos Huszár und die Münzgeschichte der 16.-17. Jahrhunderte ... 39
Buza, János: Geldgeschichtliche Forschungen von Tibor Antal Horváth (Rezümee) ... 45

STUDIEN ... 49
Budaj, Marek: Find of 13th Century Coins in the Area around Bíňa (Summary) ... 49
Tóth, Csaba – Varga, Máté: A 14th Century Hoard of Wiener Pfennigs from Ádánd–Hetyepuszta (Summary) ... 63
Ujszászi, Róbert: King Otto's Coinage (Summary) ... 73
V. Székely, György: Münzfunde aus dem 15. Jahrhundert in der Gemarkung von Bajna I. ... 93
Hunka, Jan – Prohnenko, Igor – Zsilenko, Mária: The Coins of Castle Nyaláb in Korolevo (Summary) ... 115
Gyöngyössy, Márton: Das goldene Zeitalter der ungarischen Münzprägung (1440-1540). Ein Bericht über den Forschungsstand ... 131
Buza, János: Der „Walachische Gulden" und der „Tult" (Rezümee) ... 137
Prohászka, László: The Badges of the 17th Hungarian Royal Infantry Regiment of Székesfehérvár Designed by Jenő Bory (Summary) ... 147
L. Kovásznai, Viktória: Béni Ferenczy's Early Medals and His Contemporaneous Letters to József Reményi (Summary) ... 153

KLEINERE STUDIEN ... 163
Prohászka, Péter: Neue Angaben zur Fundgeschichte des keltischen Schatzfundes von Óhuta (Rezümee) .. 163
Fehér, Tamás: Roman Gold Coins from Brigetio and its Territory (Summary) ... 169
Prohászka, Péter: Mittelalterliche byzantinische Münzen aus dem westlichen Teil des Komitats Komárom-Esztergom (Rezümee) ... 177
Fodor, István: A Remark on the Dirham Hoard of Huszt (Máramaros) (Summary) ... 183
Ujszászi, Róbert: An Unknown Denar from the End of the 13th Century (Summary) ... 189
Soltész, Ferenc Gábor: Ein Taler von Leopold II, der aus Huszár's Münzkatalog fehlt ... 193
Zombori, Lajos: Bridge-toll tickets on the Chain Bridge in the 1850-ies ... 197
Soós, Ferenc: Letters Patent of Nobility of Hugó Kilényi ... 201

Literatur ... 207
Gesellschaftliches Leben (2014-2015) ... 221

V. Székely György
(1955–2017)

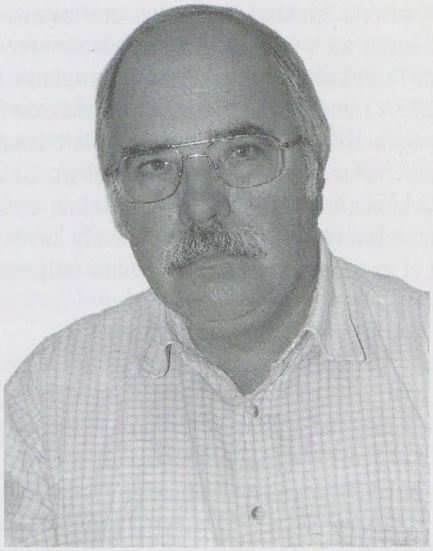

V. Székely György, a Kecskeméti Katona József Múzeum munkatársa tragikus autóbalesetben elhunyt 2017. augusztus 4-én. Vétlen volt. Élt 62 évet. Száraz és megmásíthatatlan tények ezek, amelyekkel vitatkozni nem lehet, felfogni és feldolgozni nehéz feladat. Gyászoljuk mint férjet, családapát, munkatársat, jó barátot, régészt, történészt, numizmatikust.

Gyuri történelem-régészet szakon végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. A régi pénzek iránt érzett gyermekkori szenvedélye egyetemista pályafutását is végigkísérte: 1977-ben belépett a Magyar Numizmatikai Társulatba, amely évtizedekkel később, 2001-ben kiemelkedő szakmai munkásságát Réthy László-jutalóméremmel ismerte el. Részt vett az egyetem éremgyűjteményének rendszerezésében, szakdolgozatát pénztörténetből, a szlavón báni pénzverésből írta László Gyula professzorhoz 1978 áprilisában. Első tudományos műve értékállóságát bizonyítja, hogy a védést követően két évvel később német nyelven megjelenhetett a *Dissertationes Archaeologicae* sorozatban, és azóta megkerülhetelen alapműnek számít a témában.

Az egyetem elvégzése után Kecskemétre került régésznek. Számos régészeti feltárást vezetett, és bár elsősorban az Árpád-kori és késő középkori településtörténet foglalkoztatta, ugyanolyan szakmai precizitással tárta fel a szarmata gödröket és az őskori településeket. Munkája akadt bőven: kezdetben tervásatások, leletmentések, majd az 1980-as évek végétől meginduló zöldmezős beruházások, autópálya-építkezések, kőolajvezetékek nyomvonalán végzett nagyfelületű feltárások kötötték le ideje nagy részét közel két évtizeden át: a munka ugyanis nem csupán „gyöngyvirágtól lombhullásig" tartott, hanem azokon jócskán túl is.

Ilyen helyzetbe kerülve a legtöbb régész elvész a mindennapi rutinban, mondhatni robotban: örül, ha bírja szusszal azt az ásatásdömpinget, amelynek révén egyébként jelentős mértékben járul hozzá múzeuma fennmaradásához. Arra gondolni sem mer, hogy mikor lesz ideje arra, hogy az általa feltárt hatalmas mennyiségű leletanyagot valaha is feldolgozza, ne adj'Isten, publikálja. Főleg arra nem gondolhat a régész, hogy más területeken is kalandozzon. Gyurinak azonban – időről-időre – sikerült kitörnie ebből a mókuskerékből.

Az ókor, a közép- és kora újkor pénztörténetével hivatásszerűen foglalkozó szakemberek – akikből nincs olyan sok Magyarországon – általában régész végzettséggel bírnak. Pályaelhagyók ők, hiszen a numizmatikáért cserébe eldobták maguktól a régészeti feltárásokkal járó örömöt. Gyuri ezzel szemben szakmai pályafutása

során végig megőrizte hűségét mindkét diszciplínához. Ha ásni kellett, hát ásott, ha kiállításrendezés volt a feladat, azzal is örömmel megbirkózott. Mindenközben kezelte és fejlesztette a kecskeméti múzeum éremgyűjteményét, évről évre újabb és újabb eredményeket publikált a numizmatika tárgykörében, vett részt hazai és külföldi konferenciákon. Gyakorló régészként nyilván nem bánta a terepen töltött időszakokat, de amikor tehette, visszaszökött íróasztalához, ahol várták kedvenc éremleletei.

A mosolygós, viccelődő, joviális természetű emberről külső alapján első látsára senki nem gondolta volna, hogy a tudományos munkában mennyire aprólékos, precíz. Példának okáért Magyarországon kétség kívül ő értett legjobban a friesachi denárok problémaköréhez: ez a terület a rendszerező elméje számára épp megfelelő terepnek bizonyult. Kiemelt kutatási területe a közép- és a kora újkori magyar pénztörténet, főként a 13–17. század pénzleleteinek és pénzforgalmának feldolgozása volt. Pénzek tízezreit határozta meg, leletfeldolgozásai, illetve az ezekre épülő, a pénzforgalommal kapcsolatos megállapításai máig helytállóak.

A közelmúltban vágott bele olyan feladatokba, amelyeket már sajnos nem fejezhetett be. A napjainkban oly divatos mikrorégiós kutatások során több lelőhely (Hajdúböszörmény-Téglagyár, Bugac-Felsőmonostor, Kiskunmajsa-Jonathermal, Castrum Tetel/Solt-Tételhegy) éremanyagának feldolgozásából próbált pénzforgalmi következtetéseket levonni. Az MTA Lendület Középkori Gazdaságtörténeti Kutatócsoport tagjaként közösen kezdtük meg a Kárpát-medencében 1000 és 1440 között elrejtett érmeleletek korpuszának összeállítását. Júliusban még járt nálunk a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. Beszélgettünk, vitatkoztunk, egyeztettünk, lefektettük az alapjait a nagy közös munkának. Megegyeztünk: nyár van, most mindenki pihenjen, de ahogy eljön az ősz, most már igazán komolyan belevágunk, hisz oly kevés az idő és oly sok a feladat!

Gyuri rengeteg munkát végzett el az utóbbi négy évtizedben és rengeteget szeretett volna még.

Hiányozni fogsz, Gyuri!

Tóth Csaba
Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár

V. Székely György numizmatikai tárgyú publikációi

1980 *Slawonische Banalmünzprägung.* Dissertationes Archaeologicae. Ser. II. No. 8. Budapest

1981 Árpád-kori templom feltárása Ladánybene határában. *Műemlékvédelem* 25: 2, 109–111.

1982 17. századi éremlelet Zubogyról. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 21, 75–79.

1984 13. századi kincslelet Ladánybene–Hornyák-dombról. *Cumania* 8, 209–272.

1987 Kecskemét 17–18. századi pénzforgalma a korabeli éremleletek tükrében. In: Sztrinkó István (szerk.): *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1984.* Kecskemét, 112–118.

1992 A Kecskemét–nyíri friesachi éremlelet. *Cumania* 13, 113–162.

1992 XVIII. századi feljegyzés egy friesachi éremleletről (A szalacsi lelet). *NK* 90–91 (1991–1992) 105–113.

1993 Niederländische Münzen in ungarischen Funden. In: *Proceedings of the XIth International Numismatic Congress. Vol. IV.* Louvain-la-Neuve, 39–45.

1994 Az ezüstpénzverés helye és szerepe a késő középkori magyar pénzrendszerben és pénzforgalomban. *NK* 92–93 (1993–1994) 46–50.

1994 Kecskeméti adatok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc pénzügyeihez. In: Székelyné Kőrösi Ilona (szerk.): *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1992.* Kecskemét, 113–120.

1994 Megjegyzések a késő Árpád-kori éremleletek keltezéséhez. In: Nagy Ádám (szerk.): *A numizmatika és a társtudományok I.* Szeged, 115–124.

1996 A tizenötéves háború éremleleteinek gazdaság- és társadalomtörténeti elemzése. *NK* 94–95 (1995–1996) 27–31.

1996 Eredmények és problémák a későközépkori magyar pénzrendszer kutatásában. In: Krankovics Ilona (szerk.): *A numizmatika és a társtudományok II.* Debrecen, 45–55.

1998 16. századi pénzlelet Pálmonostoráról (A tallérforgalom első évtizedei Magyarországon). *Cumania* 15, 5–92.

1999 A tallérforgalom összetételének változása a 16. századi Magyarországon és Erdélyben az éremleletek tükrében. In: Bertók Krisztina – Torbágyi Melinda (szerk.): *Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára.* Budapest, 315–337.

1999 15–16. századi denárlelet Kunfehértó határából. In: Szakál Aurél (szerk.): *Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára.* A Thorma János Múzeum Könyvei 3. Kiskunhalas, 365–400.

1999 13. századi friesachi pénzlelet Esztergomból. Der Friesacher Münzfund aus dem 13. Jh. aus Esztergom. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 6, 263–280.

1999 Éremleletek és pénzforgalom Kecskeméten a 17. század második felében. In: Németh Péter – Ulrich Attila – Lakatos Sarolta (szerk.): *A numizmatika és a társtudományok III.* Nyíregyháza, 243–251.

1999 A kelebiai ezüstkincs sisakdíszes lemeze és heraldikai vonatkozásai. In: Romsics Imre – Wicker Erika (szerk.): *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1998.* Kalocsa, 49–58.

2000 A friesachi dénárok magyarországi forgalmának kezdetei. *Az Érem* 56 (2000): 2, 6–13.

2001 A hetényegyházi római denárlelet. Somogyvári Ágnes (szerk.): *Rejtett kincsek 3.* Kecskemét.

2002 Elkülönülés vagy egységesülés? A hódoltsági éremleletek összetételének strukturális változásai a 16. századi Magyarországon. In: Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi (szerk.): *A hódoltság régészeti kutatása.* (Opuscula Hungarica III.) Budapest, 325–331.

2002 II. Ulászló körmöcbányai dénárai. In: Torbágyi Melinda (szerk.): *A numizmatika és a társtudományok IV.* H. n. é n. [Budapest 2002], 95–107.

2002 A pénzverés és a pénzforgalom kapcsolata a 13. századi Magyarországon. *NK* 100–101 (2001–2002) 125–130.

2002 Numizmatikai gyűjtemény. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *A százéves Kiskun Múzeum.* [Kiskunfélegyháza], 49–52.

2003 Differentiation or Homogenisation? Structural Changes in the Composition of Coin Finds in Sixteenth-century Hungary. In: Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi (eds.): *Archaeology of the Ottoman Period in Hungary.* (Opuscula Hungarica III.) Budapest, 337–343.

2004 A tallérverés kezdetei. *Pénzügyi Szemle* 49: 9, 998–1004.

2005 16. századi aranypénzlelet Karcag határából. (Leletadatok az aranypénzek forgalmához a 16. századi Magyarországon). In: Bíró-Sey Katalin – Csoma Mária – Gedai István (szerk.): *In memoriam Ludovici Huszár.* Budapest, 179–193.

2007 Az ozorai I. pénzlelet a hódoltsági pénzforgalom tükrében. In: Torbágyi Melinda (szerk.): *A numizmatika és a társtudományok VI.* Székesfehérvár, 111–124.

2007 13. századi kincslelet Ladánybene–Hornyák-dombról. In: Ritoók Ágnes –Garam Éva (szerk.): *A tatárjárás (1241–1242).* Kiállítási katalógus. Budapest, 92–93.

2008 A kun szállásterületek pénzforgalma a középkorban. In: Novák László Ferenc (szerk.): *Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön.* Az Arany János Múzeum Közleményei 11. Nagykőrös, 193–204.

2008 Bronzkori és Árpád-kori leletek Dunavecse határából. (Társszerző: Cséki Andrea.) In: Bánkiné Molnár Erzsébet – Bereznai Zsuzsanna (szerk.): *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 11–12.* (2006–2007) Kecskemét, 187–196.

2010 A Kiskun Múzeum numizmatikai gyűjteménye. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Múzeu-mi kutatások Bács-Kiskun megyében 13.* (2008–2009). Kecskemét, 139–143.

2013 Elfeledett Árpád–kori éremleletek a Duna–Tisza közén. *Cumania* 26, 113–138.

2014 A Solt–Tételhegyen előkerült numizmatikai anyag értékelése. In: Somogyvári Agnes – Szentpéteri József – V. Székely György (szerk.): Településtörténeti kutatások. Solt–Tételhegy, Kiskunfélegyháza–Amler-bánya. *Archaeologia Cumanica* 3, 245–261.

2014 Tatárjárás és numizmatika. Egy történelmi katasztrófa pénzforgalmi aspektusai. In: Rosta Szabolcs – V. Székely György (szerk.): *„Carmen miserabile". Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére.* Kecskemét, 331–344.

2016 Pénzleletek a középkori Magyarországon (1000–1437). (Társszerző: Tóth Csaba.) In: Weisz Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest, 149–165.

2016 *Aranyak a szántásban.* A MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont honlapja, a Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport Havi színes internetes rovatában (2016. jún. 20.). http://www.numismatics.hu/kiemelt/v-szekely-gyorgy-aranyak-a-szantasban/

2017 *A mérleg nyelve.* A MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont honlapja, a Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport Havi színes internetes rovatában (2017. május 24.) (Társszerző: Tóth Csaba.) http://www.tti.hu/lendulet/kozepkori-gazdasagtortenet/havi-szines/2737-a-merleg-nyelve.html

2017 Régészeti adatok az Árpád-kori mérlegsúlyok csoportosításához. (Társszerző: Tóth Csaba.) In: Weisz Boglárka (szerk.): *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest, 155–180.

2017 Huszár Lajos és a kora újkori pénztörténet. *NK* 114–115 (2015–2016) 39–44.

2017 15. századi pénzleletek Bajna határából. I. (A sárási lelet). *NK* 114–115 (2015–2016) 93–114.

Kőszegi Tivadar (1931–2014)

Serlegvacsorai megemlékezés[1]

Kőszegi Tivadar aktív, nagy tudású gyűjtő volt, akit a szakmában mindenki ismert, hiszen gyűjtői tevékenysége közel 70 évet ölelt fel.

1931-ben született Kapolcson, ahol édesapjának egy kis vízimalma volt, abból tartotta el családját, taníttatta két lányát, Margitot és Zsuzsát, valamint fiát, Tivadart.

Tivadar elemi iskoláit Kapolcson végezte, gimnáziumi tanulmányait pedig Budapesten a Fasori Evangélikus Gimnáziumban folytatta. A 11 éves kisfiú eleinte a gimnázium internátusában lakott, majd később budapesti rokonoknál. Mire leérettségizett, nagyot változott a világ. A háború után, 1948-ban az egyházi iskolákat államosították, de nemcsak az iskolákat, hanem a gyárakat, üzleteket, a nagyobb és kisebb magánvállalkozásokat is. Így a Kőszegi család malma is az állam kezébe került, a tulajdonos, Tivadar édesapja pedig börtönbe, mert főbenjáró kihágást követett el, néhány kilóval több gabonát őrölt meg a malomban, mint az megengedett volt. Amikor 1950-ban Tivadar leérettségizett, a börtönben ülő szülő nem számított jó ajánlólevélnek. Ezért nem, hogy továbbtanulni nem tudott, de elhelyezkedni sem, csak segédmunkásként kapott állást. Megpróbálta kitanulni a vasesztergályos szakmát, de ez kézügyesség hiányában nem ment.

Nagyon érdekes Tivadar felvételi lapja a Numizmatikai Társulatban – kelt 1955. február 3-án (Huszár Lajos kézírásával kitöltve). *„Kőszegi Tivadar, foglalkozása segédmunkás, nyelvismerete: latin, német, angol."* Ez volt az a történelmi időszak, amikor például Eszterházy Péter édesapja – Eszterházy Mátyás gróf – a pomázi útépítőknél dolgozott, szintén segédmunkásként. Amikor 1956 októberében, a forradalom kezdetén munkára jelentkezett, a művezetője azt mondta *„ma nem dolgozunk gróf úr, szünetel a demokrácia"*.

Egy későbbi társulati adatlapon Tivadar már gépkocsivezetőként szerepel a nyilvántartásban. Ezt a foglalkozását űzte egészen nyugdíjas koráig. Hiába biztatták nővérei, hogy tanuljon valamit esti vagy levelező kurzuson, hiszen az 1960-s évektől ez már lehetséges volt. Nem akart semmi mással foglalkozni, mint numizmatikával, abban képezte magát folyamatosan, sokat olvasott, kutatott az Éremtárban és a Numizmatikai Társulat könyvtárában is. Gyűjtői szenvedélye már gyermekkorában megmutatkozott és életre szóló hobbi lett belőle. Elemista korában először madárcsőrt – bármilyen furcsa is, de így volt –, később kagylókat, ásványokat, majd bélyeget gyűjtött. Gimnazista korában megvált a bélyegektől, és akkor kezdett el régi pénzekkel foglalkozni, amelyek mellett azután élete végéig kitartott. Az ásványgyűjtés szenvedélyéből annyi maradt, hogy hagyatékából előkerült egy ametisztömb.

1958-ban, amikor én az MNM Éremtárába kerültem, akkor Tivadar már állandó és oszlopos ügyfele volt az osztálynak (a szájhagyomány szerint 1947–48 óta járt oda), és sokkal többet tudott az antik numizmatikáról, mint én, aki egyetemi hallgatóként csupán néhány hónapnyi oktatás kaptam Alföldi Máriától. Így volt ez 35 év-

[1] Elhangzott a Magyar Numizmatikai Társulatban 2016. december 15-én.

vel később is, amikor Tivadar Tóth Csabát, az Éremtárba került, frissen végzett régészt avatta be a középkori magyar numizmatika rejtelmeibe. A sofőrködés mellett és közben, ha kis szabad ideje akadt, azt az Éremtárban töltötte, bújta a könyveket, olvasott, képezte magát és a leglehetetlenebb érmeket hozta meghatározásra, amit aztán sikerrel el is végzett. Görög, római, kelta, magyar és külföldi középkori és újkori pénzek, továbbá emlékérmek, mind beletartoztak érdeklődési körébe. Gyűjteményét állandóan fejlesztette. Amikor én az Éremtárba kerültem, akkor éppen a kelta pénzek számítottak a kedvenceinek, de „mindenevő" volt. Igaz, anyagi lehetőségei korlátozottak voltak, sofőri fizetésből nem sok mindenre jutott még akkor sem, ha létfenntartási költségeit minimalizálta is. Rokonoknál lakott, üzemi konyhán étkezett, ruházkodásra szemmel láthatólag alig költött. Szerencséjére jól tűrte a hideget. Télen is többnyire rövidujjú ingben járt, zakója volt ugyan, de télikabátban soha sem láttuk. Egészen spártai módon élt, minden pénzét az érmekre költötte, azt is, amit szerény sofőri fizetésén kívül éremmeghatározással és numizmatikai tanácsadással keresett. Így sikerült mintegy 70 év alatt egy jelentős gyűjteményt összehoznia, ami közel 8000 darabot számlált. Görög provinciális, nyugati és keleti kelta pénzek, római köztársasági és császárkori bronzok és ezüstök, bizánci veretek, magyar Árpád-kori, vegyesházi, Habsburg- és erdélyi pénzek, történelmi emlékérmek, újkori magyar és külföldi pénzek alkották a gyűjteményét. Gyűjteménye színvonalát jelzi, hogy 270 darabot a Nemzeti Múzeum védettségre tartott érdemesnek.

Tivadar öregségére is szerény körülmények között élt és lakott egy budapesti Bartók Béla úti házban, a volt mosókonyhában. Ott tartotta az éremgyűjteményét is. Nem lévén örököse, 2007-ben éremgyűjteményét halála esetére a MNM Éremtárának ígérte, erről a szándékáról szerződést is kötött a múzeummal. Az ajándékozás feltétele volt, hogy a MNM vállalja Tivadar temetését a kapolcsi temetőben és síremlék állítását, amelynek méreteit és a felirat szövegét is megadta. *(Meum nomen erat Kőszegi natus Theodor vacatus fructum vitae meae collectionem numismaticam Museo Nationali Hungarico reliqui. Natus Kapolcs 1931. X. 5 - obiit....* [az elhalálozás dátuma]. Tivadar azt is kikötötte, hogy ha még életében olyan helyzetbe kerülne, hogy a gyűjteményt megfelelő módon elhelyezni nem tudja, a múzeum a darabokat az Éremtárba szállíttatja és letétként őrzi.

2012 tavaszán kérte a gyűjtemény múzeumba szállítását, mert nem találta biztonságosnak az otthoni körülményeket. A gyűjteményt két éremszekrényben a múzeumba szállították. Nem tudott pontos listát adni a gyűjteményről, ezért a kulcsok nála maradtak. Majd néhány hét múlva Tivadar elmondta Torbágyi Melindának, az Éremtár vezetőjének, hogy megnősül. Az ara egy gazdag nő, ékszerész és mintegy 30 évvel fiatalabb Tivadarnál, aki úgy gondolta, hogy a hölgy majd beletanul a numizmatikába és folytatja a munkát. Ezért a gyűjteményt elviszik és egyelőre a hölgy széfjében helyezik el. 2012 júniusában elszállították a gyűjteményt, ami ezt követően hamarosan eltűnt a hölggyel együtt. Az elvitelt nem lehetett megakadályozni, hiszen a tulajdonos élt és így rendelkezett. Ezt követően Tivadar már csak ritkán fordult meg az Éremtárban, majd egy idő múlva Torbágyi Melindának panaszkodott, hogy őt kifosztották, és a szóban forgó hölgyet végül el sem vette. A történet teljes bizonytalanságba torkollik, csak a gyűjtők körében terjedő megbízhatatlan hírekre lehet támaszkodni, hogy Tivadar vásárol, de nem tud fizetni, adósságokat csinál, gyűjteményének darabjait külföldön árulják. Mindezek kósza hírek, de még is említeni kell, mert hirtelen és furcsa halála (elesett a Széll Kálmán téren és pár nap múlva sérüléseibe belehalt a kórházban) és a gyűjtemény eltűnése között lehet valami összefüggés.

A 2012–2014 közötti események olyan képet rajzolnak Tivadarról, ami a korábbi 60 évben nem volt rá jellemző. Teljes személyiségváltozásnak tűnik – a nősülés, a gyűjtemény elszállítása a biztos helyről, az utókor számára megőrzött Kőszegi-gyűjtemény mítoszának hirtelen felszámolása. Ezek a cselekedetek személyiségváltozással, de a korral is magyarázhatók, hiszen 83-84 éves volt a történtek idején.

Hogy mégse ezekkel a szomorú és negatív eseményekkel zárjam a megemlékezést, visszanyúlok életének korábbi pozitív és alkotói szakaszába. Az 1960-s évektől kezdve írt apró közleményeket a Numizmatikai Közlöny, az Éremtani Lapok és az Az Érem hasábjain. Többnyire a gyűjteményébe került verőtőváltozatokról, ritka vagy addig ismeretlen verőtővel vert antik és magyar középkori pénzekről. Az Éremgyűjtők Egyesületének is dolgozott, az árverésre kerülő érmek nyilvántartását rendezte, amíg a számítógépes regisztrálás ki nem szorította ebből a munkából. Az Egyesület 1995-ben a Széchenyi-jutalomérem III. fokozatával, 2003-ban pedig II. fokozatával honorálta munkáját.

Csak két érmet emelek ki vele kapcsolatban. Az egyik iskolájának, a Fasori Evangélikus Gimnáziumnak a 100 éves jubileumára készült egylapú emlékérem, amelyet ő maga publikált a Numizmatikai Közlönyben (1995–1996, 128). A lovát ugrató ifjú ábrázolása a Parthenon fríz utánérzésével készült. Az érmet Radnai Béla szobrászművész tervei nyomán Visnyovszky Lajos főiskolai tanársegéd készítette.

A másik érem Tivadar 50. születésnapjára készült valószínűleg 1981-ben. Bronz, átmérője 68 mm, Madarassy Walter műve. Előlapján Tivadar portréja látható, a hátlap I. Ulászló új típusú denárát mutatja, amelyet Tivadar a Numizmatikai Közlöny 1981–1982. évi számában publikált. Valószínűleg maga rendelhette az érmet Madarassytól, nem tudni hány példány készült belőle. Egy példány van az Éremtárban, ami Tivadartól csere útján jutott a gyűjteménybe.

Ennyi maradt Tivadarból, szomorú, hogy ami igazán emléket állított volna neki és munkásságának, a gyűjteménye, amelynek egész életét szentelte eltűnt, semmivé vált, pedig gyűjtője megérdemelte volna, hogy egy éremtári leltárkönyv „Kőszegi-gyűjtemény" felirattal őrizze emlékét. Rá nem jellemző módon ezt a lehetőséget Tivadar elkótyavetyélte.

EMLÉKEZZÜNK RÁ AZ IGAZI GYŰJTŐRE!

Biró Sey Katalin
Magyar Numizmatikai Társulat

Kőszegi Tivadar írásai

I. Ulászló új típusú denára (Denare neuen Typs des Wladislaus I.). *NK* 80–81 (1981–1982) 138–139.

Antoninus Pius közöletlen philippopolisi nagybronza (Eine bisher unpublizierte große Bronzemünze des Antoninus Pius von Philippopolis). *NK* 94–95 (1995–96) 124.

A BIATEC-től a brazil espressoig (From the BIATEC to the Brasil Espresso). *Az Érem* 20 (1964): 27–28, 133–134.

Commodus hibrid sestertiusa (Eine hybrider Sestertius des Commodus). *NK* 94–95 (1995–96) 123–124.

A fasori evangélikus gimnázium emlékérme (Gedenkmedaille des evangelisch-lutherischen Gymnasiums in der Fasor). *NK* 94–95 (1995–96) 128.

Ismeretlen évjáratú Mária Terézia garas (Ein Groschen Maria Theresia's mit unbekanntem Jahrgang). *NK* 80–81 (1981–1982) 138.

Kiadatlan Zutt érem. (Eine unedierte Medaille Zutts). *NK* 80–81 (1981–1982) 138–139.

Magyar verdékben készült külföldi pénzekről (About foreign coins minted in Hungarian mints). *Az Érem* 39 (1983): 1, 24–29.

A numizmatikai patrónusa (The patron of numismatics). *Az Érem* 24 (1968): 43–44, 28.

A nyugati és keleti kelták pénzei (Die Münzprägung der West- und Ostkelten). *Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve* 1974, 53–65.

Pénzverőjegy Nagy Lajos cattaroi garasán (Das Münzzeichen auf dem Cattaroer Groschen Ludwig des Großen). *NK* 84–85 (1985–86) 170–171, ill.

Ritka II. Lajos aranyforint (Ein seltener Goldgulden Ludwigs II.). *NK* 86–87 (1987–88) 168–169.

Új fém a pénzverés történetében (A new metal in the coinage). *Az Érem* 23 (1967): 41–42, 441.

Új típusú nagybányai negyedtallér (Ein Vierteltaler neuen Typs aus Nagybánya). *NK* 86–87 (1987–88) 170.

Új verdejegy (New mintmark). *Az Érem* 38 (1982): 1, 6.

Verőtő variációk és hibrid veretek (Die-linkages and hybrid coins). *Az Érem* 33 (1977): 2, 23–26.

Verőtő-variációk és ismeretlen verdejegyek [1–5. rész] (Variations and unknown mintmarks, 1–5). *Éremtani Lapok* 1991: 5, 19; 1991: 9, 28–29; 1992: 11, 18; 1992: 16, 17–18; 1995: 34, 18–19.

Verőtő variációk és ritka verdejegyek (Prägestock Variationen und seltene Münzzeichen. Variations and rare mint marks). *Az Érem* 57 (2001): 1, 4.

Verőtő-variációk és ritka verdejegyek (Prägestock Variationen und selten[e!] Münzzeichen. Variations and rare mint marks). *Az Érem* 62 (2006): 1, 2–3.

Verőtő-variációk és új verdejegyek. 13. rész (Prägestock-Varianten und neue Prägestempel. Theil XIII. Die variations and new mintmarks. Part XIII). *Az Érem* 64 (2008): 1, 1–2.

Verőtő-variációk, új verdejegyek és hibridek. 6. [rész] (Die variations, new mintmarks and hybrids, 6). *Éremtani Lapok* 1996: 37, 17–19.

Verőtő-variációk, ismeretlen verdejegyek és hibridek. 8. [rész] (Die variations, unknown mintmarks and hybrids, 8). *Éremtani Lapok* 2001: 67 (06.) 3–6.

Verőtő-variációk, ismeretlen verdejegyek és új típusok. 9. [rész] (Die variations, unknown mintmarks and hybrids, 9). *Éremtani Lapok* 2002: 76 (12.) 12–14.

Verőtő-változatok, ismeretlen verdejegyek és típusok, 10. [rész] (Die variations, unknown mintmarks and hybrids, 10). *Éremtani Lapok* 2004: 85 (06.) 16–20.

Verőtő-változatok, ismeretlen verdejegyek és hibás veretek, 11. [rész] (Die variations, unknown mintmarks and hybrids, 11). *Éremtani Lapok* 2004. 86 (08.) 11–14.

Verőtő-változatok és új verdejegyek, 12. [rész] (Die variations and new mintmarks, 12). *Éremtani Lapok* 2007: 105, 13–15.

Zsigmond, magyar király ismeretlen verdejelű aranyforintja (Gulden des ungarischen Königs Sigismund von Luxemburg mit unbekanntem Münzzeichen). *NK* 94–95 (1995–96) 126.

(Összeállította: *Baloghné Ábrányi Hedvig*)

Dr. Lázár László

(1928–2017)

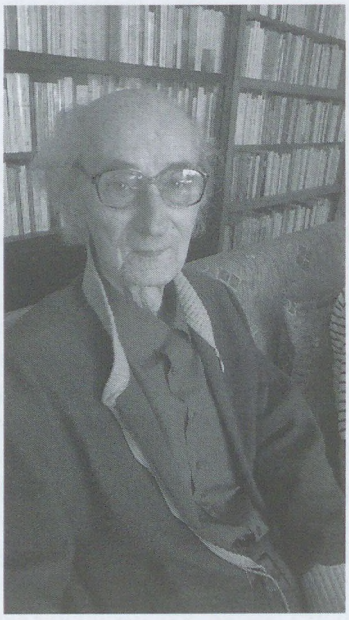

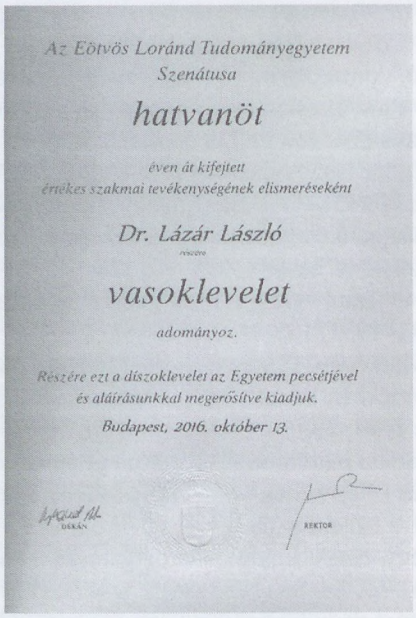

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Szenátusa

hatvanöt

éven át kifejtett
értékes szakmai tevékenységének elismeréseként

Dr. Lázár László
részére

vasoklevelet

adományoz.

Részére ezt a díszoklevelet az Egyetem pecsétjével
és aláírásunkkal megerősítve kiadjuk.

Budapest, 2016. október 13.

DEKÁN

REKTOR

Fájó szívvel kell búcsút vennünk Társulatunk egyik leghűségesebb tagjától, aki 65 éven át támogatta szervezetünket és vett részt munkánkban.

Páhi községben született 1928. szeptember 28-án. Alap- és középfokú iskoláinak végeztével az Eötvös Lóránd Tudományegyetem jogi karán szerzett diplomát, majd 1964-ben ügyvédi-jogtanácsosi vizsgát tett. Az 50-es évek közepén egy vidéki településen dolgozott ügyészként, majd jogtanácsosi munkát végzett. A 70-es évek közepén Budapestre költözött és az Alumínium Ipari Tröszt jogtanácsosa lett. Innen is ment nyugdíjba. Munkája során számos kitüntetésben, elismerésben részesült.

1955-ben kötött házasságot, és két fia született. Egyikük sajnos 2000-ben, autóbaleset következtében elhunyt.[1]

Kedvenc időtöltése volt egész élete során az olvasás. Több ezer kötetes könyvtárral rendelkezett, elsősorban a történelmi tárgyú műveket, életrajzokat (az ókortól napjainkig) részesítette előnyben. Érdekelte a filatélia és a numizmatika is. Ez utóbbi hobbija élete végéig elkísérte.1951-ben lépett be a Magyar Numizmatikai Társulatba, ahol 2002-ben Szentgáli-jutalóremmel tüntették ki a Társulat munkájához nyújtott kiemelkedő támogatásáért. A Társulat összejöveteleit, előadásait élete végéig rendszeresen látogatta.

Személyiségét a nagyfokú együttérzés és segíteni akarás jellemezte. Egész életében, minden területen meghatározó tulajdonsága volt a pontosság és megbízhatóság. Kedves, szerény emberként ismertük.

2017. április 11-én távozott közülünk. Emlékét tisztelettel megőrizzük!

Torbágyi Melinda
Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár, Budapest

[1] Az életrajzi adatokat fiától, Lázár Istvántól kaptuk meg.

A magyar pénztörténet kutatói

A Magyar Numizmatikai Társulat, az MTA BTK TTI „Lendület" – Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport, valamint a Városi Levéltár és Kutatóintézet (Székesfehérvár) tudománytörténeti konferenciája

Székesfehérvár, 2016. október 6.

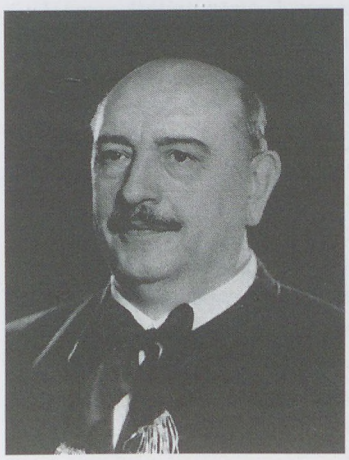

Hóman Bálint
(1885–1951)

Horváth Tibor Antal
(1889–1964)

Huszár Lajos
(1906–1987)

Az Árpád-kori Szlavónia pénztörténetének néhány jelensége

Hóman Bálint és az Árpád-kori pénztörténet

Manche Erscheinungen der Geldgeschichte von Slawonien der Árpádenzeit

Bálint Hóman und die Geldgeschichte der Árpádenzeit

„Teljesen tisztában vagyok avval, hogy művemnek – mint minden emberi s minden tudományos műnek – hibái, hiányai és fogyatkozásai vannak. Örülni fogok, ha esetleges téves megállapításaimból kiindulva, a pénztörténet bonyolult kérdéseivel tisztában lévő tudós hozzáértők helyesebb eredményekhez jutnak" – írta Hóman Bálint Balogh Albinnal folytatott vitája során.[1] Hóman Bálint érdemei az Árpád-kori pénztörténet kutatásában vitán felül állnak, megállapításainak java része máig megállja helyét.[2]

Hóman Bálint[3] történészi pályájának kezdete óta foglalkozott az Árpád-korral, legyen szó a honfoglalásról,[4] köztörténetről,[5] várostörténetről,[6] forráskritikáról,[7] avagy krónikakutatásról.[8] Érdeklődésének előterében kezdetektől fogva ott találjuk a gazdaságtörténetet. Az Árpád-kori városokról írott munkájának (1908) ismertetője, D. (minden bizonnyal Domanovszky Sándor), az alábbi megjegyzést fűzte Hóman munkájához: *„A gazdasági rész tanulmányának legfontosabb fejezete. A rendszerezés itt a legnehezebb. Különösen a vámokat illetőleg óhajtottuk volna, hogy ezt a kérdést kissé részletesebben dolgozza fel."*[9] Domanovszky érdeklődése ez időtájt már Magyarország kereskedelem- és vámtörténetének feltárására irányult, eredményeit az 1910-es években, valamint a következő évtized elején publikálta,[10] többek között ezért is hiányolhatta például a harmicadvámot Hóman munkájából, de gondolhatott akár az egyes vámtípusok behatóbb vizsgálatára, akár a vámtarifák tüzetesebb elemzésére. Ez utóbbiakat Hóman később valóban megtette,[11] sőt, a Domanovszky Sándor által elemzett esztergomi vámtarifa kapcsán újabb, hosszú időre meghatározó megállapításokat tett. Domanovszky ugyanis az esztergomi vámra vonatkozó egyéb oklevelek és a vámszabályzat egyes tételei alapján arra jutott, hogy a vámtarifa legalább három részből állt: egy 13. század eleji, egy 1255. és egy 1284. évi részből. A bővebb elemzés során még arra is rámutatott, hogy 1284 és 1288 között is újabb vámtételek beszú-

1 HÓMAN Bálint: Megjegyzések Balogh Albin hozzászólására. *NK* 16 (1917) 83.

2 Hóman Bálint gazdaságtörténeti munkásságáról lásd legutóbb DRASKÓCZY István: Hóman Bálint, a gazdaságtörténet művelője. In: Ujváry Gábor (szerk.): *Történeti átértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus.* Budapest 2011, 40–57.

3 Életútjához lásd DRASKÓCZY István: Utószó. In: Hóman Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában.* Nap Kiadó 2003, 305–324.

4 HÓMAN Bálint: Őstörténetünk keleti forrásai. *Századok* 42 (1908) 865–883; HÓMAN Bálint: A honfoglaló törzsek megtelepedése. *Turul* 30 (1912) 89–114; HÓMAN Bálint: A székelyek eredete. *Magyar Nyelv* 17 (1921) 90–107; HÓMAN Bálint: A hún probléma megoldása. *Magyar Nyelv* 17 (1921) 195–198; HÓMAN Bálint: *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.* Budapest 1923.

5 Lásd például HÓMAN Bálint: *Szent László történelmi jelentősége.* Budapest 1910; HÓMAN Bálint: Szent István megkoronázásának időpontja. *Magyar Nyelv* 23 (1927) 443–452; HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet I.* Budapest 1935; HÓMAN Bálint: Szent István. In: *Szent István. Első nagy királyunk élete és alkotása.* Budapest 1938, 3–18; HÓMAN, Bálint: *Geschichte des ungarischen Mittelalters, I., Von den aeltesten Zelten bis zum Ende des XII. Jahrhunderts.* Berlin 1940; HÓMAN, Bálint: *Geschichte des ungarischen Mittelalters, II., Von Ende des XII. Jahrhunderts bis zu den Anfaengen des Hauses Anjou.* Berlin 1943.

6 HÓMAN Bálint: *A magyar városok az Árpádok korában.* Budapest 1908.

7 Lásd például HÓMAN Bálint: A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége. *Turul* 29 (1911) 123–134, 167–174; HÓMAN Bálint: Szent István görög oklevele. *Századok* 51 (1917) 99–136, 225–242; HÓMAN Bálint: *Történetírás és forráskritika.* Budapest 1938.

8 HÓMAN Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és a XII–XIII. századi leszármazói.* Budapest 1925; HÓMAN Bálint: A II. Géza korabeli Névtelen. *Századok* 65 (1931) 225–232.

9 D.: Ismertetés, Hóman Bálint: A magyar városok az Árpádok korában. Budapest 1908. *Századok* 42 (1908) 744–745.

10 DOMANOVSZKY Sándor: *A harmiczadvám eredete.* Budapest 1916; DOMANOVSZKY Sándor: Mázsaszekér. In: *Emlékkönyv Fejérpataky László hatvanadik évfordulója ünnepére.* Budapest 1917, 37–74; DOMANOVSZKY Sándor: *A szepesi városok árumegállító joga. Lőcse és Késmárk küzdelme az árumegállításért.* Budapest 1922.

11 HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325.* Budapest 1916, 527–534.

rására került sor.[12] Hóman Bálint a friesachi denárok említése alapján egészítette ki Domanovszky álláspontját: megállapította, hogy a vámjegyzék első része II. András uralkodása idején született. Ezt szerinte az is bizonyította, hogy a vámjegyzéket Imre és IV. Béla oklevelei között találjuk.[13] Hóman ezen 1916-ban megfogalmazott véleményét a kutatás sokáig elfogadta. Közel 70 évvel később azonban Szűcs Jenő, nem fogadva el Hóman Bálint friesachi denárokra vonatkozó megállapítását, új javaslattal állt elő az esztergomi vámtarifa egyes tételeinek időrendjét illetően.[14]

Hóman Bálint Árpád-korhoz kötődő gazdaságtörténeti munkái elsősorban a pénztörténet,[15] a pénzügyigazgatás[16] és az utóbbihoz szorosan kapcsolódó adózás témakörében születtek.[17] Munkái közül két monográfiát emelnék ki, az 1916-ban megjelent *Magyar pénztörténet, 1000–1325* címűt, és az 1921-ben napvilágot látott *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában* című művet. Ez utóbbi bőségesen tartalmaz az Árpád-korra vonatkozó megállapításokat is. Mindkettő hosszú időn keresztül meghatározta és meghatározza mind a mai napig a numizmatika és a történettudomány véleményét akár az Árpád-kor, akár az Anjou-kor tekintetében.

A Magyar pénztörténet című monográfia szakmai lektora a könyvet az Akadémia Történettudományi Bizottságának kiadásra javasló Domanovszky Sándor volt. A könyv nem minden megállapítása győzte meg Domanovszkyt, ezek közül azonban csak az árakra vonatkozó részt bírálta részletesen. A megjelent kötetben ezeket a hibákat már nem is találjuk meg,[18] azaz Hóman Domanovszky bírálatát teljes mértékben elfogadta. Domanovszky írásban megjelent könyvismertetésében már az erre vonatkozó rész természetesen hiányzik, csak a könyv pozitívumainak kiemelése olvasható: *„Hóman egész munkája, különösen pedig árstatisztikai fejezete, remélhetőleg megtermékenyítőleg fog hatni szegényes gazdagágtörténeti irodalmunkra, mert sok olyan kérdést tisztázott, a melyek a gazdaságtörténeti problémáknál alapvető fontosságúak s a melyeknek felderítetlen volta a kutatókat nem ok nélkül riasztotta vissza munkájoktól."*[19] A könyv többi ismertetője is Hóman munkáját és eredményeit dicsérte. Harsányi Pál alapos részletességgel mutatta be a könyv egyes fejezeteit,[20] majd a következőket mondta *„Dr. Hóman Bálint könyve [...] valóságos kincslelete irodalmunknak. Nemcsak a gazdaságtörténetnek nagy nyeresége, de a numizmatikában is korszakalkotó. [...] lépten-nyomon új eredményekre jut s elfogadott tudományos nézetek helyébe új történeti igazságokat állapít meg. [...] Egyrészről valóságos lexikon e mű, melyben betűrendes tárgymutatójának címszavai alatt a tárgyalt kor pénztörténetére mindent megtalál a szerző, másrészről szinte szépirodalmi élvezettel forgatható tudományos olvasmány könnyű és világos stílusa miatt."*[21] Varga Jenő szavai szintén Hóman érdemeit emelték ki: *„Hóman könyvét elsősorban úgy kell jellemezni, hogy egyetemi tanári munka. Minden forrást, minden okmányt minden hozzáférhető éremleletet megvizsgált és eme nagy munka eredményét mind közzé is teszi a hatalmas, 710 oldalas kötetben, úgy hogy a*

[12] DOMANOVSZKY S.: A harminczadvám i. m. 33–38.

[13] HÓMAN B.: Magyar pénztörténet i. m. 531–534, valamint 531, 4. lj.

[14] SZŰCS Jenő: A gabona árforradalma a 13. században. *Történelmi Szemle* 27 (1984) 7–8, 26, 112. jegyzet; vö. WEISZ Boglárka: *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében.* Budapest 2013, 142–148.

[15] Lásd például HÓMAN Bálint: A középkori magyar pénztörténet bibliographiája, 1597–1913. *Közgazdasági Szemle* 51 (1914) 328–338; HÓMAN Bálint: Csák Máté állítólagos pénzverése és egy «trieri» oklevél. *Turul* 33 (1915) 33–34; HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet, 1000–1325.* Budapest 1916; HÓMAN Bálint: V. István korabeli liliomos obulus. *NK* 15 (1916) 1–3; HÓMAN Bálint: A magyar pénzverés Szent István korában. *Századok* 50 (1916) 116–127. és 267–285; HÓMAN Bálint: Egy 1256. évi esztergomi oklevélpár. *Turul* 1916, 101–104; HÓMAN Bálint: A 11. századi pénzromlás és a magyar herczegek pénzverése. *Akadémiai Értesítő* 1916, 605–612; HÓMAN Bálint: Adalék a X–XI. századi pénztörténetünkhöz. *Századok* 52 (1918) 161–167; HÓMAN, Bálint: Friesacher, Wiener und Böhmische Münzen in Ungarn zwischen den Jahren 1200 bis 1338. *Numismatische Zeitschrift* 50 (1917) 189–213; Uo. 51 (1918) 1–38; HÓMAN Bálint: II. András – és IV. Béla kori szlavon dénárok. *NK* 18–19 (1919–1920) 33–42.

[16] HÓMAN Bálint: Az Árpádkor pénzverési adminisztrációjához. NK 17 (1918) 20–22; HÓMAN Bálint: *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában.* Budapest 1921; HÓMAN, Bálint: *Gli Angioni di Napoli in Ungheria, 1290–1403.* Roma 1938; Ez utóbbi kettő központjában ugyan I. Károly-kori pénzügy áll, Hóman Bálint azonban mindkét esetben bőségesen tárgyalta az Árpád-kort is.

[17] HÓMAN Bálint: Az első állami egyenes adó. Adalékok az európai adótörténetéhez. *Történelmi Szemle* 1 (1912) 161–184; HÓMAN, Bálint: Die erste staatliche direkte Steuer. *Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften* 1 (1912) 750–771; HÓMAN Bálint: Adó vagy földbér? *Századok* 47 (1913) 189–202; HÓMAN Bálint: Az első adó elméletéhez. *Századok* 47 (1913) 396–397. Hóman a téma kapcsán hosszú vitába keveredett Erdélyi Lászlóval. ERDÉLYI László: *Az első állami egyenes adó elmélete.* Kolozsvár 1912; ERDÉLYI László: Az első adó elméletéhez. *Századok* 47 (1913) 281–289, 466–471; ERDÉLYI László: *Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései.* Budapest 1915 (klny.).

[18] KŐHEGYI Mihály: Domanovszky Sándor bírálata Hóman Bálint: Magyar pénztörténetéről. *NK* 82–83 (1983–1984) 115–116.

[19] DOMANOVSZKY Sándor: *Hóman Bálint: A magyar pénztörténet 1000–1325.* Budapest 1916. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. *Századok* 50 (1916) 711, 515.

[20] HARSÁNYI Pál: Dr. Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. (Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest 1916, 710 l.). *NK* 15 (1916) 110–117.

[21] Uo. 117.

könyv adatgyűjtemény és feldolgozás egyben."[22] Lukcsics József méltatásában kiemelte: *„Hézagpótló és úttörő munkával tette gazdagabbá a magyar történettudományt Hóman, aki majdnem emberfeletti feladatának helyes és világos megoldásával minden történetírónak nélkülözhetetlen és biztos segédkönyvet nyújt a középkori okleveleinek pénzadatainak gazdaságtörténetileg megfelelő megértéséhez. [...] Elévülhetetlen érdemét annál is inkább magasztaljuk, mert a középkori súlymértékek, különösen a márkasúlyok egységes összefoglaló ismertetése még a külföldi irodalomban sincs meg."*[23] A Közgazdasági Szemle könyvismertetője szintén dicsérő szavakkal illette a munkát: *„A magyar pénztörténet elhanyagolt, mostoha tudományában végzett kutatásokról számol be terjedelmes munkában dr. Hóman Bálint [...] e talán máskülönben száraz tudományos munkában a való élet frissessége lüktet s valóban egyaránt nagy tanulsággal forgathatja úgy a történész, mint gazdasági tudományok művelője."*[24] Megjegyzendő azonban, hogy voltak erőteljes kritikai észrevételek is a *Magyar pénztörténet*tel kapcsolatban. Balogh Albin már-már személyeskedő hangvételű bírálattal illette Hóman könyvét.[25] Balogh reakciója várható volt, hiszen Hóman könyvében több ponton is kritizálta Balogh „szorgalmas értekezésének"[26] számos tételét. Hóman – bár leszögezte, hogy *„nem vagyok barátja a tudományos polémiának, mert azok nálunk rendszerint hiú személyeskedéssé és a felállított elméletek elkeseredett védelmévé fajulnak"* – több esetben is válaszolt Balogh Albin bírálataira.[27] Sokkal kevesebb észrevétel érkezett Hóman másik, a Károly-kori reformokról szóló munkájához, igaz, azok mindegyike méltatta Hóman új monográfiáját.[28]

A továbbiakban Hóman e két könyvben kifejtett azon megállapításainak egyikét-másikát veszem górcső alá, amelyek a Szlavónia területén működő kamarára[29] vonatkoznak, bemutatva, hogy ma már milyen újabb ismeretekkel rendelkezünk ezekkel kapcsolatosan.

Az első témakör a Drávántúli kamara első központjának lokalizálásához kapcsolódik. A kamara székhelyének kérdésében a kutatás Truhelka[30] álláspontját fogadta el, amely szerint az eredetileg Pakrácon volt,[31] majd onnan 1260-ban helyezték át Zágrábba. A településen belül pedig a Gradecen kereshető a kamara helye,[32] ez utóbbi feltételezést az 1332-tól megjelenő *denarius Grecensis* kifejezés támasztja alá.[33] IV. Béla 1256. évi oklevele nevezi a bán felügyelete alatt álló kamarát „pakráci kamará"-nak *(camera de Pucruch)*.[34] A *Pucruch* helynév azonosítását Pakráccal Hóman Bálint azzal az érvvel támogatta meg, hogy Gutkeled nembeli István bán – akinek idején a pénzverés megindult Szlavóniában – egyik birtoka, Berstyanóc, Pakrác közelében (légvonalban 32 km) helyezkedett el.[35] Az ekkortájt fennálló kamarák székhelyei, mint Esztergom, Buda vagy Szerém – mind közigazgatásilag, mind gazdaságilag – egy-egy terület jelentős központjai voltak, így az, hogy István bán birtoka viszonylag közel volt Pakráchoz, illetve az, hogy István bán szívesen időzött Körös megyében, nem tűnik elégségesnek a kamara székhelyének magyarázatakor. Az Árpád-kori Pakrácon a 13. század második felében johannita *preceptorium* működött. Felállításának idejét nem lehet pontosan meghatározni, de minden-

22 VARGA Jenő: Pénztörténeti kutatások. (Hóman Bálint: A magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest: Akadémia, 1916, 710 l. Ára 20 kor.) *Huszadik Század* 19 (1918) 306.

23 LUKCSICS József: Hóman Bálint: A magyar pénztörténet 1000–1325. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest 1916. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája. 8. r. 710 lap, 1 levél. Ára 20 korona. *Katholikus Szemle* 30 (1916) 1124.

24 (p. p.): Magyar pénztörténet (Dr. Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325, Magyar Tudományos Akadémia 1916. 710. old.) *Közgazdasági Szemle* 56 (1916) 800.

25 BALOGH Albin: Egy kis hozzászólás a „Magyar Pénztörténet"-hez. *NK* 16 (1917) 73–79; BALOGH Albin: Helyreigazítás Hóman Bálint megjegyzéseihez. *NK* 17 (1918) 22–24.

26 BALOGH Albin: *A magyar pénz története az Árpádok idején*. Budapest 1912.

27 HÓMAN B.: Megjegyzések Balogh Albin hozzászólására i. m. 79–84; HÓMAN Bálint: Végszó. *NK* 17 (1918) 24–25.

28 DOMANOVSZKY Sándor: Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Kiadja a Budavári Tudományos Társaság. 306 l. és egy térképmelléklet. 1921. *Századok* (1921–1922) 241–244; HARSÁNYI Pál: Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. 306 l. Bp. 1921. *NK* 21–22 (1922–1923) 35–37.

29 A kamara Árpád-kori történetéhez lásd bővebben WEISZ Boglárka: Zágrábi kamara az Árpádok korában. In: G. Tóth Péter – Szabó Pál (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 6.* A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai. Szeged 2010, 327–334.

30 TRUHELKA, Ćiro: Die slavonischen Banaldenare. Ein Beitrag zur croatischen Numismatik. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina* VI (1899) 334.

31 ENGEL, Pál: The Estates of the Hospitallers in Hungary at the End of the Middle Ages. In: Hunyadi, Zsolt – Laszlovszky, József (eds.): *The Crusades and the Military Orders Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity.* Budapest 2001, 293; HERMAN KAURIĆ, Vijoleta: *Krhotine povijesti Pakraca, povijest naselja od prapovijesti do 1918.* Slavonski Brod 2004, 355.

32 GROTHUSEN, Klaus-Detlev: *Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts, Ein Beitrag zum Städtwesen Südosteuropas im Mittelalter.* Wiesbaden 1967, 263; V. SZÉKELY, György: *Slawonische Banalmünzprägung*. Budapest 1980, 84; KAMPUŠ, Ivan: Prilog poznavanju poreznog sustava u Slavoniji u vrijeme Arpadovića. *Historijski Zbornik* 43 (1990) 301–302.

33 *Monumenta Vaticana historiam regni hungarae illustrantia.* Vatikáni magyar okirattár. I/1. Budapestini 2000, 256, 377.

34 *Monumenta ecclesiae Strigoniensis.* I. Ed. Fernandus Knauz. Strigonii 1874, 438.

35 HÓMAN B.: Egy 1256. évi esztergomi oklevélpár i. m.; HÓMAN B.: Magyar pénztörténet i. m. 335, 4. lj.

képpen 1250 előtt történt.[36] Pakrác vélhetően azonos a johanniták 1238. évi oklevelében szereplő *Potrizzal*.[37] Az azonosítást támogatja Peker föld 1237. évi határjárása, amely szerint az határos a johanniták földjével.[38] Ez a föld az 1238. évi összeírásban szereplő *Potriz* lehet, amely – Peker elhelyezkedéséből kiindulva – Pakráccal azonosítható. Az 1238. évi oklevélben IV. Béla úgy rendelkezett: ha *Potriz* területén a johanniták aranyat találnak, akkor a föld egyötödét engedjék át testvérének, Kálmánnak.[39] A fennmaradó 4/5-nyi területről, illetve más birtokukról származó arany vagy ezüst után egyharmad rész a rendházat, kétharmad pedig az ország szokása szerint a királyi kamarát illesse.[40] A johanniták kérése, illetőleg a király rendelkezése minden bizonnyal egy várható (vagy már be is következett) és nem csupán elméleti lehetőségre készült fel, elképzelhető tehát, hogy a birtokon bánya működött, így a királyi kamara felállítása éppen ott ésszerűnek tűnhetett. A kamara központja végül átkerült Zágrábba, mégpedig 1260-at megelőzően – legkésőbb 1259-ben –, hiszen már 1260-ban zágrábi denárnak nevezik az itt vert pénzt.[41]

Hóman nyomán az is elterjedt a szakirodalomban, hogy a zágrábi kamara kezdetben királyi kamara volt, ahol a bán a király engedélyével vert pénzt, 1272-től azonban báni kamarává vált, mert ekkortól a bán jövedelméhez tartozott a belőle származó haszon.[42] Ezen vélemény alapját Hóman a *Magyar pénztörténet*ben vetette meg: *„a báni kamara eredetében királyi kamara volt s a bán mint a király megbízottja gyakorolta a pénzverés jogát. A pénzverési jövedelem is a királyt illette meg s csak később szállt adomány útján a bánra."*[43] Hóman arra vonatkozóan, hogy itt királyi kamarával kell számolni, két érvet hozott fel: egyrészt III. András egy, az év megjelölése nélkül kiadott – kiadói által 1294-re keltezett – oklevelét,[44] amelyben a „zágrábi kamaránk" *(cameram nostram de Zagrabia)* kifejezést használta, másrészt a báni denárok *moneta regis pro Slavonia* feliratát.[45] Hóman a pénzverési jövedelem eladományozását a bánnak 1272-re helyezte: *„a király a »lucrum camerae« fejében szedett hétdénáros adó jövedelmét Lóránd szlavón bánnak adományozta"*.[46] Hóman gondolatmenetében kis ellentmondást vélek felfedezni. Sajnos (itt még) nem határozza meg azt az időpontot, amikor a királyi kamarából, álláspontja szerint, báni kamara lesz, de szinte bizonyosak lehetünk abban, hogy 1272-re gondolt, s ezt követően tekinti báni kamarának az *„eredetében királyi kamarát"*. Ezért hangsúlyozza a jövedelmek bánnak történő az évi eladományozását, és ezért köti a báni denárok *(denarii banales)* megnevezést szintén az 1272. évhez.[47] Hóman feltételezhető álláspontjának azonban ellentmond az a III. András-kori oklevél, amelyre Hóman hivatkozik. Azt, hogy Hóman véleményének rekonstrukciójakor nem tévedünk, Károly Róbert pénzügyigazgatásáról írott munkája támasztja alá. Ebben már akként fogalmaz, hogy a Szlavóniában működő kamara *„...nem tartozott a magyar királyi pénzügyigazgatási szervezethez s teljesen kívül állt a kincstár érdekeltségén. Közvetlenül a bán fennhatósága alá volt rendelve s 1272 óta, az esztergomi érsek tizedjogának épségben tartása mellett, teljes*

36 *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* Ed.: T, Smičiklas – M. Kostrenčić. I–XVII. Zagrabiae 1904–1981. (a továbbiakban CDCr) VI. 261; vö. HUNYADI, Zsolt: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387.* Budapest 2010, 130–131.

37 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 106 180, A kiadásokban tévesen Petriz szerepel. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Studio et opera: Georgii Fejér. I–XI. Budae 1829–1844. (a továbbiakban CD) IV/1. 109; CDCr IV. 49. Sajnos az eredeti oklevél nem maradt fenn, csak 1377. évi átírásból ismerjük, így a névalak az átírás során romolhatott. Az 1238. évi oklevélben szereplő földet és Pakrácot azonosnak tekinti Lelja Dobronić. DOBRONIĆ, Lelja: Posjedi i sjedita templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj. *Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti* 406 (1984) 60.

38 CDCr IV. 41.

39 Ezen ötödrész, abban az esetben, ha megszűnik az aranybánya, visszakerül a rendház tulajdonába.

40 Item vltra Drawas concessimus eidem domui terram Petriz, exemtam de Comitatu de Posoga; sed si auri fodina fuerit ibi inuenta, eximius frater noster Colomanus Rex, et Dux totius Sclauoniae, debet habere quintam partem eiusdem terrae; si forte auri fodina cessaret, videlicet quod non inueniretur ibi aurum, debet illa quinta pars restitui domui prius dictae; si vero inueniretur aurum et argentum in illis quatuor partibus eiusdem terrae, quae remanebunt domui, vel in aliqua earum, seu etiam in aliis terris a quibuscunque collatis quas habet in qualibet parte regni nostri: statuimus: quod tertiam partem prouentuum auri et argenti libere percipiat dicta domus; duae vero partes ad regiam cameram deuoluantur iuxta regni nostri consuetudinem approbatam – CD IV/1. 109–110.

41 CDCr V. 183.

42 Lásd például HUSZÁR Lajos: Münzstätten in den im frühmittelalter Entstandenen ungarischen Städten. In: *La formation et le dévelopment des métiers au moyen age (Ve–XIVe siécles).* Colloque international organisé par le comité des recherches sur les origines des villes tenu à Budapest 25–27 Octobre 1973. Sous la direction de László Gerevich et Ágnes Salamon. Budapest 1977. 65; KRISTÓ Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon.* Budapest 1979, 125; KRISTÓ Gyula: Különkormányzat az Árpád-kori Dráván-túlon és Erdélyben. In: Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest 1983, 220; V. SZÉKELY: Slawonische Banalmünzprägung i. m. 85.

43 HÓMAN: Magyar pénztörténet i. m. 336.

44 CDCr VII. 179., keltére vö. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–II.* Ed.: Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest 1923–1987. (a továbbiakban RA), 4354. sz.

45 HÓMAN: Magyar pénztörténet i. m. 336, 3. lj.

46 Uo. és 452–453.

47 Uo. 336.

jövedelme is a bánt illette meg. Kezeléséről, bérbeadásáról a bán gondoskodott. Ez az autonóm különállás, mely az Árpád-házi pénzromlás idején a báni pénzverés felvirágzására, a báni pénz hitelének a királyi pénz rovására bekövetkezett megszilárdulására és folytonos emelkedésére vezetett.''[48] A megfogalmazás sokkal markánsabb, már szó sincs a királyi kamaráról, és báni pénzről olvashatunk királyi helyett.

Mindenekelőtt vizsgáljuk meg a Hóman által felhozott 1272. évi oklevelet! 1272 előtt V. István a kamarahasznáért szedett hétdenáros *collectát (collectam nostram septem denariorum ultra Drawam pro lucro camere)* Loránd bánnak adta, aki ennek tizedét nem volt hajlandó az érseknek átadni. A tizedet Fülöp esztergomi érsek magának és egyházának követelte, amelyhez a jogát mind privilégiumból, mind a régi szokásból *(tum ex privilegio, tum ex antiqua consuetudine)* eredeztette. Loránd bán szerint azonban a kamarahaszna *collectájából* a Drávántúl semmi sem illeti meg az esztergomi érseket, bár elismerte, hogy az ország minden más részén a kamara tizede az érsekhez tartozik, ennek következtében a kamarahaszna tizede is. Az érsek pápai oklevelekkel, és IV. Béla okleveleivel *(per litteras papales et per litteras felicis recordacionis genitoris nostri)* bizonyította, hogy a drávántúli kamarahaszna tizede az övé. Az uralkodó az érseknek adott igazat, és elrendelte, hogy Loránd bán és mindazok, akik a kamarahaszna *collectáját* a jövőben királyi adományozás útján bírják, a *collecta* tizedének fizetését ne tagadják meg, hanem a kamarahaszna tizedét az esztergomi érsekségnek adják.[49] Hogy pontosan mikor kapta meg Loránd bán a drávántúli kamarahasznát, nem tudjuk. Feltételezhetjük, hogy nem sokkal 1272 előtt, hiszen Loránd csak az az évi tized megfizetése alól kérte felmentését, nem pedig egy hosszabb időszakra vonatkozóan. Amikor 1270-ben Loránd megkapta Kemlék várát V. Istvántól,[50] az adomány nem tartalmaz a kamarahasznára vonatkozó utalást, így feltételezhető, hogy azt a két időpont között kapta meg, vélhetően 1271-ben. Nem a szlavón bán, hanem személyesen Rátót nembeli Loránd kapta az adományt, aki ugyan korábban valóban volt szlavóniai bán,[51] 1270 és 1272 nyara között azonban Joachim töltötte be ezt a tisztséget.[52] Azt, hogy az adomány a személynek, és nem a báni méltóságnak szólt, az oklevél szövege is erősíti, amennyiben utal arra, hogy a király a jövőben másnak is odaadományozhatja ezt a jövedelmet. Az adományozás okát, mivel az erre vonatkozó kiváltságlevél nem maradt ránk, csak feltételezhetjük, valószínűleg valamilyen katonai szolgálattételhez kötődött. Azt sem tudjuk megmondani, hogy meddig birtokolta Loránd, elképzelhető, hogy csak V. István uralkodása alatt élhetett e jövedelemmel.[53] Azt, hogy a kamara jövedelme utóbb valóban visszakerült az uralkodóhoz, az év nélküli III. András-oklevél is igazolja. III. András június 23-án a zágrábi királyi kamarát *(cameram nostram de Zagrabia)*, vagyis jövedelmét, Ganusnak adta, hogy a királyi javakból *(de nostris rebus)* lássa el Medve várának őrségét, és ne okozzon, mint addig, károkat a zágrábiaknak.[54] Az év nélküli oklevél 1296–1298 között kelt,[55] és nyilvánvaló, hogy az uralkodó csak úgy adományozhatta el a kamarából származó jövedelmet, ha az az ő, és nem a bán birtokában volt. Azt, hogy a szlavóniai kamara az Árpád-korban mindvégig királyi kamara maradt, mindazon ismeretek, amelyek a kamaraispánként szereplő személyekről a rendelkezésünkre állnak, szintén bizonyítják. A zágrábi kamarának három kamaraispánját ismerjük az Árpád-korból: Perchinust, Merclinust és Ganust. Mindhárman a király kamaraispánjai voltak, ráadásul mindhárman a királyi udvar számára ismert és az uralkodónak szolgálatokat tevő személyek voltak. Perchinus személyében az uralkodó olyan egyént állított a kamara élére,[56] aki Zágráb podestája – azaz a király által a város élére kinevezett elöljáró – volt, és aki hasonló időben töltötte be ezt a tisztséget (1266–1275), mint Walter kamaraispán a budai rektorságot (1265–1275).[57] Merculinus Perchinus rokona volt, aki a királyoknak különböző szolgálatokat tett,[58] így IV. László István szlavón bánnal szemben Perchinus birtokait neki juttatta. Ganus pedig Medvevár királyi várnagya volt. A pénzek felirata (*Moneta regis pro Sclavonia, Moneta ducis pro Sclavonia*) mellett[59] a kama-

[48] HÓMAN B.: A magyar királyság pénzügyei i. m. 198–199.

[49] ipsi Lorando Bano, et per consequens omnibus, quibus quouis tempore ipsa collecta lucri camerae ex liberalitate regia donaretur, vocem contradictionis quoad solutionem decimae collectae praenotatae abstulimus, et silentium perpetuum imposuimus, adiudicantes sententialiter ipsas decimas lucri camerae vltra Drawam Archiepiscopo et Archiepiscopatui Strigoniensi ex debito persoluendas — CDCr V. 642.

[50] CDCr V. 456.

[51] Loránd 1261 és 1267 között volt szlavón bán, ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* Budapest 2011, 46.

[52] ZSOLDOS A.: Archontológia i. m. 46; 1272. augusztus 3-án már Mojs Szlavónia bánja. ZSOLDOS A.: Archontológia i. m. 46.

[53] Esetleg 1277-ben bekövetkezett haláláig. Vö. *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.* Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. XII. Budapest 1874, 234.

[54] CDCr VII. 179.

[55] A datáláshoz lásd WEISZ B.: Zágrábi kamara i. m. 332.

[56] Vö. ZSOLDOS Attila: Városlakók a királyi család szolgálatában. *Történelmi Szemle* 2005, 193–206, 197–199.

[57] Vö. Uo. 199.

[58] RA II/2–3. 384.

[59] Vö RENGJEO, Ivan: *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien.* Graz 1959, 18–27.

raispánok kiválasztása is mutatja, hogy Zágrábban királyi kamara működött,[60] ahol a bán csak a király megbízottjaként felügyelte a pénzverést. Azt, hogy a kamara mikor vált a báni *honor* tartozékává, pontosan nem lehet megmondani, azonban erre minden bizonnyal legkésőbb 1325 tájékán kerülhetett sor, amikor az uralkodó a korábban osztogatott bírói *immunitas*ok eltörlése révén helyreállította a báni joghatóságot Szlavóniában.[61] Az azonban, hogy már 1323 januárjában, amikor I. Károly öt személynek bérbe adta a fennálló kamarákat,[62] a zágrábi kamara bérbeadására nem került sor, arra utal, hogy legkésőbb a 14. század első két évtizedében a bán felügyelete alá került a kamara.

Vegyük végül szemügyre Szlavóniában a kamarahaszna kérdéskörét. Hóman ezzel kapcsolatban az alábbi megállapításra jutott: *„Szlavóniában az évi pénzújítás rendszere a báni denárok verésével egyidőben megszűnt és a pénzváltásból származó kamarai haszon helyét már ekkor, csaknem 100 évvel korábban, mint Magyarországon, házanként hét báni denáros egyenes adó foglalta el."*[63] A Magyar Királyság pénzügyeiről írott munkájában már határozottabban fogalmazott: *„Gutkeled-nembeli István bán, a szlavóniai pénzverés reorganizálója (1255.) stájer mintára állandó értékű denárokat veretett s a pénzújítási jövedelmet a lucrum camerae fejében kivetett, házanként hétdenáros egyenes adóval pótolta."*[64] A kamarahaszna címén szedett *collecta* összege, ahogy Hóman megállapította, hét denár volt, és IV. Béla idején vetették ki első alkalommal *(collectam septem denariorum, a tempore ipsius patris nostri editam et indictam ratione lucri camere)*.[65] A hétdenáros adó elsőként egy 1255. évi oklevélben fordul elő, Hóman Bálint is ezen adat alapján jutott arra a következtetésre, hogy a hétdenáros kamarahaszna szedése egyidős a szlavóniai pénzveréssel. 1255-ben bizonyos Vogrysa – az általa képviselt Dubica megyei *Tolzconth* nemzetség nevében – előadta, hogy a *marturina* és a *pondus* adószedői *(collectores marturinarum et ponderum)* zaklatják őket, holott ők azt sohasem fizették. István bán meg is erősítette, hogy Vogrysa és nemzetsége sem *marturinát*, sem hét denárt *(nullo unquam tempore marturinas nec septem denarios)* nem tartozik fizetni.[66] A forrás a *marturina* adószedőit említi – akik bizonyosan a *marturinát* szedték –, továbbá a *pondus* adószedőit, akik így aligha szedhettek mást, mint a hét denárt.[67] Mindebből egyértelmű, hogy az ezen forrásban felbukkanó hétdenáros adó nem a kamarahasznához köthető, hanem a *pondus*, a nehezék összegét mondja meg. Azt, hogy nem tévedünk, többek között egy 1314. évi oklevél is alátámasztja, melyben a hétdenáros adót nehezéknek nevezték *(septem denarios nezyk wlgariter dictos)*.[68] A kamarahasznára vonatkozó első adat így 1269-ből származik, amikor Béla, Szlavónia, Dalmácia és Horvátország hercege a templomosoknak adta a dubicai ispánságot, fenntartva magának az egész Szlavóniában kamarahaszna címén szedett *collectát (ducatui collecta, que per totam Sclavoniam ratione camere nostre exegi consuevit)*.[69] A *collecta* első kivetésének pontos időpontját is meg tudjuk mondani, hiszen 1269. december 22-én IV. Béla király a zágrábi egyház népeit a néhai Béla herceg házassága alkalmával és azután is néhány évig szedett hétdenáros *collecta* szedése alól mentette fel.[70] A hétdenáros *collectát* 1264-ben, Béla herceg Kunigunda brandenburgi hercegnővel kötött házassága alkalmával vetették ki elsőként, azaz rendkívüli adóként jelent meg, amely rövid időn belül a kamarahaszna címén szedett adóvá alakult át Szlavóniában, és évente vetették ki.[71]

A drávántúli kamara első központját illetően Hóman Bálint elfogadta Truhelka véleményét, és *Pucruch*ot Pakráccal azonosította, a hely kiválasztását pedig Gutkeled nembeli István Szlavón bán Körös megyei birtokának közeli elhelyezkedésével magyarázta. A Pakráccal történő azonosítást ezidáig senki sem kérdőjelezte meg, az pedig, hogy e vidéken nemesércbánya működését lehet kimutatni, csak tovább erősíti ezt az elgondolást. A királyi kamaraként létrejövő szlavóniai kamara – Hóman véleményével ellentétben – királyi kamara maradt az Árpád-korban mindvégig. Hómant véleményének megformálásában az vezette félre, hogy az 1272. évi oklevél „bán"-nak nevezte ugyan Lorántot – ezért vélte őt Hóman az 1272-ben hivatalban lévő szlavón bán-

60 A Szlavóniai kamara királyi kamara voltát hangsúlyozza Gyöngyössy Márton is. GYÖNGYÖSSY Márton: A középkori magyar pénzverés területi szakigazgatási szervei. A pénzverőkamara-rendszer fejlődésének vázlata. *NK* 112–113 (2013–2014) 128.

61 1325: CDCR IX. 253–254.

62 *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis.* II. Szerk. Nagy Imre. Budapest 1881, 59–60.

63 HÓMAN B.: Magyar pénztörténet i. m. 336, 453–454.

64 HÓMAN B.: A magyar királyság pénzügyei i. m. 23.

65 1271.: CD V/1. 150. (RA 2130. sz.).

66 CDCr IV. 613. (RA 1070. sz.).

67 videlicet iobagiones eorum tenentur dare pro marturinis decem denarios et pro pondere sex denarios et non ultra – CDCr IV. 613.

68 CDCr VIII. 355.

69 *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner.* I. Romae, 1859, 313.

70 nos tempore nupciarum carissimi filii nostri, felicis recordacionis Bele ducis collectam septem denariorum exigi fecissemus et postmodum aliquot annos recepissemus, [...] ipsam collectam septem denariorum dicto episcopo in populis ecclesie relaxamus – CDCr V. 508. (RA 1623. sz.).

71 1279: collecta septem denariorum, que racione lucri camare annuatim exigi consuevit – CDCr VI. 318.

nak –, csakhogy abban az időben nem Loránt töltötte be a báni méltóságot.[72] Hasonló okokra vezethető vissza a nehezék, illetve a kamarahaszna fejében kivetett hétdenáros adók összekeveredése. A fentebb idézet 1314. évi oklevél elkerülte Hóman figyelmét,[73] így nem tudhatta, hogy a kamarahasznára vonatkozó adatok későbbiek, mint ahogy azt gondolta, illetőleg annak kialakulását egy rendkívüli adó kivetése, majd annak hosszabb időn keresztül tartó beszedése segítette elő.

Weisz Boglárka
MTA BTK Lendület Középkori Magyar
Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) vezetője

MANCHE ERSCHEINUNGEN DER GELDGESCHICHTE VON SLAWONIEN DER ÁRPÁDENZEIT

Bálint Hóman und die Geldgeschichte der Árpádenzeit

(Resümee)

Bálint Hóman beschäftigte sich seit Anfängen seiner Laufbahn als Historiker mit der Árpád-Ära, handle es sich um die Landnahme, die öffentliche Geschichte, die Städtegeschichte, die Quellenkritik oder die Forschung der Chroniken. Im Mittelpunkt seiner Aufmerksamkeit ist von Anfang an die Wirtschaftsgeschichte zu finden. Die Arbeiten von Bálint Hóman zum Thema Wirtschaftsgeschichte bezüglich der Árpád-Ära wurden in erster Linie im Bereich der Geldgeschichte, der Finanzverwaltung und der damit aufs engste verbundenen Steuerzahlung geschrieben. Von seinen Arbeiten heben sich zwei Monographien hervor, die im Jahre 1916 erschienene *Magyar pénztörténet, 1000–1325* [*Ungarische Geldgeschichte, von 1000–1325*], und das 1921 veröffentlichte Werk mit dem Titel *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában* [*Finanz- und Wirtschaftspolitik des ungarischen Königreichs in der Ära von Karl Robert*]. Dieses letztere enthält reichlich Hinweise auch auf die Árpád-Ära. Beide prägten und prägen die Stellungnahme der Numismatik und Geschichtswissenschaft lange Zeit, bis zum heutigen Tag, sowohl bezüglich der Árpád-Ära, als auch der Anjou-Ära. Die Studie untersucht eine oder andere der Feststellungen von Hóman in diesen beiden Büchern, die sich auf die auf dem Gebiet von Slawonien tätige Kammer beziehen, indem vorgestellt wird, über welche neueren Kenntnisse wir heutzutage diesbezüglich verfügen.

Der erste Themenkreis ist mit der Lokalisierung des ersten Zentrums der Kammer über der Drau verbunden. Hinsichtlich des Sitzes der Kammer hat die Forschung den Standpunkt von Truhelka angenommen, nach dem er sich ursprünglich in Pakrác befand. Bálint Hóman hat es mit dem Argument unterstützt, dass sich ein Besitz des Bans Stephan aus der Gattung von Gutkeled – während dessen Herrschaft die Prägung der Münzen in Slawonien begann – Berstyanóc, in der Nähe (32 km in der Luftlinie) von Pakrác befand. Die Sitze der damals bestehenden Kammern, wie Esztergom, Buda oder Szerém stellten – sowohl administrativ als auch wirtschaftlich – das Zentrum je eines bedeutenden Gebiets dar, so ist die Tatsache, dass der Besitz des Bans Stephan Pakrác relativ nahe gelegen hat, beziehungsweise dass sich Ban Stephan gern in Komitat Körös aufgehalten hat, scheint für die Erklärung des Sitzes der Kammer nicht ausreichend zu sein. In der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts war in Pakrác der Árpád-Ära ein *Prezeptorium* des Johanniterordens tätig. Pakrác ist vermutlich mit *Potriz,* das in der Urkunde der Johanniter 1238 erwähnt wird, wo ein Bergwerk war, identisch. Bei der Auswahl des Sitzes der Kammer kann dieser Faktor entscheidend sein.

Im Anschluss an Hóman hat sich in der Fachliteratur auch verbreitet, dass die Kammer in Zagreb [Agram] vorerst eine Königskammer war, wo der Ban mit Erlaubnis des Königs Münzen geprägt hat, ab 1272 ist sie aber zu einer Bankammer geworden, weil der daraus stammende Nutzen von da an zum Einkommen des Bans gehörte. Hóman hat das Spenden des Einkommens aus der Münzenprägung dem Ban auf 1272 gesetzt, als der König dem Ban Lorand das gegen das *lucrum camerae* eingezogene Steuereinkommen von sieben Denar gespendet hat. Es ist nicht ganz genau zu wissen, wann Ban Lorand den Nutzen der Kammer über der Drau erhalten hat, aber es kann vermutet werden, dass es nicht lange vor 1272 passiert sein kann, aber schon als ehemaliger Ban, zwischen den Sommern 1270 und 1272 wurde ja dieses Amt von Joa-

[72] Wertner Mór szlavóniai bánokra vonatkozó munkája 1909-ben jelent meg, ebben Joachim szerepel 1270 és 1272 között szlavón bánként, Hóman azonban ezt a munkát nem használta fel, vö. WERTNER Mór: Az Árpád-kori bánok. Meghatározások és helyreigazítások. I. Közlemény. *Századok* 43 (1909) 404–405.

[73] Az oklevél Smičiklas munkájában nyomtatásban is elérhető volt, és Hóman ezt az okmánytárat felhasználta könyve megírásakor.

chim bekleidet. Auch der Text der Urkunde bestätigt, dass diese Spende der Person, und nicht der Würde des Bans galt, indem er darauf hinweist, dass der König dieses Einkommen in Zukunft auch einem anderen schenken kann. Später kam der Nutzen der slawonischen Kammer in der Tat zurück zu den Einkünften des Königs. Die slawonische Kammer blieb in der Árpád-Ära durchgehend eine königliche Kammer, was auch durch die dem König verpflichteten Kammervögte bewiesen wird.

Nach Meinung von Bálint Hóman ist die Einziehung des Nutzens der Kammer von sieben Denaren mit der slawonischen Münzprägung gleichaltrig. Der Betrag des unter dem Rechtsgrund des Nutzens der Kammer eingezogenen *collecta* war, wie es Hóman feststellte sieben Denar, und er wurde zum ersten Mal unter IV. Béla aufgebürdet, das erste Mal wird er 1255 urkundlich erwähnt. Die Angabe vom Jahr 1255 bezog sich aber nicht auf den Nutzen der Kammer, sondern auf eine unabhängige Steuer von sieben Denar, auf den *Pondus*. In dieser Weise stammt die erste Angabe zum Nutzen der Kammer aus dem Jahr 1269. Auch der pünktliche Zeitpunkt der ersten Auferlegung von *Collecta* ist zu nennen, der König IV. Béla hat ja die Völker der Agramer Kirche am 22. Dezember 1269 von der Erhebung des zum Anlass der Hochzeit des verstorbenen Prinzen Béla und auch einige Jahre danach erhobenen *Collecta* von sieben Denar befreit. Zum ersten Mal wurde das *Collecta* von sieben Denar 1264 bei der Hochzeit des Prinzen Béla mit der brandenburgischen Prinzess Kunigunde aufgebürdet, es ist also als eine außerordentliche Steuer erschienen, die sich binnen kurzer Zeit in Slawonien in eine unter dem Rechtsgrund des Nutzens der Kammer eingezogenen Steuer verwandelte und jährlich auferlegt wurde.

Hóman Bálint Károly Róbert pénzügyi politikájáról

Bálint Hóman on the Financial Politics of Charles I (Anjou)

Különösen szerencsésnek számított a 2016. év numizmatikai szempontból, telve kerek – pénztörténeti vonatkozású – évfordulókkal. Megemlékezhettünk az utolsó magyar királykoronázás 100. évfordulójáról, hiszen IV. Károlyt 1916. december 30-án koronázták meg Budapesten, és erre az alkalomra készültek az utolsó magyar koronázási emlékérmek is.[1] Szintén 2016-ban volt a pengő pénzrendszer bevezetésének 90. évfordulója, sőt hazánk jelenlegi fizetőeszköze, a magyar forint kereken 70 éve született meg. Végül, de nem utolsósorban éppen száz esztendeje jelent meg Hóman Bálint *Magyar pénztörténet* című nagymonográfiája.[2] Az évfordulók sorát továbbfűzve, a magyar aranyforinttal kapcsolatban ugyanezt lehet elmondani: Hóman Bálint fedezte fel azt az oklevelet, nevezetesen Konrád olmützi püspök 1326. június 22-ére keltezett végrendeletét, amelyben megtalálható a magyar aranyforint első említése.[3] Hóman ebből az említésből jutott arra a következtetésre, hogy a magyar aranypénzverés megindulására legkésőbb 1325-ben sor került, így 2016-ban a magyar aranyforint megszületésének „kereken" 691 esztendős évfordulóját ünnepelhettük. Meg kell jegyezni, hogy Hóman előtt a kutatás, mivel csak az 1335–1336. évi kamarabérleti szerződéseket ismerte, egy évtizeddel későbbre tette a magyar aranyforintverés kezdetét.

Nem tisztem Hóman Bálint magánéleti, politikai és tudományos biográfiájának ismertetése, hiszen ezt korábban már többen megtették,[4] de témánk szempontjából egy sarokpont mindenképppen említésre méltó. Hóman Bálint érettségi utáni első munkahelye díjtalan gyakornokként az Egyetemi Könyvtárban volt (1903), sőt az egyetem elvégzése és a doktori cím megszerzése után is ottmaradt, 1913-tól pedig ő kezelte a gyűjtemény kézirat- és levéltárát, valamint a bibliográfiai részleget. Abban az időben, amikor még ismeretlen fogalom volt a független kutatói státusz, a legkomolyabb tudományos eredményeket – az egyetemi oktatók mellett – azok érték el, akik közgyűjteményekben (könyvtár, levéltár, múzeum) dolgoztak. Hóman az Egyetemi Könyvtárban hozzáfért a legfrissebb magyar és külföldi szakirodalomhoz, első kézből jutott a legújabb kutatási eredményekhez, mivel szinte naponta fordult meg nála a magyar tudományos elit, a bibliográfiai részleg kezelése közben pedig könnyedén összeállíthatta a középkori magyar pénztörténet bibliográfiáját.[5]

Bár érdeklődése homlokterében főként az Árpád-kor állt, így ezen korszak pénzverésének és gazdaságtörténetének kvintesszenciájaként jelent meg a *Magyar pénztörténet,* a korszakhatárt több okból sem nem húzhatta meg élesen az 1301. évvel, az Árpád-ház kihalásával. Hidat képez többek között az Árpád-kori és az Anjou-kori pénztörténet között a szlavón báni és a bécsi denárok kérdésköre, mivel mindkét verettípus forgalma jócskán átnyúlik a 14. századra, sőt, némelyik történetét csak innen visszagöngyölítve lehet megérteni. Magától értetődően kutatását kiterjesztette erre a területre is, itt viszont már meg kellett találnia azt az időpontot, amellyel konkrétan lezárhatta vizsgálódásának határát. Ezt az aranyforint verésének kezdetében találta meg, így a kötet végén még egy fejezetet szentelt ennek, valamint a cseh garasok szerepének a hazai pénzforgalomban.[6] A kötet negjelenését követően érdeklődése egyre inkább az Anjou-kor felé fordult, amely részben magyarázható

1 SOLTÉSZ Ferenc Gábor – TÓTH Csaba – PÁLFFY Géza: *Coronatio Hungarica In Nummis. A magyar uralkodók koronázási érmei és zssetonjai (1508–1916).* Budapest 2016.

2 HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet.* Budapest 1916.

3 HÓMAN: Magyar... 407.

4 GERGELY Jenő: Hóman Bálint. In: Gergely Jenő – Izsák Lajos – Pölöskei Ferenc: *Századformáló magyarok. Arcok a 20. századból.* Budapest 2002, 121–128; DRASKÓCZY István: Hóman Bálint, a gazdaságtörténet művelője. In: Ujváry Gábor (szerk.): *Történeti átértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus.* Budapest 2011, 40–57; DRASKÓCZY István: Utószó. In: HÓMAN Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában.* Budapest 2003, 305–324.

5 HÓMAN Bálint: A középkori magyar pénztörténet bibliographiája, 1597–1913. *Közgazdasági Szemle* 51 (1914) 328–338.

6 HÓMAN: Magyar... i. m. 387–409.

a 20. század első évtizedeiben fellendülő kutatásokkal.[7] Már 1917-ben megjelent első, ebben a témakörben írott munkája[8], majd miután 1918-ban elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia tagságát, székfoglalóját a következő évben már későbbi munkája kivonatából tartotta,[9] 1921-ben pedig megjelent maga a mű.[10]

Hóman monográfiája remekül felépített gazdaságtörténeti munka, a *Magyar pénztörténet* méltó folytatása. Arra kereste a választ, hogyan sikerült a politikai anarchiából kevesebb, mint két évtized alatt egy olyan virágzó gazdaságot építenie, amely aztán biztosította fia, I. (Nagy) Lajos negyven esztendőnyi boldog uralmát. (Ezzel a mozdulattal nyilván az apát emelte piedesztálra.) Teljes körű gazdaságtörténetében átfogóan elemezte a bányászattal, adózással és kereskedelemmel kapcsolatos összes lépését, nem feledkezve meg arról, hogy nemzetközi kontextusba helyezze gazdaságpolitikáját. Műve azóta is alapvetően meghatározza I. Károly gazdaságpolitikájáról vallott nézeteinket. Hóman gazdaságtörténetet írt, nem pénztörténetet, ezt viszont az ő munkájára alapozva megtették mások.[11] Összehasonlítva a Magyar pénztörténettel, szembeötlő a felhasznált forrásanyag eltérő összetétele: mivel ebből az időszakból már összehasonlíthatatlanul nagyobb mennyiségben maradtak fenn pénzügyi vonatkozású oklevelek, szemben például a 11–12. századdal, jóval kevesebb jelentőséget tulajdonított a leíró numizmatikának.[12] Műve Függeléke, az adattár valóságos kincsesbánya: az Anjou-kori pénztörténetre vonatkozó oklevelek, némelyik csak regesztában, a fontosabbak teljes, eredeti latin nyelvű leírásban, több publikálatlan oklevél,[13] valamint a pénzügyigazgatás tisztviselőinek listája, amelyet az elmúlt közel egy évszázadban sem sikerült jelentősen bővíteni.[14] Természetesen a korszak pozitivista kutatási irányzata rányomta bélyegét a gondolkozásmódjára: ma már senki sem kísérelné meg egy olyan többismeretlenes egyenlet megoldását, mint a kamarabérletek üzleti eredményének (35% haszon) kikalkulálása.[15] Könyvében *„Olyan hatalmas forrásanyagot gyűjtött össze...”*, és eredményeit *„...emellett imponáló szakértelemmel és igen szuggesztív módon tudta tálalni, azt a meggyőződést ébresztve olvasójában, hogy minden fő kérdésre sikerült végleges választ kapnia”*.[16] Megállapításai széles körben elfogadottá váltak, még az általános iskolai történelemoktatásba is beszivárogtak. Azóta sincs olyan magyar pénztörténettel foglalkozó mű, amelyben az általa összeállított kamarai igazgatási térkép ne lenne megtalálható.[17]

Természetesen az azóta eltelt közel egy évszázad alatt számos helyen módosításra kerültek írásának egyes megállapításai. A korszakban használt súlymértékek rendszerét már a Magyar pénztörténetben aprólékosan kiszámította, megállapítva a különféle súlyok grammsúlyát.[18] Hóman még egynek vette az erdélyi, gyulafehérvári és a szebeni márka súlyával a besztercei márkát, amelyet Györffy viszont már biztonsággal választott el tőlük.[19] Engel Pál következetesen alkalmazta azt a megfigyelést, hogy a középkori ember, mivel máshogy nem tudta, ezért a márkasúlyok egymáshoz való viszonyát törtszámokkal fejezte ki. Ennek köszönhetően, bár alapjaiban nem változtatta meg Hóman adatait, néhol finomított azokon.[20] Mindeközben újabb forrásanyag bevonására is sor került, amelynek fényében úgy tűnik, már a tatárjárást megelőzően is komoly jelentősége volt a budai márkasúlynak.[21]

7 BOHDANECZY Imre: *Magyarország pénz- és súlyviszonyai az Anjouk alatt.* Budapest 1908; SZEKFŰ Gyula: *Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához.* Budapest 1911; BALOGH Albin: Adalék a magyar pénztörténethez I. Károly idején. *A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola Évkönyve* 1914–1915, 108–160; DOMANOVSZKY Sándor: A *harminczadvám eredete.* Budapest 1916.

8 HÓMAN Bálint: A XIV. századi aranyválság. In: *Fejérpataky László Emlékkönyv*, 1917, 212–242.

9 HÓMAN Bálint: A magyar államháztartás I. Károly korában. (Akadémiai székfoglaló.) *Akadémiai Értesítő*, 1920, 99–108.

10 HÓMAN Bálint: *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában.* Budavári Tudományos Társaság, 1921. Reprint: Nap Kiadó, 2003.

11 SCHULEK Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. I. Károly Róbert. *NK* 25 (1926) 138–195; SCHULEK Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük II. A budai pénzverés Károly Róberttől Zsigmondig. *NK* 30–31 (1931–1932) 48–70; KOVÁTS Ferenc: Magyar pénzforgalom az Anjouk korában. *NK* 25 (1926) 90–109.

12 Természetesen nem maradhatott el könyvéből az Anjou-kori pénzek súlyadatai: HÓMAN: A Magyar Királyság... i. m. 269–273.

13 1330. Ung vármegyének küldött utasítás a szomolnokbányai kamara bérbeadásáról 1345. szerémi és pécsi kamarabérleti szerződés. HÓMAn: A Magyar Királyság... i. m. 258–259, 261–268.

14 HERMANN István: *Finanzadministration in der zweiten Halfte des 14. Jahrhunderts in Ungarn.* Dissertationes Archaeologicae Ser. II. No. 13. Budapest 1984; HORVÁTH Tibor Antal – HUSZÁR Lajos: Kamaragrófok a középkorban. *NK* 54–55 (1955–1956) 21–33; HUSZÁR Lajos: Kamaragrófok a középkorban. *NK* 64–65 (1965–1966) 1. kiegészítés, 55–59.

15 HÓMAN: A Magyar Királyság... i. m. 280–287.

16 ENGEL Pál: A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. *Századok* 124 (1990): 1 25–91, 25.

17 HÓMAN: A Magyar Királyság... i. m. 288–289.

18 HÓMAN: Magyar... i. m.

19 GYÖRFFY György: A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének kérdéséhez. In: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksai Ferenc (szerk.): *Mályusz Elemér Emlékkönyv.* Budapest 1984, 141–151.

20 ENGEL: A 14. századi... i. m. 30.

21 V. SZÉKELY György – TÓTH Csaba: Régészeti adatok az Árpád-kori mérlegsúlyok csoportosításához. In: Kádas István – Weisz Boglárka (szerk.): *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest 2017, 155–180.

Bár az Anjou-kori súlyrendszerről leírtak azóta sem szorultak jelentős változtatásra, az általa megállapított pénzlábak annál inkább. Hóman például három kamarabérleti szerződés alapján állapította meg a magyar garasok pénzlábát 3,41 g nyers- és 3,19 g színsúlyban. Bár feltűnt neki, hogy némiképp irreális a cseh (3,74/3,50 g) és a magyar garas közötti 4 : 3-as váltási arány, hiszen így a cseh garast beváltó személy a maga 14,38 g színezüstjéért csupán 10,23 g ezüstöt kapott vissza, de úgy értékelte, hogy a magyar veretet értékén felül hozták forgalomba.[22] Az ellentmondásokat végül Engel Pál oldotta fel megnyugtatóan, amikor kimutatta, hogy a magyar garasok 3,06 g színsúlyúak, és az átváltási arány nem az értékkülönbséget takarja, hanem ez a különbözet maga a kamarai egyharmad, vagyis az a haszon, amelynek levonására minden pénzbeváltás, így a pénzújítás során is sor került.[23]

Hasonlóan másként látjuk, szintén Engel Pál kutatásai nyomán, az 1323-as oklevél értelmezését. 1323. január 6-án Temesváron kelt Károlynak az a rendelete, amelyet a kutatás a magyar pénzverés megújulása, teljes átformálása kezdőpontjának tekint. Az évszám nagyon fontos: ez az az év, amikor Károly végleg leszámolva az oligarchákkal, az országban megteremtette azt a politikai stabilitást, amely szükséges volt a gazdasági reformok elkezdéséhez. Ugyanebben az évben helyezte át székhelyét a távoli Temesvárról az ország szívébe, Visegrádra. Az oklevél szövege szerint az uralkodó új, értékálló denárt bocsátott ki, amelyet a IV. Béla kori szlavón báni denárok mintájára kellett verni. A rendeletnek – amelyből alkalmasint több tucat is készülhetett – az a példánya maradt fenn, amelyet az uralkodó a gyulafehérvári káptalanhoz intézett. Az oklevél szövege szerint az uralkodó új értékálló denárok kibocsátását rendelte el, amelyek nyolcadrészig égetett ezüstből készültek, a IV. Béla uralkodása idején Gutkeled nb. István szlavón bán által veretett báni denárok súlyában. Az utasításban szerepel az új pénzek „árfolyama" is. Eszerint 1 új denár 2 régi bánit vagy 3 bécsit ér. 3 új denár 1 cseh garast, 5 pensa (200 db) új denár pedig 1 budai márka ezüstöt ért.[24] Már Hómannak is feltűnt, hogy az új pénzeket belső értéküknél jóval magasabb névértékkel hozták forgalomba, mivel az oklevélben említett értékviszonyok nem egyeztek.[25] Engelnek további eredményeket is sikerült megállapítania az oklevél új értelmezéséből.[26] Eszerint a szöveg nem az új pénzek forgalmi értékét adta meg az egyéb pénzekhez viszonyítva, hanem a kamarai beváltási árukat, amely kimutathatóan mindig 1/3-al alacsonyabb volt, mint a valódi érték. Így mindjárt érthetővé váltak a viszonyszámok, mivel az egyharmados levonást bekalkulálva századgrammnyi pontossággal a megfelelő értékeket kapjuk. Ezek a királyi banalisok nagy mennyiségben forogtak még az 1330-as években is, különösen Erdély területén. Elterjedésüket Szűcs Jenő tisztázta, bár ő tévesen úgy vélte, hogy azok az eredeti szlavóniai banalisok.[27]

Hasonlóan felülbírálhatjuk ma már Hómannak a két másik kamarabérleti szerződésre vonatkozó értékelését. Az 1335. március 26-án és 1336. március 25-én Visegrádon kelt kamarabérleti szerződések szerint 1335-ben Hippolit a körmöcbányai, 1336-ban Endre az erdélyi pénzverőkamarát bérelte egy évre.[28] A két szerződés gyakorlatilag ugyanazzal a szövegezéssel készült, azonos pénzlábú denárok veretését határozza meg. A szerződés szerint egy márka harmadik égetésű (0,666‰) ezüstből 14 pensát kellett verni. Hóman Bálint elosztva a budai márkát 14 pensával (560 denár), 0,43846 g (245,53778/560) nyers- és 0,292306 g színsúlyt kapott (2/3 × 0,43846).[29] Engel Pál felfigyelt arra, hogy a mondat második felében szereplő beváltási arány szerint 10 pensát adtak egy márkáért, a 14 pensa denárt (560 db) tehát a teljes súlyú budai márkából verték, így nem a nyerssúlya 0,43846 g (245,53778/560), mint Hóman vélte, hanem a színsúlya. Ebből következik, hogy a nyerssúlya viszont 0,65769 g volt (3/2 × 0,43846).[30] Ennek a megállapításnak komoly kronológiai következménye van, hiszen Schulek Alfréd éppen a súlyuk alapján próbálta azonosítani az ez évi pénzt a konkrét éremtípussal.[31] Hóman számítása biztosan félrevitte a kutatást, így Schulek korrendje összeomlik és revízióra szorul.

22 HÓMAN: A Magyar Királyság... i. m. 91: 1–2. lj. Feltűnt neki, hogy a fennmaradt darabok átlagsúlya (3,2 g) alatta marad az általa kiszámított értéknek, de ezt az anomáliát az *„al marco verés hibáinak kiküszöbölésére szükséges 5% hozzáadással"* remekül kiküszöbölte.

23 ENGEL: A 14. századi... i. m. 46.

24 DRH 77.

25 HÓMAN: A Magyar Királyság... i. m. 75–77, 84.

26 ENGEL: A 14. század... i. m. 59–60.

27 SZŰCS Jenő: Szlavóniai báni denárok Erdélyben. Kereskedelemtörténet a pénztörténet tükrében (1318–1336). *Századok* 120 (1986) 614–615.

28 1335: DRH 86–89; 1336. DRH 90–94.

29 HÓMAN: A Magyar Királyság... i. m. 94.

30 ENGEL: A 14. század... i. m. 64.

31 SCHULEK: Vegyesházi... I. i. m., i. m., 158–159.

Hóman az 1332 és 1337 között hazánkban járt pápai tizedszedők említései alapján igazolva látta, hogy milyen pénzügyi zűrzavar lehetett az országban, ha néhány éven belül 33 fajta pénznem volt forgalomban.[32] Mélyebben nem ment bele a kérdés elemzésébe, pedig később kiderült, hogy néhány pénzelnevezés ugyanazt a pénzfajt takarja. Elsőként Györffy György mutatott rá, hogy egyazon pénznek változhat az elnevezése, térben és időben egyaránt, példaként a „banalis de Clusuar/crucitus" pénzelnevezést hozva fel. Kizárólag az erdélyi pápai tizedlajstromokban, Doboka, Kolozs és Belső-Szolnok megyékben, az 1332-es évben, az első évi fizetéseknél előforduló pénzelnevezés a „banalis novus".[33] 1332 után nem találkozunk vele, viszont ugyanott, ahol korábban ezzel fizettek, két másik pénzelnevezés bukkan fel, a „banalis crucitus" Kolozs megyében[34] és a „banales de Clusvar" Kolozs és Doboka megyékben.[35] Megfigyelhető, hogy ezekkel a pénzekkel kapcsolatban nincs vegyes fizetés, ugyanakkor elkülöníthető a „liliomos", a „denár", a „montanus", a „régi báni" és a „parvus" pénzelnevezésektől.[36] Ezt vette észre Györffy is, aki helyesen állapította meg, hogy ez a három pénzelnevezés ugyanazt a pénztípust takarja.[37] 1333-ban Désvárott már „malus crucitus"-nak hívták, amely egyértelműen rossz minőségére utal.[38] Nevét a pénz keresztes éremképéről kaphatta. Hóman a H468. denárral azonosította, ezt Schulek is átvette, és az 1328. évbe sorolta be.[39] A fennmaradt példányok mind rezes, rossz minőségű ezüstből készültek, amely egyértelműen a bécsi finomsággal (harmadrészig égetett ezüst, 666‰) azonosítható. Valószínűleg azonosítható az 1330. évi, Ung megyéhez intézet királyi utasításban emlegetett pénzzel, amely a báni denárok súlyrendszerébe illik be. Ezüsttartalma fele volt a királyi báni denárénak, teljes súlya pedig a Mikcs-denárok színsúlyával volt azonos. Ez az oka, hogy megkülönböztetésül új báninak nevezték 1332-ben.

Amennyiben mélyebben elmerülünk az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékek tanulmányozásában, jónéhány furcsaság ötlik a szemünkbe. A különleges – beszélő – pénzelnevezések (denarius cum aquila,[40] denarius lyliatus,[41] thulaquios,[42] denarius montanus,[43], banalis crucitos, banalis de Clusuar, banalis novus[44]) szinte kizárólag az erdélyi egyházmegyéből ismertek, míg más elnevezések (Banalis Gurhes dictus,[45] moneta Sirmiensis[46] stb.) említései szintén helyspecifikusak. Tehát valójában nem 33 különböző pénzről van szó, csupán arról, hogy ugyanazon pénzeket helytől és időtől függően máshogyan neveztek.[47]

Miközben a középkori magyar pénzverés képét alapjaiban átformáló, aranypénzt kibocsátó „reformer" Károly Róbert gazdaságpolitikájáról már a 19. század közepétől kezdve születtek a különböző értékelések, fia, Nagy Lajos pénzügyei a háttérbe szorultak, érdemben senki nem foglalkozott velük.[48] Amíg Hóman Bálint Károly pénzpolitikájának egy egész nagymonográfiát szentelt, Lajos pénzügyeire egy sort sem vesztegetett. Szinte hasonlóképpen járt el Schulek Alfréd, aki először vázolta fel Lajos pénzeinek korrendjét, de megkö-

32 „A nagy pénzreform idejében, 1332 és 1337 közt itt járt adószedők számadásai szerint az országban harminchárom fajta pénznem volt forgalomban." HÓMAN: A Magyar Királyság... i. m. 26–27.

33 Sarpotok, villa Briccii; Kolozs m. – Berkenyes, Fejérd, Oláhfenes, Kolozsakna, Kolozsvár, Mocs, Szovát, Dezmér, Kamarás, Keszü, Légen, Lóna, Méra, Novaj, Szentlászló, Zsuk, Erkud; Doboka m. – Bonchida, Borsa, Búza, Drág, Keresztúr, Köblös, Macskás, Sólyomkő; Hunyad m. – Boldogasszonyfalva; Belső-Szolnok m. Csobánka. Vat. I/1. 92, 94–95, 99–100, 103, 107.

34 Belső-Szolnok m. – Désvár, Szentmargita, Ormán, Füzes, Csaba; Kolozs m. – Berkenyes, Dezmér, Keszü, Légen, Mocs, Szovát, Vista.

35 Doboka m. – Csomafája, Macskás; Kolozs m. – Fejérd, Papfalva.

36 A megkülönböztetés ellenére a denár és a parvus szinonimák, de úgy tűnik, hogy a liliomos és az új báni is ugyanabba a kategóriába tartozik. Az elnevezések különbözősége egyrészt erdélyi sajátosság, másrészt az ugyanabba a súlyrendszerbe tartozó, de különböző években, eltérő éremképpel vert denárok azonosítására szolgált.

37 GYÖRFFY i. m., 150–152.

38 Vat. I/1. 114.

39 SCHULEK: Vegyesházi... I. i. m., 160.

40 Vat. I/1. 126 (3x), 133, 134. az 1334. évben, tehát a harmadik évi fizetésnél.

41 Doboka, Fejér, Kolozs és Torda megyékben az 1332. évi első és második fizetéseknél találkozunk vele.Vat. I/1. 95, 99–103, 105–106, 110.

42 Vat I/1. 107, 127, 131, 132, 133 (6×), 140 (7×), 141 (6×). A jegyzékekben több alakban is előfordul: Thulaquios, Shulaquios, Chulacos, Chulaqueos.

43 Kizárólag az erdélyi pápai tizedlajstromokban előforduló pénzelnevezés Doboka, Fejér, Hunyad és Kolozs megyékben. Első feltűnése 1333-ra tehető, majd folyamatosan szerepel 1335-ig. Elkülönül a denár összegétől.

44 Utóbbi háromra lásd fentebb.

45 Említése a pápai tizedlajstromokban, kizárólag a pécsi egyházmegyéből ismeretes, az 1332–1337 közötti időszakból. *„X. pensas banalium de Gurhes dictas..."* Vat. I/1. 271; *„...scilicet in parvis Wiennensibus et banales Gurhes dictos."* Vat. I/1. 271; *„...IIII. pensas denariorum Gurhes dictos..."* Vat. I/1. 280; *„...I. marcam de banalibus Gurhes."* Vat. I/1. 303.

46 Kizárólag a szerémségben említik. „usualis monete Syrimiensis" Vat. I/1. 174.

47 Az Anjou-kori pénzelnevezési gyakorlatról lásd bővebben: TÓTH Csaba: Der „Sarachen-Denar". *FA* 49–50 (2001–2002) 349–366; TÓTH Csaba: Bardus vagy szerecsendenár? In: Bessenyei József – Draskóczy István (szerk.): *Pénztörténet–gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára.* Budapest 2009, 336–351.

48 Okát Thallóczy Lajos lakonikus tömörséggel így fogalmazta meg: *„Atyja pénzügyi intézkedéseit egész terjedelemben helyben hagyta..."* THALLÓCZY Lajos: *A kamarahaszna története, kapcsolatban a magyar adó és pénzügy fejlődésével.* Budapest 1879, 56.

zelítőleg sem olyan komplex módon, mint ahogy azt tette Károly vereteivel.[49] Annak ellenére, hogy Károly érméinek korrendjével foglalkozó korábbi tanulmányában lefektetett egy minden szempontra kiterjedő, helyét a mai napig megálló numizmatikai módszertant, abból Lajos vereteivel kapcsolatban szinte semmit nem alkalmazott. Hiányoznak a metrológiai vizsgálatok, az éremleletek elemzése,[50] a köriratok vizsgálata, sőt javarészt a verdejegyek feloldására sem tett kísérletet, amelynek következtében tanulmánya korántsem tekinthető mélyrehatónak, így nem meglepő, hogy következtetéseinek nagy része elhibázottnak bizonyult. Huszár Lajos a középkori budai pénzverésről írott monográfiájában Schulek nyomdokain haladt, bár már feltűntek neki azok a jelenségek, amelyek megkülönböztetik a két uralkodó pénzverését.[51] Ezeket a megfigyeléseket beépítette munkájába, lényegi változtatásokra azonban nem törekedett, és ezután senki nem foglalkozott éremtani oldalról Lajos pénztörténetével.[52] Eközben a történészek oldaláról több publikáció is megjelent, amelyek a 14. század második felével foglalkoztak. A sort Kubinyi András nyitotta meg, amikor a Körmöcbánya fennállásának 650. évfordulója alkalmából kiadott emlékkönyvben a város történetét tárgyalva rávilágított az Anjou-kori pénzügyi adminisztráció átalakulására.[53] Kiemelten foglalkozott Franciscus Bernardival és körével, a Szerecsen-család működésével, valamint a pécs-szerémi verde kiugró jelentőségének gazdaságpolitikai és demográfiai magyarázatával. Munkáját tanítványa, Hermann István folytatta, kifejezetten a 14. század második felének pénzügyi adminisztrációjára és pénzforgalmára fókuszálva.[54] Hatalmas adattárat állított össze, amelyből Engel Pál is merített, amikor az Anjou-kori pénztörténeti problémákkal foglalkozva korszakalkotó tanulmányát készítette.[55] Engel gyakorlatilag teljesen átírta a korszak eddig ismert pénztörténetét, új értelmezését adva olyan megoldottnak tűnő kérdéseknek, mint a pénzújítás rendszere, az egyes veretek pénzlába, illetve rámutatott az addig nem ismert kettős (kamarai-piaci) aranyárfolyam létére. Az így, lépésről lépésre összegyűlt tudásanyag felhasználásával újra kísérletet lehetett tenni I. Lajos pénzverésének újragondolására.[56]

Ps.: Az utóbbi években éles vitákat váltott ki Hóman Bálint rehabilitációjának a kérdése. Számomra a kérdés akadémikus: politikai szerepvállalásának értékelése nyilván nem az én kompetenciám, tudományos teljesítményének megítélése viszont soha nem is szorult rehabilitációra. Vitatni, kiegészíteni, javítani és helyesbíteni az Árpád- és Anjou-kori pénztörténetről és gazdaságtörténetről vallott megállapításait éppúgy elengedhetetlen, mint ahogy a mai napig megkerülhetetlen a kutatási eredményeire való hivatkozás is.

Tóth Csaba[57]
Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár, Budapest

[49] SCHULEK: Vegyesházi... II. i. m., 53–63. Profánul, a számok nyelvén szólva, amíg Károly pénzverését 57 oldalon át aprólékosan elemezte, Lajos pénzügyeinek mindösszesen 11 oldalt szentelt.

[50] Jó példa erre az a birtokába került Lajos kori nagy jelentőségű, mindmáig párját ritkító debreceni éremlelet, amellyel a típusfelsoroláson túl nem foglalkozott. SCHULEK Vegyesházi... II. i. m. 61.

[51] Az értékálló aprópénzek megjelenése, az aranyforint éremképének átalakulása, a feléledő garasverés, majd ismételt megszűnése, az aranyforint budai kibocsátásának szüneteltetése, valamint a Franciscus Bernardi-probléma, amely alapvetően befolyásolja a veretek időrendjét. SCHULEK: Vegyesházi... I. i. m. 138–195; HUSZÁR Lajos: *A budai pénzverés története a középkorban.* Budapest 1958.

[52] Pohl Artúr rövid összefoglalása Lajos pénzveréséről inkább ismeretterjesztő jellegű, nem törekszik a problémák megoldására, új eredményként legfeljebb megalapozatlan hipotéziseket tartalmaz. POHL Artúr: Pénzverés Nagy Lajos korában. *NK* 80–81 (1981–1982) 71–76.

[53] KUBINYI András: *A középkori körmöcbányai pénzverés és történeti jelentősége. Emlékezés a 650 éves Körmöcbányára.* é. n. (1980) 9–32.

[54] HERMANN: Finanzadministration.. i. m.

[55] ENGEL: A 14. századi... i. m.

[56] TÓTH Csaba: Pénzverdék az Anjou-kori Magyarországon. In: Bertók Krisztina – Torbágyi Melinda (szerk.): *Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára.* Budapest 1999, 307–314.; TÓTH Csaba: I. Lajos „szerecsenfejes" és „szentlászlós" dénárjainak korrendje. I. rész. *Az Érem* (2003): 1, 5–12; II. rész. *Az Érem* (2003): 2, 1–6; III. rész *Az Érem* (2004): 1, 1–8; TÓTH Csaba: Adatok az Anjou-kori magyar aranyforintok pénzlábához. *ACTA Tanulmányok I.* Székesfehérvár 2004, 233–247; TÓTH Csaba: Contributions to the study of the alloy standards of the Hungarian gold coins struck during the Angevin period. *Cercetări numismatice* 9–11 (2003–2005) 199–207; TÓTH Csaba: Unpublizierte Anjou-zeitliche Münzen im Ungarischen Nationalmuseum. *FA* 51 (2003–2004) [2006] 175–182; TÓTH: Der „Sarachen-Denar" i. m.; TÓTH: Bardus... i. m.

[57] A szerző az MTA BTK „Lendület" Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

A 20. századi magyar numizmatika lelke és motorja

Huszár Lajos középkori pénztörténeti munkássága

The Soul and Driving Force of Hungarian Numismatics in the 20th Century

Lajos Huszár's academic activities in the Field of the Medieval Numismatics

Huszár Lajos neve fogalom a magyar numizmatikában. Bármennyire is kétes efféle axiomatikus, első hallásra nagyzolónak tűnő kijelentéseket tenni humán tudományokban, az ő esetébe ez mégis kockázatmentesen megengedhető. Nem hiába készült születésének századik évfordulójára emlékkönyv, vagy viseli nevét Gyöngyösön egy magánkezdeményezésre létrejött éremtár, legújabban pedig a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének megújítására – ha úgy tetszik megmentésére – életre hívott intézkedéscsomag (Huszár-terv). Hogy miért van ez így, arra egyszerű a válasz: Huszár Lajos mindenkié. A magyar pénzeket gyűjtők számára Münzkatalogja széles körben használt és hivatkozott mű, az emlékérmeket gyűjtők körében a csak „Huszár–Procopius"-ként emlegetett kiadvány szintén alapvető referenciamunka. Huszár Lajos ugyanúgy ikonikus alakja a Magyar Numizmatikai Társulatnak, ahogyan a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének is. Magáénak mondhatja a református közösség is, amelynek aktív (numizmatikai szempontból is tevékeny) tagja volt, de mint egykori főigazgatónak, a Magyar Nemzeti Múzeumban is nagy becsben tartják nevét. Igaz ugyan, hogy jövőre lesz harminc éve, hogy elhunyt, ám szellemisége, szakmai hagyatéka máig is velünk él.

Kis túlzással mondhatjuk, nincs olyan területe a magyar numizmatikának, ahol ne alkotott volna maradandót. Éppen kiterjedt munkássága miatt nem térhetek ki teljes életművére, ezért a konferencia szervezőivel és V. Székely György előadótársammal egyetértésben most elsősorban a pénztörténész Huszár kerül előtérbe, és magam csak a vegyesházi királyok korának végéig vállalkozom életművének halvány megrajzolására. Előadásom anyagának válogatásában és interpretálásában kettős cél vezérelt: egyrészről Huszár Lajos szakírói tevékenyégének rövid ismertetése, másfelől írásainak recepcióját, szakmai működésének, egyéniségének hatását szerettem volna bemutatni. Mindenekelőtt azonban röviden érinteni szükséges életútjának főbb csomópontjait:

Erdélyi református kisnemesi családban látta meg a napvilágot 1906. január 29-én a Torda megyei Nyárádszeredán. 1924-ben érettségizett a marosvásárhelyi Református Kollégiumban, majd újabb vizsgát tett a kecskeméti Református Főgimnáziumban, hogy megkezdhesse felsőfokú tanulmányait Magyarországon. A Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán történelem–földrajz szakos tanárjelölt lett, ám az alapvizsga abszolválása után művészet- és művelődéstörténetből doktorált. 1929. február 1-jén kezdett dolgozni a Magyar Nemzeti Múzeumban, rövid ideig Harsányi Pál munkatársaként ismerkedett a szakmával, ám Harsányi váratlan halála után egyedül maradt ezen a területen.

Eközben tanulmányúton járt a római Magyar Akadémián, Belgrádban, Szófiában és Görögországban, megismerte Bécs, Berlin, München és Körmöcbánya múzeumainak éremgyűjteményeit, és a szakmai fejlődésen túl számos személyes kapcsolatra tett szert.

Igen aktív, tevékeny évek következtek, míg végül 1944-ben az Éremtár osztályvezetője lett, amely kinevezés korábbi munkájának elismerése volt. Budapest várható ostroma miatt 1944 októberében többedmagával beköltözött a Magyar Nemzeti Múzeum épületébe, és úgy óvta, védelmezte kincseinket. Helytállásának, de főként integratív személyiségének köszönhetően 1945 tavaszán a Magyar Nemzeti Múzeum megbízott főigazgatója lett, majd 1946 augusztusában teljes értékű kinevezést nyert. A tudományos és múzeumi élet megújítására tett törekvéseit azonban nem értékelték, és mivel a Révai nevével fémjelzett kultúrpolitikai irányvonalat nem követte, 1949 januárjában – az Esterházy-kincsek ellopását ürügyül használva – fegyelmi eljárást indítottak ellene, alkalmatlannak minősítették vezetői állásra. Ekkor visszakerült az Éremtárba tudományos kutatónak.

A politikai enyhülés következtében 1955. július 1-jén ismét osztályvezetővé nevezték ki. Az 1956-os forradalom alatt az akkor létesült múzeumi Nemzeti Tanács elnökévé választották, ami jól mutatja szakmai elfogadottságát és tekintélyét.

1955–1968 között az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán régészjelölteknek tartott numizmatikai kurzusokat, ez fontos kapcsolódási pontot jelentett az ifjabb régész (és részben történész) generációk és az Éremtár, illetve a Magyar Numizmatikai Társulat között.

1968. október 31-én nyugdíjazták, ezután a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban kapott állást, ahol Antal József munkatársaként tevékenykedett.

1957-ben a Magyar Tudományos Akadémia a művészettörténet kandidátusává avatta, 1983-ban a művészettörténet doktorává nyilvánították, 1984-ben pedig címzetes egyetemi tanári címet kapott.

1929-ben lépett a Magyar Numizmatikai Társulat tagjai sorába, és ettől kezdve eme szervezet berkein belül is aktív volt, egyre inkább meghatározó szerepet töltött be. 1933-tól a Numizmatikai Közlöny szerkesztője (1975-ig!), 1941-től már tiszteletbeli tag. A tudományos tevékenység mellett 1945-től a Társulat elvi és adminisztratív irányítását is végezte mint ügyvezető alelnök. 1950-től, a Numizmatikai Társulat és a Régészeti és Művészettörténeti Társulat egyesülése után az összevont szervezet Éremtani Szakosztályának titkára volt 1968-ig. Az 1970-ben önállóságát visszanyert Társulat 1985-ben tiszteletbeli elnökének választotta. Számos külföldi szakmai szervezet tagja, sőt tiszteletbeli tagja volt. 1987. december 23-án hunyt el Budapesten.[1]

A magyar középkori pénzverésnek jószerével nincs olyan kérdésköre, amelyhez Huszár Lajos hozzá ne szólt volna maradandó értékkel, illetve ne járult volna hozzá jelentős új eredménnyel, vagy legalábbis fontos adalékkal.

Hatalmas, sokrétű olvasottsága szolgáltatott alapot ahhoz, hogy a numizmatikát mint a történettudomány társtudományát számos más diszciplína iránt érdeklődő kitekintéssel magas fokon művelni tudja. Írásainak száma közel félezerre tehető, amely magyar viszonylatban egyedülálló teljesítmény a numizmatika területén. Erről a kisebb könyvtárra való életműből még a bevezető sorokban jelzett idő- és témabeli szűkítés mellett sem lehet részletekbe menően szólni, így hát munkásságának középkori vetületeit csak felvázolni kísérelhetem meg.

Külső szemlélődő számára a numizmatika két legjelesebb – sokszor mereven elválasztott – ágát, irányzatát, nevesen a leíró éremtant és a pénztörténetet is (Münzgeschichte – Geldgeschichte) eredményesen művelte. Munkássága azonban éppen hogy mintapéldája annak: valójában a két terület nem választható el egymástól. Cikkei, kötetei sora mutat rá arra a sajátosságra, hogy különösképpen Árpád-kori viszonylatban – de még később is –, amikor az írott kútfők épphogy csak csöpögtetve informálnak, akkor a szorosan vett tárgytörténet (leíró éremtan) lép elő elsődleges forrásává a numizmatikának. Főként azok a történészek, akik numizmatikával is foglalkoztak, sokszor kissé lenézően, lesajnálóan tekintenek a leíró éremtanként mesterségesen elkülönített irányzatra. Huszár Lajos azonban megértette, hogy ez a szemlélet nem vezet sehová, mert különösen is középkori viszonylatban a kutatás, a továbblépés elé akaratlanul is gát emelkedik általa, amelyen igen nehéz áthágni. Úgy hiszem, Huszár érzékelte azt is, hogy a tárgy, amely érdeklődésünk homlokterében áll, kell, hogy hasson ránk, kell, hogy átérezzük annak „tárgyszerűségét", történetiségét, tipikusságát s egyszersmind egyediségét is. Ez a fajta „tárgyszeretet" elengedhetetlen a numizmatika eredményes műveléséhez. Ahhoz, hogy ne a segédtudományos bíbelődés érdektelen tárgyait lássuk a pénzekben, hanem a társtudományok izgalmas célpontjait, ahhoz közelebb kell, hogy férkőzzünk lényegükhöz, fizikai valójukhoz. Huszár Lajos nem csak érezte, hanem tudván tudta is ezt. Ezért is értette meg a magángyűjtői hév és buzgalom természetét és vette magát körül magánzókkal, s nem csak hagyta, hogy működjenek, de támogatta is őket, s nem röstellt szemléletet, módszert átvenni tőlük, miközben erőteljesen formálta önnön környezetét, átadva látásmódját, elmélyült szakmai tudását és fölfogását.

Már csak ebből kifolyólag sem lehet eléggé hangsúlyoznunk: univerzális egyéniség volt ő, olyan, akihez fogható – nagy veszteségünkre – azóta sem akadt a magyar numizmatikában.

Árpád-kori viszonylatban a korai magyar pénzverésről írott tanulmánya emelendő ki elsőként. Szent István érmelésének szentelt írásában Hóman Bálint *Magyar pénztörténet 1000–1325* című alapvető munkájának megállapításait cizellálta, bővítette érvrendszerét, részletesebb leíró éremtani áttekintést adott, leletkatasztert készített. Lényegében ez a tanulmány volt az alapja a Szent István-denárok kutatásának egészen a '60-as évek végéig, amíg a nagyharsányi leletből előkerült denárok fel nem kavarták István pénzverése körül az állóvizet, de sok tekintetben még máig is jól használható munka.[2]

Az 1960-as évek elején két kutató is újabb eredményekkel hozakodott elő Szent István pénzverése kapcsán. Vera Hatz *Preslava Civitas* feliratú denárokra vonatkozó elméletét Huszár Lajos igen éles kritikában részesítet-

[1] Az életutat röviden ismertette GEDAI István: Huszár Lajos (1906–1987). *NK* 86–87 (1987–1988) 3–4. Tudományos életművét összefoglaló doktori tézisei az *NK* 86–87 (1987–1988) 7–21. oldalán közölték; BALOGHNÉ ÁBRÁNYI Hedvig: Huszár Lajos bibliográfiája. *NK* 86–87 (1987–1988) 22–36. Továbbá Huszár személyével kapcsolatban árnyalja a képet az *In memoriam Ludovici Huszár.* (Szerk.: Bíró Sey Katalin et al.) Budapest 2005. emlékkönyv néhány írása.

[2] Szent István pénzei. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára II.* Budapest 1938, 337–364.

te, egyértelműen a balti másolatok/hamisítványok közé sorolva azt. A saját kutatásaira alapozó, annak főként leletadatait értelmező László Gyula által kidolgozott teóriát is bírálattal illette, amely szerint a legelső magyar pénz *Stephanus Rex* körirata valójában nem csak I. Istvánt takarhatja, hanem apját, Gézát is, aki már fejedelemként is használhatta ezt a nevet. Később újra külön tanulmányban foglalkozott az István denárok 11. századi forgalmával, közel 200 leletet gyűjtve össze. A kérdés azért is érdekes, mert munkája nyomán vált egyértelművé, hogy az utánveretek túlnyomó többsége észak-európai lelőhelyekről származik, következésképpen készítésük is erre a területre lokalizálható. Inspirálta többek között Gedai István, Kovács László és László Gyula kutatásait, elsősorban a Kárpát-medencén kívüli leletek közlésével, de nagyban hatott Györffy Györgyre is.[3]

A korai pénzverés helyének megállapítására is kísérletet tett Huszár, és meglehetősen sikeresen érvelt Esztergom mellett. Érvrendszere komplexitását jól mutatja, hogy a máig is alig-alig bővül e tekintetben az esztergomi pénzverés múltjával kapcsolatos kutatás, amellyel Kovács László és Gedai István mellett legújabban Gyöngyössy Márton foglalkozott, jelentős mértékben Huszár munkáját használva kiindulópontként.[4] Vizsgálta ugyanakkor a korai székesfehérvári pénzverés kérdését is, imént ismertetett álláspontját képviselve Fehérvárat nem tekintette pénzverőhelynek 11. századi vonatkozásban.[5]

A horti éremlelet bemutatása kapcsán részletesen foglalkozott a III. Béla kori rézpénzekkel, és sok szempontból, főként leletadatok fölhasználásával erősítette meg a Jeszenszky Géza által felfektetett keltezést. Aprólékos munkája, a sziglák szintjéig lehatoló leletleírás sokakat ösztönzött írásra, így például Dinnyés István, Káldos István és jómagam is kifejtettük nézeteinket, sok tekintetben alapítva mondanivalónkat Huszár elgondolásaira, megfigyeléseire.[6]

A kiskunlacházi éremleletben előkerül pogácsa alakú ezüsttömbbel kapcsolatban többek között oroszországi párhuzamokat felhasználva foglalkozott a veretlen ezüst középkori forgalmának kérdésével.[7]

Nem csak egyes magyar pénzek – kivált a Szent István-denárok – külföldi forgalmát vizsgálta, hanem a honi aranyforintok nyugati forgását is földolgozta.[8] Mintegy kétszázhúsz leletet tanulmányozva állapította meg a terjedési irányokat és az idegen pénzrendszerekre gyakorolt hatást. Hasonló hatásmechanizmusokat vizsgált, de más szempontból, amikor a 14–17. századi külföldi aranyakon megjelenő magyar éremképeket, értékmeghatározásokat elemezte, és rendszerezte az efféle vereteket.[9] Ezüstpénzeink forgalmát és stiláris hatásait is vizsgálta, kifejezetten a címerekre koncentrálva.[10]

Következetes kitartással gyűjtötte fel elsősorban a középkori anyagra vonatkozóan a hazánkban forgó külföldi érmek lelőhelyeit is, mint a kölni denárok,[11] bajor pénzek[12] és itáliai veretek[13] magyarországi forgalmával kapcsolatos adatokat, és ezeket értelmező megállapításai máig is alapvetőek. Főként ezeket a külföldi érdeklődésre is számot tartó eredményeket a megjelenést megelőzően gyakran külföldi konferenciákon is bemutatta, nagyban fokozva a külhoni érdeklődést a magyar numizmatika iránt.

Lényegében elsőként folytatott kutatásokat a magyar pénzek jelképrendszerét illetően, és foglalkozott mélységében a magyar pénzek szimbolikus ábrázolásainak egy csoportjával, amikor a 13–14. századi magyar denárokon látható sólyomábrázolásokat vizsgálta. Ez a kis tanulmány kiváló példája annak, hogy mi mindent rejteget még magában a középkori magyar éremanyag tüzetes ikonográfiai, szimbolikára is figyelmet fordító elemzése.[14] Rövid tanulmányban foglalkozott Ottó király pénzverésével egy hamis denár kapcsán.[15]

3 Bemerkungen zur Frage der ersten ungarischen Münzen. *NK* 64–65 (1965–1966) 29–31; Die Nachprägungen der ungarischen Münzen im 11. Jahrhundert. In: *LAGOM: Festschrift für Peter Berghaus zum 60. Geburtstag*. Münster 1981, 141–148; Der Umlauf ungarischer Münzen des XI. Jahrhunderts in Nordeuropa. *AAH* 19 (1967) 175–200.

4 Az esztergomi középkori pénzverde. *Komárom Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1968) 207–220.

5 A pénzverés helye Magyarországon a XI. században. *Alba Regia* 21 (1975) 277–279.

6 A horti XII. századi rézpénzlelet. *FA* 16 (1964) 145–153.

7 A kiskunlacházi éremlelet. *FA* 12 (1960) 183–190.

8 Der ungarische Goldgulden im mittelalterlichen Münzverkehr. *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 24–26 (1970–1972) 71–88.

9 Magyar mintára vert idegen aranypénzek. *NK* 66–67 (1967–1968) 57–72.

10 Das ungarische Wappen auf fremden Münzen im Mittelalter. In: *Mélanges offerts á Szabolcs de Vajay*. Braga 1971, 331–336.

11 Der Umlauf der Kölner Denare im mittelalterlichen Ungarn. In: *Dona Numismatica: Walter Hävernick zum 23. Januar 1965 dargebracht*. Hamburg 1965, 183–192.

12 Der Umlauf bayerischer Münzen in Ungarn im Mittelalter. *JNG* 18 (1968) 145–161; Bajor pénzek forgalma a középkorban Magyarországon. *Soproni Szemle* 26 (1972) : 2, 145–159.

13 La circolazione moneta italiana nel baccino dei Carpazi. In: *Congresso Internationale di Numismatica* 2. Roma 1965, 665–674.

14 Sólyom-ábrázolások középkori pénzeinken. *Aquila* 67–68 (1960–1961) 195–199.

15 A hamis Ottó-denárok kérdése. *Az Érem* 53–54 (1970) 10–12.

A kisvárdai Anjou-kori garasleletről írott rövid cikkében értékes megfigyelésekkel korrigálta Schulek Alfréd korábbi leletelemzési és keltezési módszereit.[16] A cseh garasok vizsgálata során pedig a 14. század első felének ezüstpénzforgalmi sajátosságaira világított rá.[17]

Székesfehérvár Anjou-kori pénzveréséről írott cikkében a régebbi, meglehetősen ellentmondó elképzeléseket kritika alá vonva és az éremanyagot egyeztetve jutott újabb, lényegében máig elfogadott álláspontra a fehérvári pénzverést illetően.[18] Nagy Lajos ún. szerecsenfejes[19] és „szentlászlós"[20] denárait is igen alapos vizsgálat alá vette, és főként a velük kapcsolatos névhasználatra vonatkozóan tett értékes megfigyeléseket, amelyre alapozva később Tóth Csaba revideálhatta e két típus korrendjét.

Jelentős szegmenst képviselnek életművében a 15. század középső harmadának pénzviszonyait taglaló írások. Ezek között is számára igen fontos helyet foglaltak el az erdélyi pénzveréssel kapcsolatos kutatások, amelyeket nem csak a függetlenné vált Fejedelemség érmelésére vonatkozóan végzett, hanem a török előtti időszakra való tekintettel is. Komoly eredmény volt a segesvári verde azonosítása, és Vlad Dracul szerepének tisztázása, illetve a *ducat* nevű aprópénz forgalmával kapcsolatos kérdések felvetése.[21] Albert király rendkívül ritka mellképes denárjának eredetijét, illetve változatait is közölte.[22] A bemutatott darab a Sárospataki Református Kollégiumból került a Tiszán-inneni Református Egyházkerület gyűjteményébe, amelyet Huszár Lajos dolgozott fel.

A veszprémi pénzverés kérdésével Huszár Lajos foglalkozott először részletesen, és sikeresen különítette el Gathalóczy püspök vereteit, egyúttal részben muníciót szolgáltatott Pohl Artur I. Ulászló kori püspöki pénzverésről szóló elméletéhez.[23] Ugyanezt az időszakot boncolgatta – de éppen az Ulászlóval szemben V. László pártján álló – Giskra cseh zsoldosvezér pénzverésben betöltött szerepét kutatva, amely terület korábban lényegében feltáratlan volt.[24]

Az 1460-as évek elején Sopronban folyt bécsi denárverés kérdéskörével is részletesen foglalkozott, amely munkája egyebek mellett Pohl Artur *Die Grenzlandprägung* című művének megszületését is inspirálta.[25] Sopron különösen is fontos kutatási terep volt számára, elsősorban azért, mert fölismerte, hogy a város pénztörténeti szempontú forrásadottságai kiválóak. Sopron pénzforgalmáról írott tanulmányában a bécsi denárok határ menti forgalomban betöltött kiemelkedően fontos szerepére mutatott rá, fölhívva a figyelmet, hogy ez a jelenlét a 13. századtól kezdve az egész középkor folyamán kimutatható.[26] Külön cikkben azonosította soproni források alapján a *pankart* nevű pénzt.[27]

Hunyadi Mátyás pénzverésével kapcsolatban minden addiginál részletesebb, számos új szempontot felvető tanulmányban értekezett, amely máig hatóan határozza meg gondolkodásunkat Corvin Mátyás pénzveréséről, még akkor is, ha tudásunk azóta többek között Soós Ferencnek, Ács Istvánnak és főként Gyöngyössy Mártonnak köszönhetően jelentősen bővült e tárgykörben.[28]

A budai pénzverésről írott (alant ismertetett) monográfiájának előzménye volt a II. Lajos budai érmelését bemutató tanulmány.[29] Erre a korszakra vonatkozóan ugyancsak fontos közleménye volt a visegrádi pénzverést II. Lajos korában taglaló írása.[30] Mindkét dolgozat Jeszenszky Géza alapvető fontosságú tanulmányának revideálása, továbbgondolása volt a Huszárt jellemző aprólékos, tárgyilagos stílusban, a teljességre törekvő értelmezésben. Ugyancsak eme korszakot vonta vizsgálat alá, bár merőben más szempontból Szapolyai János pénzveréséről írott cikkében, amelyben máig érvényes megállapításokat tett erre a szerfölött izgalmas témára vonatkozóan, és mások mellett jelen megemlékezőt is több ízben írásra sarkallta. (Erről bővebben lásd V. Székely György tanulmányát a jelen Közlönyben).[31]

16 A kisvárdai Anjou-kori éremlelet. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 10 (1967) 85–89.
17 A cseh garasok szerepe Magyarországon a XIV. század elején. *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve* (1976) 47–55.
18 Anjou-kori pénzverés Székesfehérvárott. *Székesfehérvár Évszázadai* 2 (1972) 113–119.
19 Denarii Saraceni. In: *Nummus et História.* Warszawa 1985, 171–175.
20 A bardus. *FA* 8 (1956) 153–161.
21 A segesvári pénzverő Zsigmond korában. *NK* 40 (1941) 28–33.
22 CNH II. 133. *NK* 60–61 (1961–1962) 49–52.
23 Pénzverés Veszprémben a XV. században. *Veszprém Megyei* Múzeumok Közleményei 2 (1964) 199–206.
24 Giskra pénzverése. *NK* 62–63 (1963–1964) 51–58.
25 A XV. századi soproni pénzverés kérdése. *NK* 54–55 (1955–1956) 36–39.
26 Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban. *Századok* 105 (1971) 1150–1184.
27 Pankart: Részlet Sopron középkori pénztörténetéből. *Soproni Szemle* 24 (1970): 3, 253–259.
28 Mátyás pénzei. In: *Mátyás király: Emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára* I. Budapest 1940, 551–574.
29 A budai pénzverés II. Lajos korában. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 9 (1941) 176–193; Különös monogram II. Lajos denárain. *NK* 80–81 (1981–1982) 85–87.
30 A visegrádi pénzverde a középkorban. *FA* 18 (1966–1967) 195–203.
31 János király denárai. *NK* 50–51 (1951–1952) 38–47; Megjegyzések János király pénzverési rendeletéhez. *NK* 38–39 (1939–1940) 42–43.

Cikkei, tanulmányai, monográfiái mellett Huszár Lajos tevékenyégének egyik leginkább maradandó és meghatározó területét képezik a különféle katalógusok. Ezek közül is kiemelkedik a csak „Huszárnak" vagy „*Münzkatalog*"-nak hívott grandiózus vállalkozás, amely megjelenése óta meghatározó fontosságú corpusa a magyar pénztörténetnek. Olyannyira, hogy idén már illegális „reprintjei" is forgalomba kerültek – ritkaságára és keresettségére való tekintettel igen borsos áron.[32] A budapesti Corvina és a müncheni Battenberg Verlag közös kiadásában megjelent munka az addigi életmű összegzése, ha úgy tetszik esszenciája. Az Unger-féle Éremhatározó is a teljességre törekvés jegyében készült, de messze nem olyan alapossággal és szakértelemmel, mint a *Münzkatalog*. Mindamellett, hogy számos változatot, érdekességet közöl fotókkal együtt, sommás megjegyzésekkel, kiegészítésekkel is orientálja olvasóját. Magyar nyelvterületen sajnos nem tudta teljesen felvenni a versenyt a gyűjtők között a sokkal olcsóbb, könnyebben hozzáférhető, rajzos, magyar nyelvű éremhatározóval, tudományos szempontból azonban mérföldkőnek tekinthető, és német nyelve miatt a külföldi numizmatikus közönség számára is érthetővé és elérhetővé tette a magyar kutatások legújabb eredményeit, amely némiképpen fokozta a pénzeink iránti érdeklődést. Katalógusa tudományos körökben máig is talán a leggyakrabban használt corpus. Amellett, hogy a *Münzkatalog* közkeletű rendszerező munka, megszületése többeket ösztönzött más területek hasonló összefoglaló műveinek megírására. Itt elsősorban Pohl Artúr – részben korábbi előzményekre visszatekintő – középkori pénzeink verdejegyeit földolgozó műveire érdemes utalni. A katalógus megjelenése számottevő előmunkálatok után történt meg (közvetlenül is ide tartozott kiadatlan pénzeket közlő cikke),[33] és végül lényegében ebben a műben érett össze az az egyedülálló életmű, amelyet az eddigre már idősödő mester addigi hosszú pályája alatt nehéz és következetes munkával megalkotott.

A budai pénzverésről írott kötete is igen fontos munka.[34] Nem csak a Buda város által saját jogon veretett városi pénzverés néhány típusát mutatja be, hanem az ott vert minden pénzre fókuszál, így a 13–16. századi magyar pénztörténet egy sajátos szemszögű foglalatát adja, egy olyan, korábban járatlan utat villantva fel a magyar numizmatikusok előtt, amelynek sajnos máig sem igen akadt járója. Egy-egy verde történetének részletekbe menő, minden aspektusra kiterjedő feldolgozása a középkori pénzverés esetében legalábbis létfontosságú lenne. Főként a 15. század magánpénzverés-jellegű pénzverési struktúrákat is felvonultató időszakában igen hasznos lenne, ha egyes verdékre lebontva, azokat stíluskritikai szempontból elemezve is léteznének monográfiák. A magyar pénzverés szerkezete ugyan merőben más, mint a nyugati országok érmelése, amelyek sokkal fragmentáltabb elrendezést mutatnak, illetve más jogi alapokon nyugszik, így nem olyan kézenfekvő a honi verdékről monografikus feldolgozást adni, de hogy van értelme, azt éppen Huszár ezen munkája mutatja. Körmöcbányáról[35] megjelent ugyan egy kis füzet formátumú ünnepi tanulmánykötet, de még a szlovák numizmatikusok sem jutottak el az ottani pénzverés részletekbe menő, korszakos kutatásáig. (Igaz ugyan, hogy több nagyobb terjedelmű, de inkább csak ismeretterjesztő vagy összefoglaló munka született legfontosabb pénzverőhelyünkről.) Pedig magyar viszonylatban nem sok olyan verde lenne, amely elemezhető lehet ilyen szempontból: Körmöcbánya, Nagybánya, Kassa, Nagyszeben jöhet szóba, esetleg Kolozsvár, Gyulafehérvár, Brassó vagy Pozsony. Szomolnok[36] lehet még hasonló, de már messze nem olyan részletes, mégis komplexitásra törekvő elemzésre alkalmas verdehely.

A leletközlések, katalógusok, bibliográfiák vagy éppen a különféle kamaraispáni névjegyzékek, forrásközlések olyan kvázi „segédletek", amelyek alap- és háttérmunkákként nem annyira új eredményekkel gazdagították az adott tematikát, hanem a szakírói társadalom további munkáját könnyítették meg és mozdították elő, teret nyitva ezzel az újabb kutatásoknak. (Körülbelül száz recenziója, továbbá referátumai és lexikoncímszavai is mind fontos háttérmunkák.) Ez életmű ezen része „közösségi" szempontból, a numizmatika egészét illetően talán még fontosabbak, jóllehet többségük látszólag sokkal kevesebb elismerést hozott Huszár Lajosnak, mint például nagy ívű cikkei, monográfiái, hosszú távú hatásuk azonban esetenként erőteljesebb azokénál. A tudományos kötetek, cikkek első pillantásra sokkal inkább tűnhetnek értékesnek, mivel önálló szellemi tevékenység eredményei, mintsem a kitartó és szisztematikus aprómunka adathalmazai. Huszár Lajosban ezt is becsülnünk kell, nem számított számára, hogy milyen módon szolgálhatja a numizmatika ügyét, csak az volt fontos, hogy azt minél eredményesebben tehesse meg.

Egyik legfontosabb és legalapvetőbb munkája a hosszú évtizedes könyvtári gyűjtésen alapuló magyar numizmatikai bibliográfia, amely máig is kézikönyve a honi kutatásnak, jóllehet a megjelenése óta eltel közel fél évszázad alatt tengernyi újabb irodalom jelent meg. Huszár a '30-as évek elejétől kezdve szisztematikusan

[32] *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute.* Budapest 1979. A reprintek puha táblájúak, nem kötöttek, hanem ragasztottak.

[33] Kiadatlan középkori magyar pénzek. *FA* 6 (1954) 115–122.

[34] *Budai pénzverés története a középkorban.* Budapest 1958.

[35] Kutatást Huszár is végzett: A pénzverés kezdete Körmöcbányán. *Bankszemle* 23 (1979): 3, 49–56.

[36] Pénzverés Szomolnokon a XVI. században. *FA* 20 (1969) 155–161.

közölte a Numizmatikai Közlöny hasábjain az általa összegyűjtött magyar vonatkozású művek bibliográfiáját, amely a később megjelent kötet alapját képezte. Tehette ezt azért is, mert a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Numizmatikai Társulat szakkönyvtárainak fejlesztésében személy szerint is meghatározó szerepet játszott, a szakirodalomra kurrens és retrospektív szempontból is igen széles körű rálátással rendelkezett. Külföldi bibliográfiák számára is sok esetben szolgáltatott adatokat Huszár.[37] Bibliográfusi munkásságának értő és lelkes továbbvivője akadt Baloghné Ábrányi Hedvig személyében.

Horváth Tibor Antallal közösen tervszerű kutatások keretében, a teljességre törekedve állította össze a középkori kamaraispánok névsorát.[38] Horváth és Huszár saját kutatásaik mellett a korábban megjelent névjegyzékekre is támaszkodtak, illetve az akkoriban pályakezdő kutatóként tevékenykedő Kubinyi András gyűjteseit is hasznosították. Horváth kutatásaira alapozva, de már halála után Huszár egy kiegészítő közleményben sokasította az adatokat, főként a 15–16. századra vonatkozóan.[39] Nyomdokain elindulva kezdett archontológiai kutatásokba Soós Ferenc, és készítette el kincstartókról szóló kötetét, illetve publikálta a kamaraispánok névsorát Lengyel András *Aranykönyv*ében. Kutatásaira támaszkodhatott Weisz Boglárka és Zsoldos Attila is, akik a kritikai alapon rostálták meg a kamaraispánok névsorát, újabb töltetet adva a pénzverés szervezeti és adminisztratív kereteinek vizsgálatához.

A középkori magyar pénztörténet forrásai címen Huszár három részből álló cikksorozatot közölt, amely kifejezetten és szorosan véve pénztörténeti jellegű (tehát ár- és bértörténeti vonatkozásokat figyelmen kívül hagyó) törvényszövegek, okleveles és krónikaemlítések gyűjteménye. A maga viszonylagos teljességében hiánypótló munka, bizonyos szempontból a Közlöny mellékleteként az 1910-es években megjelenő *„Adattár"* folytatása, habár az nagyobb időszakot átfogva, szélesebb és koncepciózus merítésben ölelte fel a pénztörténeti tárgyú írott forrásokat.[40] A középkori okleveleket feltáró írássorozatának egyik fontos eredménye volt, hogy olyan munkák születtek ennek nyomán, amelyek feldolgozzák a különféle pénztörténethez kapcsolódó forráscsoportokat, illetve adatokat. Pohl Artur katalógusai jelentős részben önálló levéltári kutatásokon alapultak, de eredményesen olvasztotta munkájába Huszár adatait is. Rádóczy Gyula héber betűs pénzeket taglaló tanulmányának létrejöttét is ezek a közlemények tették lehetővé, és így születhetett tollából a témában úttörő tanulmány.

Bár feladatom Huszár Lajos középkori pénztörténeti munkásságának méltatása volt, nem mehetek el szó nélkül emlékérmekhez kötődő szakírói tevékenysége mellett sem. Ennek nagyrésze ugyan kora újkori és újkori témákat taglaló mű, mégis akadnak szép számmal olyan korai éremművészeti területek, amelyek korszakomba vágnak. Angol, német és francia nyelven is megjelent kis könyvében, amelyben a magyar éremművészetet mutatja be a kezdetektől a 20. századig, a művészettörténészi szemlélet kerül előtérbe. Ha nem is olyan részletességgel, mint például Horváth Henrik budai aranyforintjaink fejlődési útját taglaló tanulmánya, de ez az első olyan írás, amely a magyar pénzek és emlékérmek művészettörténeti fejlődésének egybefonódó útjáról foglalatot ad számunkra. A magyar emlékérmek kutatása azóta óriási lendületet kapott, és megérdemelt helyére került a kortárs érmészet is, pénzeink hasonló, behatóbb vizsgálatára azonban nem vállalkoztak. Nagyrészt Huszár megállapításaira támaszkodott Gedai István Árpád-kori pénzeink művészeti hátterének bemutatásakor. Az állatábrázolásokkal Saltzer Ernő foglalkozott.[41] Ugyancsak középkori szálak merülnek föl az ún. Attila-érmek művészi hagyományait taglaló kis kötete,[42] vagy a személyi érmekről készült posztumusz monográfiájának számos tárgyalt darabjával kapcsolatban.[43]

Procopius Bélával közösen készített monumentális emlékérem-katalógusa a magyar éremművészet teljességre törekvő corpusa. Huszár Lajos ennek az 1850 előtti, tehát kifejezetten a régi magyar emlékérmet taglaló részét jegyezte, munkájában jelentős részben támaszkodva Gohl Ödön munkásságára. Huszár a katalógust később nem vitte tovább, hiszen elsődleges érdeklődése a 18. századig terjedt, a kortárs művészet nem foglalkoztatta.[44] A Procopius Bélával megkezdett közös munkát végül a közelmúltban Török Pál egészítette ki az 1932 és 1945 között időszakra vonatkozóan. A Huszár–Procopius-féle katalógus 1850 előtti része egyszerűsített, bizonyos szempontból kissé bővített, másfelől szűkített változata hat kötetben jelent meg a Magyar

[37] FEJÉR Mária, F. – HUSZÁR Lajos: *A magyar numizmatika bibliográfiája.* Budapest 1977.

[38] Kamaragrófok a középkorban. *NK* 54–55 (1955–1956) 21–33.

[39] Kamaragrófok a középkorban. *NK* 64–65 (1965–1966) 55–59.

[40] A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. I. rész: *NK* 70–71 (1971–1972) 39–49; II. rész: *NK* 74–75 (1975–1976) 37–49; III. rész: *NK* 76–77 (1977–1978) 71–84.

[41] *The Art coinage in Hungary.* Budapest 1963; *Münzkunst in Ungarn.* Budapest 1963; *Monnaies de Hongrie.* Budapest 1963.

[42] *Attila dans la numismatique.* Budapest 1947.

[43] *Személyi érmek.* Budapest 1999.

[44] HUSZÁR, Lajos – PROCOPIUS, Béla: *Die Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn.* Budapest 1932.

Éremgyűjtők Egyesületének gondozásában, hiszen a csak összeolvadva, szinte önálló szóként „hápé"-nek nevezett katalógus eddigre már könyvritkaságnak számított.[45] A kötet értékét mind tudományos, mind éremgyűjtő körökben jól jelzi, hogy a közelmúltban a MÉE reprint formában megjelentette, és az eredetileg kinyomtatott ötven példányhoz további húsz-, majd újabb húszkötetnyi utánrendelés érkezett. Jelentős ugyanakkor orvosi érmeket feldolgozó munkássága is, amelyet jórészt Antall József későbbi miniszterelnökkel közösen vitt, és amely utat Csoma Mária folytatta kitartó következetességgel.[46]

Huszár Lajos pályája során több mint 150 éremleletet dolgozott föl. Többségük a Közlöny hasábjain megjelent egyszerű, felsorolásszerű leírás, de jónéhány olyan lelet van, amelynek bővebb ismertetését és elemzését is elvégezte. Az általa leírt pénzek mennyiségét ugyan nem adtam össze, de mindenképpen jóval 50 ezer darab fölött lehet, vélhetően közelíti a 100 ezer példányos mennyiséget.[47] Forrásfeltáró munkásságához sorolható ez a tevékenység is, amely meghatározó háttérmunkaként folyamatosan jellemezte éremtári működését. Az első ezredfordulón meginduló magyar pénzverést megelőző időszakra Huszár Lajos csak igen ritkán nyúlt vissza. Részben a honfoglalás korának vereteit feldolgozó gyűjtésének kiterjesztése volt az a tanulmánya, amelyben a Kárpát-medence népvándorlás kori sírjaiból előkerült érmeket ismertette. Terjedelmes írása egy corpusszerű leletkataszter a bizánci, arab és nyugat-európai (és kis részben római) pénzekről.[48] A gyűjtés évtizedekig meghatározó fontosságú volt, és nagyban inspirálta Kovács László, Gedai István és Prohászka Péter leletközlő tevékenységét.

A korábban már említett horti lelet kapcsán III. Béla rézpénzeinek feldolgozása is példaértékű komplex vizsgálat volt.[49] Más szempontból ugyan, de szintén meghatározó, úttörő munkának számított a budai pénzforgalom leletek alapján történő vizsgálata. A budavári ásatások 3000 szórványérmének közlése és külön tanulmányban való elemzése első kísérlet volt egy magyar város középkori pénzforgalmának feltárására.[50] A tematikus, nagyobb lélegzetvételű közlemények közé tartozik a visegrádi éremleleteket feldolgozó cikke.[51] Az e téren megkezdett munkának – az azóta folyt számos ásatás anyagának rendszeres földolgozásával – Tóth Csaba lett méltó utóda, akinek Anjou-kori pénztörténeti érdeklődése is ebből a témából nőtt ki. Huszár készítette el Veszprém megye éremlelőhelyeinek kataszterét is.[52]

Huszár Lajost foglalkoztatta az éremgyűjtés története is, így földolgozta a Kresznerics Ferenc gyűjteményével kapcsolatos feljegyzéseket, levéltári anyagokat, amelyek többek között számos leletadatra vonatkozó információt tartalmaztak,[53] illetve a Ráday-levéltárban található, Ráday Gedeon kollekcióját dokumentáló, igen szerteágazó irattömeget. Mai szemmel nézve különösen érdekes ebben a témában búvárkodni, amikor olyannyira megváltoztak a gyűjtési szokások, és nem érdektelen megismerni Ráday Amschel Meyer Rothschilddel fönntartott kapcsolatának dokumentumait sem.[54]

Hungarikákkal kapcsolatos feldolgozásának ma Leányfalusi Károly lett méltó folytatója nemrégiben megjelent kötetével és az újabban azonosított darabok közlésével.[55]

Huszár már nagyon korán felismerte a numizmatika és társtudományai közötti szoros kapcsolatokat, és időről időre maga is tett kirándulásokat ezekre a területekre, így például ismertette Péter király ólombulláját.[56] A szemléltető eszközökként egykor oly jelentős régi pénzeknek az iskolai oktatásban való használatára és használhatóságára egy Századokban megjelent írásában hívta föl a figyelmet.[57] Külön cikket szentelt a pénzek tisztításának is.[58]

45 *A régi magyar emlékérmek katalógusa a legrégibb időktől 1850-ig. I. Történeti érmek* című sorozat kötetei: *1. Középkor*. Budapest 1972; *2. Újkor: 1526–1657*. Budapest 1973; *3. Újkor: 1657–1705*. Budapest 1975; 4. Újkor: 1705–*1740*. Budapest 1978; *5. Újkor: 1740–1849*. Budapest 1981; 6. *Erdély: 1540–1848*. Budapest 1984.

46 ANTALL, József – HUSZÁR, Lajos: *Medicina in Nummis: From the Numismatic Collection of the Semmelweis Museum for the History of Medicine*. Budapest 1979.

47 Részletes lajstromot közölt a leletekről Baloghné Ábrányi Hedvig az 1. jegyzetben említett bibliográfiájában.

48 Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaubecken. *AAH* 5 (1955) 61–109.

49 A horti XII. századi rézpénzlelet. *FA* 16 (1964) 145–153.

50 A várásatások éremanyaga. *ArchÉrt* 79 (1952) 197–202; majd részletesebben: A budai várpalota ásatásainak éremleletei. *BudRég* 17 (1956) 197–240; majd kiegészítése *BudRég* 18 (1958) 449–453.

51 Visegrád történeti emlékei az éremleletek tükrében. *Műemlékvédelem* 10 (1966): 1, 9–16.

52 Éremlelőhelyek Veszprém megye területén. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963) 151–159.

53 Kresznerics Ferenc érmészeti feljegyzései. *NK* 40 (1941) 74–79.

54 Az éremgyűjtő Ráday Gedeon. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* (1955) 46–54.

55 Magyar nyomok a külföld pénzverésében. *Magyarságtudomány* 2 (1943): 3–4, 518–538.

56 Péter király ólombullája. *Magyar Múzeum* (1947): dec., 13–16.

57 A numizmatikai anyag jelentősége az oktatásban. *Századok* 100 (1966): 6, 1300–1306.

58 Régi pénzek tisztítása. *Természettudományi Közlöny* 69 (1937): 1071. szám, 304.

A Huszár Lajos forrásmunkáira, tanulmányaira építő, azokra reflektáló írásoknak se szeri, se száma, lényegében az utóbbi 70-80 év szinte teljes magyar vonatkozású numizmatikai irodalma mögött látens módon mindenhol ott húzódik életműve, és sok esetben felsejlik egyéniségének, szellemének kisugárzása is.

Alakjának megidézésekor mindenképpen szólnunk kell közösségformáló és szervezőtevékenységéről is. Huszár Lajos belátó gondolkodásának eredménye volt, hogy az 1950–60-as években fel tudta fejleszteni a Társulatot. Ez a civil jellegű szerveződéseknek általában nem túlságosan kedvező korszak (bár például a bélyeggyűjtés megizmosodása is éppen ekkorra tehető) a Társulat külvilág felé való nyitásának időszaka volt. Az addigi kis létszámú, inkább a kutatás, tudományos érdeklődés felé forduló szervezet határozottan utat nyitott a gyűjtői szemléletnek és érdeklődésnek. Maga Huszár szinte mindenesként végezte a mindennapi működéssel járó feladatokat, és emellett olyan érzékkel válogatta ki maga mellé a gyűjtőket, hogy azok kollektívája emberi minőségükből, szakértelmükből, tudásvágyukból, tettrekészségükből kifolyólag szilárd bázisát képezhette a növekedésnek. Elég, ha csak néhány nevet említünk: Ambrus Béla, Bánki Vajk Emil *(1. kép)*, Kupa Mihály *(2. kép)*, Pál Imre, Pávó Elemér, Pohl Artur *(3. kép)*, Sonnevend György *(4. kép)*, Szigeti István, Varannai Gyula *(5. kép)*, de ekkoriban kezdett feltűnni Kőszegi Tivadar is. Huszár nélkül nem lett volna lehetőség arra, hogy ilyen értékes, gyűjtőkből álló társaság jöjjön létre, és akkor a szorosabban vett szakmai holdudvarról, mint Bíróné Sey Katalin, Fitz Jenő, Gedai István, Kerényi András, Király Ferenc, R. Alföldi Mária – csak hogy néhány nevet említsek –, már nem is beszélve. Ha Huszár Lajos hallatlan szakmai felkészültsége mellett nem lett volna olyan egyéniség, aki egyrészt minden energiáját a magyar pénztörténet minél teljesebb művelésének szentelte, másrészt pedig, aki olyan emberséggel, mély humánummal közelített a numizmatika és főként a gyűjtők felé, ma sokkal szegényebbek lennénk. Mindezek együttesen egy a szellemi elvonulásra, a gyűjtésben való elmélyülésre alkalmat adó magatartásra érzékeny korszakban olyan – sok tekintetben máig is kitartó – lendületet jelentettek, amely addig soha sem jellemezte a magyar numizmatikát, és hasonlót azóta sem tapasztalhattunk.

Hogy csak jelentősebb, általa inspirált, személyektől eredő műveket említsünk: az ifjú, érdeklődő gyűjtőt, Unger Emilt, aki civilben biológus volt, ő biztatta, hogy az akkoriban már fél évszázadnál is régebbi, beszerezhetetlen és csonkán maradt corpus munkálatait folytassa. Unger kutatásaihoz jó szívvel biztosított terepet

1. kép. Bánki Vajk Emil
(1969, Csúcs Ferenc, öntött bronz, 77 mm)

2. kép. Kupa Mihály
(1959, Csúcs Ferenc, öntött bronz, 97×75 mm)

3. kép. Pohl Artúr
(1974, Csúcs Ferenc, öntött bronz, 85 mm)

4. kép. Sonnevend György
(1971, Csúcs Ferenc, öntött bronz, 75 mm)

5. kép. Varannai Gyula
(Csúcs Ferenc, öntött bronz, 80 mm)

az Éremtárban, hogy az '50-es évek végén létrejöhessen a kilenc füzetből álló, igen szerény kivitelű Éremhatározó, amelynek kiadását is Huszár Lajos vállalta fel.

Maga mellé vette az Éremtárba a vegyészmérnöki végzettséggel rendelkező, igen érdeklődő és nagy tudású gyűjtőt, Pohl Arturt, akinek felkarolása később több szempontból is igen fontosnak bizonyult. Kettőjük munkássága a vegyesházi királyok korát érintően szervesen kiegészítette egymást, és olyan színvonalas alapműveket vetettek papírra, amelyekre a magyar pénztörténeti kutatások ezen időszakra vonatkozóan máig is támaszkodhatnak.

Huszár Lajos külön érdeme volt, hogy kinevelte saját utódát is. Már egyetemista korában, még fiatal gyűjtőként került látókörébe Gedai István, aki régészhallgatóként ígéretes tehetségnek tűnt. Gedai az 1956-os forradalomban tevékeny szerepet vállalt, ezért az egyetemről eltanácsolták, börtönbüntetésre ítélték, majd fizikai munkásként dolgozott. A '60-as évek elején tehát nem, hogy kádernek nem számított, leginkább megtűrt elemként tekintettek rá. Ennek ellenére, részben Huszár Lajos közbenjárására be tudta fejezni az egyetemet, majd komoly „lobbitevékenység" után a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába kerülhetett. Ez olyan eredmény volt, amely egyszerre mutatja Huszár erkölcsi tartását, emberségét, vezetői képességeit, meggyőző erejét.

Mindamellett, hogy Huszár Lajos milyen fontos és meghatározó szerepet töltött be a magyar numizmatika alakulásában szakmai szempontból, mindenképpen meg kell emlékeznünk egy másik tulajdonságáról is, amely legalább olyan fontos, mint az előző. Ez pedig nem más, mint az a mély humanitás, amellyel kollégái és az őt körülvevő közösség iránt fordult. Talán meggyőződéses vallásosságából eredő világszemlélete, alapvető szelídsége, a benne munkáló segíteni akarás tette őt alkalmassá arra, hogy szakmai felvértezettsége és vezetői képességei mellett olyan szerepet vigyen a magyar gyűjtői közegben és a magyar numizmatikai közélet alakulásában, amely hosszú távon is érezhető módon meghatározóvá tette az alakját.

Huszár Lajos feltétlen tisztelete a szakmai teljesítmények és az elődök iránt eredményezte azt a kiállást is, amit az általa vezetett Társulat a középkori magyar pénztörténetírás egyik legnagyobb alakja, Hóman Bálint iránt tanúsított. Hóman ugyanis 1945 után is tiszteletbeli elnöke maradhatott a Társulatunknak, amikor személyét meghurcolták, bebörtönözték, mindenféle társadalmi és szakmai rangját elvették, munkái lényegében indexre kerültek. Huszár Lajosnak ez a szinte példátlan erkölcsi fölény nem volt veszélytelen a maga korában, ő azonban ezzel a fenyegetéssel is dacolva, oly ügyesen vezette a viharos gyorsasággal változó és fenekestül felforduló világban a Társulatot, hogy még az efféle, a hatalom számára kihívó gesztusok mellett is fenn tudta tartani létét. Meg kell említenünk, ha nincs Huszár Lajos, ma jó eséllyel nem olvashatnánk a Numizmatikai Közlönyt, nem létezne a Magyar Numizmatikai Társulat és valószínűleg a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete sem. Ahhoz a bravúrhoz, hogy mindaz, ami a magyar numizmatikában 1901-ben megindult, fenn is maradhasson, Huszár karizmatikus személyisége, leleményessége, tenni akarása járult hozzá elsősorban. A fordulat éve után bekövetkező – finoman szólva is kedvezőtlen – változások lényegében minden civil szerveződést elsodortak, az élet minden területét igyekeztek állami kontroll alá vonni. Ebben a szinte percről percre szűkülő levegőjű közegben Huszár bölcs belátással a Régészeti és Művészettörténeti Társulatba történt beolvadás mellett döntött, egy nagyobb önállósággal bíró szakosztállyá alakítva a Magyar Numizmatikai Társulatot, ezzel a Magyar Tudományos Akadémia égisze alá helyezve szervezetünket, ami ugyan rövid távon az önállóság részleges elveszítését jelentette, de végül a túlélés – sőt, talán a növekedés – záloga lett. Ez a törés nemhogy megakasztotta Huszár működését, éppen ellenkezőleg. Igen jó érzékkel, magát tettre kész és tehetséges gyűjtőkkel körülvéve vett újabb lendületet. Az *Az Érem* című folyóirat újraindításával olyan közeget teremtett, amely tudományos igényű, de a gyűjtői érdeklődés homlokterében álló témákat dolgoz fel, a Közlöny további rendszeres és pontos kiadásával a tudományos fórum megteremtésén túl a szűken vett szakmai és a gyűjtői közeg közeledését kívánta elérni. Jól érzékelte, hogy a szocialista berendezkedés rengeteg buktatója és negatívuma mellett egy valaminek mégis kedvezett, bizonyos fajta – relatíve – magasfokú tömegkultúra kialakulását tette lehetővé, még ha szoros keretek között is. Huszár felismerte, hogy sikeresen lehet érvelni a numizmatika, mint szélesebb közönség érdeklődésére számot tartó gyűjtési ág mellett, főként úgy, ha bebizonyítja, hogy nem csak egy kiváltságosnak gondolt réteg „úri" mulatságnak tartott meddő időtöltéséről van szó, hanem valódi kulturális értéket közvetítő, tudományos erényekre alapozó nemes elfoglaltságról. Közösségteremtő erejének eredményeként a korábban néhányszáz tagot számláló Társulat 1968-ra közel kétezer fős szervezetté duzzadt.

Huszár Lajos emlékezete, munkásságának eredményei máig hatóan szervesült formában, eleven tudásként, szemléletként vannak velünk napi tudományos és gyűjtői tevékenységek során. Ez pedig egy olyan tudós esetében, aki rövidesen harminc éve nincs már közöttünk, egészen egyértelműen tanúskodik életművének minőségéről és mélységéről.

6. kép. Huszár Lajos (1935, Madarassy Valter, öntött bronz, 73 mm)

7. kép. Huszár Lajos (1935, Ispánki József, öntött bronz, 67 mm)

8. kép. Huszár Lajos (1954, Csúcs Ferenc, öntött bronz, 60 mm)

Ahogyan azt Gedai István is megfogalmazta nekrológjában: *„Legnagyobb elismerése azonban a munkásságára építő, őt követő kutatók irodalmi hivatkozása lesz: bennük, bennünk fog Huszár Lajos tovább élni.”*[59] Huszár Lajosról életében nem sok őt méltató írás jelent meg, természet után mintázva azonban több éremművész is megörökítette alakját, így például Solymári Walkó László, Madarassy Walter *(6. kép)*, Ispánki József *(7. kép)*, Csúcs Ferenc *(8. kép)*,[60] valamint síremlékét is emlékérmek alakjában fogalmazta meg Csúcs Ferenc. Huszár Lajost mind szakmai működése, mind pedig humánuma predesztinálja arra, hogy ma is készüljenek róla érmek. Ahogyan arra is, hogy emlékét díjérem tartsa fönn, ezért ez úton javaslok létrehozni egy személyéhez kötődő, róla elnevezett érmet. Hiszen szellemiségének, emlékezetének további fenntartása elsődleges föladata kell, hogy legyen a Magyar Numizmatikai Társulatnak.

Ujszászi Róbert
Móra Ferenc Múzeum, Szeged

(A fényképeket készítette: Gedai Csaba.)

[59] GEDAI: Huszár Lajos. L. 1. jegyzet

[60] Sőt, maga Huszár Lajos is tervezett egy Csúcs Ferenc által kivitelezett érmet! Albrecht Gyula: Fémbe örökített kártyaparti. *Az Érem* 57 (2001): 1, 26–27.

THE SOUL AND DRIVING FORCE OF HUNGARIAN NUMISMATICS IN THE 20TH CENTURY

Lajos Huszár' academic activities in the field of the medieval numismatics

(Summary)

Lajos Huszár is an iconic figure of the Hungarian numismatics. It is no coincidence that a memorial volume was issued on the centenary of his birth, or that a coin collection established in Gyöngyös on private initiative bears his name, or most recently the action package of the Hungarian Numismatic Collectors Society (Huszár project). To the question why, it is easy to answer: Lajos Huszár is everybody's. For those collecting Hungarian coins, his Münzkatalog is a widely used catalogue, and the publication simply referred to as "Huszár-Procopius" is also an essential corpus-work among those who are keen on commemorative medals. Lajos Huszár is an iconic figure of the Hungarian Numismatic Society as well as of the Hungarian Numismatic Collectors Society. As onetime director general, his name is also respected in the Hungarian National Museum.

Beside the brief review of his eventful course of life the article lays emphasis on the appreciation of Lajos Huszár's communal role, on the presentation of the many decades of his daily, dedicated work carried out for the Hungarian Numismatic Society, among others his merits for editing the periodicals of the Society (Numizmatikai Közlöny, Az Érem).

There is almost no subject in medieval Hungarian coinage to which Lajos Huszár has not added a permanent value, and his life-work is a commendable example that descriptive numismatics, as well as coinage and economic history cannot be separated from each-other. His activity is continued by several followers even today.

He dealt with the coinage of the Árpádian Age in more than twenty publications. In addition, he evaluated more than 150 coin assemblages (nearly 100 thousand pieces!); in studies – among others – finds of the Migration Period, the Árpádian Age finds of Hort and Kiskunlacháza, the coin assemblage of Kisvárda from the Anjou Period, and the coins from the excavations in Buda and Visegrád. He also processed the data concerning the foreign circulation of Hungarian gold coins. Furthermore, he studied the domestic circulation and find places of foreign coins (denarii of Cologne, Bavarian and Italian coins). As one of the first researchers of the symbol system background, he examined our coins illustrated with falcon figures. He thoroughly investigated the so-called "Saracen-headed" and "Saint Ladislaus-figured" denarii of Louis the Great, Vlad Dracul's money minting in Segesvár, the coinage of Veszprém in the time of Wladislaus I, and Giskra's role. He researched the finances of Sopron in several papers, evaluated the coinage of king Matthias, and wrote about the coin releases of Louis II and John Szapolyai.

One of the highlights of his life work was the publication of the monumental catalogue titled Münzkatalog Ungarn, which is the first Hungarian coin catalogue aspiring completeness and edited with scientific requirements. He devoted a monograph to the question of the coinage of Buda, which has made him the only scholar who evaluated the detailed history of a Hungarian mint so far. Besides, his resource publications and aids that can be used as background works are also significant: he deserves imperishable credit for preparing the Hungarian numismatic bibliography, as well as for compiling medieval diploma resources and registers of chamber counts.

Beside his academic activities his personality and engaging nature was also an important factor in the formation of the Hungarian numismatic public life. By gathering talented collectors and specialists around himself he was building the professional community enthusiastically, and we can owe thanks to him that Emil Unger, Arthur Pohl and István Gedai could fulfil their professions.

Lajos Huszár's remembrance and the results of his work have remained with us as an integral part, vivid knowledge and approach on the course of our daily scientific and collecting activities up until today. And this, in the case of a scholar who has not been with us for nearly thirty years, clearly proves the quality and depth of his life-work. The further maintenance of his mentality and memory must be a primary task of the Hungarian Numismatic Society.

(Translated by Zsófia Kondé)

Huszár Lajos és a kora újkori pénztörténet[1]

Lajos Huszár und die Münzgeschichte der 16.-17. Jahrhunderte

Huszár Lajos 110 évvel ezelőtt, 1906-ban született az erdélyi Nyárádszeredán. Középiskoláit Marosvásárhelyen, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte a Pázmány Péter Tudományegyetemen, majd ugyanitt doktorált művészet- és művelődéstörténetből. Ezt követően 1929-től 1968-ig a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában dolgozott, 1945 és 1949 között a múzeum főigazgatója, 1955-től 1968-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig az Éremtár osztályvezetője volt. Nyugdíjasként a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tudományos tanácsadójaként és a Ráday Gyűjtemény munkatársaként tevékenykedett.

Huszár Lajos volt a 20. századi magyar pénztörténet és numizmatika legnagyobb alakja. Munkássága átfogta a közép- és újkori magyar pénztörténetet és pénzverést, valamint a magyar éremművészetet. Katalógusai, monográfiái és nagyszámú tanulmánya évtizedekkel megjelenésük után is alapvető, megkerülhetetlen, sokat hivatkozott művek, amelyek méltán vívták ki az elismerést szerzőjük számára mind a hazai, mind a nemzetközi tudományos életben.

Huszár Lajos tudományos munkásságának fontos része volt az újkori pénztörténet kutatása, amelynek eredményeként a több évtizedes előmunkálatok után olyan időtálló, alapvető művek jelentek meg, mint a Habsburg-házi királyok pénzeit feldolgozó corpusa,[2] a magyar pénzverést átfogó német nyelvű munkája[3] és az erdélyi pénzverést ismertető katalógusa.[4] Ezeket a műveket ma is gyakran forgatják és használják a kutatók és gyűjtők egyaránt. Termékeny tudományos munkásságának fontos és értékes pillérei ezek a művek.

Természetes, hogy ezeknek az összefoglaló munkáknak a megjelenését hosszú ideig, gyakran évtizedekig tartó előmunkálatok, anyaggyűjtések előzték meg. A Réthy László által összeállított és a 19–20. század fordulóján megjelent Corpus Nummorum Hungariae[5] két kötetének folytatásaként a harmadik kötetbe szánt Habsburg-kori magyar veretek ismertetését Harsányi Pál indította el a Numizmatikai Közlönyben, de halálával ez a sorozat félbeszakadt.[6] A Corpus előkészítését és az anyaggyűjtést Huszár Lajos 1942-ben kezdte meg. A Corpus korábbi köteteivel szemben nem csupán a pénzek fő típusainak leírását vette tervbe, hanem a korszak pénztörténetének részletesebb felvázolását is. Ehhez a bőséges hazai és külföldi szakirodalom mellett a kiadott és kiadatlan levéltári forrásanyag bevonására is vállalkozott.[7] A munka első – pénztörténeti – részében kisebb időrendi szakaszokra bontva felvázolta a pénzverés alakulását, a hivatalos pénzláb változását, a pénzrendszer legfontosabb elemeit. Elemezte a pénzértékviszonyokat és az idegen pénzek hazai forgalmát is. Külön részben ismertette az egyes pénzverdék történetét és tevékenységét.

A munka második, nagyobb terjedelmű részében a feldolgozott – 1526-tól 1657-ig terjedő – időszak pénzeinek corpusszerű összeállítása található a pénzek köriratának és ábrájának leírásával, valamint fotójával.

Huszár Lajosnak a Habsburg-házi királyok pénzeit taglaló corpusának jelentősége elsősorban abban áll, hogy a széles körű szakirodalmi adatok felhasználása mellett elsőként vállalkozott az egykorú forrásanyag bevonására és kiértékelésére, megteremtve ezzel a 16–17. századi magyar pénztörténet korszerű feldolgozását. Könyve ösztönzőleg hatott a további pénz- és gazdaságtörténeti kutatásokra is. A Corpus III. kötetének pénz-

[1] A magyar pénztörténet kutatói címmel 2016. október 6-án Székesfehérváron rendezett tudománytörténeti konferencián elhangzott előadás jegyzetekkel ellátott változata.

[2] HUSZÁR 1975

[3] HUSZÁR 1979

[4] HUSZÁR 1995

[5] RÉTHY 1899; RÉTHY 1907

[6] HARSÁNYI 1914–1921

[7] Ebben a munkájában főleg Horváth Tibor Antal kutatásaira támaszkodott, akiről ugyanezen a székesfehérvári konferencián Buza János tartott megemlékezést.

történeti fejezete később rövidített formában (*A magyar pénzverés története a 16. és 17. században* címmel) megjelent a *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből* című tanulmánykötetben is.[8]

Már volt arról szó, hogy a Corpus III. kötetének megjelenése nem volt előzmény nélküli, az ott kidolgozott fejezetek témáival Huszár Lajos többnyire már korábban is foglalkozott. Az I. Ferdinánddal egy időben uralkodott János király ezüstpénzverését feldolgozó cikke 1952-ben jelent meg a Numizmatikai Közlönyben.[9] Ebben Huszár Lajos az elérhető forrásanyag segítségével igyekezett János király denárjait az egyes pénzverdékhez kötni és a verdék működési idejét minél pontosabban megállapítani. I. Ferdinánd korszakából egy korábban feloldatlan verdejegyet sikerült – szintén az egykorú forrásadatok alapján – a szomolnoki verdéhez és Thurzó Elek személyéhez kötni.[10]

Huszár Lajos figyelmét a 16–17. században Magyarországon forgott idegen pénzek sem kerülték el. Az Éremtár munkatársaként már fiatal korától kezdve kora újkori éremleletek tucatjait határozta meg és dolgozta fel, amelyek alapján világos kép rajzolódott ki előtte a három részre szakadt Magyar Királyság pénzforgalmáról. Figyelme mindenekelőtt a lengyel pénzekre irányult, ezek a leletadatok szerint óriási mennyiségben voltak forgalomban, főleg az ország északi területein. A Numizmatikai Közlönyben megjelent tanulmányában levéltári források segítségével részletesen elemezte a különböző lengyel aprópénzek forgalmát és az ellenük hozott, többnyire eredménytelen intézkedéseket.[11] Kutatása során feltárta a lengyel pénzek hazai elterjedésének okait és felhívta a figyelmet arra az ellentmondásra, hogy a lengyel pénzek silányságuk ellenére mégiscsak egyfajta hiánypótló szerepet játszottak a magyarországi aprópénzforgalomban. Két kis cikkében külön is foglalkozott a 17. század első évtizedeiben lezajlott, Kipper-korszaknak is nevezett pénzrontási időszakkal. Egyrészt az 1622–1623-ban lengyel hármas garasok mintájára veretett körmöcbányai dutkákkal,[12] másrészt a Balthasar Zwirner pénzverőmester által bérelt pozsonyi verdében készült rossz minőségű garasokkal.[13] A 17. század igen bonyolult pénzértékviszonyainak tisztázásához, az egykorú forrásokban említett számítási pénzek használatának megértéséhez járult hozzá egy kis dolgozatával, amelyben arra hívta fel a figyelmet, hogy a korabeli Magyarországon egy időben két területen kétféle számítási forint, a kassai és a pozsonyi volt érvényben.[14]

Huszár Lajos 1977-ben a 9. Nemzetközi Numizmatikai Kongresszuson a német guldinerek, azaz 2/3 tallérok hazai forgalmáról tartott előadást, amely később nyomtatásban is megjelent.[15] Ezek a 17. század utolsó harmadában német területről beszivárgó résztallérveretek nemcsak a korabeli éremleletekben, hanem az egykorú forrásokban is nyomon követhetők.

Huszár Lajosnak a kora újkori magyar pénztörténettel foglalkozó kutatásai sorát a Rákóczi-szabadságharc pénzverésével zárhatjuk. Fiatal numizmatikusként írt, és *A kuruckor érmészete* címmel a Rákóczi-emlékkönyvben megjelent tanulmányában az addig megjelent szakirodalom szorgos összegyűjtésével vázolta fel a kuruc kori pénzverés történetét, a pénzverdék működését és a szabadságharc alatt vert pénzeket.[16] Természetes, hogy a dolgozata megjelenése óta eltelt évtizedek alatt sok új levéltári forrás került feltárásra és kiadásra, valamint számos, korábban nem ismert érmeváltozat vált ismertté.

A magyar pénzverés produktumainak teljességre törekvő összegyűjtése és katalógus formájában történő közzététele 1979-ben jelent meg német nyelven.[17] Természetesen ezt is, mint összefoglaló munkáinak többségét, több évtizedes előmunkálat és anyaggyűjtés előzte meg. Az újkori magyar aprópénzek időrendbe szedett és uralkodók szerint rendezett sorozatait Az Érem hasábjain adta közre 1955-től kezdődően.[18]

A könyv első részében Huszár Lajos rövid tanulmányban összegezte a magyar pénztörténettel kapcsolatos kutatásainak eredményeit, kitérve a pénzek ligájában, azaz a tömegében és finomságában évszázadok során bekövetkezett változásokra. Összeállította azoknak a verdéknek a jegyzékét, ahol magyar pénzt vertek. A katalógusban igyekezett minden érmetípust és ezek jelentősebb változatait leírni és fényképen is bemutatni. Ennél fogva természetszerűleg a katalógus kora újkori része a Corpus III. kötetéhez hasonlóan tartalmazza az ott leírt anyagot, felsorolva az egyes típusok verdejegyeit és évszámait, a ritkább példányoknál azok őrzési helyét is. A jól áttekinthető katalógus több évtized óta a hazai és külföldi numizmatikusok nélkülözhetetlen kézikönyve.

8 HUSZÁR 1982, 67–92.
9 HUSZÁR 1951–1952, 38–47.
10 HUSZÁR 1969, 155–161.
11 HUSZÁR 1969–1970, 57–62.
12 HUSZÁR 1968, 185–189.
13 HUSZÁR 1965, 201–210.
14 HUSZÁR 1979–1980, 59–61.
15 HUSZÁR 1982, 975–980.
16 HUSZÁR 1934, 391–412.
17 HUSZÁR 1979.
18 Az első 13 közlemény 1955 és 1961 között, a 14–18. közlemény 1971 és 1973 között jelent meg.

Huszár Lajos másik nagy „szerelme" az erdélyi pénzverés volt. Bátran kijelenthetjük, hogy a téma iránt érzett vonzalmában nagy szerepet játszott erdélyi származása. Az erdélyi pénzekkel a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába kerülése után „testközelben" is találkozhatott. Már az 1930-as évek első felében megkezdte ilyen irányú kutatásait, amelynek első összefoglalása az Asztalos Miklós által szerkesztett, *A történeti Erdély* című kiadványban 1936-ban jelent meg.[19] Ebben a tanulmányában részletesen elemezte az erdélyi pénzeket, éspedig egyrészt pénzfajok, portrék, címerek és egyéb éremképek alapján, másrészt a feliratokra és egyéb jegyekre való tekintettel. A rendelkezésére álló szerény forrásanyag és a gyér szakirodalom alapján megkísérelte felvázolni az erdélyi pénzverés történetét, a pénzverés folyamatát és az egyes pénzverdék működését. Munkájából egyértelműen kiderült, hogy a nagyobb értékű pénzek (aranyak, tallérok) pénzlába a királyi Magyarország hasonló vereteinek pénzlábához igazodott, míg az ezüst aprópénzek részben a magyar, részben az Erdélyben elterjedt lengyel pénzek ligáját követték. E munkája az első korszerű, modern szemléletű összefoglalás volt az Erdélyi Fejedelemség pénzveréséről.

Huszár Lajos az erdélyi pénzverés egész problematikáján belül különös figyelemmel fordult Bethlen Gábor korához, amelynek pénztörténetét önálló monográfiában dolgozta fel.[20] Az addig megjelent szakirodalom és a publikált forrásanyag segítségével részletes áttekintést és alapos elemzést adott a fejedelem pénzveréséről. A korszak pénzviszonyainak taglalása során kimerítő alapossággal vizsgálta az 1620-as évek pénzrontási hullámát és annak hatását Bethlen pénzverésére. Tárgyalta az egyes pénzverdék működését is, majd rendszerezve bemutatta Bethlen Gábor pénzeit, elsősorban a főtípusokra koncentrálva.

Huszár Lajos ugyancsak egy önálló kiadványban ismertette a Báthoriak pénzverését, kitérve ennek történeti és pénztörténeti hátterére is.[21] E munkájának végén – hasonlóan a Bethlen-monográfiájához – összeállította a Báthoriak által veretett pénzek jegyzékét.

Az erdélyi pénzveréssel foglalkozó kutatásainak részeredményeit több kisebb cikkben is közreadta, így többek között foglalkozott Bethlen Gábor munkácsi veretű garasaival és Apafi Mihály kettős garasaival.[22]

Huszár Lajosnak az erdélyi pénzveréssel kapcsolatos több évtizedes kutatásait összegzi az a nagyszabású monográfia, amelynek megjelenését – elsősorban a kiadó halogatása miatt – már nem érhette meg. *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése* címmel 1995-ben megjelent művet Rádóczy Gyula rendezte sajtó alá.[23] Ebben a munkában Huszár Lajos összegezte és kiegészítette az erdélyi pénzveréssel foglalkozó korábbi kutatási eredményeit, és igyekezett összeállítani az erdélyi pénzek minél teljesebb körű katalógusát. A könyv elején rövid pénztörténeti vázlatban tekinti át az erdélyi pénzverés négy szakaszát a középkortól egészen a 19. század utolsó negyedéig. Az első fejezet 1323 és 1540 között a Magyar Királyság, a második 1540–1690 között az önálló Erdélyi Fejedelemség, a harmadik 1690–1867 között a Habsburg-igazgatás alatt álló tartomány, az utolsó 1868–1871 között a Magyar Királyság pénzverését foglalja össze. A hangsúly természetesen a fejedelmi pénzverés időszakán van, amely az önálló erdélyi pénzverés klasszikus korszaka. Huszár Lajos a meglévő forráshiány ellenére széles körű szakirodalmi és anyagismerettel tekinti át az erdélyi pénzverést, kitérve az éremképekre, köriratokra, a pénzláb változásaira, a verdék működésére, a pénzértékviszonyokra, az idegen pénzek erdélyi forgalmára. Ezt követően az erdélyi pénzek verdehelyeit ismerteti betűrendben, majd a verdejegyek és a köriratok feloldását adja meg.

Míg a korábbi, Resch Adolf által összeállított katalógus[24] a legapróbb változatokat is tartalmazta – ezért használata emiatt kissé nehézkes is volt –, addig Huszár könyve elsősorban a típusok szerinti összeállításra és az évszámváltozatok felsorolására törekedett. Az anyaggyűjtés során Resch munkájára támaszkodva a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának erdélyi gyűjteménye jelentette a kiindulási alapot, amelyet más hazai és külföldi köz- és magángyűjtemények anyagával egészített ki. Munkáját nehezítette, hogy az erdélyi pénzeket tartalmazó jelentősebb gyűjtemények egy része a mai határokon kívül található és gyakran nehezen kutatható volt. Az anyaggyűjtés összességében mégis eredményesnek mondható, mivel Resch anyagát mintegy 120 új típussal és 70 évszámváltozattal sikerült bővíteni. A katalógusban csak az erdélyi fejedelmek és a Habsburg-uralkodók Erdély számára vert pénzei szerepelnek, az erdélyi pénzverdékben készült magyar királyi veretekről többnyire csak említés történik. Huszár Lajos katalógusa jelentős állomása az erdélyi pénzverés feldolgozásának, noha még a gondos anyaggyűjtés ellenére is – amelyet a szerzője is elismer – nyilvánvalóan vannak kimaradt változatok. Ezeket a későbbi kutatásnak kell pótolnia.

[19] HUSZÁR 1936, 505–522.
[20] HUSZÁR 1945.
[21] HUSZÁR 1961a.
[22] HUSZÁR 1934, 303–317; HUSZÁR 1931, 285–290; HUSZÁR 1974, 8–10.
[23] HUSZÁR 1995.
[24] RESCH 1901; RESCH 1925

Már volt szó arról, hogy Huszár Lajos az Éremtárban eltöltött több évtized alatt mintegy másfélszáz éremleletet határozott meg, amelyek jelentős része a 16–17. századból származott. Ezeknek azonban csak kis hányadából született publikáció, többségük rövid közlése a Numizmatikai Közlöny köteteiben jelent meg. Kora újkori leletfeldolgozásai közül az első a 16. századi tallérokat tartalmazó Budapest-Fortuna utcai lelet volt, amelynek ismertetése 1940-ben jelent meg.[25] Az 1960-as évek első felében több tanulmánya is olvasható vidéki múzeumi évkönyvekben, így többek között az 1623-ban záródó, csaknem tízezer darab aprópénzt tartalmazó nyíribronyi leletről,[26] valamint az 1677-ben záródó 46 tallért és 49 darab 15 krajcárost tartalmazó pamlényi éremleletről.[27]

A pécsi múzeum évkönyvében négy Baranya megyei éremlelet feldolgozását adta közre.[28] Ezek közül a babarci lelet záróéve 1531, a szederkényié 1542, a fazekasbodaié 1593 volt, míg a másik babarci lelet 1700-ban zárult. A leletek rövid összefoglaló kiértékelését a részletes leletjegyzékek követik. 1967-ben jelent meg a balatonfőkajári éremlelet ismertetése a veszprémi múzeum évkönyvében.[29] A tekintélyes nagyságú és értékű leletet a 16. század végén, a tizenöt éves háború időszakában rejtették el. Leletfeldolgozásaira – mint a legtöbb munkájára – a korrekt és szakmailag pontos meghatározás, a mértéktartó, de lényegre törő kiértékelés, a tárgyilagos megfogalmazás volt a jellemző.

Az egyes leletközléseken túl a kora újkori pénztörténet és pénzforgalom árnyaltabb megismeréséhez igyekezett a korszakot több oldalról megközelíteni, így egyebek között többször foglalkozott a várásatások éremanyagának vizsgálatával. Ilyen irányú munkálatai közül a legjelentősebb a budai várpalota ásatásain előkerült nagyszámú lelőhelyes éremanyag feldolgozása.[30] Ebben a tanulmányában mintegy 3000 pénz meghatározását és rendszerezését végezte el. A nagy tömegű anyagnak pénztörténeti szempontból különösen a késő középkori és kora újkori része a jelentős. A pénzek időrendi csoportosításán túl az ásatáson alkalmazott koordinátarendszer segítségével megadta az egyes pénzek pontos lelőhelyét is, segítve ezzel a régészeti tárgyak, rétegek, jelenségek pontosabb keltezését. Ez az adatfelvételi és kiértékelési módszer akkoriban igen korszerűnek számított.

A budai vár numizmatikai leleteinek feldolgozása során a forgalmi pénzeken túl Huszár Lajos kitért a zsetonokra, bárcákra, plombákra is. A kora újkori textilplombák egy csoportját külön közleményben is feldolgozta.[31] A főként várásatások és kora újkori településkutatások során előkerült anyagról megállapította, hogy ezek a 16–17. századi posztóimporttal voltak kapcsolatban és a posztó jelölésére szolgáltak. Ilyen irányú kutatásai is sokáig követő nélkül maradtak,[32] a textilplombák hazai összegyűjtése és kiértékelése csak az utóbbi években lendült fel, nem utolsósorban a régészeti lelőhelyeken folytatott legális és illegális fémkeresőzésnek köszönhetően.[33]

Huszár Lajos a várásatásokon előkerült éremanyagban előforduló nagy mennyiségű hamis pénz kapcsán egy közleményben összegyűjtötte a kettős királyság idején a főúri várakban, kastélyokban, udvarházakban folytatott pénzverésre vonatkozó forrásadatokat.[34] Ezek alapján megállapította, hogy nem magánpénzverésről, hanem a zavaros politikai viszonyokat kihasználó hamispénz-verésről van szó.

Huszár Lajosnak még néhány olyan munkáját is meg kell említeni, amelyek témája jóval szélesebb időhatárokat fog át, mint a kora újkor. Az egyik ilyen a magyar mintára vert idegen aranypénzeket ismertető tanulmánya, amelyben azoknak az aranypénzeknek az összeállítását végezte el, amelyek a magyar aranyforintok éremképének teljes vagy részleges átvételét mutatják, illetve pénzlábuk a magyar aranyakhoz igazodott.[35] A késő középkor és a kora újkor időszakából összesen 69 ilyen utánveretet sikerült összegyűjtenie.

A másik nagyobb lélegzetű dolgozata Sopron város pénzforgalmát tárgyalja, amely előbb a Századok című folyóiratban,[36] majd később a Dányi Dezső és Zimányi Vera által összeállított ár- és bértörténeti monográfiában jelent meg.[37] Ebben a munkában egy szűkebb közigazgatási egység levéltári adatai alapján részletes áttekin-

[25] HUSZÁR 1940, 181–187.
[26] HUSZÁR 1962, 47–62.
[27] HUSZÁR 1962–1963, 127–129.
[28] HUSZÁR 1963, 167–174.
[29] HUSZÁR 1967, 101–106.
[30] HUSZÁR 1956, 197–240; HUSZÁR 1958, 449–453.
[31] HUSZÁR 1961b, 187–194.
[32] Az egyetlen hazai kivétel Endrei Walter textiltörténész volt, aki több munkájában is foglalkozott a hazai lelőhelyű textil zárjegyekkel (ENDREI–EGAN 1982, 47–76; ENDREI 1989).
[33] MORDOVIN 2013, 267–282; MORDOVIN 2014, 193–237.
[34] HUSZÁR 1969, 80–87.
[35] HUSZÁR 1967–1968, 57–72.
[36] HUSZÁR 1971, 1150–1184.
[37] HUSZÁR 1989, 23–61.

tést adott a város késő középkori és kora újkori pénzforgalmáról, az ott használt valós és számítási pénzekről, az egyes pénzek átváltási arányairól, a pénzértékviszonyokról. A kora újkori időszakot két időintervallumban elemezte. Az első, 1526-tól 1659-ig tartó időszakban a helyi levéltári adatok szerint a pénzforgalmat aranyforintokkal, tallérokkal, garasokkal, krajcárokkal és denárokkal bonyolították le. A legértékesebb a dukát néven emlegetett aranypénz volt, de a legfontosabb fizetőeszköz mégis a tallér lett, az aprópénzek közül pedig a krajcár. A második, 1659-től 1750-ig tartó időszakban is a legfontosabb fizetőeszköz a tallér volt, valamint a különféle, most már egységes pénzláb szerint vert krajcárveretek. Ez a munka is példaértékű egy kisebb terület – jelen esetben egy város – több évszázados pénzforgalmának feldolgozása tekintetében.

A fentebb elmondottakból is látható, hogy Huszár Lajos munkássága a magyar pénztörténeten belül milyen sokrétű és szerteágazó volt, így a kora újkori pénztörténet nagyon sok vetületét világította meg. Számos területen dolgozott ki időtálló eredményeket, amelyekre az őt követő generáció képviselői is biztonsággal támaszkodhatnak.

Természetesen egyetlen tudományág kimagasló képviselőjének lezárult életműve sem jelenti a további kutatás feleslegességét. Huszár Lajos csaknem három évtizeddel ezelőtt történt távozása óta a kora újkori magyar pénztörténet kutatása tovább folyik. Ennek során számos területen olyan eredmények születtek, melyek részben árnyalják és kiegészítik Huszár Lajos munkásságát, részben új források felkutatásával, részben új szempontok bevonásával és új módszerek alkalmazásával igyekeznek elérni a magyar pénztörténet korszakainak minél jobb megismerését.[38]

V. Székely György
Kecskeméti Katona József Múzeum

Irodalom

ENDREI 1989 — Endrei Valter: *Patyolat és posztó*. Budapest 1989.

ENDREI–EGAN 1982 — Endrei, Walter – Egan, Geoff: The Sealing of Cloth in Europe, with Special Reference to the English Evidence. *Textile History* 13 (1982) 47–76.

HARSÁNYI 1914–1921 — Harsányi Pál: Adatok a Corpus Nummorum Hungariae III. kötetéhez. *NK* 13–20 (1914–1921) (folytatásokban)

HUSZÁR 1931 — Huszár Lajos: A marosvásárhelyi pénzverde működésének kérdése Apafi Mihály fejedelemsége idejében. *Erdélyi Múzeum* 36. Új. f. 2. (1931) 7–9, 285–290.

HUSZÁR 1934a — Huszár Lajos: A kuruckor érmészete. In: Lukinich Imre (szerk.): *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves évfordulójára*. Budapest 1934, 391–412.

HUSZÁR 1934b — Huszár Lajos: A munkácsi pénzverő működése (1624) és a pénzrontás kora Erdélyben Bethlen Gábor idejében. *A bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* 4 (1934) 303–317.

HUSZÁR 1936 — Huszár Lajos: Az erdélyi pénzverés története. In: Asztalos Miklós (szerk.): *A történeti Erdély*. Budapest 1936, 505–522.

HUSZÁR 1940 — Huszár Lajos: A Fortuna utcai éremlelet Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 7 (1940) 181–187.

HUSZÁR 1945 — Huszár Lajos: *Bethlen Gábor pénzei*. Kolozsvár 1945.

HUSZÁR 1951–1952 — Huszár Lajos: János király denárai. *NK* 50–51 (1951–1952) 38–47.

HUSZÁR 1956 — Huszár Lajos: A budai várpalota ásatásainak éremleletei. *BudRég* 17 (1956) 197–240.

HUSZÁR 1958 — Huszár Lajos: A budai várpalota ásatásainak éremleletei. *BudRég* 18 (1958) 449–453.

HUSZÁR 1961a — Huszár Lajos: *A Báthoriak pénzei*. Nyírbátor 1961. (A Nyírbátori Báthori István Múzeum Füzetei.)

HUSZÁR 1961b — Huszár Lajos: Merchant's seals of the 16th and 17th centuries. *FA* 13 (1961) 187–194.

HUSZÁR 1962 — Huszár Lajos: A nyíribronyi éremlelet. *JAMÉ* 4–5 (1962) 47–62.

[38] A szerző a Kecskeméti Katona József Múzeum főmuzeológusa, az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

HUSZÁR 1962–1963 Huszár Lajos: A pamlényi éremlelet. *HOMÉ* 4 (1962–1963) 127–129.
HUSZÁR 1963 Huszár Lajos: Négy éremlelet Baranya megyéből. *JPMÉ* (1963) 167–174.
HUSZÁR 1965 Huszár Lajos: A pozsonyi garasok 1623–24. *FA* 17 (1965) 201–210.
HUSZÁR 1967 Huszár Lajos: A balatonfőkajári éremlelet. *VMMK* 6 (1967) 101–106.
HUSZÁR 1967–1968 Huszár Lajos: Magyar mintára vert idegen aranypénzek. *NK* 66–67 (1967–1968) 57–72.
HUSZÁR 1968 Huszár Lajos: A körmöcbányai veretű dutkák. *FA* 19 (1968) 185–189.
HUSZÁR 1969a Huszár Lajos: Pénzverés Szomolnokon a XVI. században. *FA* 20 (1969) 155–161.
HUSZÁR 1969b Huszár Lajos: Magyar várak mint pénzhamisítóműhelyek a XVI. században. *Művéd* 13 (1969/2) 80–87.
HUSZÁR 1969–1970 Huszár Lajos: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI–XVII. században. *NK* 68–69 (1969–1970) 57–62.
HUSZÁR 1971 Huszár Lajos: Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban. *Századok* 105 (1971) 1150–1184.
HUSZÁR 1974 Huszár Lajos: Apafi Mihály garaspénzei. *Az Érem* 30 (1974):1, 8–10.
HUSZÁR 1975 Huszár Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657. Corpus Nummorum Hungariae III/1.* Budapest 1975.
HUSZÁR 1979 Huszár Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute.* Budapest–München 1979.
HUSZÁR 1979–1980 Huszár Lajos: Pozsonyi forint - kassai forint. *NK* 78–79 (1979–1980) 59–61.
HUSZÁR 1982a Huszár Lajos: A magyar pénzverés története a 16. és 17. században. In: *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből 1.* Miskolc 1982, 67–92.
HUSZÁR 1982b Huszár Lajos: Deutsche Guldiner in Ungarn im 17. Jahrhundert. In: *Actes du 9EME Congress International de Numismatique. Vol. 2.* Louvain-La-Neuve 1982, 975–980.
HUSZÁR 1985–1986 Huszár Lajos: A Bitkowsky poltura. *NK* 84–85 (1985–1986) 69–71.
HUSZÁR 1989 Huszár Lajos: Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban. In: *Dányi Dezső – Zimányi Vera: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig.* Budapest 1989, 23–61.
HUSZÁR 1995 Huszár Lajos: *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése.* Sajtó alá rendezte Rádóczy Gyula. Budapest 1995.
MORDOVIN 2013 Mordovin Maxim: A 15–17. századi távolsági textilkereskedelem régészeti emlékei Pápán. In: Varga Máté (szerk.) *Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete. A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 2 (2013) 267–282.
MORDOVIN 2014 Mordovin, Maxim: Late medieval and early modern cloth seals in the collection of the Hungarian National Museum. *ArchÉrt* 139 (2014) 193–237.
RESCH 1901 Resch, Adolf: *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart.* Hermannstadt 1901.
RESCH 1925 Resch, Adolf: Nachtrag zu Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart. *Jahrbuch des Burzenländer Sächsischen Museums, Kronstadt* 1 (1925) 167–197, 10–11. t.
RÉTHY 1899 Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár I. Árpádházi királyok kora.* Budapest 1899.
RÉTHY 1907 Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár II. Vegyesházi királyok kora.* Budapest 1907.

Horváth Tibor Antal pénztörténeti munkássága[1]

Geldgeschichtliche Forschungen von Tibor Antal Horváth

A magyarországi pénztörténeti kutatások kiemelkedő gyarapítója[2] tudós tanárként *Horváth Tibor Antal,* premontrei szerzetesként *Horváth Antal Tibor* néven[3] ismert. Szülővárosában lett piarista diák, és a latin nyelv kiváló elsajátítója. Teológiai tanulmányait Jászón, Budapesten és Csornán végezte. Történelem-földrajz szakos középiskolai tanári diplomáját 1912-ben vehette át. Legendás diplomatikai tudását Fejérpataky László alapozta meg, történészi látókörét – Leopold Ranke egykori tanítványa – Marczali Henrik szélesítette.

Három évig nevelőtanár, több mint három évtizeden át mint premontrei szerzetes, gimnáziumi tanár volt Keszthelyen és Szombathelyen, majd ismét Keszthelyen rendjének gimnáziumaiban. Mindösszesen 35 évet töltött a katedrán, és eközben Szombathelyen klasszikus műveltségű rendtársaihoz hasonlóan igen jelentős muzeológusi tevékenységet[4] folytatott. Választott rendjének múltja iránt szintén érdeklődött, korai publikációinak egyike[5] a példa rá, de a későbbiekben sem hagyott fel ez irányú gyűjtő munkájával, olyannyira nem, hogy a csornaiak közül ő lett *„a premontrei rend magyarországi történetének legjelentősebb*[6] *kutatója".*

Kiterjedt kutatómunkája ellenére sem vált száraz szobatudóssá. Kellemes társasági ember volt, az évszaknak megfelelően sportolt, úszott, teniszezett, korcsolyázott, de *„mindenben mértéktartó volt. Csak egyben nem ismert határt: emberszeretetben."*[7] Segítőkészsége nemcsak a tehetséges diákok felkarolásában, útjuk egyengetésében nyilvánult meg, hanem abban is, hogy a gettóban felkereste és bátorította zsidó tanítványait. Történészként távolabbra látott kortársainál, és a nagy világégés idején, tanóráin sem rejtette véka alá véleményét, hogy vesztes háború felé tart az ország. Nem volt véletlen, hogy 1945 januárjában negyedmagával politikai okokból került a keszthelyi fogdába. Útja Zalaegerszegen, Szombathelyen és Bécsen át Dachauba vezetett volna, de feltehetően pesti közbenjárásra Bécsből[8] visszatérhetett. Néhány év múlva – sportnyelven szólva – a jobb egyenest bal horog követte, és a *„szétszóratás után"*[9] meg kellett válnia a tanári pályától. Nyugdíjasként Budapesten élt és a tudományos munkának szentelte idejét, elsősorban a Magyar Országos Levéltárban kutatott, de szorgos látogatója volt nagy könyvtárainknak is.

A források elmélyült tanulmányozása, a tágabb értelemben vett anyaggyűjtés elé nem gördítettek akadályt, a publikációs tevékenységre nézve azonban intő jel volt a társszerzős „Szombathely" című kötetre[10] zúdított durva[11] támadás. Bár az össztűz nem a közép- és kora újkori részre[12] irányult, a kritika árnyéka Horváth Tibor Antalra szintén rávetült, és szerepe volt abban, hogy helytörténeti monográfiája[13] csak holta után három évtizeddel látott napvilágot. A megye múltjának avatott ismerője szerint *„...a kötet tudománytörténeti jelentőségű.*

1 A Magyar Numizmatikai Társulat Horváth Tibor Antal munkásságáról 2015. január 20-án, illetve a székesfehérvári Hóman Bálint – Huszár Lajos – Horváth Tibor Antal pénztörténeti tevékenységéről szervezett konferenciáján, 2016. október 6-án elhangzott megemlékezések rövidített és szerkesztett változata.

2 BENDEFY László: Horváth Tibor Antal (Bp. 1889–1964, Bp.) Részletes életrajzzal felérő, baráti búcsút vett tőle. *NK* 64–65 (1965–1966) 90–92.

3 Magyar Katolikus Lexikon.

4 KISS Gábor – MAYER László: A szombathelyi régiségtár őrei (1872–1942). *Vasi Szemle* 45 (1991) 403–423.

5 Melyik rendhez tartozott a szentkereszti apátság Szerém megyében? *Századok* 61 (1927) 460–461.

6 KOVÁCS Imre Endre – LEGEZA László: *Premontreiek.* Budapest 2002, 55.

7 BENDEFY: Horváth Tibor Antal... i. m. 92.

8 HETÉNYI VARGA Károly: *Akiket üldöztek az igazságért. Papi sorsok a horogkereszt és a nyilaskereszt árnyékában.* Budapest 1985, 123–124.

9 A Magyar Katolikus Lexikon szerint.

10 KÁDÁR Zoltán – HORVÁTH Tibor Antal – GÉFIN Gyula: *Szombathely.* Budapest 1961, 176.

11 KISS Gábor – MAYER László: *Horváth Tibor Antal 1889–1964. Szombathelyi tudós tanárok* 3. Szerk.: Köbölkuti Katalin. Szombathely 2006, 111–113.

12 HORVÁTH Tibor Antal: Szombathely története az V–XVIII. században. In: KÁDÁR–HORVÁTH–GÉFIN: *Szombathely.* i. m. 18–31.

13 HORVÁTH Tibor Antal: *Szombathely a XV–XVIII. században.* Sajtó alá rendezte Kiss Gábor és több munkatársa. Szombathely 1993. (Acta Savariensia 8. Szerk.: Feiszt György)

Mint ahogy tudománytörténeti botrány volt az ember, a kutató és szombathelyi életműve diszkvalifikálása."[14] A post mortem kiadott, befejezetlen mű a bizonyítéka annak, hogy a nyugat-dunántúli levéltárosok és történészek Horváth Tibor Antal emlékének olyan ápolói és eredményeinek olyan értékelői, akik nemcsak a helytörténeti szempontból rendkívül értékes hagyatékának a megszerzésére törekedtek.[15]

Céduláinak, iratainak másik része a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárába került, és igen rangos történészekével együtt – mint Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Bartoniek Emma, Károlyi Árpád, Szekfű Gyula, Szentpétery Imre, Veress Endre – ismertette Csapodi Csaba.[16]

Horváth Tibor Antalról az alábbiakat tudhatták meg az olvasók: *„Premontrei gimnáziumi tanár, történész és régész, a szombathelyi múzeum igazgatója. Keveset publikált, de rengeteg anyagot gyűjtött össze a következő tárgykörökből: Szombathely és Vas megye története, a premontrei rend története, pénz- és mértéktörténet, magyar művelődéstörténet, magyarországi latinság, oklevélszótár."*

A zömmel kéziratos hagyaték tájékoztatónak szánt 9 ½ oldalas, gépelt jegyzékéből[17] az is kitűnik, hogy Horváth Tibor Antal többek között lexikont tervezett a magyar mérték- és pénztörténet tárgyköréből. A jegyzék utóirata szerint: *„Az anyagot ismerik és értékelni tudják: Győrffy György, Ember Győző, Huszár Lajos, Makkai László, Mályusz Elemér, Mezey László."* Nevezettek szerint a hagyaték *„...legjobb helye a Magyar Tudományos Akadémia levéltárában volna"*. Az elhunyt testvérei – Horváth Mária és Horváth Vidor – egyetértettek a szakértői véleményekkel, és a Magyar Tudományos Akadémiának ajánlották fel az ismertetett gazdag gyűjteményt.[18]

Horváth Tibor Antal pénztörténeti munkássága még véletlenül sem szűkíthető le az anyaggyűjtésre. Huszár Lajos, a Magyar Nemzeti Múzeum korábbi főigazgatója – a Református Ráday Könyvtárban is otthonos öregdiák – nemcsak ismerte, hanem kellőképpen értékelni is tudta a háttérbe szorított premontrei szerzetes tudományos tevékenységét, és a Numizmatikai Közlönyben teret biztosított publikációinak.

E ponton legyen szabad eltérni az időrendi sorrendtől, ugyanis Horváth Tibor Antal pénzértékeket bemutató közleményeit kell kiemelni, azokat a munkákat, amelyek nem váltak közkinccsé a történészek körében, és az egyetemi oktatásban sem kaptak helyet. Néhány év különbséggel *„A magyar aranyforint értékváltozásai 1490-1700 között"*[19], illetve *„A tallér értékváltozása Magyarországon 1542-1700 között"*[20] című alapvető közleményei akkor jelentek meg, amikor a „Szombathely" című kötet a fentebb említett kritika keresztűzébe került.

A Numizmatikai Közlöny tükrének méretét nem ismerők lekicsinylően szólhatnának a jó félszáz oldalas terjedelem láttán. S akiknek a levéltári anyaggyűjtés is terra incognita, azoknak sejtelmük sem lehet arról, hogy mennyire munkaigényes feladatot vállalt és teljesített Horváth Tibor Antal. A kellő értékeléshez indokolt az ausztriai pénztörténet kiemelkedő művelőjének álláspontjára utalni. Probszt – nyugati szomszédunk évtizedekkel előttünk járó kutatási eredményeinek ismeretében[21] – nyilatkozott úgy, hogy a pénzértékek ár- és bértörténeti indíttatású feltárása a *„pénztörténet legfárasztóbb és legtövisesebb feladatai"* közé[22] tartozik.

Az ár- és a bértörténeti kutatások esetében alapkövetelmény az, hogy egy adott intézmény, illetve jogi személy egységes szempontok szerint vezetett forrásanyagából merítsék az ár-, a bér-, a mérték- és a pénztörténeti adatokat. Horváth Tibor Antal azonban különböző források tömegének átnézésére kényszerült, következésképpen a kigyűjtött pénztörténeti adatok elvben a Magyar Királyság területének egészét felölelik. Az eltérő forrásadottságokból eredően természetesen figyelembe kell venni a regionális különbségeket és az idősorok területi folyamatosságának hiányát. Hasznosíthatóságuk azonban így is kétségtelen; az óhatatlan hiányosságok csökkentését pedig egyéb források, illetve feldolgozások bevonása teszi lehetővé. Az utóbbiak között jeles hely illeti meg Š. Kazimír tanulmányát, amely a Csehszlovák Tudományos Akadémia ártörténeti kutatásainak kere-

[14] BARISKA István: Egy szombathelyi tudós paptanár rehabilitálása. *Vas Népe*, 1993. dec. 8. 6.

[15] HORVÁTH Ferenc: Horváth Tibor Antal irathagyatéka. *Vasi Szemle* 19 (1965) 446–448.

[16] CSAPODI Csaba: Történészhagyatékok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. *Századok* 106 (1972) 1375–1376.

[17] „Horváth Tibor Antal hagyatékának kéziratai." Az anyag rendezői: *Pataki János Vidor t.[udományos] kutató és Ján László mérnök. [Hely és év nélküli gépirat]. MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 5264/16. *Pataki (Pribauer) Vidor János [1901–1973] ciszterci szerzetesként [Magyar Katolikus Lexikon] sorstársa és egy UNESCO megbízás révén munkatársa is volt Horváth Tibor Antalnak, vö. KISS–MAYER: *Horváth Tibor Antal...* i. m. 116.

[18] MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 5264/16. (gépirat 10. o.)

[19] *NK* 58–59 (1959–1960) 33–50.

[20] *NK* 62–63 (1963–1964) 25–50.

[21] GEYER, Rudolf: Münz- und Geldgeschichte seit der Mitte des 14. Jahrhunderts. In: A. F. Pribram (Hg.): *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich*. Wien 1938, 1–84. (Geyer tanulmánya eredetileg a *Numismatische Zeitschrift* 1933. évfolyamában jelent meg.)

[22] PROBSZT, Günther: Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Von den Anfängen bis 1918. Wien–Köln–Graz 1983². 37. *(„...gehört zu den schwierigsten und dornigsten Aufgaben der Münzforschung...")*

tében készült. Címe szerint a magyar denár értékének csökkenését vizsgálta, közvetve azonban az aranyforint és a tallér árfolyamának alakulását követte nyomon a felvidéki szabad királyi városokban.[23] Ide kapcsolható *Huszár Lajos* nagyobb ívű áttekintése, amely a soproni árak és bérek múltjáról készült kötet pénztörténeti bevezetője.[24]

Horváth Tibor Antal tallérkurzusokat tartalmazó adatsorai, illetve Š. Kazimír árfolyamtáblázatai megjelenésük éveit tekintve szinte egyidősek; megemlítendő azonban, hogy az előbbi szerény nyugdíj mellett magánszorgalomból, az utóbbi pedig tekintélyes intézményi háttérrel készült, ami persze mit sem von le az értékéből.

Térben és időben távolabbra tekintve utalhatunk arra, hogy az összehasonlíthatatlanul kedvezőbb forrásadottságokkal és kora újkori szakirodalommal[25] rendelkező Nyugat-Európában már a 19. század közepén kimagasló eredmények születtek a pénzértékek feltárása terén. Példaként álljon itt a klasszikus francia[26] alapmű, amelyik a 13. század közepétől a 19. század elejéig terjedően tartalmazza a számítási pénz történetét.

Közép-Kelet-Európában a két világháború közötti lengyel gazdaság-történetírás keretében az ártörténeti kutatások[27] fellendülése a pénzértékek feltárását[28] is előbbre vitte. Lemaradásunkat nem lehet késégbe vonni. Horváth Tibor Antal pénzértékeket tartalmazó közleményei már csak ezért is kiemelkedő jelentőségűek. Szerzőjük tudomány iránti alázatát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy még akkor is folytatta az aranyforintok és a tallérok árfolyamának gyűjtését, amikor munkái[29] már megjelentek, illetve sajtó alatt voltak.

Horváth Tibor Antal rövidebb lélegzetű írásai és forrásközlései ugyancsak igen értékesek. Úttörő jellegű volt a régi magyarországi pénznevekről írt közleménye.[30] Kétségtelen, hogy több helyütt korrekcióra szorul, de megértéssel kell tudomásul vennünk, hogy aki töretlen utakon jár, esetenként megbotlik. S miközben merítünk munkájából, szem előtt kell tartanunk, hogy máig vannak tartozásaink a régi pénznevek azonosítása terén.

Horváth Tibor Antal rendkívül gazdagon dokumentált remeket tett közzé a tízes aranyak[31] magyarországi forgalmáról, és hogy mennyi minden volt a tárházában, azt az is bizonyítja, hogy a Közlöny egyik számában három írása[32] jelent meg.

Huszár Lajoshoz baráti kapcsolat fűzte, a szerkesztő és a szerző közötti jó viszony társszerzői együttműködéssé vált, így született meg mértékadó munkájuk a középkori kamaragrófokról.[33] Megjelenésének idején, szaktudományos téren is erősen korlátozottak voltak a nemzetközi kapcsolatok, így a közös munka híre csak késve jutott el külföldre.[34] Horváth Tibor Antal kutatómunkája eredményeit szívesen kapcsolta kollégái korábbi munkáihoz, egyik ilyen találkozási pont volt például a munkácsi pénzverde, amelyről Huszár Lajos[35] régebben és többször írt, ő pedig a bérleti szerződését[36] közölte, ez utóbbi megerősítő kiegészítést nyújt számunkra.

Mint fentebb láttuk, Horváth Tibor Antal „rengeteg anyagot gyűjtött össze", mert rendkívüli mesterségbeli tudás birtokában iszonyúan sokat dolgozott, elismerésből azonban elszomorítóan keveset nyújtott neki a sors. A Magyar Numizmatikai Társulat vezetőségét nemcsak azért illeti köszönet és tisztelet, mert folyamatos pub-

23 KAZIMÍR, Štefan: Vývoj reálnej hodnoty drobných strieborných mincí na Slovensku v rokoch 1526–1711. *Numismatický sborník* (Praha) 8 (1964) 171–216.

24 HUSZÁR Lajos: Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban. in: DÁNYI Dezső - ZIMÁNYI Vera: *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig.* Budapest 1989, 23–61. A pénztörténeti bevezető önálló tanulmányként is megjelent: *Századok* 105 (1971) 1150–1184.

25 *La vie chère au XVIe siècle. La response de Jean Bodin à M. de Malestroit, 1568.* Nouvelle édition publiée avec une introduction et des notes par H. Hauser. Paris 1932. A kiterjedt irodalomhoz adalékul l. BUZA János: Jean Bodin a drágaság okairól és a magyar aranyforintról. In: *Jubileumi tanulmánykötet Nagy Aladár professzor 70. születésnapjára.* Szerk. Prof. Dr. Kocziszky György és Bihari Ágnes. Miskolc 2011, 54–72.

26 WAILLY, Natalie de.: *Mémoire sur les variations de la livre tournois, depuis le regne de Saint Louis jusqu'a l'établissement de la monnaie décimale.* Paris 1857.

27 ZIMÁNYI Vera: Bibliográfiai áttekintés a külföldi ár- és bértörténeti kutatásokról. *Világtörténet* 4 (1964) 54–67. BUZA János: Az aranyforint felső-magyarországi árfolyama a 17. század első felében. *NK* 100–101 (2001–2002) 147–148.

28 Eredményeik elismerése nyilvánult meg abban, hogy a sorozat egyike külföldön is megjelent: HOSZOWSKI, Stanisław: *Les prix a Lwow (XVIe - XVIIe siecles)* Paris 1954.

29 Kéziratos hagyatékából több helyütt bővíthetők lennének táblázatainak sorai.

30 HORVÁTH Tibor Antal: Régi magyar pénznevek. *NK* 52–53 (1953–1954) 13–22.

31 HORVÁTH Tibor Antal: Adalék a tízes aranyak forgalmához. *NK* 60–61 (1961–1962) 53–59.

32 HORVÁTH Tibor Antal: Tervezet az erdélyi pénzforgalom szabályozására (1736). *NK* 60–61 (1961–1962) 69–72., továbbá Székesfehérvári bárcák a XVIII. században. *NK* 60–61 (1961–1962 85–88.

33 HORVÁTH Tibor Antal - HUSZÁR Lajos: Kamaragrófok a középkorban. *NK* 54–55 (1955–1956) 21–33.

34 Prof. Dr. Wolfgang von Stromer sajnálkozott amiatt, hogy nem hasznosíthatta munkájában: Die ausländischen Kammaergrafen der Stephanskrone ... *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 27–29 (1973–1975) 85–106.

35 HUSZÁR Lajos: A munkácsi pénzverő működése (1624) és a pénzrontás kora Erdélyben Bethlen Gábor idejében. *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* (Budapest) 4 (1934) 303–317. HUSZÁR Lajos: *Bethlen Gábor pénzei.* Kolozsvár 1945, 38–40, et passim.

36 HORVÁTH Tibor Antal: A munkácsi pénzverde bérleti szerződése (1924). *NK* 62–63 (1963–1964) 89–90.

likációs lehetőséget biztosított számára, hanem azért is, mert földi pályafutása vége felé – társulati tagságának 35. éves jubileumán – kitüntette a „Jutalomérem"[37] odaítélésével, idővel pedig nagyjai közé emelte a magyar numizmatikusok panteonjában.[38] Emlékét akkor őrizzük meg a legméltóbban, ha nemcsak hivatkozunk a műveire, hanem minél többet hasznosítunk kiemelkedően gazdag kéziratos hagyatékából.

Buza János
Budapesti Corvinus Egyetem

GELDGESCHICHTLICHE FORSCHUNGEN VON TIBOR ANTAL HORVÁTH

(Resümee)

Tibor Antal Horváth (1889–1964) war Ordensmitglied der Prämonstraterabtei in Csorna (Gschirnau). Nach seiner theologischen Ausbildung studierte er die Fächer Geographie und Geschichte. Als Studienrat unterrichtete er 35 Jahre lang in Gymnasien Szombathely (Steinamanger) und Keszthely (Kesthell). Neben der pädagogischen Tätigkeit war er Direktor des städtischen Museums in Szombathely.

Nach der zweiten Weltkrieg verlor die Propstei ihre finanzielle Basis, bzw. wurde der Orden im Jahre 1950 aufgelöst. Als Pensionär widmete T. A. Horváth sein ganzes Leben der Wissenschaft. Eingehende Forschungen waren von ihm in der Ungarischen Nationalarchiv durchgeführt worden, bzw. oftmals besuchte er die wichtigsten Bibliotheken der Haupststadt.

T. A. Horváth hatte mehrere wisschenschaftliche Pläne, sein Lieblingsgedanke war, ein Sachwörterbuch der Maß- und Geldgeschichte zusammenzustellen. Seine wichtigsten Mitteilungen wurden in Numizmatikai Közlöny (im weiteren NK: Numismatische Mitteilungen) veröffentlicht. Unter diesen sind unbedingt hervorzuheben: *Alte ungarische Geldnamen* (NK 1953–1954), *Die Wertveränderungen des ungarischen Goldguldens 1490-1700.* (NK 1959–1960), *Beitrag zum Umlauf der zehnfachen Goldgulden.* (NK 1961–1962), *Die Wertveränderungen des Talers zwischen 1542–1700 in Ungarn.* (NK 1963–1964.) *Die Kammergrafen im Mittelalter* (Mitverfasser *Lajos Huszár*) (NK 1955–1956).

Der beduetendste Teil seines umfangreichen wissenschaftlichen Nachlasses befindet sich in der Handschiftensammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Das sorgfältige Nachlassinventar wurde von *V. J. Pataki* – seinem Zisterzienser Schicksalsgenosse – zusammengestellt. Der lokalgeschichtliche Teil des Nachlasses steht den Forschern im Komitatsarchiv Vas (Szombathely) zur Verfügung.

[37] BALOGHNÉ ÁBRÁNYI Hedvig – SOÓS Ferenc: *Száz éves a Magyar Numizmatikai Társulat 1901–2001.* (Budapest) 2001, 198.
[38] SOÓS Ferenc: *Magyar numizmatikusok panteonja.* Budapest 2010, 108.

TANULMÁNYOK

Egy érmelelet Bény környékéről

Adalék IV. László király H. 390 típusú denárjának keltezéséhez

Find of 13th Century Coins in the Area around Bíňa

Article on Dating the Ladislaus IV Denarius, Type H 390

A pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumába 2011 előtt került be egy régebbi gyűjteményből származó éremlelet. Egy részét sikerült a múzeum részére megszerezni, a többi érmet a benyújtott fényképek alapján dokumentáltuk. A lelet 13. századi magyar és osztrák denárok értékes együttesét alkotta, lehetővé téve annak időbeli behatárolását. Fő hozadéka, hogy új megvilágításba helyezi a IV. László (1272–1290) trónra lépését követő időszak pénzügyi viszonyait. A kincset Bénytől (Bíňa, Szlovákia) északra találták meg olyan területen, ahol intenzív mezőgazdasági termelés folyik *(1. kép)*. Erről vall a lelet érméinek rossz állapota is.

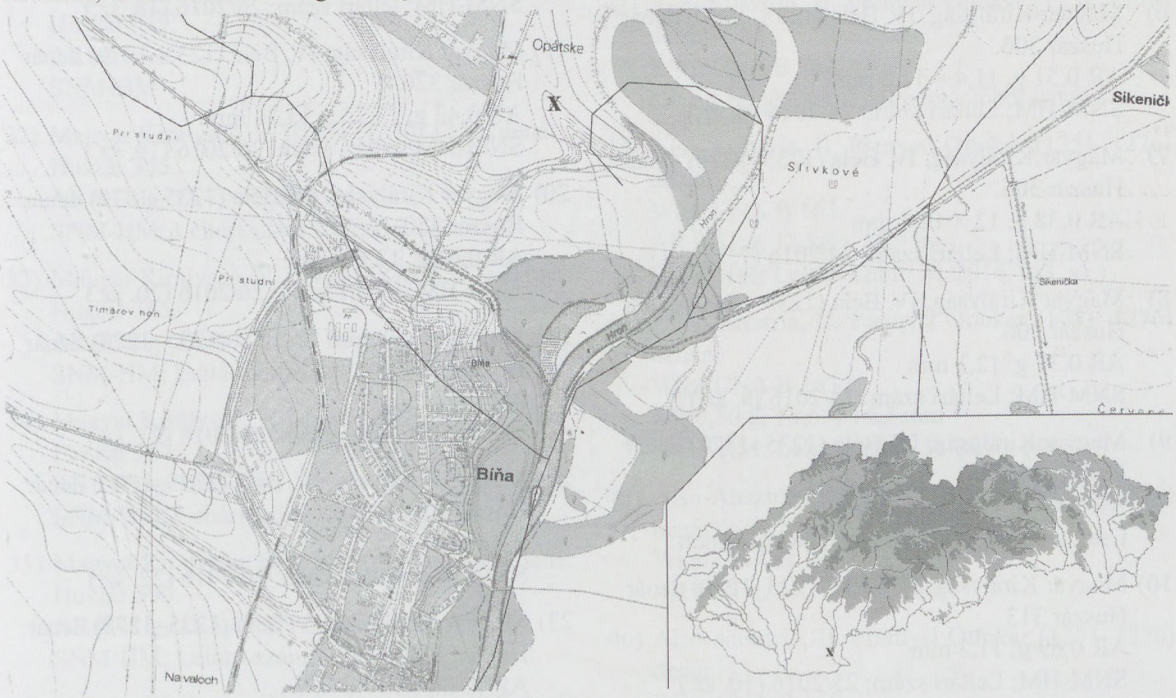

1. kép. Az érmék lelőhelye

Az érmék egy nagy területen szétszóródva kerültek felszínre a gyakori szántások következtében. A kincset eredetileg agyagedénybe rejtették, amelynek töredékeit a közelben megtalálták. Az edény a kincs elrejtését megelőző időszakra keltezhető *(2. kép)*.

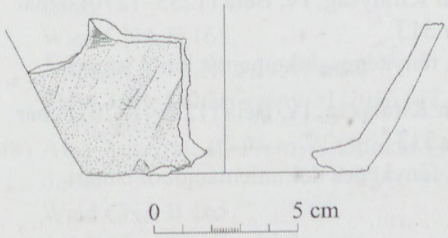

2. kép. Edénytöredék (Radoslav Čambal rajza)

1) Magyar Királyság, II. András (1205–1235) denár
Huszár 250.
AR 0,82 g, 13,75 mm
SNM-HM; Leltári szám: 22/2016.

2) Magyar Királyság, II. András (1205–1235) denár
Huszár 266.
AR 0,64 g; 12,9 × 12,54 mm
SNM-HM; Leltári szám: 23/2016 (2 sz.)

3) Magyar Királyság, II. András (1205–1235) denár
Huszár 266.
AR 0,49 g; 13,3 mm
SNM-HM; Leltári szám: 23/2016 (2 sz.)

4) Magyar Királyság, II. András (1205–1235) denár
Huszár 266.
AR 0,45 g; 12,5 × 12,9 mm
SNM-HM; Leltári szám: 23/2016 (2 sz.)

5) Magyar Királyság, II. András (1205–1235) denár
Huszár 266.
Csak a fényképes dokumentációból ismert.

6) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 306.
AR 0,51 g, 11,4 × 11,8 mm
SNM-HM; Leltári szám: 24/2016 (6. sz.)

7) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 306.
AR 0,38 g, 12 × 12,4 mm
SNM-HM; Leltári szám: 24/2016 (7. sz.)

8) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 306.
AR 0,37 g, 12,1 mm
SNM-HM; Leltári szám: 24/2016 (8. sz.)

9) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 306.
AR 0,46 g; 11,2 × 11,8 mm
Csak a fényképes dokumentációból ismert.

10) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 313
AR 0,69 g; 11,3 mm
SNM-HM; Leltári szám: 25/2016 (10. sz.)

11) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 313.
Csak a fényképes dokumentációból ismert.

12) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 313.
Csak a fényképes dokumentációból ismert.

13) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 313
Csak a fényképes dokumentációból ismert.

14) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
AR 0,62 g, 13,1 × 13,7 mm
SNM-HM; leltári szám: 26/2016 (14. sz.)

15) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
AR 0,65 g, 13,48 mm
SNM-HM; leltári szám: 26/2016 (15. sz.)

16) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
AR 0,60 g, 13,4 × 14 mm
SNM-HM; leltári szám: 26/2016 (16. sz.)

17) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
AR 0,57 g, 13,7 × 14,2 mm
SNM-HM; leltári szám: 26/2016 (17. sz.)

18) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
AR 0,96 g, 13,47 × 13,55 mm
SNM-HM; leltári szám: 26/2016 (18. sz.)

19) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
AR 0,43 g, 13,15 × 13,24 mm
SNM-HM; leltári szám: 26/2016 (19. sz.)

20) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
AR 0,61 g, 13,80 mm
SNM-HM; leltári szám: 26/2016 (20. sz.)

21) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
AR törött
SNM-HM; leltári szám: 26/2016 (21. sz.)

22) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
AR törött
SNM-HM; leltári szám: 26/2016 (22. sz.)

23) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
AR törött
SNM-HM; leltári szám: 26/2016 (23. sz.)

24) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
AR 0,50 g, 13,36 × 13,44 mm
SNM-HM; leltári szám: 26/2016 (24. sz.)

25) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
AR 0,50 g, 13,85 × 14 mm
SNM-HM; leltári szám: 26/2016 (25. sz.)

26) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
Csak a fényképes dokumentációból ismert.

27) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 320.
Csak a fényképes dokumentációból ismert.

28) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 336.
AR 0,46 g; 11,9 × 12,28 mm
SNM-HM; Leltári szám: 27/2016.(28. sz.)

29) Magyar Királyság, IV. Béla (1235–1270) denár
Huszár 336.
AR 0,53 g, 12,04 mm
SNM-HM; Leltári szám: 27/2016.(29. sz.)

30) Magyar Királyság, IV. Béla, (1235–1270) denár
Huszár 339.
AR töredék
SNM-HM

31) Magyar Királyság, IV. Béla, (1235–1270) denár
Huszár 339.
AR töredék
SNM-HM

32) Magyar Királyság, V. István (1270–1272) denár
Huszár 355.
AR 0,68 g, 11,7 × 12 mm
SNM-HM; Leltári szám: 28/2016. (32. sz.)

33) Magyar Királyság, V. István (1270–1272) denár
Huszár 355.
AR 0,57 g, 12,48 × 12,52 mm
SNM-HM; Leltári szám: 28/2016. (33. sz.)

34) Magyar Királyság, V. István (1270–1272) denár
Huszár 357.
AR 0,43 g, 11,27 mm
SNM-HM; Leltári szám: 29/2016. (34. sz.)

35) Magyar Királyság, IV. László (1272–1290) denár
Huszár 390.
AR 0,41 g, 11,5 × 11,9 mm
SNM-HM; Leltári szám: 30/2016. (35. sz.)

36) Magyar Királyság, IV. László (1272–1290) denár
Huszár 390.
AR 0,45 g, 11,5 × 11,7 mm
SNM-HM; Leltári szám: 30/2016. (36. sz.)

37) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 159.[1]
AR 0,81 g; 14,36 × 14,5 mm
SNM-HM; Leltári szám: 31/2016.

38) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 162.
AR 0,68 g, 13,35 × 13,9 mm
SNM-HM, Leltári szám: 31/2016 (38. sz.)

39) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 162.
AR 0,76 g, 13,1 × 15,1 mm
SNM-HM, Leltári szám: 31/2016 (39. sz.)

40) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 162.
AR 0,49 g, 13,13 × 14,48 mm
SNM-HM, Leltári szám: 31/2016 (40. sz.)

41) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 162.
Csak a fényképes dokumentációból ismert.

42) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 162.
Csak a fényképes dokumentációból ismert.

43) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 163.
AR 0,61 g, 13,88 × 13,9 mm
SNM-HM; Leltári szám: 31/2016. (43. sz.)

44) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 163.
AR 0,50 g, 13,6 × 14,3 mm
SNM-HM; Leltári szám: 31/2016. (44. sz.)

45) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 164.
AR 0,61 g, 13,3 × 14,2 mm

46) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 165.
AR 0,60 g, 14,7 × 14,16 mm
SNM-HM; Leltári szám: 31/2016 (46. sz.)

47) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 165.
AR 0,68 g, 13,38 × 13,48 mm
SNM-HM; Leltári szám: 31/2016 (47. sz.)

48) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 165.
AR 0,56 g; 13,17 × 14,26 mm

[1] KOCH 1994.

49) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 165.
AR 0,65 g; 14,6 × 15,5 mm

50) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 165.
AR 0,86 g; 12,86 × 16,03 mm

51) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 166.
AR 0,65 g; 13,3 × 13,48 mm
SNM-HM; Leltári szám: 31/2016

52) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 166.
AR 0,59 g; 13,1 × 13,56 mm

53) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251-1276) denár
Wien CNA B 166.
Csak a fényképes dokumentációból ismert.

54) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 167.
AR 0,54 g, 12,77 × 13,4 mm
SNM-HM, leltári szám: 31/2016 (54. sz.)

55) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 167.
AR 0,48 g, 12,8 × 12,9 mm

56) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 167.
AR 0,52 g, 12,6 × 13,1 mm

57) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 168.
AR 0,57 g, 12,9 × 13,3 mm
SNM-HM, leltári szám: 31/2016

58) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 168.
AR 0,59 g, 14,02 × 14,28 mm
SNM-HM, leltári szám: 31/2016

59) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 168.
AR 0,72 g, 14,9 × 15,85 mm
SNM-HM, leltári szám: 31/2016

60) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 168.
AR 0,62 g, 13,36 × 13,67 mm
SNM-HM, leltári szám: 31/2016

61) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 168.
AR 0,61 g, 13,21 mm
SNM-HM, leltári szám: 31/2016

62) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 168.
AR 0,65 g, 13,9 × 14,25 mm
SNM-HM, leltári szám: 31/2016

63) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 173.
Csak a fényképes dokumentációból ismert.

64) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 177a
AR 0,54 g, 13,43 × 13,54 mm
SNM-HM; Leltári szám: 31/2016.

65) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 177a
AR 0,63 g, 12,5 × 13,21 mm
SNM-HM; Leltári szám: 31/2016.

66) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 178.
AR 0,51 g, 13,38 × 14,58 mm
SNM-HM; Leltári szám: 31/2016.

67) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 178.
AR 0,59 g, 13,47 × 13,59 mm
SNM-HM; Leltári szám: 31/2016.

68) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wien CNA B 178b
AR 0,46 g, 13,11 × 13,48 mm

69) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wiener Neustadt (Bécsújhely) CNA B 180.
AR 0,60 g, 13,7 × 13,75 mm
SNM-HM; Leltári szám: 32/2016 (69 sz.)

70) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wiener Neustadt (Bécsújhely) CNA B 180.
AR 0,50 g, 13,7 × 14,02 mm

71) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wiener Neustadt (Bécsújhely) CNA B 180.
AR 0,74 g, 12,8 mm

72) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wiener Neustadt (Bécsújhely) CNA B 180.
Csak a fényképes dokumentációból ismert.

73) Alsó-Ausztria, II. Přemysl Ottokár (1251–1276) denár
Wiener Neustadt (Bécsújhely) CNA B 180.
Csak a fényképes dokumentációból ismert.

74) Salzburgi Érsekség, Eriacensis (cca. 1170–1200) denár
CNA Ca 9.
Az érméről fényképes dokumentáció nem maradt fenn.

75) Slavónia, Heinrich von Güssing (1269–1270) denár
R. 108.[2]
AR 0,77 g, 14,89 × 15,59 mm

76) Brabant grófság, II. Hendrik (1235–1245) és III. Hendrik (1248–1261) denár
De witte 68; Vanhoudt G 46.[3]
AR 0,48 g, 11,8 × 12,06 mm.
SNM-HM; Leltári szám: 33/2016.

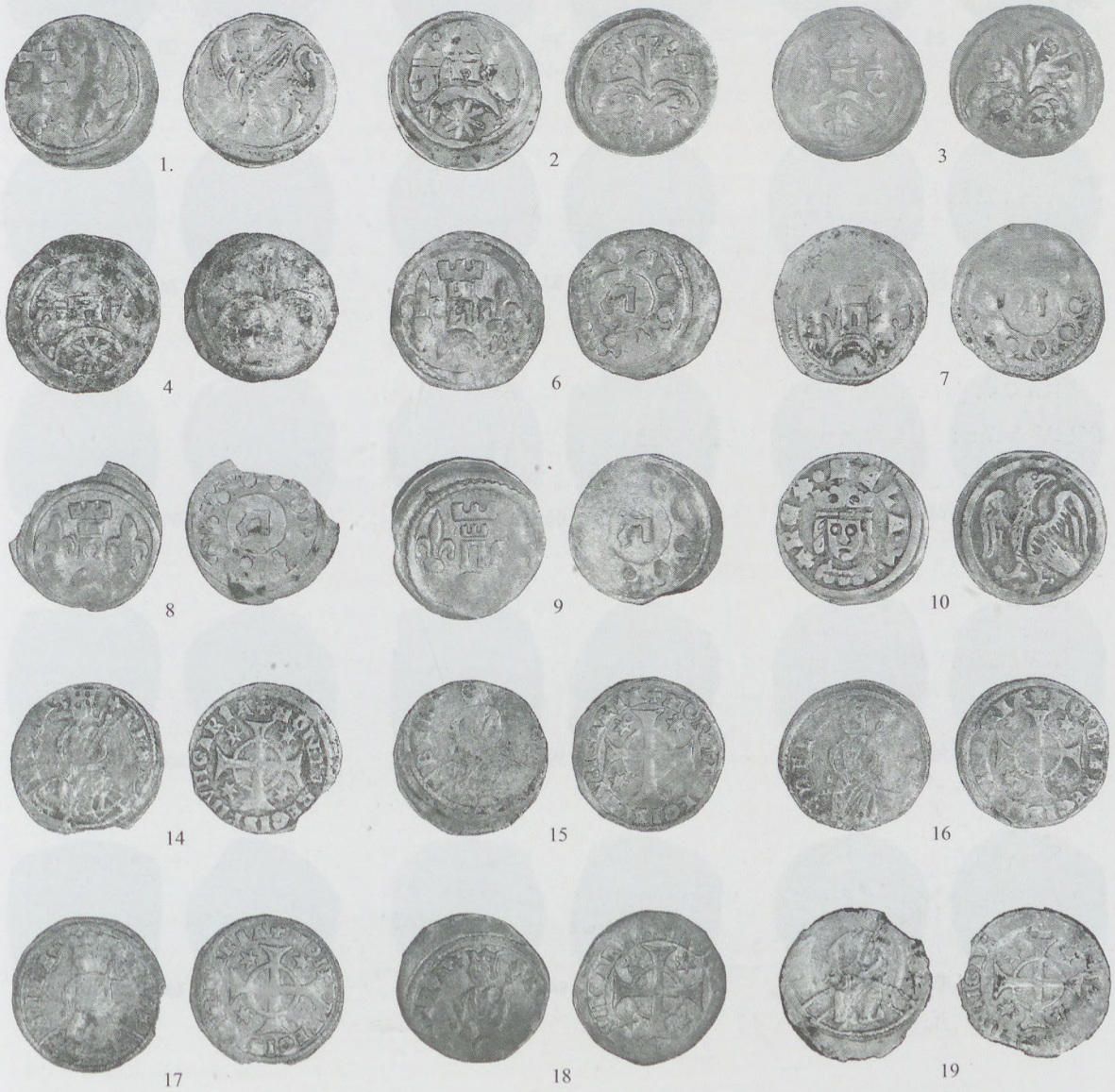

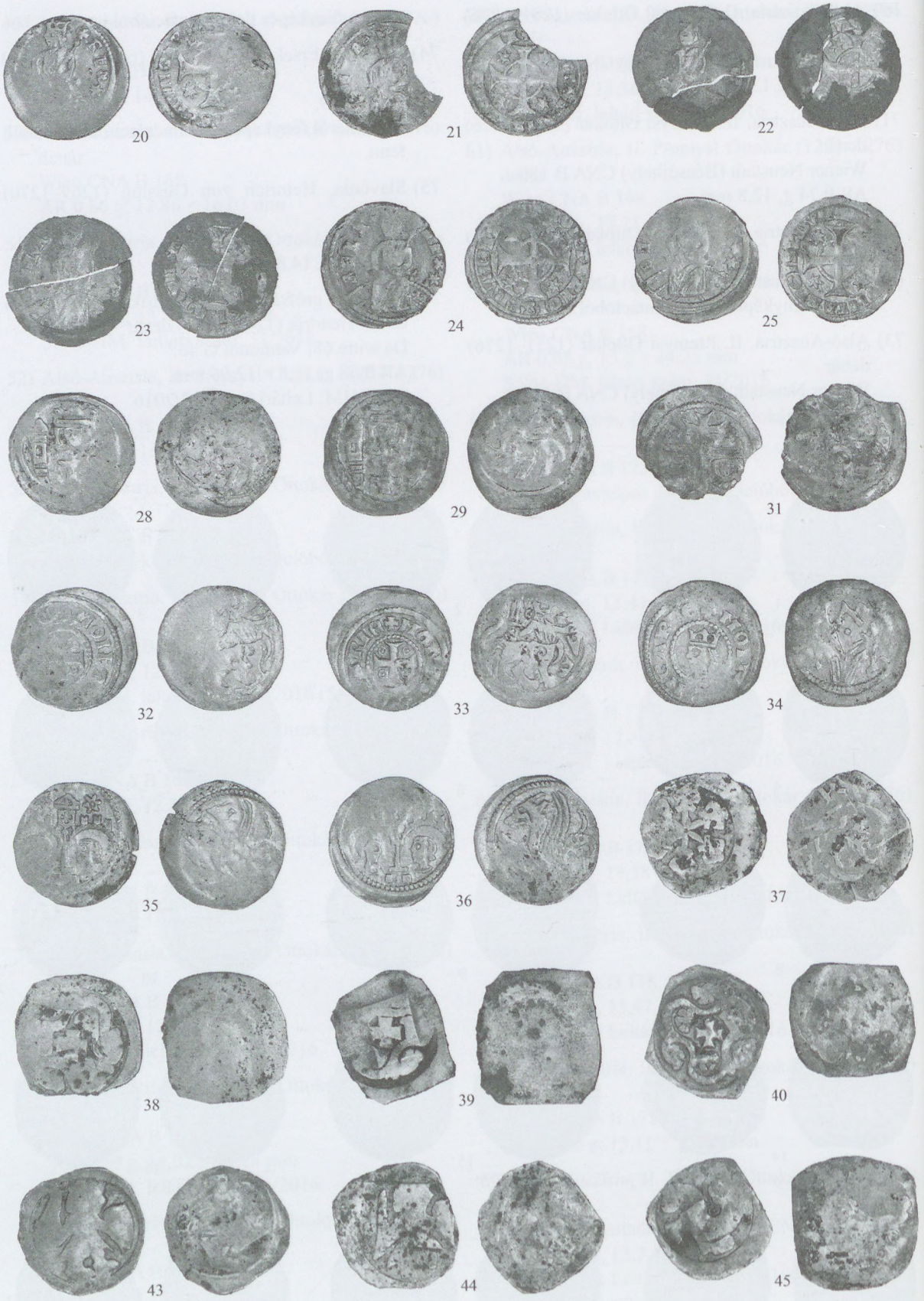
20
21
22
23
24
25
28
29
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
43
44
45

46

47

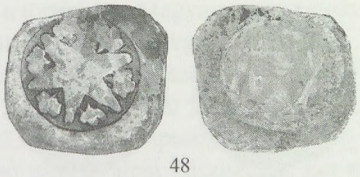
48

49

50

51

52

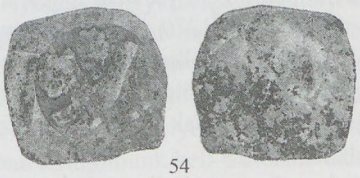
54

55

56

57

58

59

60

61

62

64

65

66

67

68

69

70

71

75

76

Annak ellenére, hogy a bényi lelet minden bizonnyal nem teljes, a mai Szlovákia területét illetően mindenképp alapforrásként tekinthetünk rá, *amely az 1270-es évek elejének pénzügyi viszonyait dokumentálja.* A lelet magyar vereteit az II. András (1235–1270) uralkodásától kezdve IV. Lászlóig (1272–1290) kibocsátott denárok képviselik. Kiemelendő, hogy Szlovákia területéről egyetlen más hasonló összetételű kincs sem ismert. II. András denárjai pedig csak elszórtan fordulnak elő az ismert szlovákiai leletekben. A feltárt település és temetkezőhelyeken elvétve találkozhatunk velük.

Érdekes, hogy II. András denárjainak csaknem minden típusa fellelhető és egyik sincs felül reprezentálva, azaz egymáshoz való számbeli viszonyuk kiegyensúlyozottnak mondható. Az általunk leírt két denártípus a ritkán előfordulók közé sorolható. A H250. típusú denár csak Zólyomból (Zvolen) volt ismert, egyetlen példányban.[4] A következő, H266. típusú denárból is csak két példányt tartottunk számon Nadány-Ószéplak (Nedanovce-Krásne) területén feltárt temetőben.[5] A történelmi Magyar Királyság más területeiről több ilyen denártípus ismert. Saltzer 23 darab H250. típusú denárt közölt hét különböző lelőhelyről. A H266-os típusú denárból viszont már 350 darabot tart nyilván, tíz lelőhelyről.[6]

A mai Szlovákia területén IV. Béla vereteivel is csak elvétve találkozunk. Kiértékelésüket az is nehezíti, hogy eddig csak szórványosan fordultak elő, kincslelet részeként sosem. Összesen tíz lelőhelyről 14 darab ismert.[7] Egy részük olyan településekről származik, mint Selmecbánya (Banská Štiavnica), Diószeg (Sládkovičovo), más részük várfeltárások nyomán kerültek elő, pl. Pozsonyban (Bratislava) vagy Zólyom-Pusztavár ásatásain (Zvolen-Pustý hrad). Előfordulásuk sokkal gyakoribb temetőkben. Ide sorolható a már említett Nadány-Ószéplak, Gímeskosztolány (Kostoľany pod Tribečom) vagy a ma már Nyitra részét képező Zobordarázs (Nitra-Drážovce). A fenti néhány soros áttekintésből világossá válik, hogy IV. Béla érméi a fontosabb korabeli központokban fordulnak elő leginkább, mint az említett Pozsony (Fő tér, vár), Selmecbánya, Zólyom-Pusztavár és a Buda felé tartó kereskedelmi útvonal mellett fekvő Nyárhíd. Kisebb mértékben adatolható az olyan temetkezőhelyeken, amelyekre egyébként az Árpád-kor 13. századi érméinek nagymértékű előfordulása jellemző. A bényi kincs jelentőségét az is növeli, hogy, IV. Béla több, egyébként meglehetősen ritka veretét tartalmazza. Például a H336. típusú denár eddig egyszer sem került még elő a mai Szlovákia területén. A H306-os veret három lelőhelyről, a H313-as két lelőhelyről ismert, a H339-es is csak két példányban került elő ezidáig. Ritka előfordulásuk nehezen magyarázható, hiszen a történelmi Magyarország más területein gyakorta kerülnek elő. Saltzer a H306-osból 286-ot, a H313-asból 224-et, a H336-osból pedig 394 darabot tart nyilván.[8] Ugyanez vonatkozik a H339-es típusra is, amelynek előfordulása sokkal gyakoribb a mai Szlovákia területén kívül.[9] IV. Béla vereteinek egyes típusai közül a H320-as a bényi leletanyagban egyértelműen felülreprezentált,

2 RANGJEO 1959.
3 DE WITTE 1804; VANHOUDT 2007.
4 HANULIAK–HUNKA 2000, 359–360.
5 HUNKA 2013, 140.
6 SALTZER 1996, 26. Annak ellenére, hogy számos hiányosságot mutat, az idézett forrás tekinthető az Árpád-kor numizmatikai leleteiről egyetlen, átfogó képet nyújtó műnek.
7 HUNKA 1998, 38. tábla; HUNKA 2013, 96–97.
8 SALTZER 1996, 28–29.
9 Például a borossebesi kincs (ma Şebiş, Románia) 102 darabot tartalmazott. Másutt (ismeretlen helyen) 68 darab került elő, 51 darab Mernyén, Budapest-Margitszigeten 16 darab, Vaskohszikláson (Ştei, Románia) 27 darab stb.

14 darab található benne. Esetükben is érvényes, hogy eddig szinte kizárólag a történelmi Magyarország egyéb területeiről ismerték.[10] Szlovákiában csak Selmecbányán és Zólyomban került felszínre egy-egy darab.[11]

A tárgyalt kincs legfiatalabb vereteinek körét IV. László H390. típusú denárjai alkotják, ezek a kincs elrejtési idejének meghatározásához nélkülözhetetlenek. Az elrejtés időpontját 1272–1276 között feltételezhetjük, és nagy valószínűséggel II. Přemysl Ottokár magyarországi hadjáratával (1273) hozható kapcsolatba. A kincsben előforduló H390. típusú denárokat tehát IV. László uralkodásának első szakaszában készítették. Ezt a feltételezésünket más leletek is alátámasztják. A borossebesi kincs 87 darab H390-t tartalmazott.[12] Egy másik, Érmihályfalván előkerült leletben pedig egy példány volt.[13] Mindhárom említett lelet arra utal, hogy a H390. típusú denár IV. László legkorábbi kibocsátásai közé tartozott.

A bényi lelet egy érdekes csoportját azok a bécsi denárok alkotják, amelyek II. Přemysl Ottokárhoz köthetők, azaz 1276 előtt készültek. Előfordulásuk a mai délkelet-szlovákiai területeken nem okoz nagy meglepetést. Elterjedésük nagy mértékben befolyásolta a korabeli Közép-Európa pénzügyi viszonyait. Megbecsült fizetőeszközként használták nemcsak Ausztriában, de a dél-morva, délnyugat-cseh és észak-szlovén területeken is.[14] Használatuk a Magyar Királyságban szintén elterjedt, ez fokozottan jellemző az általunk behatárolt régióra. Hóman szerint magyarországi megjelenésük 1264 utánra tehető, tehát IV. Béla uralkodásának (1235–1270) utolsó éveire. Röviddel ezután egész Nyugat- Magyarországon elterjedtek és a leggyakoribb fizetőeszköznek számítottak.[15] Pohl Artúr is hasonlóképpen vélekedett. Szerinte magyarországi használatuk II. Přemysl Ottokár uralkodásának (1251–1276) második felében erősödött meg, és ebben nagy szerepet játszott az is, hogy 1273-at, azaz Ottokár tájainkon történt sikeres hadjáratát követően igaz rövid, de nyugalmi időszak következett.[16] Ezek az állítások azonban ma már nem állják meg a helyüket. Az említett bécsi denárok elterjedésével a Magyar Királyság területén már sokkal korábban számolnunk kell. Leletadatok szerint 1240 előtt forgalomba kerültek, leggyakrabban friesachi denárokkal együtt.[17] A régi éremleletek újraértelmezése, illetve az újabbak kiértékelése egyértelműen igazolja korai megjelenésüket, elsősorban a nyugati országrészeken. Bécsi denárokat az 1220 körül elrejtett szigetcsépi (Pest megye) kincsben is találunk. Ugyancsak ezt tapasztaljuk az 1230 körül elrejtett, eddig publikálatlan pozsonyi kincs esetében is.[18] Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a bécsi denárok már a 13. század húszas éveiben beszivárogtak az ország területére. A mai Szlovákia területéről legalább hét olyan lelet ismert, amelyek a 13. század első felében lettek elrejtve és bécsi denárokat tartalmaztak. A legértékesebbek közé a szakolcai (Skalica), a nagyszombati (Trnava), a korponai (Krupina) és egy ismeretlen lelőhelyű lelet tartozik. Közös vonásuk, hogy elrejtésük az 1241–1242-es tatárjárás idejére tehető.[19] Ugyanebből az időszakból a mai Magyarország területéről is legalább két hasonló lelet ismert.[20] A felsorolt példákat kiegészíthetjük még a Kopcsány (Kopčany), illetve a Pozsonyhidegkút (Bratislava-Dúbravka) területén előkerült kincsekkel is.[21] Egyes szlovákiai kutatók vélekedése szerint azonban még korábbi elterjedésük is igazolható. Több középkori temető leletanyagából előkerült stájer és bécsi denárok elemzése alapján arra a következtetésre jutottak, hogy elterjedésük idejének alsó határa a 12. század 70-es, illetve 90-es éveire tolható vissza.[22] Ez a német ajkú telepesek megjelenésének, továbbá a kereskedelmi kapcsolatok intenzívebbé válásának lehet a következménye.[23] II. Přemysl Ottokár osztrák veretein kívül ugyan a bényi kincs közelében II. Albert (1330–1358) B 243. típusú bécsi denárjának egy példánya is előkerült, az azonban nyilvánvaló, hogy az általunk tárgyalt kincsleletnek nem lehetett része. Sokkal inkább az ott egykoron létezett – időközben megszűnt – középkori település létével hozható összefüggésbe (lásd alább). Nem kizárt, hogy ugyanez vonatkozik egy másik, egyetlen példányban előkerült, kb. 1170–1200 közé datálható, friesachi denár esetére is. Az említett veretek magyarországi elterje-

[10] A legtöbb ilyen típusú veret egy ismeretlen helyről származó leletanyag része (Egger S. és társa említése), 269 darab volt belőlük, MNM Éremtár 336/1882.

[11] HUNKA 2013, 127 és 149.

[12] HARSÁNYI 1924; MNM Éremtár 17B/1919.

[13] HÓMAN 1920, 37.

[14] KOCH, 1983, A bécsi denárok elterjedésének térképe az 53. oldalon.

[15] HÓMAN 1916, 353–354.

[16] POHL 1977, 17.

[17] GEDAI 1969, 132.

[18] GEDAI 1976, 27–36. Az eddig publikálatlan pozsonyi kincs 44 bécsi denárt tartalmazott.

[19] HLINKA–KRASKOVSKÁ–NOVÁK 1968, 53. és 56 sz.; KOLNÍKOVÁ–HUNKA 1994, 227. és 244 sz.; KRASKOVSKÁ 1958, 338.

[20] Pl. Nyáregyháza és Ladánybene leleteiről van szó; Vö.: V. SZÉKELY György: 13. századi kincslelet Ladánybene-Hornyák-dombról. *Cumania* 1984/8, 257–258.

[21] HLINKA–KRASKOVSKÁ–NOVÁK, Nálezy, ref. 7, č. 58; KOLNÍKOVÁ–HUNKA (eds.). Nálezy, ref. 7, č. 229.

[22] Ugyanezt támasztja alá egy nemrég felfedezett, 8 darab bécsi denárból álló kisebb lelet (Vyšehrad, Németpróna, szl. Nitrianske Pravno; Privigye, szl. Prievidza járás). A veretek V. Lipóthoz köthetők (1177–1194); HUNKA 1996, 132, 139, 5–6 sz.; HUNKA 2012, 428–429.

[23] HUNKA 2013.

dése főként a 13. század első felére jellemző, első sorban II. András uralkodásának idejére. 1244 után használatuk csökkent, majd fokozatosan eltűntek a leletek anyagából.[24]

A bényi kincsben található egy kb. 1269–1270 között vert szlavóniai denár is. Ezen denárok Szlavónián kívül főként a mai Magyarország déli részén fordulnak elő, gyakrabban a Balatontól a Tiszáig, a Tiszántúlon már ritkábban.[25] A mai Szlovákia területén csak szórványosan kerülnek elő, akkor is csak egy-egy példány.[26] Némileg nagyobb mennyiségben csak egyetlen leletben mutathatók ki, amely Tótgurab (Slovenský Grob) és Hattyúpatak (Viničné) között került elő.[27] A lelet eredeti vereteken kívül hamis szlavón denárokat is tartalmazott. A szlavón denároknak szórványos előfordulásuk alapján nem lehetett nagy szerepük a Magyar Királyság ezen területének pénzforgalmában.

A bényi kincs talán legérdekesebb verete egy 13. századi brabant denár. Ezeknek a denároknak a magyarországi megjelenése egyértelműen a Brabanttal és Flandriával való kereskedelem fellendülésével függ össze, a 13. század második felében. A flamand textilgyártás megerősödésének függvényében a korabeli Magyar Királyságba főként posztót importáltak. Az erre vonatkozó legkorábbi feljegyzések a genti posztó behozataláról szólnak, és már a 13. század derekától kezdve adatolhatók.[28] Konkrétan az 1264-ben „ifjabb király"(Rex junior) címet viselő V. István szükségét kielégítendő, Velencében összeírt import anyagok közt a genti posztó 12 esetben szerepel.[29] Az említett brabant denár bényi előfordulása nem meglepő, hiszen fontos kereskedelmi útvonal vezetett erre Esztergom, majd tovább Buda irányába. Flandriai kereskedőket Esztergomban is említenek az írott források, így 1272-ben a genti Jean Gean járt erre. A város tehát a korabeli posztókereskedelem fontos állomása volt.[30] Ezeket a kölcsönös kapcsolatokat az éremleletek is alátámasztják. Flamand és brabant denárok elsősorban a 13. század második felében elrejtett kincsekből kerülnek elő, amely az említett kapcsolatok függvénye. A legjelentősebb ilyen leletek közé tartozik a már említett borossebesi kincs, amelyik egyebek közt II. Henrich brabanti denárját is tartalmazta.[31] További németalföldi denárokat találtak az ugyancsak már említett erdélyi Vaskohszikláson.[32] Két hasonló denár Balatonfüreden fordult elő,[33] három pedig Budapest-Margitszigeten.[34] A fenti áttekintésből kitűnik, hogy – szlovákiai viszonyok közt – a bényi eset ugyancsak egyedinek számít. Rajta kívül csak egy németalföldi denár veret ismert, Otto zo Züthpen (?) (†1119) denárját Pozsonyban találták.[35]

A bényi kincs történelmi adaléka is érdekes. Mivel legfiatalabb veretei az 1272–1276-os évekből származnak, egyértelmű, hogy ekkortájt rejthették el. Ezekben az években folytak az V. István, majd IV. László, illetve II. Přemysl Ottokár közti háborúk. 1271 és 1273 között Ottokár két hadjáratot is vezetett a Magyar Királyság ellen, amelyek főleg a nyugati országrészeket érintették. A bényi kincs elrejtésének egyik fő okaként az 1273. évi hadjáratát valószínűsíthetjük. Az említett év februárjában a magyar király kun lovassága morva, ausztriai, stájer és korutániai területetket támadott meg.[36] Válaszul az osztrákok Győrt, a morvák Nyitrát foglalták el. 1273 nyarán II. Přemysl Ottokár hadserege a mai Szlovákia teljes nyugati területét ellenőrzése alatt tartotta egészen a Vág folyásáig, ahol seregének egy része augusztus folyamán állomásozott. A sereg másik része Pozsonyt, Szentgyörgyöt (Svätý Jur) és más erősségeket dúlt fel. A két fél seregei közt azonban egész évben nem zajlott le jelentősebb összecsapás. Ottokár arra a hírre, hogy legfőbb riválisát, Habsburg Rudolfot német királlyá választották 1273 októberében kivonult a Magyar Királyság területéről.

Annak ellenére, hogy az említett hadjáratot tarthatjuk a kincs elrejtése legfőbb okának, bizonyos tények elgondolkoztatnak. Ottokár serege a Vágig jutott el, Bény pedig ettől keletebbre fekszik. Továbbá nem ismerünk egyetlen olyan írásos forrást sem, amely a kérdéses a térséget érintő hadmozdulatokról szólna. A kincs elrejtéséhez azonban nem kellettek ilyen közvetlen okok. Szóba jöhet az egyre közelgő veszedelemtől való félelem, valamint egyéb, helyi konfliktusok is, például birtokháborítások. Ezek gyakran előfordultak a 13. században

24 HÓMAN 1916, 289.
25 SZÉKELY 1980, 143.
26 HUNKA 2013, 109.
27 HUNKA–BUDAJ 2005, 41, 18. szám.
28 SZÉKELY 1968, 4.
29 ZOLNAY 1964, 107–108.
30 ZOLNAY 1960, 160.
31 HARSÁNYI 1924; MNM Éremtár 17B/1919. A kincset IV. László uralkodásának idején rejtették el.
32 HARSÁNYI 1924; MNM 17/B 1919. A lelet a Holland Grófság 12 darab veretét tartalmazta és szintúgy IV. László uralkodásának idején rejtették el.
33 Elrejtve 1280 után; ÉRI–GOPCSA–GEDAI–HUSZÁR 1967, 92–95.
34 A kincset III. András uralkodásának idején rejtették el, azaz 1290 után; RÉTHY 1894, 60–62.
35 HUNKA 2012, 428.
36 MARSINA, 1979, 37–65.

Bény környékén. A század utolsó negyedében a Pongrác-örökösök dúlták fel az itt lévő érseki birtokokat. A konfliktus részeként bényi rablásokról is szólnak a források.[37] II. Přemysl Ottokár hadjáratait egyébként más érmeleletek is jól dokumentálják.[38] A mai Délnyugat-Szlovákia területéről, ahol az említett események zöme zajlott, öt ilyen kincs ismert.

A bényi kincsnek nemcsak a numizmatikai vagy általános történelmi mondanivalója érdekes, de helytörténeti vonatkozása is jelentős. Előkerülésének pontos helyszíne Bénytől északra található, ahol a tárgyalt időszakban egy Leánd nevű, időközben megszűnt falu létezett. A falut a 13. századtól említik a források. Első írásos említése 1270-ből származik, tehát nagyjából a kincs elrejtésének időpontjából. Az oklevél szerint V. István a sági prépostság javára tett IV. Béla-féle birtokadományokat erősítette meg.[39] A település azonban minden bizonnyal régebbi. Ennek bizonyítéka a templom, amelynek építését egyesek a 11. század végére teszik.[40] Ezt a keltezést támasztják alá a település területéről előkerült egyéb éremleletek is. 2011-ben egy 17 érméből álló leletet publikáltak a 11. század végétől a 13. századig terjedő időszakból. Közülük három veret Kálmán (1095–1116) királyhoz köthető.[41] Leánd más középkori és újkori más forrásokban is gyakran szerepel. Évszázadokon át lakott volt, és csak az újkorban, esetleg a 20. század elején néptelenedett el végleg.[42] Maga Bény is jelentős településnek számított már a 11. századtól. A területet I. Istvántól a Hont-Pázmány nemzetség kapta, amelynek képviselői a 13. század folyamán az ország legjelentősebb birtokosai közé tartoztak. Mindezen tényeket számba véve talán nem is annyira meglepő, hogy egy ilyen, minden tekintetben értékes kincset fedezett itt fel az utókor.

Marek Budaj
Slovenské národné múzeum
Historické múzeum
Bratislava

Irodalom

BUDAJ 2008 — Budaj, Marek: Vpády Přemysla Otakara II. na Slovensko vo svetle nálezov mincí. *Folia Numismatica* 21 (2006–2007) 83–91.

BUDAJ 2011 — Budaj, Marek: Arpádovské mince z okolia Bíne. *Denarius* 1 (2011) 8–15.

DE WITTE 1804 — de Witte, Alphonse: *Histoire monetaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du Saint Empire Roman.* Antwerpen 1804.

ÉRI–GOPCSA–GEDAI–HUSZÁR 1967 — Éri István – Gopcsa Katalin – Gedai István – Huszár Lajos: Újabb Veszprém megyei éremleletek. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 6 (1967) 89–112.

GEDAI 1969 — Gedai, István: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11.-13. Jahhundert. *AAH* 21 (1969): 1–2, 105–148.

GEDAI 1976 — Gedai István. A szigetcsépi friesachi denárlelet. *NK* 74–75 (1975–1976) 27–36.

HANULIAK–HUNKA 2000 — Hanuliak, Václav – Hunka, Ján: Poklad mincí z Pustého hradu pri Zvolene. *Archeologia historica* 25 (2000) 359–367.

HARSÁNYI 1924 — Harsányi Pál: A borossebesi (Arad m.) vaskóhsziklási (Bihar m.) árpádkori éremlelet. *NK* 21–22 (1922–1923) 12–20.

HLINKA–KRASKOVSKÁ–NOVÁK 1968 — Hlinka, Jozef – Kraskovská, Ľudmila – Novák, Jozef: *Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku.* Bratislava 1968.

HÓMAN 1916 — Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325.* Budapest 1916.

HÓMAN 1920 — Hóman Bálint: II. András- és IV. Béla-kori szlavón denárok. *NK* 18 (1919–1920) 33–42.

HUNKA 1996 — Hunka, Ján. Vplyv rakúskych mincí na peňažné pomery stredovekého Slovenska (12.-15. storočie). *Slovenská numizmatika* 14 (1996) 129–148.

[37] POMFYOVÁ–SAMUEL–ŽAŽOVÁ 2014, 35.
[38] BUDAJ 2008, 83–91.
[39] POMFYOVÁ–SAMUEL–ŽAŽOVÁ 2014, 41; DL 67540. A kérdéses terület más részét Apátinak nevezték, amely Leándtól északra feküdt. IV. Béla eredeti, 1245-ös alapítólevelében Leánd még nem szerepel az adományozott birtokok között.
[40] POMFYOVÁ–SAMUEL–ŽAŽOVÁ 2014, 53.
[41] BUDAJ 2011, 8–15.
[42] POMFYOVÁ–SAMUEL–ŽAŽOVÁ 2014, 43.

HUNKA 1998 Hunka, Ján: *Mince Arpádovcov a ich odraz v hospodárskych vzťahoch stredovekého Slovenska.* Nitra 1998. (Doktori disszertáció).

HUNKA 2012 Hunka, Ján. Mincovníctvo v ranostredovekej Bratislave. In: Štefanovičová, Tatiana – Šedivý, Juraj (szerk.): *Dejiny Bratislavy 1. Brezalauspurc – na križovatke kultúr.* Slovart, Bratislava 2012, 426–429.

HUNKA 2013 Hunka, Ján: *Mince Arpádovcov z rokov 1000-1301. Ich podiel na vývoji hospodárstva stredovekého Slovenska.* Nitra 2013.

HUNKA–BUDAJ 2005 Hunka, Ján – Budaj, Marek: *Poklady mincí z Pezinka a okolia.* Pezinok 2005.

HUSZÁR 1979 Huszár, Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute.* Budapest 1979.

KOCH 1983 Koch, Bernhard. Der Wiener Pfennig. Ein Kapitel aus der Periode der regionalen Pfennigmünze. *Numismatische Zeitschrift* 97 (1983) 1–149.

KOCH 1994 Koch, Bernhard: *Corpus Nummorum Austriacorum, Band I. Mittelalter.* Wien 1994.

KOLNÍKOVÁ–HUNKA 1994 Kolníková, Eva – Hunka, Ján (szerk.).: *Nálezy mincí na Slovensku IV: Die Fundmünzen in der Slowakei.* Nitra 1994.

KRASKOVSKÁ 1958 Kraskovská, Ľudmila: Nález fenigov v Skalici. *Numismatický sborník* 5 (1958) 338.

MARSINA 1979 Marsina, Richard: Přemysl Otakar II. a Uhorsko. *Folia historica Bohemica* 1 (1979) 37–65.

POHL 1977 Pohl Artur. A bécsi denárok és magyarországi forgalmuk. *Az Érem* 1 (1977): 1, 16–28.

POMFYOVÁ–SAMUEL–ŽAŽOVÁ 2014 Pomfyová, Bibiana – Samuel, Marián – Žažová, Henrieta: *Stredoveká Bíňa. archeológia – história – architektúra.* Bratislava 2014.

RÉTHY 1894 Réthy László: A Margitszigeti Árpádkori Éremlelet. *ArchÉrt* 14 (1894) 60–62.

RANGJEO 1959 Rangjeo, Ivan: *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien Dalmatien und Bosnien.* Graz 1959.

SALTZER 1996 Saltzer Ernő: *A történelmi Magyarország területén fellelt 156 Árpádházi éremkincslelet összefüggő áttekintése.* Budapest 1996.

SZÉKELY 1968 Székely Görgy, A németalföldi és angol posztó fajtáinak elterjedése a XIII–XVII. századi Közép–Európában. *Századok* 102 (1968) 3–35.

V. SZÉKELY 1980 V. Székely, György: *Slawonische Banalmünzprägung.* Budapest 1980.

V. SZÉKELY 1984 V. Székely György: 13. századi kincslelet Ladánybene-Hornyák-dombról. *Cumania* 8 (1984) 209–272.

VANHOUDT 2007 Vanhoudt, Hugo: *Atlas der Munten van België, van de Kelten tot heden.* Tweede editie. Heverlee 2007.

ZOLNAY 1960 Zolnay László: Az esztergomi latinusokról. *Esztergom Évlapjai* (1960) 155–167.

ZOLNAY 1964 Zolnay László: István ifjabb király számadása 1264-ből. *Budapest Régiségei* 21 (1964) 79–114.

FIND OF 13TH CENTURY COINS IN THE AREA AROUND BÍŇA

Article on dating the Ladislaus IV denarius, type H 390

(Summary)

Before 2011, the author of this article was able to document an interesting find from the 13th century dating a rare combination of Hungarian and Austrian pfennigs, important for dating the whole set. The Hungarian denarii were minted in the period from Andrew II (1235–1270) to Ladislaus IV (1271–1290). The hoard is exceptional mainly because we between the reign of do not know any other find with a similar composition on the territory of Slovakia from the second half of the thirteenth century; in addition to this, Andrew II denarii only appear here sporadically. They occur mainly as one-off finds in housing estates and burial sites. It is interesting to note that almost all the types of Andrew II denarii are represented here, and there is no obvious increased concentration of any other type. On the territory of Slovakia, Bela IV coins also appear only rarely. Any assessment is rendered complicated by the fact that they have as yet never been found in any hoard of coins. To date, we have only 14 Bela IV denarii on record, originating from ten sites. Bela's coins are concentrated mainly in more significant centres such as Bratislava (Main Square and Bratislava castle), Banská Štiavnica, Zvolen-Pustý hrad and Nyárhíd which was an important centre on the trade route to Buda. However, they are found in smaller quantities in cemeteries, where we have a large number of thirteenth-century Arpad coins on record. The greatest numbers of Bela coins in the Bíňa find are H320 denarii, of which there are fourteen examples. These coins also appear more often in Hungarian finds than in the territory of Slovakia. Only two examples have been found to date, one of which comes from Banská Štiavnica and the other from Zvolen. This also applies to the Stephen V coins which are rarer mintages and have not been recorded in any mass find.

The most recent group of Hungarian coins in the find are Ladislaus IV denarii, of the H390 type, which are important in terms of dating when the hoard was buried. The whole set was clearly placed in the ground between 1272 and 1276 and is probably related to Přemysl Ottakar II's incursion into Hungary in 1273. This implies that the H390 denarii were minted at some time near the beginning of Ladislaus IV's reign and are some of his oldest mintages. As well as the Bíňa hoards, other finds also attest to this fact. The H390 denarii were the most recent coins in the Borossebes hoard, which contained 87 examples. The second such find comes from Érmihályfalvy, where there was one example of this denarius. All three of these finds point to the fact that the H390 denarius is one of the oldest Ladislaus IV denarii. The Austrian pfennigs form an interesting group of coins in the find, originating from the times of Přemysl Ottakar II. This means that they were minted before 1276. The circulation of these coins is mainly attested before 1240, when they appeared most frequently with Friesach pfennigs. An analysis of the finds points to the penetration of Viennese pfennigs into Hungary in the 1220s. From the territory of Slovakia, we are currently aware of at least seven finds of coins with Viennese pfennigs hidden during the first half of the 13th century. Based on an analysis of the finds of Viennese and Styrian pfennigs from medieval burial sites in Moravany-Ducové, Nedanovce-Krásno and from housing estates in Bratislava-Dúbravka and Bratislava – Main Square, we can attribute their penetration as early as in the 1170s–1190s. This fact is confirmed by a recently discovered small find of Viennese pfennigs from Vyšehrad (town of Nitrianske Pravno, Prievidza) district which are dated to Leopold V up to 1177–1194. In the Bíňa hoard, one Slavonian denarius from 1269–1270 has also been preserved. As well as Slavonia, the circulation of these coins was concentrated in southern Hungary, mainly between Balaton and the Tisza river, and partly to the east of the Tisza. They appear only sporadically on the territory of Slovakia, and mainly occur as single finds. This is why their impact on currency was only minimal in this area.

The Brabant denarius from the 13th century is one of the most interesting mintages in the find. The occurrence of these coins in Hungary is associated with increasing trade between Brabant, Flanders and Hungary which developed after the 1250s. At this time, the textile industry was growing, particularly in Flanders, from where cloth was mainly imported to Hungary. Cloth from Ghent is some of the oldest, and its occurrence in Hungary is recorded from the middle of the thirteenth century. The discovery of a Brabant denarius near Bíňa is understandable, since an important trade route to Buda via Esztergom passed here. The presences of merchants from Flanders are attested in Esztergom itself, and the town held an important place in the transit of cloth. Mutual relations between Flanders and Hungary are also attested by finds of coins. Flanders and Brabant denarii mainly come from hoards hidden in the second half of the thirteenth century, which matches the above-mentioned written sources. The hoard from Bíňa is also interesting from a historical perspective. Since the most recent coins in the find date from 1272–1276, it is clear that this treasure was hidden at some point during this period. This was a time of intense military rivalry between PřemyslOttakar II (1251–1278) and the Hungarian kings Stephen V and Ladislaus IV. In 1271 and 1273, Přemysl Ottakar carried out two expeditions into Hungary which mainly affected its western part. The hiding of the Bíňa hoard can probably be linked to the campaign of 1273.

The hoard is also interesting in terms of regional history. The exact location of the find is situated to the north of the current village of Bíňa, where the medieval village of Leánd was spread, as mentioned in documents from the thirteenth century. Perhaps it is no coincidence that the oldest document on the no longer extant village is was 1270, so probably from the time when the hoard was hidden. However, the village might be older, as attested by the existence of a church dated to the end of the eleventh century, and finds of coins on the site of the vanished village dated to the end of the 11th to 13th centuries. At this time, Bíňa and its surroundings were governed by the important Hont-Poznan family, who were some of the richest nobles on the territory of present-day Slovakia at the time when the hoard was hidden.

14. századi bécsi denárlelet Ádánd-Hetyepusztáról

A 14th Century Hoard of Wiener Pfennigs from Ádánd-Hetyepuszta

Lelőhely és lelőkörülmények

Az éremlelet előkerülésének körülményeit az Oroszipusztai Állami Gazdaság bélyegzőjével, továbbá két – általunk – olvashatatlan aláírással ellátott, 1950. április 17-ére keltezett levél jelentette be a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának.[1] A tömör, lényegre szorítkozó írásból kiderült, hogy a 78 db ezüstpénzt homokkitermelés közben a gazdaságukhoz tartozó Erzsébet-majorban egy régi torony mellett, kerámiaedényben találták, amely a kiemelés közben szétomlott.[2] A levél keltezésének helyéből a lelettel kapcsolatba kerülő szakemberek – magától értetődő módon – elkönyvelték, hogy a lelőhely Szabadhídvég-Oroszipusztán található. Bár, mint alább láthatjuk, magával a lelőhely azonosításának helyességével is gondok akadtak, a kortársaknak elsőre nem sikerült a megyéhez tartozó besorolást sem megoldaniuk. A Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese, Mihalik Sándor levélben fordult a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjához (MMOK), az iránt érdeklődve, hogy mi legyen a lelet további sorsa: adják oda talán a Veszprémi Múzeumnak? AZ MMOK azt válaszolta, hogy küldjék el a területileg illetékes „Székesfehérvári Múzeumnak".[3] Így is történt: a Magyar Nemzeti Múzeum egy darabot megtartva a leletből,[4] a maradék 77 db denárt valóban elküldte Székesfehérvárra, ahol az 1995-ben beletározásra is került.[5] Bár a lelet mindezidáig közöletlen volt, a köztudatban oroszipusztai (Fejér megye) éremlelet néven rögzült. Elsőként Kulcsár Mihály régész derített fényt arra, hogy a szóban forgó homokbánya, ahol a bécsi denárlelet előkerült, valójában a Somogy megyei Ádánd-Hetyepusztai templomromnál volt, nem pedig Oroszipusztán.[6]

Ádánd Somogy megye északkeleti részén, a Balatontól és Siófoktól déli irányban légvonalban 10 km-re fekszik. A település déli–délkeleti határában, a Potoli-vízfolyástól keletre találhatók a középkori Hetye (Ketye) falu templomának impozáns romjai (lelőhely azonosító: 19429), és körülötte a középkori temető, valamint a település *(1. kép)*. A falut 1082-ben említik először, a falu papja 1327-ben András, 1333–1334-ben pedig Jakab, aki évi 22 kis denár egyházi adót fizetett a pápai tizedszedőknek.[7] 1343-ban a templom patrocíniumát is említik: Szent János tiszteletére volt felszentelve.[8]

1 *„Gazdaságunkhoz tartozó Erzsébet majorban – régi toronyrom mellett – homokkitermelés közben agyagedényben az ide csomagolt régi pénzeket találták. Mi a pénzek eredetét és korát megállapítani nem tudjuk úgy gondoljuk valószínűleg ezüstből készültek. Amennyiben muzeális értékük van a Magyar Nemzeti Múzeumnak felajánljuk, amennyiben különleges értéke nincsen kérjük visszaküldeni, hogy a megtalálók emlékbe megtarthassák. A megtalálók neve: Kalapács Béla brigádvezető, Győrfi István és Koskocsák György. Az edény ásás közben szétomlott. Sz. válaszukat kérjük."* MNM ÉT Irattár 58.1950.

2 A Magyar Nemzeti Múzeum válaszlevelére, amelyben a kerámia felküldését kérte, május 4-én kelt levelükben ismételten megerősítették, hogy *„a cserép a találás közben apró darabokra tört és a homokkal elkeveredett"*, ezért nem tudják a kérést teljesíteni. MNM ÉT Irattár 58.1950.

3 Ez a zavaros helyzet nyilván azért is alakulhatott ki, mert Szabadhídvég település eredetileg Somogy megyéhez tartozott, majd a megyerendezés során, 1950. január 1-étől került csak Fejér megyéhez. Tény azonban, hogy Veszprém megyéhez soha nem tartozott.

4 Kat. no. 77. (MNM ÉT ltsz. 38.1950)

5 Ltsz.: SZIKM 1995.1–25.

6 A lelőhelyazonosításhoz nyújtott önzetlen segítségéért itt szeretnénk köszönetet mondani Kulcsár Mihály régésznek, a székesfehérvári Szent István Király Múzeum jelenlegi igazgatójának! Szíves szóbeli közlése nyomán a lelet már helyes, régi/új nevén említve: TÓTH 2002, 777; VARGA 2013, 245.

7 *„Jacobus de Keci solvit XXII. parvos."* Vat. I/1. 380.; *„Jacobus de Keche solvit XXII. parvos."* Vat. I/1. 191.

8 ARADI 2016, 140–141. 1888-ban Szabó István folytatott itt kisebb ásatásokat, aki néhány régi lelet mellett egy kis ezüstérmét is talált, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott. Vö.: Az Ádándi határban [...] *Archaeológiai Értesítő* 8 (1888) 182. Az ajándékozás nyomát ezidáig nem sikerült fellelnünk az Éremtár nyilvántartásában.

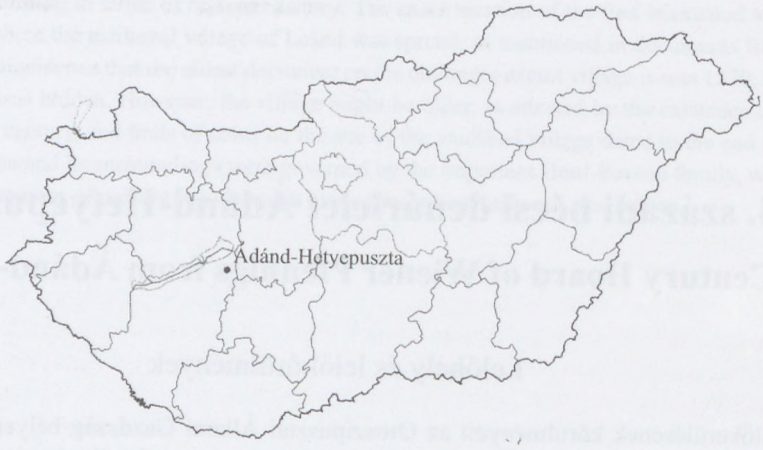

1. kép. Az érmék lelőhelye

A lelet összetétele

Az éremleletet 1950-ben Huszár Lajos az alábbiak szerint határozta meg a bécsi denárokhoz akkoriban általánosan használt típuskatalógus alapján:[9]

Premysl Ottokár (1261–1276): L56. 2 db, L61b. 1 db; *I. Albrecht* (1282–1308): L93a. 2 db, L99. 2 db, L102. 4 db, L103. 1 db, L105. 3 db, L106. 8 db, L109. 2 db, L110. 3 db, L111. 2 db, L112. 4 db, L114. 2 db, L115. 3 db, L116. 6 db, L117. 4 db, L118. 1 db, L119. 2 db, L120. 5 db, L124. 5 db, L125. 1 db; *1335 előtt*: L127. 1 db, L128. 4 db, L130. 2 db, *elvert, bizonytalan*: 8 db.

Mivel a numizmatikai kutatás fejlődése folytán Arnold Luschin 1913-ban megjelent katalógusa óta több bécsi denártípus is átsorolásra került, ezért a legfrissebb szakirodalom alapján újrahatároztuk az érméket *(1. táblázat, 2. kép)*.[10]

1. . táblázat. Az érmek meghatározása

Kibocsátó	Típus	Verde	Súly	Leltári szám
		AUSZTRIA hercegség		
II. Ottokár (1251–1276)				
1. denár	CNA B180, L63	Bécs/Wien	0,62 g	95.1.19.
III. Rudolf (1298–1306)				
2. denár	CNA B202, L93.	Bécs/Wien	0,56 g	95.1.3.
3. denár	CNA B202, L93.	Bécs/Wien	0,82 g	95.1.3.
4. denár	CNA B203, L99.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,60 g	95.1.4.
5. denár	CNA B203, L99.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,60 g	95.1.4.
Szép Frigyes herceg (1306–1314)				
6. denár	CNA B207, L106.	Bécs/Wien	0,52 g	95.1.8.
7. denár	CNA B207, L106.	Bécs/Wien	0,61 g	95.1.8.
8. denár	CNA B207, L106.	Bécs/Wien	0,63 g	95.1.8.
9. denár	CNA B207, L106.	Bécs/Wien	0,64 g	95.1.8.
10. denár	CNA B207, L106.	Bécs/Wien	0,64 g	95.1.8.
11. denár	CNA B207, L106.	Bécs/Wien	0,66 g	95.1.8.

[9] LUSCHIN 1913. Vö.: MNM ÉT Irattár 58.1950.

[10] CNA. Az újrahatározás során a Huszár által elvert/bizonytalan minősítésű darabok számát sikerül nyolcról háromra csökkenteni.

Kibocsátó	Típus	Verde	Súly	Leltári szám
12. denár	CNA B207, L106.	Bécs/Wien	0,73 g	95.1.8.
13. denár	CNA B207, L106.	Bécs/Wien	0,76 g	95.1.8.
14. denár	CNA B206, L107.	Bécs/Wien	0,71 g	95.1.25.A.
Szép Frigyes király (1314–1330)				
15. denár	CNA B208, L114.	Bécs/Wien	0,61 g	95.1.13.
16. denár	CNA B208, L114.	Bécs/Wien	0,64 g	95.1.13.
17. denár	CNA B209, L111.	Bécs/Wien	0,46 g	95.1.11.
18. denár	CNA B209, L111.	Bécs/Wien	0,65 g	95.1.11.
19. denár	CNA B210, L119.	Bécs/Wien	0,71 g	95.1.18.
20. denár	CNA B210, L119.	Bécs/Wien	0,72 g	95.1.18.
21. denár	CNA B211, L109.	Bécs/Wien	0,52 g	95.1.9.
22. denár	CNA B211, L109.	Bécs/Wien	0,80 g	95.1.9.
23. denár	CNA B212, L116.	Bécs/Wien	0,56 g	95.1.15.
24. denár	CNA B212, L116.	Bécs/Wien	0,57 g	95.1.15.
25. denár	CNA B212, L116.	Bécs/Wien	0,57 g	95.1.15.
26. denár	CNA B212, L116.	Bécs/Wien	0,65 g	95.1.15.
27. denár	CNA B212, L116.	Bécs/Wien	0,78 g	95.1.15.
28. denár	CNA B212, L116.	Bécs/Wien	0,78 g	95.1.15.
29. denár	CNA B213, L117.	Bécs/Wien	0,54 g	95.1.16.
30. denár	CNA B213, L117.	Bécs/Wien	0,56 g	95.1.16.
31. denár	CNA B213, L117.	Bécs/Wien	0,66 g	95.1.16.
32. denár	CNA B213, L117.	Bécs/Wien	0,67 g	95.1.16.
33. denár	CNA B214, L112.	Bécs/Wien	0,60 g	95.1.12.
34. denár	CNA B214, L112.	Bécs/Wien	0,66 g	95.1.12.
35. denár	CNA B214, L112.	Bécs/Wien	0,76 g	95.1.12.
36. denár	CNA B214, L112.	Bécs/Wien	0,82 g	95.1.12.
37. denár	CNA B215, L118.	Bécs/Wien	0,56 g	95.1.12.
38. denár	CNA B215, L118.	Bécs/Wien	0,58 g	95.1.17.
39. denár	CNA B216, L115.	Bécs/Wien	0,55 g	95.1.14.
40. denár	CNA B216, L115.	Bécs/Wien	0,65 g	95.1.14.
41. denár	CNA B216, L115.	Bécs/Wien	0,68 g	95.1.14.
42. denár	CNA B217, L105.	Bécs/Wien	0,56 g	95.1.7.
43. denár	CNA B217, L105.	Bécs/Wien	0,61 g	95.1.7.
44. denár	CNA B217, L105.	Bécs/Wien	0,61 g	95.1.7.
45. denár	CNA B218, L120.	Bécs/Wien	0,52 g	95.1.19.
46. denár	CNA B218, L120.	Bécs/Wien	0,61 g	95.1.19.
47. denár	CNA B218, L120.	Bécs/Wien	0,66 g	95.1.19.
48. denár	CNA B218, L120.	Bécs/Wien	0,80 g	95.1.19.
49. denár	CNA B219, L110.	Bécs/Wien	0,50 g	95.1.10.
50. denár	CNA B219, L110.	Bécs/Wien	0,53 g	95.1.10.
51. denár	CNA B219, L110.	Bécs/Wien	0,76 g	95.1.10.
52. denár	CNA B221, L130.	Bécs/Wien	0,62 g	95.1.24.
53. denár	CNA B221, L 130.	Bécs/Wien	0,84 g	95.1.24.

Kibocsátó	Típus	Verde	Súly	Leltári szám
54. denár	CNA B222, L131.	Bécs/Wien	0,77 g	95.1.2.
55. denár	CNA B223, L125.	Enns	0,59 g	95.1.21.
56. denár	CNA B225, L124.	Enns	0,57 g	95.1.20.
57. denár	CNA B225, L124.	Enns	0,63 g	95.1.20.
58. denár	CNA B225, L124.	Enns	0,66 g	95.1.20.
59. denár	CNA B225, L124.	Enns	0,69 g	95.1.20.
60. denár	CNA B225, L124.	Enns	0,76 g	95.1.20.
61. denár	CNA B227, L103.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,57 g	95.1.25.
62. denár	CNA B227, L103.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,60 g	95.1.6.
63. denár	CNA B227, L103.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,81 g	95.1.25.
64. denár	CNA B228, L102.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,56 g	95.1.5.
65. denár	CNA B228, L102.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,59 g	95.1.5.
66. denár	CNA B228, L102.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,74 g	95.1.5.
67. denár	CNA B228, L102.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,79 g	95.1.5.
68. denár	CNA B229, L128.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,57 g	95.1.25.
69. denár	CNA B229, L128.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,59 g	95.1.23.
70. denár	CNA B229, L128.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,63 g	95.1.23.
71. denár	CNA B229, L128.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,68 g	95.1.23.
72. denár	CNA B229, L128.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,81 g	95.1.23.
73. denár	CNA B230, L127.	Bécsújhely/Wiener Neustadt	0,68 g	95.1.22.
Bizonytalan kibocsátó				
74. denár	talán CNA B217, L105.		0,61 g	95.1.25.
Bizonytalan kibocsátó				
75. denár			0,67 g	95.1.12.
76. denár			0,79 g	95.1.12.
PASSAU püspökség (1254–1451)				
77. denár „Ewiger Pfennig"	Kellner 1958, no. 22.	Passau	0,48 g	MNM ÉT 38.1950
78. denár „Ewiger Pfennig"	Kellner 1958, no. 22.	Passau	0,67 g	95.1.1.

Képanyag: 1–4. tábla

A lelet elrejtése és párhuzamok

A 78 darabos éremlelet tartalmaz tehát 76 db ún. bécsi denárt,[11] továbbá 2 db passaui pénzt *(1–4. tábla)*. A lelet legkorábbi pénze II. Ottokár (1251–1276) verete, négy darab származik III. Rudolf (1298–1306) korából, kilenc Szép Frigyes hercegi (1306–1314), 59 db királyi (1314–1330) verete, 3 db bizonytalan, egyértelműen nem meghatározható bécsi denár, továbbá a fent említett 2 db passaui veret. A legfiatalabb pénzek Szép Frigyes királyként veretett denárai, amely alapján az 50,54 g összsúlyú lelet elrejtésének legkorábbi időpontja 1330-ra tehető.

A hasonló összetételű leletek nem számítanak ritkaságnak a Kárpát-medence területén, több, kizárólag vagy túlnyomórészt bécsi denárokból álló kincs ismert a szakirodalomban, nem kevés elrejtésére az Anjou-kor-

[11] Az osztrák hercegek által veretett denárokat összefoglaló néven szokás *„bécsi denárnak"* (Wiener Pfennig) hívni, annak ellenére, hogy egy részük nem a bécsi, hanem az ennsi és bécsújhelyi verdékben készült.

1. tábla

2. tábla

3. tábla

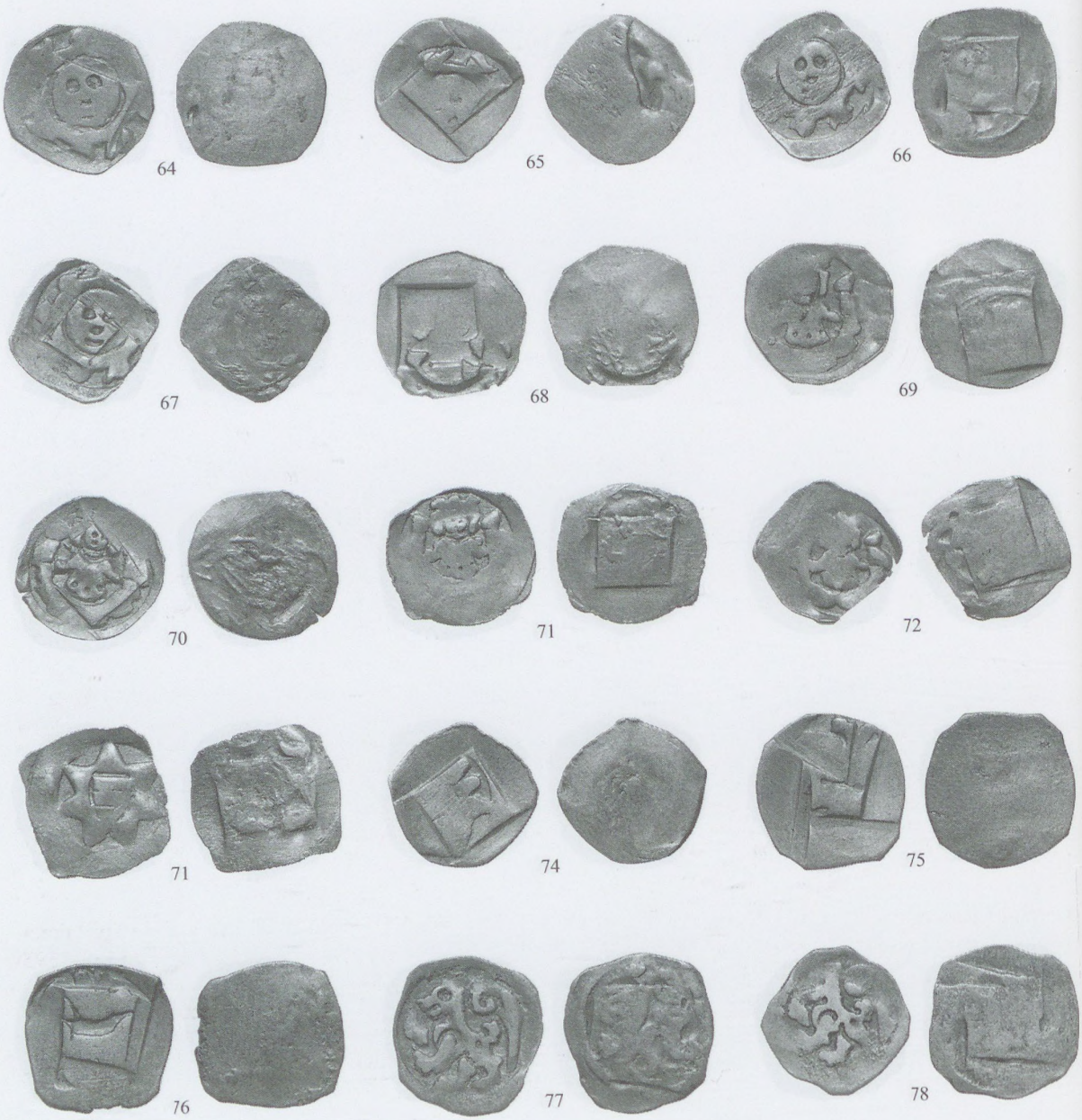

4. tábla

ban került sor. Szép Frigyes hercegi (1306–1314) vereteivel zárul például a németsóki,[12] királyi (1314–1330) vereteivel pedig a csápori,[13] keszthelyi[14], nagykéri,[15] melcsici[16], nyitrai[17], zagyvaszentjakabi[18] és a zselízi[19] lelet. Későbbi lelethorizontot képviselnek a II. Albert (1330–1358) vereteivel záruló abaújvári,[20] az ún. dél-magyar-

12 KOCH 1981, 55–56.
13 MNM ÉT Irattár 35.1880.
14 DWORSCHAK 1920, 77.
15 KRASKOVSKÁ 1958.
16 HUNKA 2000.
17 KOCH 1981, 56.
18 KERTAY 1906.
19 KOLNÍKOVÁ 1962.
20 MNM ÉT Irattár 044-5.1988.

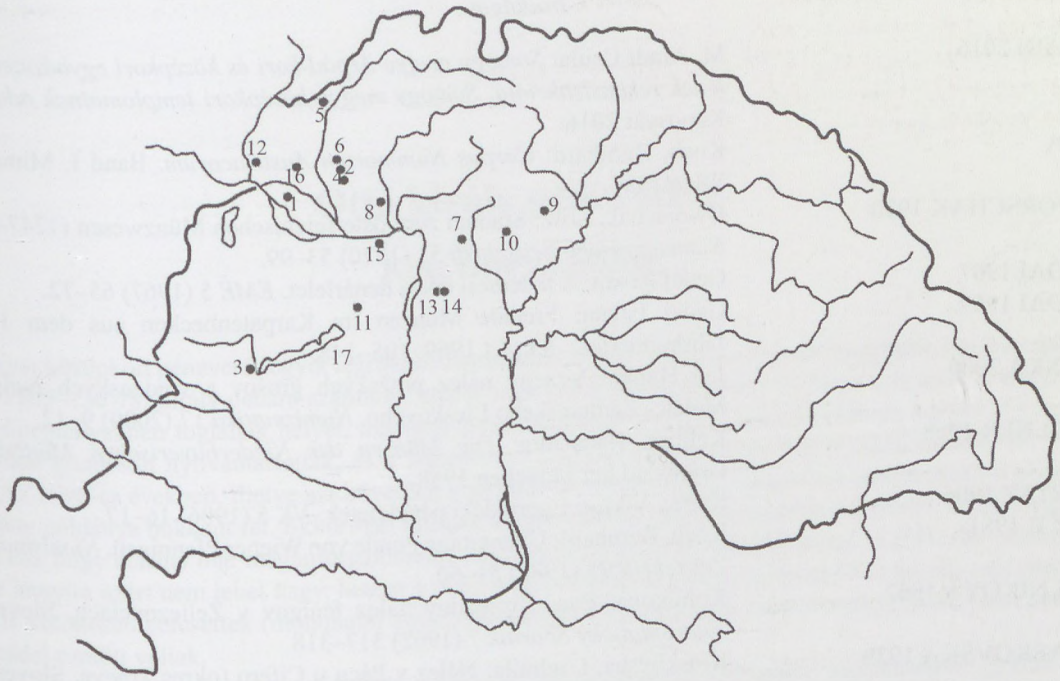

2. kép. Éremleletek: 1. Németsók (ma: Hviezdoslavov, okr. Dunajská Streda, Szlovákia); 2. Csápor (ma: Cabaj-Čápor, okr. Nitra, Szlovákia); 3. Keszthely (ma: Zala megye, Magyarország); 4. Nagykér (ma: Veľký Kýr, okr. Nové Zámky, Szlovákia); 5. Melcsic (ma: Melčice-Lieskové, okr. Trenčín, Szlovákia); 6. Nyitra (ma: Nitra, okr. Nitra, Szlovákia); 7. Zagyvaszentjakab (ma: Szurdokpüspöki, Nógrád megye, Magyarország); 8. Zseliz (ma: Želiezovce, okr. Levice, Szlovákia); 9. Abaújvár (ma: Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Magyarország); 10. Fedémes (ma: Heves megye, Magyarország); 11. Sárszentmihály (ma: Fejér megye, Magyarország); 12. Stomfa (ma: Stupava, okr. Malacky, Szlovákia); 13. Sülysáp (ma: Pest megye, Magyarország); 14. Tápiósáp (ma: Sülysáp, Pest megye, Magyarország); 15. Bajót (ma: Komárom-Esztergom megye, Magyarország); 16. Pusztapát (ma: Pác, okr. Trnava, Szlovákia); 17. Ádánd-Hetyepuszta (Somogy megye, Magyarország)

országi (Dobóczky-féle)[21], a fedémesi[22], a sárszentmihályi[23], a stomfai[24], a sülysápi,[25] és a tápiósápi[26] éremleletek. Az Anjou-kor végére, illetve Zsigmond uralkodásának elejére keltezhető a III. Albert (1365–1395) pénzeivel záródó bajóti[27] és a pusztapáti[28] éremleletek elrejtése *(2. kép)*.

Tóth Csaba[29]
Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár, Budapest

Varga Máté
Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár

[21] LUSCHIN 1877, 94–132; SCHULEK 1926, 178, XIV. tábla.
[22] GEDAI 1967.
[23] RÓMER 1872; SCHULEK 1926, 176.
[24] KOCH 1981, 53.
[25] MNM ÉT Irattár 244-20-8.1980.
[26] MNM ÉT Irattár 656/1900; KOCH 1981, 53.
[27] MNM ÉT Irattár 252/1888.
[28] KRASKOVSKÁ 1939.
[29] A szerző az MTA BTK „Lendület" Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

Irodalom

ARADI 2016 — M. Aradi Csilla: *Somogy megye Árpád-kori és középkori egyházszervezetének rekonstrukciója. Somogy megye középkori templomainak adattára.* Kaposvár 2016.

CNA — Koch, Bernhard: *Corpus Nummorum Austriacorum.* Band I. Mittelalter. Wien 1994.

DWORSCHAK 1920 — Dworschak, Fritz: Studien zum österreichischen Münzwesen (1247-1460) *Numismatische Zeitschrift* 53 (1920) 53–99.

GEDAI 1967 — Gedai István: A fedémesi bécsi denárlelet. *EMÉ* 5 (1967) 65–72.

GEDAI 1969 — Gedai István: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus dem 11.-13. Jahrhunderten. *ActaAA* 1969, 105–148.

HUNKA 2000 — Jan Hunka: Vzácny nález pražských grošov a viedenských fenigov z Melčíc- Zemianskeho Lieskového. *Numizmatika* 17 (2000) 9–12.

KELLNER 1958 — Kellner, Hans-Jörg: *Die Münzen der Niederbayerischen Münzstätten.* Grünwald bei München 1958.

KERTAY 1906 — Kertay Viktor: Egervidéki pénzleletek. *NK* 5 (1906) 16–17.

KOCH 1981 — Koch, Bernhard: Über einige Funde von Wiener Pfennigen. *Numismatische Zeitschrift* 95 (1981) 51–60.

KOLNÍKOVÁ 1962 — Kolníková, Eva: Hromadný nález fenigov v Želiezovciach, Slovensko. *Numismatický Sborník* 7 (1962) 317–318.

KRASKOVSKÁ 1939 — Kraskovská, L'udmila: Nález v Pácu u Ciferu (okres Trnava, Slovensko). *Numismatický Časopis* 14 (1939) 54–56.

KRASKOVSKÁ 1958 — Kraskovská, L'udmila: Nález fenigov v Milanovciach, Slovensko. *Numismatický Sborník* 5 (1958) 340–341.

L — Luschin von Ebengreuth, Arnold: *Wiener Münzwesen im Mittelalter.* Wien 1913.

RÓMER 1972 — Rómer Flóris: A szent-mihályi (Fehér megye) éremlelet ismertetéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 6 (1872) 193–196.

SCHULEK 1926 — Schulek Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. I. Károly Róbert. *NK* 25 (1926) 138–195.

TÓTH 2002 — Tóth Csaba: *Pénzverés és pénzforgalom az Anjou-kori Magyarországon.* Doktori (PhD) disszertáció. ELTE BTK. Budapest 2002.

VARGA 2013 — Varga Máté: Középkori és kora újkori éremleletek Somogy megyében. In: Varga Máté (szerk.): *Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete.* Kaposvár 2013, 239–250.

Vat.I/1. — Fejérpataky László: *Monumenta Vaticana Historiam regni Hungariae illustrantia (Vatikáni magyar okirattár) I/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. (Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375).* Budapest 1887. (Reprint: Budapest 2000.)

A 14TH CENTURY HOARD OF WIENER PFENNIGS FROM ÁDÁND-HETYEPUSZTA

(Summary)

A hoard of 78 Wiener Pfennigs came to light in 1950 in a sand-pit belonging to the Oroszipuszta State Farm (today Fejér County, Hungary). It has already been proven, that the place where it was found is Ádánd-Hetyepuszta (Somogy County, Hungary) in fact. *(Fig. 1.)* The place called Hetye (Keci, Kechi, Ketye) was first mentioned in 1082, the priest of the village in 1327 was called Andrew, later Jacob, who paid 22 pieces of small denars in 1333–1334 to the papal tax-collectors. Its church was dedicated to St. John (1343).

The hoard contained 76 pieces of the so-called Wiener Pfennigs and 2 pieces of „Ewiger Pfennigs" of Passau. *(Pl. 1–4.)* The earliest coins were the Pfennigs of Ottokar II (1251–1276), 4 pieces were minted by Rudolf III (1298–1306), nine Pfennigs of Friedrich der Schöne als herzog, 59 pieces als König, and the above mentioned 2 „Ewiger Pfennigs". The hoard of altogether 50.54 g weight of silver coins could be buried after 1330.

Coin hoards of similar composition are not rare in the Carpathian Basin, several treasures of solitary or predominantly Wiener Pfennigs are known in the literature, and most of them were hidden during the Angevin Period. *(Fig. 2.)*

Ottó király pénzverése

King Otto's Coinage

A magyar középkori pénzverés egyik legritkább darabjának, szinte „Szent Gráljának" a gyűjtők körében sokáig Ottó (1305–1307/8) király denára számított, amely csak néhány példányban volt ismert, és azok is nagyrészt közgyűjteményekben foglaltak helyet, magángyűjtők anyagában pedig alig fordult elő ez a típus. Az ismert darabokat gondosan nyilvántartották, és a legjelesebb magyar numizmatikai kuriózumok között volt a helyük. Az 1990-es években, illetve azt követően a fémkeresős tevékenység ugrásszerű növekedésével azonban jónéhány példánya bukkant fel. Ekkoriban kezdtek árveréseken is megjelenni ezek a darabok, és utóbb annyi került elő, hogy néhány már magánforgalomban, aukción kívül is elkelt. Mindenesetre az előkerült példányok száma annyira azért nem lehet nagy, hiszen a piaci árak továbbra is magasak, és az Ottó nevére vert denárok máig is különösen keresettek (mondhatni kultuszuk töretlen), de már korántsem annyira ritkák, mint néhány évtizeddel ezelőtt voltak.

Ottó pénzverését nehéz történeti háttérbe ágyazni, mivel ebből az időszakból meglehetősen gyéren maradtak ránk források, lényegében csak a Képes Krónika híradásaira támaszkodhatunk. A tartományurak hatalmi torzsalkodásaiban lassan felőrlődő országban a királyi hatalom igen gyönge volt. Miután Vencel király (1301–1305) „önként" lemondott a trónról,[1] azt a bajor uralkodói családból származó Wittelsbach Ottóra, Alsó-Bajorország hercegére ruházta át a Szent Koronával együtt. Ottó IV. Béla (1235–1270) Erzsébet nevű lányának fia volt, vér szerinti jogon ugyan úgy igényt tarthatott a magyar trónra, mint Vencel, vagy az ekkoriban már szintén fellépő, magát törvényes királynak tekintő Károly Róbert. Ottó herceg az ekkoriban erőteljes osztrák és bajor politikai ellentétek miatt álruhában érkezett Magyarországra (út közben az iszákba rejtett koronát elveszítette, és csak a szerencsének köszönhette, hogy az megkerült). Egyes források szerint 1301-ben először neki ajánlották fel a koronát, és csak miután elutasította, lett a jelölt az ifjú Vencel. 1305-ben a magyar trón elfoglalása azonban már több okból is fontos lehetett számára. Ottó a Habsburgok kérlelhetetlen ellenfele volt, és mindent igyekezett megtenni annak érdekében, hogy meggyengítse őket (ezért is volt lehetséges, hogy 1305 táján II. Vencel cseh király oldalára állt Rudolf császár ellenében). Magyarországon ugyanis Vencel lemondásával légüres tér keletkezett volna, ebbe pedig az 1300 nyarától már trónkövetelőként fellépő Károly Róbert nyomulhatott volna be, akinek anyja Habsburg Klemencia volt, így Ottó joggal tarthatott attól, ha Károly Róbert erőre kap, Rudolf szövetségeseként komoly erőeltolódást okozhat az évek óta tartó nemzetközi méreteket öltő viszályban.[2]

Ottót 1305. december 6-án koronázták meg Székesfehérváron (a szertartást ugyan a Szent Koronával végezték, de nem az esztergomi érsek, hanem a veszprémi és a csanádi püspök). Rövid uralkodása alatt a tartományurak között őrlődve maradandót nem tudott alkotni mint uralkodó, már csak azért sem, mert úgy tűnik, magyar királyságát elsősorban a már fentebb körvonalazott nagyhatalmi játszma egy eszközének tekintette. (Egyébként sem álltak fenn olyan konszolidált viszonyok, amelyek lehetővé tették volna eredményes fellépését). III. Vencel halála és a Habsburgok csehországi térnyerése után Ottó meglehetősen nehéz helyzetbe került, amelyből előbb a magyar viszonyok rendezésével próbált kitörni azzal, hogy Kán László erdélyi vajdával családi szövetségre lépve felülkerekedik Károly Róberten. A vajda azonban ahelyett, hogy hozzáadta volna a lányát, Erdélyben fogságba ejtette (vélhetően a felmerült pápai kiközösítés veszélyének hatására), és hónapokig magánál tartotta. A számításaiban csalódott, kiszolgáltatottságot megízlelő király már nem kért többet a koronát is átadta, de nem Károly Róbert javára, hanem Ottót részesítve előnyben.

[1] Vencel mint cseh uralkodó Habsburg Rudolffal vívott háborút (nem mellesleg Ottó előbb Rudolf, utóbb Vencel hadvezére, szövetsége volt), amelynek lezárását a győztes helyzetbe került Rudolf Vencel lemondásához és a Szent Korona átadásához kötötte. Rudolf közeli rokonának, Károly Róbertnek akarta biztosítani a trónt. Vencel azonban igen ravaszan cselekedett: lemondott ugyan a trónról és

[2] SKORKA Renáta: Rokonok és szövetségesek. In: *Arcana tabularii* II. Budapest–Debrecen 2014, 625–638, 626–7; SKORKA Renáta: Fehérvár az interregnum időszakában. In: *In medio Regni Hungariae*. Budapest 2015, 361–371, 366–367; HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet II*. Budapest 1936.

Magyarországból, és szinte menekülve hagyta el nagyatyai örökségét, amely oly könnyen az ölébe hullott. Magyar királyi címét haláláig használta.[3]

A hozzá köthető CNH 387-es denár éremképe előlapját tekintve hordoz újdonságot, a középponti elemmé emelt koronát. Az előlap megfogalmazása a III. András által veretett pénzekkel rokon, a hátlapot a bécsi denárokról kölcsönözték.[4] A típus kutatástörténete különösen érdekes. Már a legkorábbi katalógusok megemlítik, így szerepelt Schönvisner István munkájában is.[5] Egy példánya a keszthelyi Festetics-gyűjteményben is megvolt. A Magyar Nemzeti Múzeumban két példányát is őrzik, egy pedig a debreceni Déri Múzeum kollekciójában található (utóbbi igen nagy valószínűséggel azonos a Festetics-gyűjtemény egykori darabjával). Ottó király rövid uralkodása miatt a típus keltezése igen egyszerű, ezzel kapcsolatban érdemi kérdések tulajdonképpen nem merültek föl. Éremképét tekintve a korábbi magyar veretek hagyományait folytatja, és lényegében a 13. századi – sokszor erősen a bécsiek hatása alatt álló, de sajátosan – magyar érmelés szerves továbbélését bizonyítja. Kivitele igen gondos, szép kerek alakja, jól formált éremképei megkülönböztetik a bécsi denárok hanyagságait magukon viselő korabeli magyar utánveretektől, de akár III. András, akár Vencel pénzeihez viszonyítva is érzékelhető némi fejlődés.

1. kép. Ottó király CNH 387-es denára

Ritkasága miatt a típust hamisították[6] is, illetve készültek jelzetlen másolatai. Ezek legkorábbi változatával, az ún. Füredi-féle kópiával kapcsolatban érdekes história bontakozott ki:

Schulek Alfréd a gőzhátpusztai leletből[7] előkerült CNH 387. kapcsán foglalkozott részletesen Ottó király pénzverésével.[8] Schulek előtt teljesen világos volt, hogy ezeknek a pénzeknek számos hamisítványa létezik. (Az egyik leghíresebb, még inkább hírhedtebb Ottó-denár hamisítása – a már említett Füredi-féle másolat – Füredi Róbert nevéhez köthető.) Így tehát meglehetősen furcsának tűnt számára, hogy egy egyébként is különös összetételű, tisztázatlan eredetű leletből előkerüljön Ottó igen ritka pénze – még ha csak egyetlen példányban is. Az ellentmondások és a hamisítványok léte arra ösztökélte Schuleket, hogy részletesen megvizsgálja a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában, illetve az ismert magángyűjteményekben fellelhető Ottó-denárokat.

Két – 19. században leltározott – darabot tanulmányozott az MNM Éremtárából, egyet a saját gyűjteményéből (ezt Nuber Károly éremkereskedőtől vette, aki állítása szerint a Nemzeti Múzeummal cserélte). Ezen három darab minden részletben megegyezett Weszerle katalógusának[9] metszeteivel, vagyis az 1820-as években a táblák készítésekor csak az a verőtő-variáció volt ismert, amelyet Rupp[10], majd később Réthy is eredetinek tartott, és mindketten katalógusukba emelték. A fent leírt három darabon kívül még két eredeti példányt ismert Schulek, egyet a túrócszentmártoni múzeum gyűjteményéből (Nuber szóbeli közlése nyomán), egyet pedig a debreceni Déri Múzeumból (volt Festetics-gyűjtemény).

Az alábbi jellegzetességeket figyelte meg Schulek a Weszerle által is lerajzolt példányokon: köriratuk M REG OTTONI, az E betű úgynevezett barátírású, a korona ágai szépen kidolgozott liliomokban végződnek, az előlapon belső gyöngykör gyöngyszemei összeolvadnak, szinte vonalkört alkotnak, hátoldalukon a madarak csőre összeér. Anyaguk jó ezüst. Ezzel szemben a gőzhátpusztai leletben talált példány (és a vele egyező

3 KRISTÓ Gyula: *A rozgonyi csata*. Budapest 1978, 105.

4 Hasonló, kettős madárábrázolás tűnt fel a IV. Béla vagy V. István verette CNH 297-es denáron, illetve Károly Róbert CNH II. 35-ös típusán is. Éppen ezért a CNH 297. Schönvisner katalógusában még Ottó király pénzeként szerepel. Lásd: RUPP Jakab: *Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. Vegyesházi királyok kora*. Buda 1846, 3.

5 SCHÖNVISNER, Stephan: *Catalogus Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani*. Pars III. Pest 1807, 80.

6 A Füredi-féle másolatokon kívül legalább három különféle jelzetlen kópiáját, modern kori hamisítványát láttam Ottó király denárának az utóbbi néhány évben.

7 FÜLÖP Tibor: A gőzhátpusztai lelet. *NK* 36–37 (1937–1938) 115.

8 SCHULEK Alfréd: Ottó király denárjáról. *NK* 38–39 (1939–1940) 39–41.

9 WESZERLE József: *Hátrahagyott érmészeti táblái*. Pest 1873.

10 RUPP: *Magyarország ekkorig ismeretes pénzei*. Buda 1846.

verőtövű darabok) körirata REG OTTONIS, az E betű fordított hármas számjegyhez hasonló, a korona ágai nyúlánkabbak, liliomra kevéssé emlékeztetnek, a gyöngykör gyöngyei jól elkülönülnek és megszámolhatóak (38 pont van összesen), a hátoldalon a madarak csőre nem ér össze, megformálásuk is igen esetlen. Meglehetősen rezes anyagúnak tűnnek.[11]

2. kép. A Füredi-féle másolat

Tehát a REG OTTONIS köriratú denárok Füredi Róbert hamisítványai, vagy még inkább másolatai, semmiféleképpen sem eredeti veretek, egy példányuk csak véletlenül keveredett a gőzhátpusztai lelethez (amelynek előkerülési körülményeivel, elrejtésének módjával és összetételével kapcsolatban számos súlyos kérdés merül fel – a lelet elemzésre ebből kifolyólag alkalmatlan).

A Füredi Róbertnek tulajdonított Ottó-denárokkal kapcsolatban Nagy Lóránt[12] fejezte ki kételyeit. Szerinte az egyes – Schulek által hamisnak minősített – darabokon látható részleges veretkettőződés egyértelmű bizonyíték a középkori eredet mellett. Érvelését arra alapozza, hogy a középkori pénzverési folyamatban használtak nagyobb, összefüggő elemek beütésére alkalmas poncvasakat.[13] A részleges kettőződés ténye azért fontos, mert nem a verőtő megugrására utal, hanem a verőtőkészítés technikai hátterét világítja meg. Nagy úgy vélte, hogy modern hamisítvány esetében csak véséssel készített verőtőről lehetne szó, így a részleges kettőződés technikai hibája korhatározó bizonyíték, amely egyértelműen a középkori eredet mellett tanúskodik. Vagyis a kutatás számolhat egy második változatú Ottó-denárral is. Más érveket is felsorakoztatva végül is arra a következtetésre jutott, hogy a Füredi nevéhez kötött másolatok között esetlegesen lehetnek valódi, korabeli darabok is.

Huszár Lajos – Nagy véleményére reagálva – több okból is elutasította a kettősveretű Ottó-denárok eredetiségének lehetőségét. (A másolatok keletkezésének technikai körülményeivel kapcsolatban Huszárnak már nem voltak pontos információi.) Elsősorban arra hivatkozott, hogy a 18–19. század magyar pénztörténeti kutatása csak három példányt ismert ebből a típusból, vagyis meglehetősen ritka volt. Így nagyon gyanúsnak nevezhető az a körülmény, hogy ezek a pénzek pontosan akkoriban kezdtek nagyobb számban megjelenni a gyűjtői forgalomban, amikor Füredi is megkezdte működését.[14] Füredi nagy magángyűjteménnyel rendelkezett, sok dupluma is volt. Gyűjteményével városról városra járva kiállította anyagát, ismertető katalógusa szerint pedig fölös példányait árulta is. Füredi katalógusának elején világossá tette, hogy az általa vásárlásra kínált darabok között a legritkább pénzeknek nem eredeti, hanem másolt példányai kaphatóak, amelyeket meglehetősen olcsón adott.[15] (Éppen ezért ezek nem hamisítványok, jóllehet a szintén Füredi által jegyzett, 1848–49-es szabadságharc korszakának általa kreált papír szükségpénzei már egyértelműen azok.)[16]

Ez azonban még megmagyarázható lenne egy nagyobb lelet előkerülésével, amely tartalmazta a Nagy által eredetinek vélt típust, így tehát nem egyértelmű bizonyíték arra nézve, hogy ezek nem a Füredi által hamisított példányok. Azonban Huszárnak autentikus forrásai voltak ezen hamisítványok ismérveivel kapcsolatban: régi

[11] Schulek szerint a gőzhátpusztai leletben talált Ottó-denár megegyezik a MNM Éremtárának nyolc, ugyanilyen verőtövű példányával. Ezek teljesen azonos szerszámmal készültek, bár akad közöttük két olyan példány is, amelynek koronaábrázolásánál veretkettőződést tapasztalhatunk. Már önmagban ez is elegendő bizonyíték lehet arra nézve, hogy az S-re végződő köriratú denárok hamisak, Schulek azonban további érveket is hozott. Rupp Jakab katalógusának rajzaival (No. 335) összevetve a Füredi-féle hamisítványokat, Schulek úgy vélte, hogy Füredi nem eredeti példány után készíttette másolatait, hanem Rupp katalógusának képeit használta mintául (Rupp a Festetics-gyűjtemény nyomatairól, vagy Schönvisner Notitiájából másoltatta a maga ábráit, és nem Weszerle tábláit vette alapul, sem pedig a Nemzeti Múzeum példányait. A Füredi-féle másolatok legendái is Rupp téves olvasatára mennek vissza.)

[12] NAGY Lóránt: Ottó király hamis denárjáról. *Az Érem* 49–50 (1969) 4–7.

[13] KOVÁTS Ede: Árpádházi királyaink pénzeinek technikájáról. *NK* 2 (1903) 1–5; DOMOKI Ferenc: Középkori verőtőkészítési technológiák. *Az Érem* (2007): 2, 13–16.

[14] HUSZÁR Lajos: A hamis Ottó denárok kérdése. *Az Érem* 53–54 (1970) 9–12.

[15] FÜREDI Róbert: *Tulajdonát képező éremtárlat ismertető katalógusa.* Nagyenyed 1896, 8. *„Katalógusom megrendelésére tehát minden érdeklődőt fölhívok és figyelmébe ajánlom, hogy éremtárlatomban létező duplumokat cserében vagy jutányos árak mellett, vagy megszerezhetetlen ritka daraboknak hű utánzatát a megrendelőknek szívesen fogom a legkedvezőbb árak mellett birtokába juttatni…"*

[16] Papírpénzeiről lásd: LEÁNYFALUSI Károly – NAGY Ádám: *Pénzek 1848–49-ben.* Kecskemét 2000, 121–122.

gyűjtőktől és éremtári utalásokból ugyanis pontosan tudta, mik is a Füredi-féle hamisítványok legfőbb ismertetőjegyei (már csak azért is, mert az ominózus verőtővel készített, Magyar Nemzeti Múzeumban található nyolc példány mellett Réthy saját kezűleg tüntette föl, hogy azok Füredi kreálmányai)[17].

Ahogyan tudta ezt Frey Imre szabadkai gyűjtő is, aki a Kalangya című délvidéki lapban az Árpád-házi pénzek rövid áttekintésekor így írt Ottó pénzéről: *„Nem érdektelen megemlíteni, hogy a múlt század végén ezen pénzt egy Füredi Róbert nevű »világhírű régipénzgyűjtő« Exner Károly éremvéső művészt megtévesztve számos példányban meghamisíttatta, és azt forgalomba hozta. A hamisítvány, amely nem eredeti pénz, hanem csak kép után készült, rosszul sikerült, és így a hamisító nem érte el célját, a gyűjtők fölismerve a pénzek hamis voltát, csak kuriózumként vették, természetesen igen alacsony áron."*[18] Rövid leírása azért érdekes számunkra, mert Exner Károly személyében megnevezi a kivitelezőt (Huszár erről már nem tudott).[19]

Jelen ismereteink szerint itt akár be is fejezhetném nyúlfarknyi cikkemet, hiszen Ottó egyetlen pénzének ismertetésének végére értem. Ám bizonyos jelenségek további kutatást tesznek szükségessé:

Az utóbbi néhány évben magyar árverezőházak aukcióin és internetes árveréseken gyakorta bukkan fel egy különös éremtípus, amelynek egyik oldalán egy nagyméretű, koronázott O betű látható, a másik felén pedig egy különös, hosszú nyakú párduc (illetve interpretációtól függően: oroszlán, ló vagy sárkány) alakja. Ezt a fajt az árverezők hol Ottó király magyar vereteként, hol pedig közelebbről nem meghatározható cseh veretként azonosítják. A típus az elmúlt esztendőkben legalább tíz alkalommal tűnt fel árveréseken, többnyire különböző példányok kerültek elő, nem ugyanaz a darab vándorolt aukcióról aukcióra. Újabban magángyűjteményekben további példányokkal is találkoztam. A magyar éremgyűjtők kezdetben komoly, nagy pénzeket fizettek ki ezekért a veretekért (az első, 100 ezer forint feletti elkelésekhez képest manapság már inkább a 30-40 ezer forint körüli ár tekinthető reálisnak).[20]

Ezt az éremtípust nemrégiben közölte Borys Paszkiewitz és Marcus Phillips mint II. Ottokár (Přemysl) cseh király publikálatlan morva veretét.[21] Igaz ugyan, hogy nem egy túlságosan gyakori típusról van szó, azonban nem is publikálatlan. Olyannyira nem, hogy Rupp Jakab 1841-ben az Árpád-házi pénzeket bemutató katalógusában már közölte,[22] sőt a típus ábrája Weszerle József corpusának Rupp munkája előtt jóval korábban megmetszett tábláin is szerepel, bár pontosabban meg nem nevezve, csak az „Incerta" veretek között – jóllehet ez a katalógus nyomtatásban csak jóval később, 1873-ban, posztumusz kiadásban látott napvilágot (Tab. XX., No. 40). Rupp katalógusában a 320. szám alatt közli a kérdéses veretet, de nem a többi pénz közé beosztva, hanem csak a „Toldalék"-ban, mint közelebbről meg nem határozható típust hozza. Az O betűt koronával ékített kerek pajzsnak vélte, a hátoldali éremképet pedig „ló féle állat" formában azonosította. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában két példány is található belőle. Sajnos mindkét darab ismeretlen lelőhelyű, árverésen vásárolt érem.

3. kép. A Rupp 320-as denár

17 Röviden írt Réthy a Füredi-féle utánzatokról: két darabot ajándékozott Fejér József az MNM-nek, a példányokat Réthy az *„Ottó-féle denárok modern utánzatai"*-ként nevezte meg. RÉTHY László: A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának Gyarapodása 1897-ben. *ArchÉrt* (1898) 179–180.

18 FREY Imre: Bácska érmészeti leletei. *Kalangya* (1942): július–augusztus, 272–277. A tudottan hamis darabok egyébként máig is közkedveltek a gyűjtők között, áruk többnyire meghaladja az 50 000 forintot.

19 Röviden érdemes megjegyeznünk, hogy a típus másik, vélhetően modernebb hamisítványa is gyűjtői forgalomban van. Megkülönböztethető az eredetiektől az N betű poncolt formája (IN) és a korona kissé pongyola megfogalmazása, illetve a madarak esetlensége alapján (körirata ugyanakkor az eredetinek megfelelő). Általam ismert példányai igen sötétre patinázottak, ez azonban részben igaz a Füredi-féle hamisítványokra is. Hamis Ottó-denárokról már röviden Gohl Ödön is említést tett: *„Ottó (sötétre oxidálva, talán 20 drb)"*. Gondolhatnánk, hogy bizonyára nem a Füredi-féle kópiákról lehet szó, noha azokról az időbeli közelség ténye miatt Gohlnak mindenféleképpen tudnia kellett volna. A darabszámra utaló megjegyzés azonban igen különös, ahogyan az is, hogy a szabadságharc papír szükségpénzeinek hamisítványait röviden ismertetve szintén nem említette Füredit. Lehetséges, hogy Gohl nem tudott a Füredi által hamisított darabokról, vagy tapintatból nem nevezte meg a készítőt. GOHL Ödön: Hazai éremhamisítványik. *NK* 4 (1905) 6–11.

20 A típus lehetséges magyar eredetének kérdésével 2010-ben kezdtem el foglalkozni. 2015. június 12-én a XXVIII. Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetemen mutattam be kutatásom eredményeit.

21 PASZKIEWITZ, Borys – PHILLIPS, Marcus: An Unrecorded Moravian Penny of King Přemysl-Ottokar II. *Numismatický Sborník* 23 (2008) 119–122. A cikkre dr. Marek Budaj hívta föl a figyelmemet, amikor az O betűs denár lehetséges magyar eredetét vetettem fel. Szívességéért ezúton is köszönetet mondok!

22 RUPP Jakab: *Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. Árpádi korszak.* Buda 1841.

Újabban Adamovszky István Árpád-kori pénzeket bemutató katalógusában önellentmondásos – ugyanakkor igen jellemző – módon mint cseh veret szerepel ez a típus, amelyet vélhetően csak azért vett fel könyvébe, hogy felhívja rá a figyelmet: ezt a fajt tévesen vélik magyarnak.[23] Ugyanakkor katalógusa megjelenése után több más helyen is láttam (például különféle fórum- és vaterás hozzászólásokban), hogy cseh veretként szerepelt, míg előtte jellemzően inkább Ottó ismeretlen pénzeként vagy egyszerűen csak „Rupp 320-as"-ként nevezték meg.

Nemrégiben jelent meg Jędrzej George Frynas kutató hármas katalógusa, amelyben kiváló ötletként a magyar, cseh és lengyel vereteket egymás mellett mutatja be. (A bécsi, illetve friesachi denárok ismertetése is igen hasznos lett volna ezen kontextusban.) Ebben a munkában már Ottó király vereteként szerepel az O betűs típus (H.23.2), azonban minden indoklás nélkül.[24]

Ezek után tehát jogosan vetődik fel a kérdés: cseh, vagy magyar veretről beszélhetünk-e, és amennyiben magyar típusról van szó, úgy hogyan helyezhető el pénzeink sorában?

Talán nem haszontalan némi tudománytörténeti fejtegetéssel kezdeni a téma körüljárását. Ahogyan azt említettem, Weszerle már ismerte ezt a típus, a gyűjteményében azonban nem volt meg a darab, hiszen nem szerepelt a saját kollekcióját feldolgozó listában.[25] Végül Weszerle kéziratait kiderült, hogy a típust Szalay Ágoston gyűjteményében látta,[26] részletes leírást azonban nem adott róla.[27] Rupp szerint a típus több helyen is megvolt, kötetében így ír: *„...Szalay, Rupp, és másutt"*. Vagyis saját gyűjteményében is volt egy példány, és további darabokat is ismerhetett.

Kérdés tehát, hogy vajon miért nem szerepelt ez a típus Réthy Corpusában,[28] mi az oka annak, hogy ezt a fajt még a bizonytalanok közül is száműzte?

A dolog annál inkább különös, mivel a Montenuovo-gyűjtemény árverési katalógusában a magyar pénzek közé sorolva még szerepelt egy O betűs példány, nagyon röviden leírva, *„Otto von Bayern 1305–1308"*. megjelöléssel. Tehát 1886-ban Réthy még a magyar pénzek között tartotta számon ezt a veretet.[29] Sőt, mi több, pontosan azonosította Rupp katalógusával, és ami pedig még különösebb, felismerte, nem pajzsról, hanem O betűről van szó, amelyet ráadásul Ottóként oldott föl, hiszen Ottó király veretének titulálta a típust. Vagyis jelentőset lépvén előre határozottan Ottó király pénzeként azonosította ezt a korábban bizonytalan besorolású veretet.

Lehetséges, hogy nem ő kapcsolta Ottóhoz a kérdéses típust, hanem valahonnét átvette, hiszen sem Weszerle, sem Rupp nem Ottó pénzeként nevezte meg. Ez esetben viszont a meghatározást nem lehetett volna olyan kurtán, egyetlen sorban elintézni, ahogyan azt Réthy a Montenuovo-katalógusban tette. Más olyan munkát azonban, amely foglalkozott volna ezzel a típussal, nem találtam. Például Végh Ödön 1867-ben megjelent könyvecskéjében tematikusan végigvette a magyar pénzek sorát, ám csak a korábban ismert egyetlen éremfajt tulajdonította Ottónak.[30]

Kérdés, hogy 1886 és 1899 között mikor juthatott Réthy arra a következtetésre, hogy mégsem magyar, hanem külföldi verettel van dolga? Áttekintettem ennek az időszaknak is az elérhető szakirodalmát – különös tekintettel a Réthy által írt cikkekre –, de nem sikerült nyomát találnom annak, mi késztette arra, hogy kihagyja a Corpusból a kérdéses fajt. Akkor lepődtem meg igazán, amikor a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő két O betűs denár provenienciájának szerettem volna utánajárni. Az egyik darab tárgycéduláján vélhetően nem Réthy (nagy valószínűséggel Huszár) kézírásával ez a megjegyzés olvasható: *„Külföldön Ottó magyar denárának vélik."* A leltárkönyvben csak annyi szerepel: Rupp 320. (8B.1907.253).

A másik darabot (9B.1899.1) az Egger-fivérek Karl Latour v. Thurmberg gyűjteményi árverésén szerezte be a Nemzeti Múzeum (1898. november. 21 – 22., No. 2479). A leírása igen szűkszavú: *„Otto v. Bayern,*

[23] ADAMOVSZKY István: *Magyar érme katalógus 997–1307. (1354).* Budapest 2011, 281.

[24] FRYNAS, Jędrzej George: *Medieval Coins of Bohemia, Hungary and Poland.* London 2015.

[25] MNM Éremtár Kéziratok II. 53. A XX. tábla Incerti néven besorolt érmeinek ismertetésénél sem szerepelt: *Catalogus Numorum Principalis Hungaricae Collectionis Josephi Weszerle* No. 1. Szintén nem volt megtalálható a külön kis cédulákkal beragasztott kézirat megfelelő kötetében sem, jóllehet innét a különféle kivágatok nagy részét valaki kiszedte, alig pár darab marad, de a nyomuk látszódik. A szövegrészhez tervezett anyagban (Kézirat II. 52. *Manuscriptum ac Catalogum Numorum Hungaricarum* No. I.) nem írt az Incertaról, bár az összes körülötti lévő táblát ismertette. Ottónál csak egy fajt említett, a köriratos típust, amelyet a Festetics-gyűjteményből ismert. Ennek kéziratos katalógusában csak az Ottó nevét viselő, köriratos veret szerepel (MNM Éremtár, Kézirat I. 14., 74. tábla. A címe kivágott és beragasztott betűkkel: *Nvmophilacivm Hvngaricvm Festeticsianvm Keszteliense.*)

[26] Kézirat II. 50. (régi számozás szerint 61.): „40. c. Numophyl. Szalay Augusz." (esetleg: „... August.")

[27] Kézirat II. 32. (régi számozás szerint 33.) 57. o.: Szalay gyűjteményének leírása, sajnos az ominózus darab nem szerepel benne, csak a „fajsúlyosabb" vereteket listázta röviden Weszerle.

[28] RÉTHY László: *Corpus Nummorum Hungariae I.* Budapest 1899.

[29] RÉTHY, László: *Collectio Montenuovo die Ungarischen Münzen des Fürstlich Montenuovo'schen Münzcabinets.* Frankfurt a. M. 1886, 17.

[30] VÉGH Ödön: *A nyugati és keleti érmészet befolyása Magyarország érmészetére a közép korban.* Pest 1867, 39–40.

1305–1308. Obol, Wappen u. Löwe. Rupp 320. S.g." A leltárkönyvben Réthy (1899. II. 3) csak ennyit jegyzett meg: *„obulus"*; a koronás O betűt lerajzolta és az állatalakra vonatkozóan megjegyezte: *„Styriai czímer"*.[31] 1899-ben tehát Réthy már nem tartotta számon a magyar pénzek között ezt a típust (ezért is különös, hogy akkor vajon miért fordított gondot a beszerzésére…).

A legvalószínűbb tehát – ahogyan a leltárkönyvi leírásból is kiviláglik, – hogy Réthy a stájer címerelemként értelmezett állatalak miatt úgy vélte, hogy bár magyar veretről van szó, de valójában tartományi pénz lenne, amelyek közlését a Corpus előszavában későbbi időszakra utalta (habár az O betűt itt nem azonosította Ottó nevével). Azonban a CNH elején adott felsorolásban sehol sem találunk utalást erre a veretre, bár V/7. szám alatt egy ilyen csoportot láthatunk: *„Styria, mint magyar tartomány (V. István)"*. A tartományi pénzek egy részével Réthy több esetben is kivételt tett, és azokat az egyéb pénzek közé sorolva hozta. Nem tett másként a stájer veretek esetében sem, amelyek közül kettőt 355 és 356 számokon szerepeltetett, ezek között azonban nem találjuk ott az O betűs típust. A Corpus Pótlékában Zimmermann Károly 54. (354B) szám alatt stájer tartományi veretként közöl egy Béla király nevére vert lemezpénzt, az O betűs fajt azonban ő sem említette.[32] Megeshet, hogy úgy gondolta, a típus valóban Ottó király pénze, ám nem tekinthető magyar veretnek, hanem bajor kibocsátásról van szó. Akárhogyan is, de jól tudjuk, hogy a Corpus nagyon erős befolyással volt a magyar pénztörténetírásra, ami nem szerepelt benne, azzal a kutatás jószerével nem foglalkozott, és mivel jelentős részben erre a katalógusra épít Unger[33] és Huszár munkája[34] is, ez a típus ezekben sem kapott helyet, de nem vizsgálta például Hóman, illetve Schulek sem. Vagyis a Rupp 320-as lényegében elveszett a magyar kutatás számára.

Huszár már említett kézírásos megjegyzése a leltárkönyvben, miszerint az O betűs típust *„Külföldön Ottó magyar denárának vélik"*, valójában nem tekinthető autentikus álláspontnak. Az egyetlen általam fellelt irodalom, amely így vélekedik, az Beierlein munkája,[35] ez azonban nem saját kutatásokra vagy a német numizmatika eredményeire alapozott álláspont, hanem a magyar szakirodalom következtetésein alapul.[36] (Boris Paszkiewitz és Marcus Phillips cikke ezen kívül az egyetlen, amely egyáltalán foglalkozik ezzel a típussal.) Vagyis valójában Weszerle, Rupp, illetve leginkább talán Réthy korai véleményére építő másodlagos, átvett besorolásról beszélhetünk.[37]

A korai kutatás tehát magyar veretnek vélte az O betűs típust, és csak találgatni lehet, hogy milyen megfontolásból száműzte Réthy a magyar pénzek sorából oly hirtelen, saját korábbi álláspontját is megváltoztatva. Mindenesetre ez a probléma csak további kutatásokkal tisztázható, és a típus hovatartozása újabb mérlegelést igényel. A legegyszerűbb talán azzal kezdenünk, ha megvizsgáljuk, mire alapozta a Paszkiewitz–Phillips-szerzőpáros a cseh eredet melletti érvelését. Okfejtésüket célszerű röviden összefoglalni:

a) A legkönnyebben azonosítható és kapcsolható éremképi elem a négylábú állat, amelyet könnyen felismerhetünk a korszak bécsi típusú denárain. Megjelenik Ottokár bécsi stílű stájer veretein (később Habsburg Rudolfnál is megtalálható), sőt morva pénzein is feltűnik (Cach 972-es számú típusán).

b) A másik oldal elemzése már nehezebb feladatnak kínálkozik. A koronás O betűt egyértelműen uralkodói monogramnak minősítik, amelynek ugyan vannak 12. századi előzményei, de koronás formában történő megfogalmazását új ikonográfiai elemként értelmezik (amely csak a 14. században terjed el). Helyesen mutattak rá, hogy a korszak kéziratos anyagaiból ismert O betűihez nagyon hasonlít a pénz betűje (igaz, koronás O betűre nincs példa a kéziratokban sem). Ottokár-korabeli koronázott O betűre csak Poroszországból, a Német Lovagrend vereteinek egyike esetében találtak példát (valamint egy 14. század végén készült norvég pénzen).

A koronás O betű ebből a korszakból csak egyetlen uralkodóhoz kapcsolható: II. Ottokár cseh királyhoz, aki stájer herceg is volt többek közt. Kis méretű O betűk gyakorta megjelennek különféle pénzein, igaz, korona nélkül.

[31] Későbbi bejegyzésként más kéztől „Rupp 320" beírás zöld tintával (mellette ár: 6,50 – vélhetően forintban).

[32] ZIMMERMANN Lajos: *Pótlék a Corpus Nummorum Hungariae I. füzetéhez.* Budapest 1907.

[33] UNGER Emil: *Magyar Éremhatározó I.* Budapest 1997. Rövidítve: ÉH.

[34] HUSZÁR, Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bies Heute.* München–Budapest 1979. Rövidítve: H.

[35] BEIERLEIN, Johann Peter: *Die Medaillen und Münzen des Gesammthauses Wittelsbach auf Grund eines Manuscripts.* I/2, München 1901, 465–66. (A rendkívül ritka kötet digitális változatát Berta József gyűjtőtől kaptam meg, ezúton is köszönöm a segítségét.)

[36] A Réthy által készített Montenuovo-féle árverési katalógusra és Rupp corpusára hivatkozik. Ugyanakkor, amint az a címéből is kitűnik, a munka Beierlein jegyzeteiből készült posztumusz mű. Johann Peter Beierlein (1802–1878) a kötet megjelenése előtt huszonhárom esztendővel elhunyt, vagyis az a jegyzet, amely Réthy Montenuovo-gyűjteményt leíró jegyzékét citálja, más kéz munkája, hiszen a mondott árverési katalógus 1886-ban került kiadásra. A sajtó alá rendezést végző személyek neve sajnos ismeretlen. Az általános pénztörténeti rész bevezetőjét H. R. monogrammal írták alá, az éremművészeti fejezet G. H. monogramot kapott (a bennünket érdeklő rész minden bizonnyal az előbbi, közelebbről sajnos ismeretlen szerző munkája). Ezek alapján eddig nem sikerült azonosítanom, kik is adták ki Beierlein munkáját.

[37] LAKOS János: Rupp I. és CNH. I. éremképeinek egyeztetése. *Az Érem* 14 (1958) 8, 14–16. Lakos nem közli, hogy honnét veszi az adatait. A Rupp 320-nál mindössze ennyi áll: „Külföldi".

c) Ezek után teszik fel a kérdést, hogy vajon sok territóriuma közül melyikhez köthető ez a típus, hol verhették, s mikor? Elemzésükben arra a következtetésre jutnak, hogy az osztrák veretekhez képest (átlag súlyuk jóval 0,5 g fölött mozog) ez a típus a maga 0,36 grammos átlagsúlyával túl könnyű, és technikai kivitelét tekintve is távol áll a stájer és egyéb hasonló veretektől. Helyesen ismerték fel, hogy az állatalak nagyon hasonlít a fentebb már említett Cach 972-es morva denár ábrájához, amelyhez az O betűs típus súlyban és technikában is közelebb áll, mint az osztrák veretekhez. A stájer címerállat szerepeltetése miatt csak 1260 után készülhetett ez a típus (Ottokár ekkor szerezte meg a tartományt). Így kapcsolatba hozhatóak azzal a néhány könnyű morva denárral, amelyeket Ottokár az 1270-es években veretett (igaz, hogy ezek többsége még mindig jóval nehezebb, mint az O betűs veret). Mivel Ottokár 1276-ban Habsburg Rudolftól vereséget szenvedett, amelynek következtében minden osztrák tartományáról le kellett mondania, a stájer párduccal díszített veretek készítése 1270–1276 közé keltezhető.

A cikkben említett morva veret másik oldalán lévő oroszlánalak Csehországot jelképezi, míg a felette lévő hármas toronnyal díszített oromzat az államot szimbolizálja. Nyomatékosították, hogy a típuson megjelenő koronázott O betű az első példája a koronával ékített uralkodói monogramoknak, amelyek a 14. század folyamán Európa-szerte ismert és elterjedt motívummá váltak. Csehországban ugyanakkor csak egy évszázaddal később jelent meg újra ugyanez az ikonográfia a pénzeken.

Tetszetős és elegáns elmélet, azonban néhány jelenség – kiváltképpen, hogy újabban meglepően gyakran kerülnek elő – mindenképpen elgondolkodtató. Célszerű lesz a fenti három fő pont szerint tárgyalni Paszkiewitz és Phillips érvrendszerét, és eközben ellenvetéseim, megerősítéseim mellett kifejteni a saját véleményemet:

Az a) pontban elhangzottakkal kapcsolatban megjegyzendő, hogy a hátlapon megjelenő négylábú, feltűnően hosszú nyakú, rövidke farokkal ábrázolt állatalakra valóban illik a párduc meghatározás, legalábbis, ha a középkori stájer heraldika ikonográfiájából indulunk ki, amint arra a Paszkiewitz–Phillips-szerzőpáros is rámutatott, mivel a kortárs bestiáriumok vagy fafaragványok párducaihoz alig hasonlítanak.[38] A stájer párduc-alak mintaként való használata kézenfekvőnek tekinthető Ottokár esetében. Azonban kérdés, hogy miért éppen egy morva pénzen jelent meg a Stíriát jelképező állatalak? Stájerország ugyan jelentős hódításnak számított, de vajon annyira, hogy morva őrgrófként készített, igen ritka típusán örökítse meg ezt az eseményt a király? Nem vagyok nagy ismerője a morva pénzeknek, jelképi rendszereik elemzésében nem mélyedtem el igazán, de általánosságban végigtekintve a cseh területeken a korszakban vert pénzeket, az a benyomásom támadt, hogy nem igazán használták ezeket propagandaeszközként a cseh uralkodók, jelképi rendszerük nem fogalmazott meg a korabeli szemlélő számára aktuálpolitikai üzenetet. Éremképeik ugyan eléggé változatosak, de főként az ekkoriban divatozó lemezpénzek nem közvetítenek direkt mondanivalót.

Ugyanakkor a vizsgált pénzen látható párduc megformálása nagymértékű hasonlóságot mutat Ottó király gyűrűspecsétjének képével. A gyűrűn párduc (esetleg oroszlán) látható, amely a Wittelsbach-ház címerállata volt.[39] Nagypecsétjén is feltűnik a pénzeken látható állatalak, a trónon ülő uralkodó körüli teret négy kis címerpajzs díszíti, ebből legalább az egyiken párduc (vagy esetleg oroszlán) látható.[40]

[38] A törzse igen rövid, a lábai szinte egy helyről nőnek ki, hasalja lényegében nincs. Rövid farka hajlított, nem bojtos végű, egy esetben úgy tűnik, mintha két szálra válna szét, vagy szőrös lenne. A „lábfejek" lehetnek lópataszerűek, de többnyire inkább szétnyílt, hasított patáknak tűnnek, mintsem nagymacskamancsnak. A nyak nagyon hosszú, a testhez képest erősen aránytalan, minden esetben szinte karikába hajlottan ábrázolták (inkább tűnik hosszú, hüllőszerű nyaknak, mint emlős testrészének). Több példányon jelzésszerűen látszódik, hogy testét szőr borítja, némelyik példányon mintha sörénye volna. A fej viszonylag hosszú, lapos jellegű, a nyakkal egy vastagságú, homlok rész szinte nincs, de az orr és az álkapocs igen nyújtottak. Az ábrázolás tehát igen groteszk.

[39] A kék színnel ábrázolt párduc máig is része a bajor címernek, s kifejezetten, mint Wittelsbach párducot említik. Ugyanakkor oroszlán is látható az összetett bajor címerben.

[40] A pecsét ugyan kissé kopott, de azért a nagymacska alakja a pénzen látható formához nagyon hasonlónak tűnik. Megjegyzendő, hogy a pecsétet Ottó nem használta Magyarországon, azt csak bajor földre történt visszatérése után, 1311-ben készítették. *Sigilla regum – Reges sigillorum.* (Szerk.: Érszegi Géza.) Budapest 2001, 60–61. Ottó magyar királyként egy másik (kettős)pecsétet használt, amelyen címerelemként csak a kettőskereszt látható. A H452/CNH 28. kapcsán – amely Károly Róbert egy korai verete – Schulek Alfréd megjegyzi, hogy annak oroszlánalakja hasonlít némely Ottó-féle bajor veret oroszlánjához. SCHULEK (1926) 179–180. Valójában Ottó azonosítható bajor veretein nincs oroszlán, ellenben az ő időszakában vagy vele párhuzamosan uralkodó rokonaién viszont igen. Ezek alakja azonban általában másabb, mint a CNH 28. oroszlánja, sokkal inkább hasonlítanak az O betűs veret állataihoz. Károly Róbert ominózus denárjának oroszlánja úgy hiszem, egészen egyértelműen más eredetre megy vissza: szinte megtévesztésig hasonlít a cseh garasok címerállatához. A fej kialakítása, a korona megléte, a jellegzetes sörényforma, a lábakat díszítő sörtés szőrzet, a különváló ujjszerű mancsok megléte mind a cseh minta mellett szólnak (különbség viszont, hogy a cseh vereteken az oroszlán farka kétfelé válik, a magyar denáron viszont egyágú). Ugyanakkor V. István ifjabb királyként, 1263-ban használt kettőspecsétjének hátlapjával is nagyon erőteljes egyezést látni, amelyen a páncélos lovasként ábrázolt uralkodó pajzsán a stájer címer jelenik meg. A háromszögű pajzs alul szűkülő formájához olyan állatalak társul, amely a pajzs függőleges helyzetbe állításakor álló alak, de – mint a pecsétén is – elforgatva már lépőnek látszik. A pecsétén a párduc farka három ágra bomlik. Ezzel szemben az Ottó-féle gyűrűspecsétről készített rajzon a stájer és a magyar vereteket is jellemző, egyágú, rövid, vastag farok van. TAKÁCS Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei.* Budapest 2012, 127.

A stájer pénzek párducai egyértelműen a hátsó lábaikon állnak. Ez testtartásukból is kiderül, de jelzi az érmek tengelyét a 12 óra irányban található kereszt is (lásd CNA D 23). A magyar veretek azonban egészen mások. Ottó király gyűrűspecsétjén a párduc négy lábon álló, de lépő alakban van ábrázolva, ezt a pecsét köriratkezdő keresztjének elhelyezkedése is minden kétséget kizáróan bizonyítja. Az O betűs típuson látható állat nem a hátsó lábain áll, sokkal inkább négy lábon álló, lépő (futó?) testhelyzetűnek tűnik.[41]

Kézenfekvő párhuzamot nyújthat a stiláris elemzéshez annak a denárnak a vizsgálata, amelyen hasonló párducalak látható, mint a koronás O betűt viselő darabon. Ezt a típust Huszár 338. szám alatt közölte. A Magyar Nemzeti Múzeum egyetlen, igen rossz tartású példánya alapján leírását csak általánosítva fogalmazhatta meg: *„E: két torony között bástya, alatta állatalak balra; H: állatalak"*. Az utóbbi évtizedek aktív aukciós tevékenységének köszönhetően máig mintegy féltucat példánya került elő. Ezek egyike sem volt igazán jó tartású veret, azonban valamivel többet lehet mozaikszerűen összerakni az előlapokon látható éremképi maradványok alapján. A tornyos-bástyás ábrázolás egyértelműen látszik, még az is jól megfigyelhető, hogy a H390-es denár esetében a hasonló struktúrájú torony vagy bástya is ugyanúgy kereszt alakú lőréssel vagy ablakkal van ellátva, mint a H338-as. A két szélső torony zsindelyszerű tetőzete a H226-os denárral mutat rokonságot (és még néhány másik hasonló korú verettel). Sokkal nehezebb azonosítani az épületelemek alatt látható állatalakot. Annyi biztos, hogy felépítése igen robosztus, erőteljes, főként a mellső része. Feje testéhez képest aránytalanul nagy, állkapcsa erőteljes, füle hangsúlyosan ábrázolt, vastag, lekerekített végű. (Két rossz példányon mintha orrszarvúra emlékeztető rövid szarvai lennének.) Testét több helyütt is jelzésszerűen ábrázolt szőr borítja, lábai rövidek, zömökek. Farka rövidnek tűnik, lefelé konyul. Testén középen a legtöbb példányon függőlegeshez közelítő, de haránt fekvő, erőteljesen jelzett csík, sáv fut végig. Ezen ismérvek alapján lehetne akár oroszlán, medve, bölény, de éppen orrszarvú is.[42] Mindenesetre néhány darabon úgy látszik, hogy a rövid, lefelé lógó farok mintha nem fejeződne be, hanem a törzs előtt, a már említett sávként folytatódna, vagyis úgy értelmezhető, hogy az állat a lába közé csapta a farkát, ez alapján leginkább oroszlánról lehetne szó (hasonlóképpen, mint Károly Róbert H454-es számú denárának oroszlánja, csak nem ülő pózban). Ugyanakkor az összbenyomás kevéssé emlékeztet oroszlánra, bár lehet, hogy csak a korban szokásos kissé elnagyolt, groteszk ábrázolásmód miatt nehezebb ráismerni.

4. kép. A H338-as denár

Számunkra azonban a másik oldal állatábrázolása az igazán érdekes, hiszen ez köti össze az O betűs verettel ezt a fajt. A párduc itt sokkal inkább tűnik a hátsó lábain állónak, mint a másik vereten, mancsai a stájer pénzek állatainak azonos testrészeit idézik.

A párduc ábrázolása több magyar veretű kis bécsi denáron is megjelent: a rábakeresztúri leletből ismert CNA HK 22-esen, a CNA MK 1-es fajon (24. tábla, a bécsi Münzkabinetből), továbbá az érmihályfalvi kincs-

[41] Hogy az alak állása nem perdöntő, arra jó példa lehet, hogy a cseh pénzek között is akadnak olyanok, amelyeken nem a két hátsó lábukon álló oroszlánok láthatóak. (A cseh pénzek oroszlánjai azonban más alakúak: többnyire dupla farokkal jelennek meg, sokkal robosztusabbak, „oroszlánszerűbbek", mellső mancsaik ábrázolása is testtartásuknak megfelelő, többnyire az álló formához alkalmazkodó.) Egyébként futó állásban közölte Frynas is.

[42] A medve más magyar vereteken nem fordul elő. Az utóbbi időben az osztrák Lanz (152. árverés, 2011. július 1.), illetve Rauch (86. árverés, 2010. május 12–14.) cégek árverésein (mindkét helyen ugyan az a példány) előkerült egy olyan, Babonich István (hagyományosan 1280–1282) bán által veretett szlavón denár (Unger Sz 19.), amelyről többektől is úgy hallottam vissza, hogy a nyestet viselő oldalán egy medvét ábrázol. A darab BENE Attila: Vadászjelenetek a numizmatikában. *ÉL* 145 (2014. július) 3–10. megjelent, vadászati vonatkozású érmekről szóló cikkében bukkan fel ezzel a meghatározással, valószínűleg ennek a cikknek a megállapítása vert gyökeret a szóbeszédben. Valójában szó sincs medvéről! Egy furcsa verőtőkitörés eredményeként jött létre az a torzult éremkép. (Amely tényleg formázza némiképpen a szóban forgó állat alakját, ám képzelt feje és törzsének egy része a MONETA szó T betűje, mellső mancsa pedig az A betű bal oldala lenne, míg egyik lábfejét a nyest felett álló talpas görögkereszt felső részéből nyerte volna. Formája, aszimmetrikus és köriratba belelógó elhelyezkedése egyértelműen cáfolja, hogy tudatos vésetről lenne szó, következésképpen medveábráról sem beszélhetünk.)

ben is előforduló CNA Rs. 22-es típuson (25. tábla, hátoldalak), tehát jól látszik, hogy a hasonló állatábrázolásoknak vannak hagyományai Magyarországon,[43] jóllehet ezen típusok datálására mindeddig nem került sor megnyugtató módon.

Hasonló állatalak jelenik meg: CNA B 142, 24. tábla (magyar veretű bécsiek), C u 3, D 34, 35, illetve a SCHILT [sic!] VO(n) STEIER köriratú Ottokárnak tulajdonított grazi vereteken is párduc tűnik föl (CNA D 23). Ugyanakkor a magyar pénzeken is vannak – bár másképpen megfogalmazott – párducok (például: H266, H269, H339).

Vegyük szemügyre ezután azt a típust, amelyet Paszkiewitz és szerzőtársa elemeztek (Cach 972). Itt azonban egy különös paradoxonnal találkozhatunk: vizsgálatunkba történő bevonását megnehezíti, hogy azonosítása igencsak kétesnek nevezhető. Már szerepelt Eduard Fiala cseh és morva pénzeket bemutató katalógusában is a morva veretek között,[44] vagyis egy régóta ismert kibocsátással van dolgunk, amely azonban azonos az általunk imént elemzett H338-as fajjal. Ezt a típust tehát a magyar és a cseh numizmatikusok is egyaránt sajátjuknak tartják.

Újabban közölte ezt a fajt Frynas is korábban már említett katalógusában, azonban egészen különös módon – amely jól jelzi a körülötte lévő bizonytalanságokat – BM.8.11. szám alatt a típust morvaként szerepeltette, majd H.18.42. jelzet alatt IV. Béla pénzei közé is besorolta. A pénztípust tehát a cseh és a magyar veretek közé is felvette. Vélhetően nem szándékosan tett így, csak egyszerűen nem ismerte fel, hogy ugyan arról a veretről van szó,[45] hiszen az eredeti példányai igen ritkák, és valószínűleg ő is csak néhányat láthatott, vagy fotókról dolgozhatott. Mindenesetre a morva eredet esetében a tornyok alatti lényt oroszlánként értelmezte, míg a nagymacska alakot sárkányként, a magyar veretként történő azonosításánál viszont mindkét oldalon csak egyszerűen „állatról" beszélt. (Ez már csak azért is érdekes, mert a koronás O betűs típus esetében a cseh verethez hasonlóan sárkányként határozta meg a hátlapi párducot.) A cseh eredet mellett való érvelést erősíti az is, hogy ez a faj két csehországi leletből is ismert.[46] Az általam fellelt három darab denár átlagsúlya 0,34 g,[47] amely a nyolc darab Csehországban előkerült, leletből ismert példány 0,36 g-os átlagsúlyával lényegében egyezik. Súlyrendszere szerint igen közel áll a típus a 13. század végének magyar pénzeihez is, technológiai és stiláris szempontból azonban inkább idegen veretnek tűnik. Sajnos anyagösszetétel-vizsgálatra nem volt lehetőség, a típus végleges besorolása tehát megnyugtatóan nem tisztázható, mindenesetre jelen állás szerint inkább cseh, mint magyar veretnek tartom, de végleges véleményt inkább nem formálnék a kérdésben.

A Paszkiewitz–Phillips-szerzőpáros által az O betűvel kapcsolatban előadottakat fentebb röviden a b) pontban érintettem. A koronás betű használatára vonatkozóan az alábbiakat gondolom:

Ottó király bajor pénzei közül alig néhány típust ismer a szakirodalom,[48] úgy tűnik, a korszakban több uralkodó (testvérek) is vert párhuzamosan pénzt, de csak pár típust, így Ottó nevével mindösszesen 2-3 faj ismert.[49] Ezek leginkább portréábrázolásos veretek némi épületelemekkel, mint „keretezéssel" kiegészítve. Ugyanakkor megjelenik rajtuk a H – O rövidítés. Az alsó-bajorországi (Niederbayern) veretekre egyébként is jellemző, hogy sok esetben monogram, vagy egy-egy betű van rajtuk, a teljes felirat nem gyakori.[50]

Sajnálatos módon ezen a típuson nem találkozni jeggyel, pedig ennek jelenléte komoly, szinte perdöntőnek tekinthető bizonyíték lenne. III. András mintegy húsz denára és obulusa esetében is csak három típuson találkozni jeggyel, kétszer A betűvel, amely monogram is lehet, egy ízben pedig pontokkal, ennek a típusnak a keltezése azonban kétséges, ugyanakkor már sem Vencel, sem Ottó másik denárain nem találkozni jegyekkel.[51]

[43] Hóman is fölfigyelt erre a jelenségre az érmihályfalvi lelet elemzésekor, ő grazi eredetet jelölt meg ennél a típusnál. HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest 1916, 384–385. közötti tábla.

[44] FIALA, Eduard: České Denáry. Prága 1895. Tab. XXXII. No. 14. (a szövegben oroszlán és sárkány szerepel a két oldal leírásánál, 439. o.); CACH, František: *Nejstarší České Mince* III. Prága 1974, No. 972.

[45] Ezt az is bizonyítja, hogy más, kérdéses veretek esetében egyszer sem találkozhattunk azzal, hogy mindkét helyre besorolást nyertek volna. (Ezzel a témával Frynas 2015-ben megjelent katalógusának megismerése előtt is behatóan foglalkoztam már említett előadásomban.)

[46] Moravský Krumlov, Kyselovice. CACH: *Nejstarší České Mince* 78 és 80. Megjegyzendő, hogy a típus magyar leletből nem ismert.

[47] A három darab súlya: 0,39, 0,33, 0,40 g. Két további csonka példányt találtam (0,22, 0,17 g), ezeket sérülésük okán nem vettem figyelembe.

[48] BEIERLEIN, Johann Peter: *Die bayerischen Münzen des Hauses Wittelsbach*. München 1868, 20–22, No. 33–37.

[49] Bajorországot 1253-ban XII. Henrik (Alsó-Bajorország) és II. Lajos (Felső-Bajorország) két részre osztotta egymás között. 1290-ben, Henrik halálkor a hercegsége három fiára szállt, akik megosztották a hatalmat: Ottó (1290–1312), III. Lajos (1290–1296) és István (1290–1310) személyében tehát három ura lett az alsó-bajor részeknek.

[50] KELLNER, Hans-Jörg: *Die Münzen des niederbayerischen Münzstätten* II. Grünwald bei München 1958, 141.

[51] KISS József Géza – UJSZÁSZI Róbert: Megjegyzések a késő Árpád-kori pénzek jegyrendszereinek kérdéseivel kapcsolatban. *NK* 112–113 (2013–2014) 43–60.

Megjegyzendő, hogy a stájer veretek többnyire bécsies-friesachias hanyagságot mutató darabok, az O betűs típus viszont szép kör alakú és rendezett képe van.[52]

A korona igen általánosan elterjedt szimbólumként nem nyújt túlságosan sok támpontot az elemzéshez, ugyanakkor érdemes rögzíteni: Ottó király volt az első, akiről bizonyíthatóan tudjuk, hogy miután a fejére került a Szent Korona, Budára ment, ahol a várban bemutatta magát teljes ornátusban (bár feltehetően ezt már Vencel is megtehette).[53] Ez is mutatja, hogy mennyire fontos volt a korona maga, illetve az a tény is, hogy Károly Róbert többször is megkoronáztatta magát, ám igazán legitimáló értékűnek csak a Szent Koronával történt beiktatását tekinthette. Önmagában a korona ilyen hangsúlyos szerepeltetése is magyar eredetre utal, hiszen ebben az időben a Szent Korona már bizonyíthatóan komoly kultusszal bírt, szakrális tisztelet övezte. Amint arra fentebb röviden utaltam, a Képes Krónika leírja, hogy amikor Ottó az országba jött, egy csobolyóba záratta a koronát, amelyet éjjel, lovaglás közben elveszített, másnap a sárban találták meg. Ezt a krónika írója rossz ómenként fogta föl, annak jeleként, hogy Ottó nem uralkodhat élete végéig, fejéről is le fog hullni a korona. Talán ez az eset is hozzájárulhatott a korona erőteljes kiemeléséhez. Egyébként a korona magyar pénzeken Ottó király ideje előtt soha sem emelkedett önálló éremképi elemmé. CNH 387-es veretén azonban központi motívum lett, és az O betűs vereten is kiemelt helyen szerepel. Talán a koronával történt eset, illetve a legitimáció együttesen hatottak oda, hogy ez a legfontosabb uralkodói jelvény ilyen szimbólummá lépett elő a pénzeken. Mindez csak apró adalék a koronázott O betű szimbolikájának megértéséhez, illetve Ottó királyhoz kötéséhez, de talán némiképpen orientál bennünket.

Ottó király pénzverésével kapcsolatban hozható még egy – igen közeli – párhuzam, amelyet mindenképpen érdemes megvizsgálni. A szlavón denárok között található egy olyan változat (ÉH Sz 26, Rengjeo 208[54]), amelyen O – T verdejegy olvasható, ez pedig vélhetően Ottó király nevét takarja. Ennek egy változatán Rengjeo feloldása szerint az alaptípuson a kettőskereszt két vízszintes szára mellett megosztva szereplő O – T verdejegy két betűje ligatúraszerű alakban (ÉH Sz 26v, Rengjeo 209) szerepel, h – OT formában, mintegy ϕ jel, amely egyaránt lehet cirill „fe" vagy görög „fi" is.[55] Mindenesetre ezen változat miatt mindkét típust Kőszegi Henrik (1301–1309/10) bán[56] személyéhez kötötte Rengjeo, akinek neve joggal sejthető a h betű mögött,[57] habár a szlavón denárok keltezése és meghatározása általánosságban igen sok kérdést vet fel.[58] Kőszegi Henrik bán ugyan Ottó oldalán állt, ám a bajor származású uralkodónak nem volt pártja Szlavóniában, Károly Róbertnek azonban annál inkább akadtak hívei.[59]

52 A cseh, morva és a magyar pénzek közötti hasonlóság kulcsa abban keresendő, hogy mindkét helyen a bécsi denárokat másolták. Ez már csak azért is természetes, mert Magyarországon ekkortájt a bécsi fillérek voltak a legnagyobb számban használt pénzek, illetve Ottokár maga is veretett bécsi pénzeket osztrák érdekeltségei miatt, és így ezen veretek hatásai cseh és morva kibocsátásain is felfedezhetőek.

53 DEÉR József: *A magyarok szent koronája.* Budapest 2005, 185.

54 RENGJEO, Ivan: *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Croatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien.* Graz 1959.

55 Az O – T jegy Ottóval történő azonosítása mellett érvelt Érdy Kálmán, míg a feloldás helyességét vitatta Römer Flóris. ÉRDY Kálmán: Néhány szó a slavoniai érmekről. *ArchÉrt* 6 (1872) 293–297, és a rögtön utána lévő, Römer általa adott válasz. RÖMER Flóris: Még néhány szó a néhány szóra. *ArchÉrt* 6 (1872) 299. Truhelka egyértelműen Ottónak tulajdonította az O – T jegyet. TRUHELKA, Ciro: Die slavonischen Banaldenare. Ein Beitrag zur croatischen Numismatik. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina.* Wien 6 (1899) 418. Nuber Károly is elfogadta az Ottó-féle pénzverés tényét. NUBER, Carl Franz: Beitrag zur Chronologie slavonischer Münzen. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina,* Wien 6 (1899) 474. Kétkedve és csak röviden szólt a kérdésről V. SZÉKELY, György: *Slawonische Banalmünzprägung.* Dissertationes Archeologicae Ser. II., No. 8., Budapest 1980, 101.

56 ZSOLDOS Attila: A királyi hatalom és Szlavónia a 14. század első negyedében. In: *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai.* Budapest 2015, 127.

57 Az MNM darabjának súlya 0,85 g. Elvileg az MNM-ben van ez a furcsa változat is, de az ÉH kérdőjelesen közli csak ezt (Sz 26).

58 Mind Unger, mind pedig Rengjeo Ottó vereteként fogadta el ezt a típust. A kérdésben különvéleményt képviselt Nagy Lóránt. NAGY Lóránt: A Corpus Nummorum Sclavoniae (CNS) tervezete I. *Az Érem* 27–28 (1964) 116.; valamint NAGY Lóránt: A Corpus Nummorum Sclavoniae (CNS) tervezete II. *Az Érem* 29–30 (1964) 154.

59 Hóman Bálint kissé ellentmondásos módon szerepeltette a szlavón pénzek veretői között Ottót, Kőszegi Henrik és Károly Róbert viszonyát azonban ekként jellemzi: *„Károly Róbert, a ki 1301 óta – rövid megszakítással – állandóan birtokában tartotta Szlavóniát, az országban forgó egyéb pénzekkel szemben, különös előszeretettel karolta föl a jó súlyú, értékes báni denárokat. Okleveleiben többször szól báni denárokról, amelyeket ez időben – az 1301-1309 között báni méltóságot viselő Héder nembeli Henrik bánról – Henrik Bán denárainak is neveztek."* HÓMAN: Magyar pénztörténet i. m. 345. (táblázatban mint szlavón pénzeket verető uralkodó), valamint 348. ahol Hóman a szlavón pénzek tipológiájával kapcsolatban elsősorban Nuber Károly megállapításaira támaszkodott. A Kőszegiek tagjai voltak a Vencel magyar trónra történő meghívására menesztett követségnek, és mindvégig a pártján álltak, ahogyan a kezdetektől (1305 végétől) fogva Ottót hívei közé tartoztak. 1308-ig tehát semmiképpen sem lehettek Károly Róbert támogatói, de később is igencsak sok gondot okoztak a királynak sorozatos fölkeléseikkel, lázadásaikkal, még az 1330-as években is. Inkább ádáz Anjou-ellenességükről voltak hírhedtek. Más kérdés, hogy a pápai tizedlajstromokban többszörösen emlegetett Henrik bán által veretett jó denárok (illetve az ezekkel azonos verőcei denárok) nem lehettek azonosak az ÉH Sz 28-as típussal vagy annak változatával, mert ezek kifejezetten ritkán előforduló veretek, semmiképpen sem nagy példányszámú széles körben elterjedt kibocsátások. Vélhetően Henrik a IV. Béla-kori legelső kibocsátásokkal szinte mindenben egyező két köröcskét jegyként magukon viselő típust készíttetett nagy mennyiségben, a

Hogy a bécsi utánvereteken kívül igen nagy valószínűséggel Ottó korában bajor pénzeket is másoltak hazánkban, arra röviden már Schulek is utalt, sőt meg is nevezte a Luschin által közölt ún. Dobóczy-féle lelet néhány denárát, mint utánvereteket.[60] Kissé bővebben foglalkozott a témával Huszár Lajos a bajor pénzek magyarországi forgalmáról írott dolgozatában.[61] Huszár felhívta rá a figyelmet, hogy a bajor veretek hatással voltak a bécsi denárok éremképeinek formálódására is. Mivel a bécsieket magyar verdékben előszeretettel másolták, néhány esetben áttételes hatásról is lehetett szó. Megállapította ugyanakkor, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy Ottó idejében a kapcsolatok erősek lehettek a bajorokkal (hozzátehetjük, hogy Magyarország és Bajorország között egyébként is közvetlen kapcsolat állt fenn, még ha ez nem is volt olyan kiterjedt, mint az osztrák területek felé). A bajor minták átvétele, közvetlen megjelenése tehát az 1300–1310 közötti időszakban igencsak reális lehetőség.

Visszatérve az előlapi éremkép taglalására, megállapítható, hogy a magyar veretek között ebben az időszakban több példát is láthatunk koronázott névkezdőbetűk alkalmazására. Koronázott betűt találunk III. András H 408-as, 410-es, 411-es és 424-es típusain. A H408-as típus koronázott M betűjén kívül még azért is különösen érdekes, mert köriratának jellege Ottó király H439-es (CNH 387-es) királyneves denárjához hasonlatos. A H410-es típust a szöveggel is értelmező katalógusok így írják le: koronázott M betűn oszlop, amely másik koronát tart. Maga az éremkép kissé különös ebben az interpretációban, hiszen az oszlopnak nincsen semmi funkciója és az sem éppen tipikus, hogy két rangjelző korona szerepeljen egyetlen éremoldalon, az egyik ráadásul egy oszlopfőn. Éppen ezért úgy hiszem, hogy ennél alaposabban szükséges elemezni az éremképet. Jobban szemügyre véve a típust, az a benyomásunk támad, hogy nem oszlopról van szó. Hasonló magyar vereteken a koronának nem szokott olyan határozott vonallal jelzett alsó része lenni, mint ezeken. Ha a felső korona aljának tekintett vízszintest és az oszlopot összetartozónak vesszük, akkor egy T betűről beszélhetünk. Ebben az esetben a vereten két betű látható: M és T, amelyek talán Morosina Tomasini, a király anyja monogramjaként oldhatók fel. Kérdéses, hogy Morosinának tényleg volt-e olyan hatalma vagy befolyása, hogy egy pénzre rákerülhetett nevének rövidítése, de több nyom is utal arra, hogy ennek az elképzelésnek lehetnek reális alapjai. A korszak királynéi pénzverése egy általános kérdés, de erre itt most nem térhetünk ki.

A H411-es vereten koronázott A betűt láthatunk, amelyből kettőskereszt nő ki. Ez már egyértelműen András király nevének rövidítéseként értelmezhető, bár a korona típusa nem állapítható meg egyértelműen, mivel az általam felkutatott példányok többnyire igen gyönge tartásúak voltak.

A H424-es típus esetében azonban már azt tapasztalhatjuk, hogy egy különös formájú, koronával ékített M betű alkotja a teljes éremképet (leszámítva két kis virágot a betű mellett), vagyis szerkezetét tekintve ez a kialakítás lényegében megegyezik az O betűs veretek éremképével.[62] Számos típus – de főként a H424-es – esetében bebizonyosodott tehát, hogy egyértelmű formai előképei a koronázott O betűs darabnak, a motívumkincs megtalálható a korábbi magyar pénzeken, leginkább III. András veretein. A szóban forgó típus tehát szoros kapcsolatban áll a magyar pénzverési hagyományokkal, formavilággal!

A leletadatok rendkívül bizonytalanok. Ebből a korból hiteles leletet alig ismerünk, ami pedig előkerült, az nem tartalmazta sem Ottó király névvel ellátott veretét, sem pedig a Rupp 320-as fajt. Vaterás és egyéb árverési megjelenések nyomán tucatnyinál több példány tűnt fel az elmúlt néhány évben. Viszont ezen vereteknél értelemszerűen a lelőhely nem ismert, elméletileg akár külföldi (a történelmi Magyarország határain túli) leletekből is származhatnak.

Egy Dél-Magyarországon élő gyűjtő közlése szerint ő maga szedett szét egy délvidéki származású „gurtnit" (sorban, rolniszerűen összetapadt pénzkupac), amelyben az alábbi elrendezésben álltak a pénzek: 3 CNH 387-es Ottó-denár, 2 darab O betűs veret és 3 darab egyforma Vencel-denár,[63] 2 darab O betűs denár. Állítása igazságtartalmát erősíti, hogy két darab madaras és két O betűs denárt magam is láttam nála.

Egy másik gyűjtőtől arról értesültem, hogy Tolna megyében is került elő szórványként az O betűs típusból, amelyeket látott is, sőt egy példány a gyűjteményébe került.

mintegy fél évszázaddal korábbi legendásan jó minőségű típus utánvereteként vagy „újverete"-ként, ahhoz hasonló belbecsel (Nuber mellett több kutató is így vélekedik), bár éppen a tizedjegyzékek adatai alapján inkább a könnyebb báni denárokkal lehetett rokonságban.

60 SCHULEK Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. *NK* 25 (1926) 180. és 189.

61 HUSZÁR, Lajos: Der Umlauf bayerischer Münzen in Ungarn im Mittelalter. *JNG* 18 (1968) 150–151. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a leletekben a magyar bajor kapcsolatok csak indirekt módon jelennek meg. A bajor veretek a 12. századtól képviseltetve vannak a magyar éremleletekben, de a friesachi és bécsi denárokhoz képest csak elenyésző mennyiségben. GEDAI, István: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11–13. Jahrhunderten. *AAH* 21 (1969) 137–138. Többnyire az előbb említett denárok mellett csak másodlagosan idekerült típusként szokás gondolni a bajor pénzekre.

62 Károly Róbert és Nagy Lajos denárai között is van monogrammal ékített veret, bár nem koronás, Mária királynő pénzei között pedig koronával növelt gótikus „m" betűt láthatunk.

63 Az egyik széttört, és mivel az eset már igen régen történt, sajnos a Vencel-denárok típusára már nem emlékezett a közlő.

Magam már az előtt elkezdtem foglalkozni az O betűs denárok kérdésével, mielőtt megismertem volna Paszkiewitz-ék cikkét, és ugyanarra a következtetésre jutottam, mint ők, vagyis e faj betűtípusai sokkal inkább emlékeztetnek egy kézirat betűire, mint az érmeken megszokott betűtípusokra, noha nem teljes az egyezés, például a korona nincs meg ezeken, belső szerkezetük kiképzésében azonban erőteljes hasonlóságok mutatkoznak.[64] Bár a méretek miatt igen nehéz, talán mégsem haszontalan összevetni Ottó királyneves denárjának és a monogramosnak típusnak az O betűit: az előbbi típus kissé nyújtott O betűihez hasonlít a koronás O is, amelyik ugyanúgy hosszúkás. Ezzel szemben a Paszkiewitz és Phillips által közölt, O betűnek mondott jelek egyértelműen kerekdedek. Ottó király csak Magyarországon használt pecsétjén is nagyon hasonló alakú az O betű, mint pénzein. A kis méret miatt természetesen teljes egyezőségről egyik esetben sem beszélhetünk, illetve azt sem árt szem előtt tartanunk, hogy a korai gótikus betűtípusok formakincse Európa-szerte eléggé hasonló jelleget mutat, legalábbis a kapitálisokat tekintve. A betű formájának tehát erős korhatározó, vagy földrajzi lokalizációs ereje nincs (a szlavón denárokon is hasonló karakterű O betűket láthatunk).

Az O betűn lévő korona alakja meglehetősen általános jellegű a korabeli ikonográfiai emlékanyagban, nem olyan különleges, hogy egyezne valamilyen speciális koronatípussal. Érdemes azonban ennél alaposabban is megvizsgálni. Úgy tűnik, hogy a korona kissé „elnövényiesedett", mintha egy rutinos ornamensábrázolásról lenne szó, viszont mindig 3×3 ágra válik szét. Ugyanakkor III. András H426-os és H412-es, különösen H422-es típusával rokonságot mutat és kissé a 432-eshez is hasonlít. A H407-essel is felfedezhető a hasonlóság, és III. András szinte minden pénzéhez közelít, amelyiken van korona, márpedig szinte mindegyiken van. Vencel H435-ös típusának mindkét oldalon hasonló a koronája. Még Károly Róbert veretein is van ilyen korona, például: H448 garas, H449, H451v (korábban III. Andráshoz sorozva), H452 (ezen azonban a cseh denárok erőteljes behatása figyelhető meg), H453, 454, 462, 464, de még többön is hasonló, bár már némiképpen megváltoztatott forma észlelhető.

A magyar vereteknek tehát van egy jellegzetességük: a korona ábrázolása kissé absztrahált, inkább elnövényiesedő ornamentikára hasonlít, mintsem stilizált liliomokra, ezzel együtt nem természethű, hiszen az abroncsot kör alakúnak tekintve a négy – egyenként három levélből álló – díszítmény 90 fokos osztásban negyedeli azt. Vagyis pontosan szemből nézve a két szélső dísznek nem látszódhatna mindhárom ága, csak másfél. Ez a sajátság ugyan megjelenik cseh és morva pénzeken is, de csak ritkán,[65] ellenben a magyar veretek többségére jellemző, jóllehet nálunk is találhatunk az élethű ábrázolásnak megfelelő, szabályos koronát. A korona ágai gyakran összeérnek, és az általuk bezárt terület a pénzeken mintha (poncolt?) körként jelenne meg. Ez a jelenség is jellemzője a korabeli magyar koronaábrázolások többségének.

Az O betű használatával kapcsolatban Paszkiewitz és Phillips néhány olyan példát hozott, amelyeket magam egyáltalán nem tudok meggyőzőnek tekinteni. Az említett porosz veret egyrészről nem cseh, másrészről pedig véleményem szerint nem koronázott O betűt ábrázol, hanem egy stilizált fej jelenik meg rajta (lásd cikkük 4a–b ábráit). A másik két, O betű használatára példaként hozott veret esetében pedig eléggé egyértelműen térkitöltő elemekről vagy az éremkép szerves részét képező díszítésekről van szó. Ezek sem mértük, sem formájuk, sem pedig elhelyezkedésük alapján nem tekinthetőek betűknek. Ilyen köröcskék használatára több magyar pénztípuson is láthatunk példát, s egészen nyilvánvalóan ezeken sem betűként, hanem balanszírozó, térkitöltő, vagy egyszerű dísztő elemként szerepelnek. Csak néhány példa a teljesség igénye nélkül: IV. László: H371, 382, 388, III. András: H416, 426, Károly Róbert: H449, 450, 461, 481, 488. Sőt, még korábbi cseh uralkodók veretein is találhatunk példát az ilyesféle térkitöltő elemek használatára.[66] Ezek azonban se nem Ottokár, de még csak nem is Ottó király veretei, O betűként tehát nem értelmezhetők.

Vajon mi indokolhatta a koronával ékített O betű ilyen hangsúlyos elemmé avanzsálását? Nyilvánvalóan itt csak találgatni tudunk, de a korabeli történeti szituáció alapján feltételezhető, hogy talán koronázási veretről beszélhetünk. Függetlenítve most ezt a lehetőséget attól a vitától, hogy cseh, morva vagy magyar veretről van-e szó, úgy hiszem, ez a funkció mindkét esetben szóba jöhető, reális magyarázat az éremképi elemzés alapján. Paszkiewitz és Phillips belső, zárt rendszer szerinti logikai okfejtésében súlya és denár mivolta alapján valóban Ottokár 1270-es években veretett morva pénzei közé lehetne sorolni a Rupp 320-as típust. Ottokár azonban nem ekkor lett morva uralkodó, hanem jóval hamarabb (igaz kisebb címeket, illetve területeket később is szerzett). Ottó királyt 1305. december 6-án koronázták meg Székesfehérváron. Rövid uralkodás után 1307 elején

[64] Ottónak csak alig néhány oklevele maradt fenn, mégis szép számmal találhatunk ezek között is olyanokat, amelyeken a pénzeken lévő struktúrához hasonló szerkezetű O betűk láthatóak. Például: OL DL 244567, OL DL 1701, OL DF 200083, OL DL 40302.

[65] A 14. századi garasok és egyéb aprópénzek koronái már sokkal nyúlánkabb, gótikusabb formák, amelyeket jobban is díszítettek és kidolgozottabbak, még kis méret esetében is (az angol nyelvű cseh katalógus szerint).

[66] Elég csak röviden áttekinteni a II. Ottokár előtt uralkodó királyok vereteit akár Cach, vagy Frynas katalógusában, és a jelenség rögvest szembe tűnik.

több hónapra Kán László fogságába esett, ahonnét valószínűleg csak az év nyarán, vagy esetleg 1308 elején szabadult ki, majd Lengyelországon és Csehországon keresztül rögvest visszatért Bajorországba. Így tehát alig valamivel több, mint egy éve lehetett pénzt veretni. Ha évente újíttatta a pénzeket, akkor a koronázása alkalmára vert denár készíttetése után 1306 tavaszán is ki kellett bocsátania egy újabb típust. Valószínűtlen, hogy még az 1307-es pénzújítás alkalmával is lett volna olyan helyzetben, hogy pénzt veressen (amennyiben elfogadjuk erre a korszakra vonatkozóan is a húsvéthoz időzített pénzújítást). Ez már annál is inkább így van, mert a ma bevett kronológia és típusbesorolási rend szerint Vencel is öt éremfajt bocsátott ki (1301 és 1305 között), tehát Ottó esetében is élhetünk a gyanúval, hogy évente forgalomba hozott egy újabb típust.[67] Nincs okunk feltételezni, hogy Ottó ettől eltért volna, vagyis a két veret léte indokolt lehet. De az is lehetséges, hogy az O betűs típus közvetlenül a koronázáskor kiadott emlékveret. Ottó másik denártípusa is igen ritka, amely szintén egybevág az O betűs veret sajátságával, ugyanakkor viszont megjegyzendő, hogy az eddig előkerült példányok szinte mindegyike más verőtővel készült.

A Rupp 320-as típus mindenképpen elemzendő metrológiai szempontból is. A Magyar Nemzeti Múzeum néhány denárjára, árverési katalógusokból és magángyűjteményekből ismert példányokra támaszkodva az alábbi súlyadatok adódnak:

- Rupp 320 0,39 g[68]
- CNH 387 0,40 g[69]
- H338 0,34 g

Hóman Bálint mérései szerint ebben az időszakban az alábbi átlagsúlyok jellemezték a magyar pénzeket:

- Vencel CNH 382: 0,40 g; CNH 383: 0,41/0,38 g (A változat); CNH 384: 0,43 g; CNH 385: 0,43 g; CNH 386: 0,42 g.
- Károly Róbert korai denárjainak súlyát Hóman Bálint[70] és Schulek Alfréd[71] adatai alapján érdemes megvizsgálni. H452: 0,39 g, H451: 0,45 g, H449: 0,50 g, H493: 0,14 g, H453: 0,40 g, H464: 0,34 g, H 450: 0,30 g, H454: 0,42 g, H463: 0,68 g.

Vencel pénzeit tekintve tehát 0,38–0,43 g közötti átlagsúly érvényesült, ehhez erősen közelít a CNH 387 súlya (Károly Róbert pénzei ugyanakkor sokkal nagyobb szórást mutatnak). A fenti adatok azt sugallják, nem lehet véletlen, hogy a CNH 387. és a Rupp 320-as denárok átlagsúlyai gyakorlatilag megegyeznek.

Az O betűs denárok metrológiai vizsgálata kapcsán a cseh és morva veretekhez való viszonyt is érdemes felmérni. A súlyadatok szempontjából Cach korpuszának adatait vettem figyelembe Ottokár király denárjait vizsgálva. Cach katalógusa alapján a cseh veretek között alig találunk a Rupp 320-as típushoz hasonló könnyű denárokat, bár akad belőlük néhány, vagyis éppenséggel a cseh és morva pénzek sorába is beilleszthetők, csakhogy egyáltalán nem tipikusak.

Csehország:

II. Ottokár (1260–1278 között) Cach 819: 0,66 g

Morvaország:

II. Ottokár (mint morva őrgróf, 1247–1253): Cach 898: 0,70 g; Cach 899: 0,75 g; Cach 900: 0,76 g; Cach 901: 0,65 g; Cach 902: 0,67 g; Cach 903: 0,25 g (fél denár)

Brúnó olmützi püspök (1245–1278): Cach 904: 0,61 g

II. Ottokár (mint király, 1253–1278, de 1253–1270 között verve): Cach 905: 0,71 g; Cach 906: 0,41 g; Cach 907: 0,39 g; Cach 908: 0,60 g

II. Ottokár (1270 után): Cach 971: 0,49 g; Cach 972: 0,36 g – H338; Cach 973: 0,34 g; Cach 974: 0,52 g

A cseh pénzverésre a denárok veretése nem igazán volt jellemző, de ugyanez igaz a morva érmelésre is, bár ott a denárok már hangsúlyosabb szerepet kaptak. Az a néhány típus, amely Ottokár korából származik, többnyire eléggé súlyos, a korábbi cseh és morva denárok 0,6-0,8 grammos átlagsúlyai felé tendál. Egyedül a Cach 906-7. és Cach 972-3. fajok súlya közelít a vizsgált O betűs denáréhoz. Ezek közül a típusok közül

[67] Az ún. óbudai szőlőhegyi lelet alapján (amelynek pénzeit a magyar kutatás hagyományosan Vencel magyar vereteinek fogadja el) éves pénzújítási gyakorlata mutatható ki. JANKOVICH Miklós: *Értekezés Wenczel magyar királnak méltoképpen tulajdonithato és esméretlen pénzeiről.* Pest 1827. (Jóllehet a pénzek némelyikének Vencelhez való kötése vita tárgyát képezheti.)

[68] 0,40; 0,38; 0,37; 0,53; 0,36; 0,34; 0,51; 0,43; 0,50; 0,40; 0,36; 0,30; 0,22; 0,33; 0,49; 0,42; 0,33; 0,46; 0,41; 0,36; 0,34 g

[69] 0,53; 0,35 (kis kitöréssel); 0,38; 0,36; 0,34; 0,37; 0,39; 0,51; 0,43; 0,40; 0,35 (kissé csonka)

[70] HÓMAN: Magyar pénztörténet... i. m.; HÓMAN Bálint: *A Magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában.* Budapest 1921.

[71] SCHULEK: Vegyesházi... i. m. 148–149.

a Cach 972-es azonos a H338. medvés denárral (amelynek a jelen cikkben részletezett indoklás szerint eléggé vitatott a besorolása). Ez a négy típus egyébként átmérő szerint is kisebb, mint a többi cseh és morva veret.[72]

Megítélésem szerint az eddig felsorakoztatott tények is beszédesen érvelnek amellett, hogy nem sorolhatjuk a koronás O betűs típust a cseh, illetve morva pénzek közé. Ezt a véleményemet tovább erősítik az anyagvizsgálatok.

Köszönhetően dr. May Zoltán vegyésznek (MTA Természettudományi Kutatóközpont Anyag- és Környezetkémiai Intézet) és Nagy Zsolt Dezső PhD-hallgató (SZTE BTK Régészeti Tanszék) közreműködésének, módom nyílt a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában mintegy 50 darab korabeli pénz anyagösszetételének XRF-technológia segítségével történő megvizsgálására. Ezúton mondok mindkettejüknek hálás köszönetet a nagylelkű segítségért.[73]

A vizsgálatra kijelölt pénzek körét igyekeztem viszonylag széles kört érintve megadni. Elsősorban magyar pénzek finomságadataira fókuszáltam, már csak azért is, hogy az ezekkel való egyezés vagy eltérés is kiütközhessen *(1. táblázat)*. Később szerettem volna még további típusokat is megmérni, de sajnos a műszer további használatára már nem volt lehetőség.

Az anyagösszetétel-elemzéseknél a legnagyobb figyelmet természetesen a pénzek fő alkotóelemének, az ezüstnek (Ag) kell szentelnünk. A magyar veretek esetében a legtöbb típus 90% körüli ezüsttartalmat mutat, ami igen jól egybevág a Rupp 320-as denár tulajdonságaival. Ezzel ellentétben a cseh denárokra szignifikánsan kisebb ezüsttartalom a jellemző (a garasok ugyanakkor a magyar denárokhoz hasonló mutatókkal rendelkeznek). Az ezüst mennyiségének első pillantásra is érzékelhető jelentős különbsége a magyar veretek javára és az ehhez illeszkedő értékeket mutató Rupp 320-as típus egyezése egyértelműen mutatja, hogy a kérdéses faj a magyar pénzek közé sorolandó.

Tovább elemezve az adatsort úgy tűnik, hogy a legtöbb, csak mellékesen jelen lévő elemet tekintve nincsenek különbségek, azonban az úgymond szennyező elemek között mindenképpen figyelmet érdemel az arany vizsgálata. Az arany (Au) a magyar denárokban változó mértékben van jelen, eléggé nagy szórást mutatva általában 0,50–1,39% közötti arányban (főként Károly Róbert pénzei között találunk az alsó értéknél kisebb mutatókat is). A cseh és bajor veretekben az arany jelenléte ennél jóval alacsonyabb. A cseh veretekben 0,07–0,32% közötti értékeket kaptunk (sőt volt olyan példány, amely mérhető mennyiségben nem tartalmazott aranyat), a három bajor pénz esetében 0,16–0,46% közötti arany jelenlétről van adat. Ezzel szemben a Rupp 320-as denár 0,69–1,10% között mozgó adatokat mutattak. Érdemes vizsgálni alaposabban az ón (Sn) jelenlétét is: a magyar veretek 0,22–0,78% közötti óntartalmával szemben a külföldi pénzek 0,20–0,37% közötti mennyiségű ónt tartalmaztak (sőt néha mérhetetlenül alacsony mennyiséget is), míg a Rupp 320-as veret 0,29–0,52%-nyit. Némi eltérést mutatott a bizmut (Bi) jelenléte is, itt azonban csak annyi állapítható meg: úgy tűnik, ez az elem a magyar pénzekben kissé nagyobb mennyiségben van jelen, mint a külföldi veretekben, az eltérés azonban nem túlságosan nagy. Ugyan ez tapasztalható az antimon (Sb) esetében is. A megjegyzés rovatban több helyütt is a higany (Hg) vegyjelét láthatjuk, amely azért került külön rovatba, mert a műszer és kalibrációja nem mérte ezt a fémet, így annak jelenléte csak kvalitatív, nem pedig kvantitatív módon mutatható ki. A külföldi veretek nagy többsége esetében megtaláljuk a felületi higanyréteg nyomait, a magyar pénzekre azonban ez egyáltalán nem jellemző, csak egyetlen egyszer fordul elő, az egyik Vencel-denár egy példányánál. Itt azonban harmincnyolc pénzből mindössze egy darab esetében találunk higanyt, vagyis messze nem beszélhetünk a cseh és bajor pénzekhez fogható 6 : 11 (tehát 50% feletti) arányról.

Rácz Anita és munkatársai a Magyar Nemzeti Múzeum középkori ezüstpénzeinek típus szerint válogatott csoportját vizsgálták meg, eredményeiket egy összefoglaló tanulmányban tették közzé. Rácz a CNH 387-es,

[72] Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a lemezpénzeket is tárgykörbe vonva a 975-989 számú, Ottokár által 1270 után veretett morva brakteaták átlagsúlyai 0,35-0,45 g közötti értékeket mutatnak. A denárok és lemezpénzek súlyainak összevetése azonban ez esetben úgy hiszem nem célszerű.

[73] May Zoltán technológiai leírása: „A roncsolásmentes kémiai elemzéseket Thermo Scientific Niton Xl3t GOLDD+ gyártmányú kézi hordozható röntgenfluoreszcens spektrométerrel (XRF) végeztük. A készülék 50 kV-os Ag-anódos röntgencsővel, valamint energiadiszperzív, large drift detektorral (LDD) van felszerelve (felbontás: 180 eV). Az érmék méréséhez a »General Metals« és »Precious Metals« elnevezésű, gyárilag beépített kalibrációs csomagokat használtuk. A mérések során az érmék felületén a 8 mm átmérőjű körnek megfelelő területet (8 mm beam size, készülékre jellemző) elemeztük. Minden mérés 40, illetve 60 másodpercig tartott, két energiaszűrőt használva (»Main Range« és »Low Range«). A nemesfémtartalommal bíró érméket mind a két kalibrációs beállítással mértük ugyanazon felületen (itt a »Precious Metals« beállítással 40 másodpercig történt a mérés egy energiaszűrőt használva). A mennyiségi (kvantitatív) elemzés és értékelés a gépbe beépített alapvető paraméterek módszerével (FP method) és Compton-normalizációval történt." A táblázat rövidítésmagyarázata: GM – General Metals, PM – Precious Metals, LOD – limit of detection. Az elemek oszlopaiban szereplő számok százalékos értékek. Minden második sor első két rovata üres. Ezek a sorok mindig az előzőekhez tartoznak, de PM-üzemmódban mért eredmények

1. táblázat. May Zoltán mérései

MNM ltsz.	Éremtípus	Típus	Megj.	Ag	Cu	Zn	Sn	Sb	Pb	Bi	Ir	Au	Ni	Fe	Mn	W	Co	Cr	V	Ti	Al
38/860-8	CNH 357	GM		69,07	25,98	0,16	0,22	0,32	2,08	0,05		1,39	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,54	0,02	0,09	< LOD
		PM		72,37	24,52	0,12	< LOD		1,60		< LOD	1,27	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Kiss F. 30	CNH 357	GM		87,79	8,27	0,03	0,44	0,15	1,29	0,06		1,14	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,67	< LOD	0,08	< LOD
		PM		90,28	7,55	0,03	< LOD		1,00		< LOD	1,13	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
8B/907-221	CNH 357	GM		90,13	5,95	< LOD	0,41	0,15	1,33	0,05		1,09	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,64	< LOD	0,09	< LOD
		PM		92,38	5,45	0,02	< LOD		1,03		< LOD	1,05	< LOD	0,06	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Sz. I. 52. 1.	CNH 358	GM		90,63	6,22	< LOD	0,37	0,21	0,68	0,24		0,84	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,59	< LOD	0,08	< LOD
		PM		92,76	5,63	< LOD	< LOD		0,54		0,19	0,81	< LOD	0,07	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
75/891.196	CNH 358	GM		91,10	5,19	< LOD	0,38	0,22	1,04	0,11		1,07	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,69	< LOD	0,08	< LOD
		PM		93,47	4,67	< LOD	< LOD		0,78		< LOD	1,05	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
8B/907-222	CNH 358	GM		89,12	7,19	< LOD	0,43	0,23	1,05	0,07		1,05	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,67	< LOD	0,07	< LOD
		PM		91,56	6,57	< LOD	< LOD		0,82		< LOD	1,05	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Weszerle 20/e	CNH 379	GM		93,56	3,12	< LOD	0,36	0,19	0,52	0,11		1,16	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,77	< LOD	0,09	< LOD
		PM		95,42	2,84	< LOD	< LOD		0,40		0,09	1,15	< LOD	0,07	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
8B/907-237(-2)	CNH 379	GM		88,20	7,84	0,05	0,62	0,17	1,27	0,33		0,77	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,50	0,04	0,07	< LOD
		PM		90,17	7,23	0,05	0,50		0,98		0,32	0,74	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
8B/907-237	CNH 379	GM		87,23	9,74	< LOD	0,47	0,33	0,82	0,08		0,84	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,21	0,10	0,05	< LOD
		PM		89,50	9,00	< LOD	< LOD		0,64		< LOD	0,82	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Jankovich 3752	CNH 382	GM		88,07	8,70	0,07	0,34	0,15	1,13	0,09		0,48	< LOD	0,08	< LOD	< LOD	< LOD	0,69	< LOD	0,15	< LOD
		PM		90,62	7,93	0,07	< LOD		0,86		< LOD	0,45	< LOD	0,07	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
9B/907-239	CNH 382	GM		83,95	13,23	< LOD	0,37	0,24	0,76	0,05		0,54	< LOD	0,10	< LOD	< LOD	< LOD	0,59	0,02	0,09	< LOD
		PM		86,62	12,16	< LOD	< LOD		0,59		< LOD	0,56	< LOD	0,06	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
42B/928	CNH 382	GM		81,05	16,38	< LOD	0,36	0,19	0,80	0,16		0,36	< LOD	0,07	< LOD	< LOD	< LOD	0,47	0,02	0,07	< LOD
		PM		83,77	15,08	< LOD	< LOD		0,63		0,05	0,39	< LOD	0,08	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Jankovich 2605	CNH 383	GM		91,33	5,19	< LOD	0,29	0,36	1,16	0,22		0,53	< LOD	0,11	< LOD	< LOD	< LOD	0,67	< LOD	0,08	< LOD
		PM		93,59	4,73	< LOD	< LOD		0,89		0,18	0,53	< LOD	0,09	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Jankovich 2608	CNH 383	GM		85,71	11,01	0,05	0,35	0,27	0,77	0,14		0,76	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,70	< LOD	0,09	< LOD
		PM		88,23	10,21	0,03	< LOD		0,60		0,17	0,76	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
42b/917-10	CNH 383	GM		89,17	7,23	0,04	0,38	0,33	1,14	0,25		0,54	< LOD	0,08	< LOD	< LOD	< LOD	0,69	< LOD	0,10	< LOD
		PM		91,61	6,62	0,02	< LOD		0,87		0,24	0,54	< LOD	0,10	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	

MNM ltsz.	Éremtípus	Típus	Megj.	Ag	Cu	Zn	Sn	Sb	Pb	Bi	Ir	Au	Ni	Fe	Mn	W	Co	Cr	V	Ti	Al
75B/906-9	CNH 383	GM		93,45	3,42	< LOD	0,32	0,28	0,77	0,21		0,48	< LOD	0,08	< LOD	< LOD	< LOD	0,78	< LOD	0,09	< LOD
		PM		95,54	3,09	< LOD	< LOD		0,59		0,21	0,50	< LOD	0,06	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Jankovich 2004	CNH 385	GM		90,07	6,48	0,05	0,58	0,28	0,82	0,07		0,68	< LOD	0,07	< LOD	< LOD	< LOD	0,72	< LOD	0,08	< LOD
		PM		92,10	5,96	0,04	0,47		0,62		< LOD	0,68	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
18B/917-17	CNH 385	GM		88,21	8,17	0,05	0,50	0,24	0,86	0,08		0,90	< LOD	0,08	< LOD	< LOD	< LOD	0,73	< LOD	0,10	< LOD
		PM		90,91	7,46	0,04	< LOD		0,67		< LOD	0,87	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
8B/907-342	CNH 385	GM		91,62	4,99	0,04	0,40	0,25	0,67	0,06		0,97	< LOD	0,07	< LOD	< LOD	< LOD	0,80	< LOD	0,09	< LOD
		PM		93,84	4,60	0,03	< LOD		0,52		< LOD	0,93	< LOD	0,08	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
N II. 472	CNH 386	GM		87,71	9,04	0,04	0,35	0,19	1,01	0,09		0,69	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,73	< LOD	0,08	< LOD
		PM		90,20	8,27	0,03	< LOD		0,81		< LOD	0,69	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
N II. 473	CNH 386	GM	(Hg)	92,51	4,40	0,02	0,22	0,26	0,77	0,11		0,74	< LOD	0,07	< LOD	< LOD	< LOD	0,75	< LOD	0,08	< LOD
		PM	(Hg)	94,58	4,00	< LOD	< LOD		0,62		< LOD	0,75	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
9/964-181	CNH 386	GM		92,86	3,87	< LOD	0,32	0,19	1,02	0,05		0,76	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,78	< LOD	0,08	< LOD
		PM		94,96	3,50	< LOD	< LOD		0,80		< LOD	0,73	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Weszerle 23/a	CNH 387	GM		92,51	4,29	< LOD	0,25	0,17	0,73	0,07		1,06	< LOD	0,08	< LOD	< LOD	< LOD	0,70	< LOD	0,09	< LOD
		PM		94,41	3,92	< LOD	< LOD		0,56		< LOD	1,00	< LOD	0,10	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Weszerle23/b	CNH 387	GM		90,31	5,96	< LOD	0,35	0,19	1,21	0,14		0,98	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,70	< LOD	0,08	< LOD
		PM		92,60	5,51	< LOD	< LOD		0,95		< LOD	0,93	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
magángyűjte-mény 1	CNH 387	GM		89,83	5,74	< LOD	0,59	0,41	1,86	0,14		0,98	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,24	0,11	0,02	< LOD
		PM		91,68	5,27	< LOD	0,52		1,44		0,12	0,96	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Weszerle 24/m	CNH II 28	GM		92,10	5,87	< LOD	0,27	0,17	0,39	0,16		0,15	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,64	< LOD	0,08	< LOD
		PM		93,93	5,32	< LOD	< LOD		0,30		0,19	0,16	< LOD	0,10	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Weszerle 24/m(-2)	CNH II 28	GM		93,33	2,97	< LOD	0,25	0,14	0,63	0,45		0,19	< LOD	0,84	< LOD	< LOD	< LOD	0,73	< LOD	0,08	< LOD
		PM		95,54	2,67	0,02	< LOD		0,33		0,54	0,15	< LOD	0,75	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
R II. 556	CNH II 33	GM		94,12	2,73	0,03	0,78	0,31	0,37	0,49		0,15	0,08	0,19	< LOD	< LOD	< LOD	0,58	0,03	0,09	< LOD
		PM		95,73	2,44	0,03	0,57		0,30		0,53	0,15	0,07	0,18	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
R II. 557	CNH II 33	GM		94,78	1,92	< LOD	0,56	0,26	0,76	0,25		0,52	< LOD	0,09	< LOD	< LOD	< LOD	0,67	< LOD	0,11	< LOD
		PM		96,22	1,74	< LOD	0,55		0,60		0,25	0,52	< LOD	0,10	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
35B/906-2	CNH II 33	GM		85,71	11,41	0,04	0,39	0,24	0,60	0,17		0,48	< LOD	0,16	< LOD	< LOD	< LOD	0,64	< LOD	0,11	< LOD
		PM		88,21	10,51	0,04	< LOD		0,47		0,15	0,45	< LOD	0,17	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
R. II. 561	CNH II 40	GM		91,36	5,06	< LOD	0,34	0,30	1,10	0,12		0,79	< LOD	0,11	< LOD	< LOD	< LOD	0,67	< LOD	0,08	< LOD

MNM ltsz.	Éremtípus	Típus	Megj.	Ag	Cu	Zn	Sn	Sb	Pb	Bi	Ir	Au	Ni	Fe	Mn	W	Co	Cr	V	Ti	Al
		PM		93,67	4,59	< LOD	< LOD		0,86		< LOD	0,78	< LOD	0,08	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
129/877-5	CNH II 40	GM		78,92	17,06	0,15	0,35	0,39	1,42	0,14		0,55	< LOD	0,15	< LOD	< LOD	< LOD	0,70	< LOD	0,11	< LOD
		PM		82,15	15,83	0,12	< LOD		1,08		0,14	0,54	< LOD	0,14	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
N II. 518	CNH II 40	GM		91,89	5,26	0,02	0,34	0,26	0,61	0,35		0,30	< LOD	0,07	< LOD	< LOD	< LOD	0,76	< LOD	0,09	< LOD
		PM		93,93	4,87	< LOD	< LOD		0,49		0,31	0,31	< LOD	0,07	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
R II 5505	II. Ottokár Fiala XXXII 12	GM		59,63	37,84	0,15	< LOD	0,22	1,31	0,04		0,07	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,47	< LOD	0,10	< LOD
		PM		62,65	36,10	0,12	< LOD		1,02		< LOD	0,07	< LOD	0,04	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Delhaes II. 991	II. Ottokár Fiala XXXV. 25.	GM		83,79	13,87	< LOD	0,23	0,11	0,74	0,29		0,16	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,61	< LOD	0,09	< LOD
		PM		86,13	12,75	0,03	< LOD		0,58		0,26	0,18	< LOD	0,07	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
2-B/1983-17	II. Ottokár Cach 971	GM	(Hg)	75,90	19,86	0,11	0,26	0,22	1,73	0,07		0,08	< LOD	0,74	< LOD	< LOD	< LOD	0,63	0,05	0,32	< LOD
		PM	(Hg)	79,09	18,71	0,08	< LOD		1,35		< LOD	0,08	< LOD	0,68	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
97A/905-97	II. Ottokár Cach 971	GM	Hg	74,09	22,54	0,17	0,34	0,24	1,44	0,05		0,30	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,63	< LOD	0,11	< LOD
		PM	Hg	77,13	21,20	0,13	< LOD		1,11		< LOD	0,32	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
138/883-1	II. Vencel garas	GM		95,03	3,35	< LOD	0,31	< LOD	0,33	< LOD		< LOD	< LOD	0,07	< LOD	< LOD	< LOD	0,77	< LOD	0,09	< LOD
		PM		96,61	3,06	< LOD	< LOD		0,26		< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Jankovich 1821	II. Vencel garas	GM		93,53	4,79	< LOD	0,25	< LOD	0,44	< LOD		< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,73	< LOD	0,08	< LOD
		PM		95,24	4,41	< LOD	< LOD		0,33		< LOD	0,02	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
Jankovich 1822	II. Vencel garas	GM		92,08	6,21	< LOD	0,20	< LOD	0,52	0,01		< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,67	< LOD	0,08	< LOD
		PM		93,81	5,76	< LOD	< LOD		0,39		< LOD	0,03	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
R II. 7105	III. Ottó (püspökfő árkád alatt és kettős portré) Beierlein 35-6	GM	(Hg)	91,22	6,31	< LOD	0,27	0,18	0,52	0,10		0,46	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,74	< LOD	0,08	< LOD
		PM	(Hg)	93,35	5,74	0,02	< LOD		0,41		< LOD	0,43	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	

MNM ltsz.	Éremtípus	Típus	Megj.	Ag	Cu	Zn	Sn	Sb	Pb	Bi	Ir	Au	Ni	Fe	Mn	W	Co	Cr	V	Ti	Al
54.15.3544	III. Ottó (püspükfő árkád alatt és kettős portré) Beierlein 35-6	GM	(Hg)	93,52	3,70	< LOD	0,22	0,13	1,24	0,04		0,16	< LOD	0,10	< LOD	< LOD	< LOD	0,74	< LOD	0,09	< LOD
		PM	(Hg)	95,41	3,33	< LOD	< LOD		0,97		< LOD	0,17	< LOD	0,09	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
R II. 7155	III. Ottó (két fej csúcsos árkádok alatt) Beierlein 35-6	GM	(Hg)	93,01	5,04	0,04	0,18	0,11	0,41	0,04		0,22	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,77	< LOD	0,12	< LOD
		PM	(Hg)	94,79	4,55	0,03	< LOD		0,32		< LOD	0,22	< LOD	0,08	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
22/892	Luschin 60 22/892	GM		63,18	34,19	0,04	0,25	0,15	1,27	0,18		0,21	< LOD	0,11	< LOD	< LOD	< LOD	0,27	0,05	0,09	< LOD
		PM		66,00	32,52	0,06	< LOD		0,98		0,14	0,22	< LOD	0,08	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
22/892	Luschin 60 22/892	GM	(Hg)	78,89	17,03	0,06	0,37	0,22	2,21	0,21		0,27	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,52	0,02	0,09	< LOD
		PM	(Hg)	81,90	15,80	0,06	< LOD		1,71		0,24	0,25	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
9B/899-1	Rupp 320	GM		91,81	4,59	< LOD	0,29	0,21	0,97	0,10		1,08	< LOD	0,11	< LOD	< LOD	< LOD	0,64	0,02	0,08	< LOD
		PM		93,92	4,17	< LOD	< LOD		0,76		< LOD	1,03	< LOD	0,12	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
9B/907-253	Rupp 320	GM		89,53	6,99	< LOD	0,30	0,26	0,84	0,09		1,10	< LOD	0,14	< LOD	< LOD	< LOD	0,60	0,02	0,07	< LOD
		PM		91,71	6,44	< LOD	< LOD		0,65		< LOD	1,06	< LOD	0,14	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
magángyűjte-mény 2	Rupp 320	GM		92,95	3,08	0,04	0,29	0,20	0,65	0,08		1,09	< LOD	0,61	< LOD	< LOD	< LOD	0,75	< LOD	0,19	< LOD
		PM		95,02	2,81	0,03	< LOD		0,51		< LOD	1,05	< LOD	0,59	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
magángyűjte-mény 3	Rupp 320	GM		76,21	20,19	< LOD	0,31	0,19	1,62	0,21		0,69	< LOD	0,08	< LOD	< LOD	< LOD	0,38	0,02	0,06	< LOD
		PM		78,98	18,67	< LOD	< LOD		1,27		0,24	0,76	< LOD	0,07	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	
magángyűjte-mény 4	Rupp 320	GM		91,73	4,71	< LOD	0,39	0,32	1,09	0,13		0,97	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	< LOD	0,50	0,05	0,04	< LOD
		PM		93,79	4,37	< LOD	< LOD		0,84		0,05	0,95	< LOD	< LOD	< LOD		< LOD	< LOD		< LOD	

Ottó nevére vert denár esetében 88%-os ezüsttartalmat állapított meg. Egyébként a most végzett mérésekkel korrerálnak az eredményeik. Rézen és ezüstön kívül bizmut (Bi), vas (Fe) és ólom (Pb) jelenléte mutatható ki.[74]

2. táblázat. Rácz Anita és csoportja eredményei

Mérések száma	Fe	Cu	Ag	Pb	Bi
1	0,00	11,36	87,27	1,22	0,15
2	0,00	10,19	88,48	1,17	0,16
3	0,19	10,28	88,18	1,21	0,14
Átlag	0,06	10,61	87,98	1,20	0,15

Méréseket végzett Kiss József Géza barátom is (segítségéért ezúttal is köszönetet mondok), aki más módszerrel, de az alábbi adatokat kapta a fenti táblázatban szereplő négy darab magántulajdonban lévő pénz esetében (pontos értéket csak ezüstre és rézre mért):

3. táblázat. Kiss József Géza mérési eredményei

	Sorozat	Ag	Cu
Rupp 320 (mgy 3)	K	82,6	17,4
	L	73,7	26,3
CNH 387 (mgy 1)	K	96,4	3,6
	L	94	6
Rupp 320 (mgy 4)	K	97,3	2,7
	L	95,4	4,6
Rupp 320 (mgy 2)	K	99,6	0,4
	L	99,3	0,7

Ezen két fő elemen kívül mindegyik veretben kimutatható volt még kis mennyiségű arany, amely May Zoltán mérésével nagyon jól egybe vág. Az ezüstértékek is korrelálnak, jóllehet Kiss mérései rendre néhány százalékkal magasabb arányt mutatnak, ám May eredményeivel ezek mégis párhuzamba állíthatóak az ezüst jelenlétének sorrendje alapján, mintegy relatív sorként.

Mindezen metallurgiai sajátosságok egészen egyértelműen megerősítik a vitatott Rupp 320-as típus magyar mivoltát.

Tanulmányom következetéseit összegezve úgy hiszem joggal jelenthető ki, hogy Ottó király pénzverése a korábbiakban vázolt meglehetősen egyszerű képletnél sokkal bonyolultabb. Az eddig (el)ismert CNH 387-es denár mellé pedig Ottó vereteként odasorolandó a Rupp 320-as – morva eredettel is hírbe hozott – denár, amely éremképeit, anyagösszetételét és egyéb tulajdonságait vizsgálva is minden tekintetben a magyar pénzrendszerbe illeszthető.

Ujszászi Róbert
Móra Ferenc Múzeum, Szeged

[74] RÁCZ Anita – HÉBERGER Károly – RAJKÓ Róbert – ELEK János: Classification of Hungarian medieval silver coins using X-ray fluorescent spectroscopy and multivariate data analysis. https://heritagesciencejournal.springeropen.com/articles/10.1186/2050-7445-1-2. Hozzáférés 2016. XII. 19. A mérések részadatainak rendelkezésre bocsátásáért köszönet illeti Rácz Anitát és munkatársait.

KING OTTO'S COINAGE

(Summary)

In the first part of the study the author discusses the Hungarian king, Otto Wittelsbach's (1305–1307) CNH 387 denarius, revealing the research history of this very rare, data-poor type with historiographical demand, and drawing attention to some historical and iconographical connections that have been ignored so far. In parallel, he thoroughly examines the question of the modern-day copies of the denarius.

The second, and at the same time larger section of the paper reviews an old and new type of coin. In the last ca. 10 years a type with the picture of a crowned letter O frequently appeared in auctions, which has been published recently by Marcus Phillips and Boris Paszkiewitz as an unpublished denar, and evaluated as the Moravian coin of Ottokar II. In fact, Jakab Rupp already classified this specimen among the Hungarian coins as No. 320 in his catalogue more than a hundred and seventy years ago; however, for some unknown reason it is not included in our later catalogues (the author also investigates this shift in the history of science).

Phillips and Paszkiewitz identified the letter O with the Bohemian-Moravian king, Ottokar, and associated it with small ornaments figuring circles on Polish and other foreign coins. This iconography was widespread in the second half of the 14th century; however, with the exception of this type, it was not typical on Bohemian coins. The authors attribute the use of crowned letters on different foreign coins to this type. They identified the animal figures on the inverse with the panther of the Styrian coat of arms quite correctly, thus they associated this type with Ottokar's acquisition of the title of the Styrian duke, by citing another, similar (and as this paper reveals, rather disputed) coin type.

By contrast, crowned letters evolved on Hungarian coins as a result of a well-traceable, organic development, and the picture of another letter adorned with a crown can be already observed on the coins of Andrew III (1290–1301). The occurrence of the crown in a stressed and such form also coincides with the picture of the contemporary Hungarian coins and the historical background, therefore it offers itself to suspect Otto's name behind the abbreviation. The use of the panther figure also gains more meaning if we approach the iconography of this type from king Otto's perspective. Namely, the panther was the animal on the coat of arms of the Wittelsbach House, which Otto also presented on his seals and ringed seals similarly to the Styrian example. In addition, there are many tiny arguments and considerations suggesting that the denarius with the letter O must be the Hungarian king, Otto's coin (for example coherences with mint marks of Slavonian denars).

It can also be considered Hungarian on the basis of its appearance (the shape of the plate and the implementation of the engraving) and its weight (that typically suits the weight of the Hungarian coins of that time, and is basically identical with Otto's other coin), in addition, the sparse data of the find and its appearances in auctions also support this. The material composition investigation carried out by XRF analysis is also informative: compared to other Hungarian, Bohemian, Styrian and Bavarian coins the fineness of silver that can be detected is characteristic of Hungarian coins, furthermore, the proportion and structure of pollutants and alloying elements also demonstrate clearly that the examined type was made at the same place as Hungarian coins. As a consequence, it can be stated certainly that type Rupp 320 is not a Bavarian coin but the Hungarian king, Otto's coin.

(Translated by Zsófia Kondé)

15. századi pénzleletek Bajna határából I.

(A sárási lelet)

Münzfunde aus dem 15. Jahrhundert in der Gemarkung von Bajna 1.

(Der Fund von Sárás)

Előkerülési körülmények

A most ismertetésre kerülő leletet Bajna (Komárom-Esztergom m.) sárási határrészében, a templomdombtól délre Németh Béla fedezte fel 1983. augusztus 21-én. A bejelentést követő helyszínelés során augusztus 23-án az esztergomi Balassa Bálint Múzeum munkatársai még újabb pénzeket találtak, így összesen 374 pénzérme került a Balassa Bálint Múzeum gyűjteményébe.[1] A lelet részletes feldolgozása a Katalógusban található.

A lelet összetétele

A sárási lelet első szemrevételezésekor megállapítható, hogy kizárólag az 1430-as évek végétől vert jellegzetes éremképű, három-, illetve négycímeres denárokból áll, amelyek Albert uralkodásának idején és az azt követő években kerültek forgalomba. A leletből hiányoznak mind a magasabb ezüsttartalmú, nehezebb súlyú Zsigmond- és Albert-denárok, mind Zsigmond különféle kevésbé értékes aprópénzei (parvus, ducat, quarting). A sárási lelet összetétele kibocsátók szerint csoportosítva a következő: 94 db Albert nevére vert denár, 1 db interregnum denár, 50 db V. László nevére és 229 db I. Ulászló nevére vert denár.

A Zsigmond halála után trónra került Albert király pénzverését Schulek Alfréd dolgozta fel.[2] Az Albert nevére veretett pénzek időrendjére vonatkozó megállapításai – néhány kisebb módosítástól és kiegészítéstől eltekintve – mind a mai napig helytállóak. Albert első denárja a H591. volt, amelyet Zsigmond H578-as denárjának, a *moneta maior*nak mintájára, hasonló pénzláb alapján 1438-ban bocsátottak ki.[3] Az ismert verdejegyek szerint Kassán, Körmöcbányán és Nagybányán verték. Ez a denár valószínűleg csak egy évig lehetett forgalomban, mert 1439-ben már egy újabb éremképpel és más pénzláb alapján vert denár váltotta fel. Albert első denárjaival 1438 közepén záródik a szadai lelet, és ugyancsak ez a veret a zárópénze az 1438 végén, 1438–1439 fordulóján záródó esztergomi és morovicsi leleteknek.[4] Az Albert arcképét ábrázoló H590. denár valószínűleg 1438 nyarán – Albert német-római császárrá történt megválasztása után – kis mennyiségben készülhetett, leletbeli előfordulása nem ismert.[5]

Az 1439-ben kibocsátott új denár előlapján kettős kereszt látható, szárai között a verdejegyekkel és körülötte körirattal, míg hátlapjára hármas karéjban elhelyezett címerkompozíció került. Az alaptípus (CNH 135B; H592; P 127.) esetében a középen álló pólyás magyar címert a heraldikai szabályok szerinti sorrendben a cseh, az osztrák és a morva címer veszi körül. A számos pénzverdében folytatott nagy tömegű verés következtében a felcserélt sorrendben elhelyezett címereket mutató hibás hátlapi verőtövek használata miatt számos változat keletkezett. A verdejegyek tanúsága szerint főleg a kassai verdéből kerültek ki ilyen hibás veretek.[6]

Schulek Alfréd részletes elemzése szerint a H592. denár verése valószínűleg már 1439 elején megkezdődött és minden bizonnyal az 1439. májusi országgyűlés idején forgalomban volt. Az országgyűlés által hozott dekrétumok X. cikkelye szerint: *„a most folyó pénzt nem változtatják meg”*.[7] Mint látni fogjuk, ez az ígéret

[1] E helyen is köszönetet mondok Horváth István ny. múzeumigazgatónak a lelet közléséhez nyújtott lehetőségért és segítségért.
[2] SCHULEK 1941, 34–48.
[3] SCHULEK 1941, 36. és 39.
[4] A tanulmányban említésre kerülő leletek legfontosabb adatai a Függelékben találhatók.
[5] SCHULEK 1941, 44–45; HUSZÁR 1961–1962, 49–52.
[6] LESZIH1926, 89; SCHULEK 1941, 41; HUSZÁR 1979, 592. sz.; POHL 1982, 61–62. t.
[7] DRHI. 289.

csupán a pénz éremképének és nem a pénzlábának változatlanul hagyásában valósult meg. A H592. pénzlába a következő lehetett: 1 budai márka (245,5378 g) 7 latos (437,5 ‰) finomságú ezüstből 430 darab denárt vertek.[8] Ennek alapján egy denár elméleti középsúlya 0,571 g, míg színezüst tartalma 0,25 g volt. Ebből a denárból egy 1439. szeptember 17-én kelt rendelet szerint 150 ért egy aranyforintot.[9]

A sárási leletben 63 darab H592. denár volt az alábbi megoszlásban: 40 db B–m+, 2 db K–R+, 3 db C–D, 9 db C–K, 6 db n–S, 2 db S–h és 1 db h–PFR jeggyel. Az előző évben a H591. denárt készítő három verde (Körmöcbánya, Kassa, Nagybánya) mellett 1439-ben újabb három verde (Buda, Segesvár, Nagyszeben) indította meg ismét termelését. A leletekben előforduló verdejegyek gyakorisága szerint főleg a budai és a kassai verde kibocsátása volt nagyobb volumenű, míg a körmöcbányai és az erdélyi verdék termelése szerényebb lehetett. Különösen a körmöcbányai verde termékeinek szerényebb részesedése feltűnő, mivel a nyersanyag-ellátottság, a verde személyzetének létszáma és technikai felszereltsége szempontjából jóval kedvezőbb helyzetben volt, mint akár Buda, akár Kassa. A körmöci vereteknek a leletekben tapasztalható csekélyebb részesedésére ma még nem tudunk egyértelmű választ adni, de egy lehetséges feltételezés megfogalmazása részben magyarázatot adhat erre a jelenségre. Albert király C–K verdejegyű denárjait a szakirodalom a kassai verdéhez köti, bár a második jegy feloldásával mindeddig adós maradt, ez talán az okleveles forrásadatok hiányával indokolható. Ha azonban Civitas–Kremnicia formában oldjuk fel a verdejegyet, akkor elhárul az akadálya annak, hogy ezeket a darabokat is a körmöci verde termékei közé sorolhassuk.

1. táblázat: Az Albert és Erzsébet által veretett H592. denárok előfordulása a korabeli leletekben

Lelet		D	E	F	G	H	I	J	L	P
Kibocsátó/Verde	*Verdejegy*									
Albert (1439)										
Buda	B–m+		2	4	86	100	40		3	10
Kassa	C–D				16	2*	3			1
Kassa	C–C									1
Kassa	C–K		3	4	172	56	9			1
Körmöcbánya	K–R									1
Körmöcbánya	K–R+	2		4	2	25	2		9	9
Nagybánya	n–S				36	9	6			5
Nagyszeben	h–PFR				6	2	1			
Segesvár	S–h				6		2			
Erzsébet (1440 I. fele)										
Körmöcbánya	K–P			6	120	322	24	3	23	22
Kassa	C–G		1						1**	3
Kassa	C–liliom			5	49	15				4
Brassó	D–D						1			
Brassó	D–n						6			

Jelmagyarázat: * H592b, ** H592a

Interregnum

Az 1439–1440-es év a középkori magyar pénztörténet egyik legmozgalmasabb időszaka volt. 1439. október végén váratlanul meghalt a magyar uralkodó. A hirtelen megözvegyült várandós királyné az országgyűléstől korábban kapott széles körű jogkörét kihasználva igyekezett hatalmát megtartani és a trónt leendő gyermeke számára biztosítani. Törekvése azonban a magyar rendek ellenállásába ütközött, akik a töröktől egyre inkább fenyegetett ország élén egy általuk választott uralkodót láttak volna szívesen.

A király nélkül maradt ország átmeneti politikai bizonytalanságának numizmatikai emléke az 1439 utolsó hónapjaiban forgalomba került H595. denár és a hozzá tartozó H596. obulus, amelyet Körmöcbányán és Nagybányán vertek.[10] E pénzkibocsátás mögött valószínűleg a rendi hatalomnak a vert pénz minőségének

[8] SCHULEK 1941, 42–43.
[9] TELEKI 1853, 70–73.
[10] SCHULEK 1941, 45–46.

ellenőrzése mellett a tényleges pénzverésre irányuló befolyása húzódhat meg.[11] A sajátságos éremképpel – előlapján felnagyított verdejeggyel – készült denár és obulusa veréséről nem maradt fenn közvetlen forrás, bár valószínű, hogy az özvegy királyné 1440. január 6-án a körmöcbányai tanácshoz írott levele ezzel lehetett kapcsolatban.[12] Az ügy mögött minden bizonnyal Albertnek még 1439 augusztusában hozott rendelete húzódott meg, amelyben a királyné számára udvartartása költségeinek fedezését nagyrészt a körmöcbányai pénzverés jövedelméből biztosította. Erzsébet nyilván kevesellte a pénzverő kamarától kapott összeget, ezért szólította fel a tanácsot a kamara élén álló Lang András és Miklós, valamint Rudel Konrád eltávolítására és felelősségre vonására. Ez a H595. denár meglehetősen ritka, leletekben csupán a szerencsiben volt két körmöcbányai és egy nagybányai, valamint az ürményiben hat körmöci veret. Ezt a sort bővíti most a sárási lelet egy körmöci verdejegyű példánya.

Erzsébet királyné Albert nevében veretett pénzei

Az 1441 elején Nyugat-Magyarországra visszahúzódó Erzsébet kiadásainak fedezésére legcélszerűbbnek az ezüstpénzverés folytatása látszott, mégpedig az elhunyt uralkodó, Albert nevére. Ezek a veretek az Erzsébet-párti Giskra János által megszállt felvidéki pénzverdékben, Körmöcbányán és Kassán készültek 1440 első felében.[13] A sárási leletben 24 K–P jegyű Albert nevével vert körmöci denár volt, amelyek az 1440 elején hivatalba került Polner Konrád névbetűjét hordozzák. A leletből viszont hiányoznak a kassai verdéből származó C–G és C–liliom jegyű példányok, ezekből valószínűleg kevesebbet vertek, mint a K–P jegyű körmöciekből. A sárási lelethez hasonlóan nem fordultak elő ezek a kassai veretek a naszályi leletben sem, a csataji leletben pedig csupán egyetlen C–G jegyű H592a veret volt. Egy ismeretlen lelőhelyű lelettöredékben szintén egy C–G jegyű H592. denár fordult elő, a vágdebrődi leletben viszont három is volt. Az előbbinél kissé gyakoribb a C–liliom jegyű kassai denár, amely a Borsod megyei, szerencsi és ürményi leletek mellett a vágdebrődi leletben is előfordult. Néhány más – az 1440-es évek elején záródó – lelet (pl. Nyitraújlak, Bajna-Csima) egyetlen példányt sem tartalmazott az Albert nevére veretett utolsó kassai denárokból.

A Polner Konrád kamaragróf jegyével vert körmöci denárok között van két ezüstözött rézhamisítvány is. Mindkettő finoman vésett verőtővel készített, szabályos rajzolatú példány. Valószínűleg a verdei munkások által a szigorú ellenőrzést kijátszva kijuttatott verőtővel készített hamisítványok lehetnek.[14] Hasonló esetről Zsigmond korából maradt fenn említés.[15]

Ugyancsak ehhez a csoporthoz tartozik még 6 db D–n és 1 db D–D jegyű denár is. Az Albert nevével 1440-ben Erzsébet által a fenti verdejegyekkel veretett denárok az eddig tárgyalt verdék egyikéhez sem köthetők. A többi verde termékétől elütő, durvább vésetű, szabálytalan rajzolatú, gyakran hibás köriratú példányok a rajtuk előforduló jegyek alapján a brassói verdében készülhettek 1440-ben. Valószínűleg ez év első felében folyhatott itt Erzsébet részére pénzverés, mert 1440 második felében már I. Ulászló nevére verték a pénzeket, szintén D–n jeggyel. Ezek a feltételezhetően brassói kibocsátású denárok más egykorú leletből ez ideig nem ismeretesek.

Erzsébet által V. László nevére veretett pénzek

1440 februárjában megszületett az özvegy királyné fia, akit Erzsébet a hozzá hű főurak és főpapok támogatásával 1440 májusában Székesfehérvárott királlyá koronáztatott. Ezt követően a néhai Albert nevére ez idáig folytatott pénzverés abbamaradt, és ezután már az újonnan megkoronázott csecsemő király, V. László nevére vertek pénzt az Erzsébet-párt hatalmában lévő terület pénzverdéiben. Az Erzsébet által László nevére veretett első pénz, a H643. (CNH 201A, P 150.) éremképe teljesen azonos volt Albert utolsó denárjának éremképével, csupán a király nevét cserélték ki. A látszólag változatlan külső alatt azonban egyre fokozódó pénzrontás, a pénzveréshez használt ezüstöntvény nemesfémtartalmának szándékos csökkentése húzódott meg. Míg Erzsébet 1440 első felében az elhunyt férje, Albert nevére 7 latos (437,5‰) ezüstből verette a denárokat, addig 1440 második felében az újszülött László nevére veretett denárok ezüsttartalma már csak 4½ lat (281‰) volt.[16]

A sárási leletben az V. László nevével 1440-ben vert denárok között 25 db K–R és 12 db S–D jegyet viselt. Az Erzsébet kezén maradt terület két legfontosabb pénzverdéje Körmöcbánya és Kassa volt. A körmöci verde

[11] POHL 1969, 8–9; POHL 1973–1974, 49–50.
[12] KRIZSKÓ 1880, 25–26.
[13] SCHULEK 1941, 40; POHL 1965–1966, 49.
[14] Hasonló kivitelű ezüstözött rézhamisítványok K – R+ jeggyel a Borsod megyei leletben is előfordultak, lásd MNM ÉT 132.1880.1.
[15] KRIZSKÓ 1880, 23; HUSZÁR 1975–1976, 41; KAHLER 64; GYÖNGYÖSSY 2003, 28.
[16] BELHÁZY 1889, 483–487.

élén Polner Konrád állt, aki a rossz minőségű pénzkibocsátás miatt a saját névbetűje helyett a már többször használt kollektív jeggyel verette a denárokat. A sárási leletből hiányoznak a C–G jegyű kassai veretek, amelyeket Greniczer Ágoston kassai bíró és egyben kamaragróf hivatali idejében készültek. Ilyen jegyű kassai denárok egyedül a szerencsi és a vágdebrődi leletben fordultak elő.

Az előzőeknél jóval nehezebb az S–D jegy feloldása. Ilyen jegyű László-denárok több a sárásival közel egykorú leletben (pl. Szerencs, Ürmény, Naszály, Nyitraújlak, Csataj, Vágdebrőd) is előfordultak, így tehát mind a tévesen vert és olvasott jegy, mind a forgalomba került csekély mennyiség kizárható. Giskra János pénzverésének tárgyalása kapcsán Huszár Lajos a feloldhatatlan verdejegyek közé sorolta.[17] Pohl Artúr Erzsébet királyné pénzverését ismertetve ezt a jegyet segesvárinak határozta meg,[18] de a 15. századi magyar és osztrák pénzverést taglaló német nyelvű művében már feltételesen selmecinek vagy szomolnokinak tartotta,[19] míg a késő középkori verde- és mesterjegyeket összefoglaló későbbi munkájában – igaz, ugyancsak feltételesen – a szomolnoki verde jegyeként oldotta fel.[20] Írásos forrás hiányában jelenleg egyik verde azonosítása mellett sem lehet állást foglalni.

A sárási leletben előforduló, László nevére vert H643. denárok között 11 darab L–P jegyű volt, ebből 5 példánynál a P betű alatt egy pont látható. Pohl Artúr figyelt fel arra, hogy az Erzsébet fennhatósága alá tartozó területen L kezdőbetűs pénzverde nem működött, ugyanakkor számos olyan jegyű denár származik az 1440-es évek elejéről, amelynek első eleme az L betű (pl. L–P, L–C, L–h). Magyarázata szerint ezekben az esetekben az L betű László király nevének, míg a második betű a verde nevének kezdőbetűjét jelentheti: P = Posonium, C = Cassovia, h = Hermannstadt. Ennek a szokatlan – és csak az 1520-as években ismételten előforduló – frank típusú jegyrendszer használatának a magyarázata az ekkortájt zajló súlyos pénzrontásban keresendő.[21] A pénzezüst nemesfémtartalmát a király nevében eljáró Erzsébet rendeletére 2 latosra (125‰) csökkentették, ennek következtében ehhez a silány pénzhez már a verdék vezetői sem adták a nevüket. Fennmaradt egy ilyen rendelet, amelyben Erzsébet utasítja a pozsonyi polgárokat, hogy az ő pénzverési rendeletének második limitációja alapján verjenek pénzt, miszerint egy budai márka finom ezüsthöz 7 márka rezet tegyenek, majd az ötvözet minden márkájából 475 denárt vagy dupla annyi obulust verjenek. A rendelet szerint 1 aranyforint értéke 300 ilyen denár vagy 600 obulus legyen.[22] Ilyen L–P jegyű denárok nagyobb tömegben a csataji és a vágdebrődi leletben fordultak elő, valamint szórványosan az ürményi, a naszályi és a nyitraújlaki leletekben.

2. táblázat. Az Erzsébet által V. László nevére veretett H643. denárok előfordulása a korabeli leletekben

Lelet		E	G	H	I	J	K	L	P
Kibocsátó/Verde	*Verdejegy*								
László-Erzsébet (1440 II. fele)									
Körmöcbánya	K–R	1	146	3	272	25	44	194	176
Kassa	C–G		33						2
Szomolnok?	S–D		5	2	13	12	18	92	28
Nagyszeben	h–T							4	
László-Erzsébet (1441)									
Körmöcbánya	K°–R°						52		
Pozsony	L–P			2	3	6	3	228	34
Pozsony	L–P•					5			65
Pozsony	L°–P°			4					
Kassa	L–C							8	5
Kassa	L–D						1	890	2
Nagyszeben	L–h						8	162	17
Nagyszeben	L–T							5+3	

[17] HUSZÁR 1963–1964, 54.
[18] POHL 1965–1966, 50.
[19] POHL 1972, 52.
[20] POHL 1982, 82–83. tábla 150-6, -15
[21] POHL 1965–1966, 49–53.
[22] POHL 1965–1966, 51, 53; HUSZÁR 1975–1976, 45. Hasonló tartalmú utasítást küldött a királyné Körmöcbányára is: KRIZSKÓ 1880, 29.

I. Ulászló pénzei

Ulászló első denárja a H598. volt, amelynek első sorozatai már 1440 második felében forgalomba kerültek, amint ezt az 1440 végén záródó ismeretlen lelőhelyű, valamint a Borsod megyei lelet összetétele tanúsítják. Ulászló első denárverete nagy hasonlóságot mutat Albert utolsó veretével és az ennek mintájára kibocsátott László-denárral. Az alaptípus (H598; CNH 149A; P 135.) esetében az előlapi kettős kereszt körül az m•WLADISLAI•RЄGIS (= Ulászló király pénze) körirat, a kereszt szárai között a verdejegyekkel. hátlapon hármas ívben kis kereszt körül három pajzsban a magyar pólyák, a lengyel sas és a litván lovag. A denárváltozatok esetében vagy a hátlapi címerek sorrendje eltérő (magyar–litván–lengyel, H598a), vagy a középső kereszt helyén egy kis „m" betű látható (H599). Az eltérés mögött valószínűleg nem az egymást követő kibocsátások megkülönböztetése, hanem inkább az egyes verdékben készített eltérő rajzú verőtövek használata húzódhat meg. Tény, hogy az eltérő hátlapú denárok nem csak egy, hanem több verdéből és viszonylag nagy számban kerültek ki a forgalomba, tehát nemcsak egy-egy tévesen vésett verőtővel előállított kis sorozatról van szó.

Az 1440 közepén magyar királlyá koronázott Ulászló pénzügyi kormányzata nem volt könnyű helyzetben. A legfontosabb felvidéki pénzverdék, Körmöcbánya és Kassa Giskra János kezén voltak, ott Erzsébet megbízásából a gyermek László nevére vertek pénzt.[23] A legnagyobb erdélyi szász város, Nagyszeben ugyancsak Erzsébet pártján állt. Ugyanakkor az egyre fokozódó török veszély miatt az új király egyre növekvő kiadásainak kielégítésére jelentős mennyiségű aprópénz verésére volt szükség. Ezt az első időszakban új pénzverdék beindításával, majd később magánszemélyeknek adott pénzverési engedélyek kiadásával oldotta meg az uralkodó. Ulászló legfontosabb pénzverdéje Buda lett, ahol ismét folyamatosan vertek aprópénzt, a leletek szerint elég nagy mennyiségben.[24] Az 1440-es évek elején záródó leletek mindegyikében előfordulnak ezek a budai veretek a jellegzetes és a későbbiekben még többször használt B–n* verdejeggyel. Egy 1440. évi adat szerint Nádler Mihály volt ekkor Budán a kamaragróf.[25]

Az erdélyi verdék közül Brassó termelése volt a legnagyobb. A már korábban is használt D–n jeggyel vertek itt denárokat Ulászló nevére.[26] Ilyen jegyű veretek a szerencsi, a naszályi, a vágdebrődi és a bajna-csimai leletben is előfordultak.

A verdejegyek alapján úgy tűnik, hogy 1441-ben Segesvárott is készült Ulászló nevére kisebb sorozat H 598. denár S–L jeggyel, ahol Luesch István polgármester vezetése alatt működött a verde.[27] A sárásin kívül a szerencsi, a csataji és a vágdebrődi leletben is felbukkant ilyen jegyű denár. A verde tevékenysége valószínűleg 1442-ben a törökök erdélyi betörése miatt szünetelt, de 1443-ban Hunyadi János már ismét a verde üzembe helyezésről és a pénzverés újraindításáról intézkedett.[28]

A sárási leletben talált h–PFR monogramos jegyű denár a Pfeffersack Miklós kamaragróf által vezetett nagyszebeni verdéből kerülhetett ki 1441 második felében, miután a város Ulászló pártjára állt át. Ilyen jegyű aranyforintok, denárok és obulusok korábban Albert nevére készültek itt 1439-ben, majd 1444-ben ismét megjelenik ez a jegy I. Ulászló denárján. Megjegyzendő, hogy ezzel a jeggyel aranyforintot is vertek Szebenben Ulászló nevére, melyet Pohl Artúr 1444-re keltezett.[29] Elképzelhető azonban, hogy az ilyen jegyű aranyforintok egy része már korábban, 1441 végén került ki a szebeni verdéből, mint ahogy az aranyforintok új katalógusában Lengyel András is idesorolta ezeket.[30] Pohl erre az időszakra a h–I, I–C és h–C jegyű aranyforintok verését keltezte, amelyeket az előző polgármestert felváltó Jakab, valamint a Hunyadi János szolgálatában álló Olasz Kristóf (Christophorus de Florentia) kamaragróf személyéhez kapcsolt.[31] Ismeretes azonban Ulászló H598-as denárja h–I jeggyel is. A nyitraújlaki és a csataji leletben két-két példányban fordult elő ez a sárási leletből hiányzó veret, amely az új polgármester, Jakab személyéhez köthető és 1441-re keltezhető.[32]

Az Ulászló korában újonnan nyitott pénzverdék közül elsőként a veszprémit kell megemlítenünk, ahol Huszár Lajos kutatási eredményei szerint Gatalóczi Mátyás veszprémi püspök és Bodó Gergely veszprémi

[23] HUSZÁR 1963–1964, 51–58.
[24] HUSZÁR 1958, 84.
[25] HUSZÁR 1958, 84.
[26] 1441 októberében Újlaki Miklós ás Hunyadi János erdélyi vajdák brassóiaknak írt leveléből kiderül, hogy Vlad Dracul a királytól engedélyt kapott királyi pénz verésére: HUSZÁR 1958, 85, 244. j.; HUSZÁR 1975–1976. 45. A brassói pénzverésről lásd POHL 1973–1974, 51, 54–55; POHL 1982, 62–63; GYÖNGYÖSSY 2016, 346.
[27] POHL 1973–1974, 51.
[28] POHL 1973–1974, 51, 55–56; HUSZÁR 1975–1976, 45.
[29] POHL 1974, F 1–1, 1–2.
[30] LENGYEL 2013, 22/7–7A.
[31] POHL 1974, 29–30. (F 1–3, 1–4, 1–5); POHL 1973–1974, 56. Ezeket a darabokat Lengyel András 1444-re keltezte (LENGYEL 2013, 22/8, 22/9–9A).
[32] POHL 1973–1974, 54.

várkapitány veretett pénzt.[33] A sárási leletben 10 W–X jegyű és 2 W–C jegyű H598-as denár volt, míg a H 600-as hibridveretből egy példány W–C, egy pedig M–C jeggyel. Ilyen denárok a sárásin kívül a szerencsi, a nyitraújlaki, a csataji és a vágdebrődi leletben is előfordultak. A verdejegy változatok szerint Veszprémben intenzív pénzverés folyt, bár a jegyek egy későinek tűnő csoportja (W–B, W–G, W–h, W–S) csak a csataji leletből ismert.[34]

A sárási leletben is felbukkant egy H599. denárváltozat K–m jeggyel, amelyet Pohl Artúr kolozsvári kibocsátású pénznek tart.[35] A szerencsi leletben 8, a vágdebrődiben egy darab ugyanilyen jegyű H598. denár volt.

A sárási lelet 5 darab G–B jegyű denárt is tartalmazott. A nyitraújlaki és a vágdebrődi leletben egy-egy, a csataji hat denárt különítettek el ugyanezzel a jeggyel, amelyet Pohl Artúr a kevei verde termékének határozott meg.[36] Az 1440-es évekből fennmaradt oklevél szerint ebben az időszakban de Kallis Gáspár (Gasparo de Colle) újlaki kapitány és kevei ispán Újlaki Miklós erdélyi vajda és macsói bán részére veretett pénzt a valószínűleg a Keve várában működő verdében.[37] A közelmúltban Ujszászi Róbert vizsgálta a kevei pénzverde lehetséges működését és arra megállapításra jutott, hogy ott nem folyhatott ilyen tevékenység.[38] Elutasító véleményét legutóbb Gyöngyössy Márton kérdőjelezte meg.[39] Ugyanakkor tény, hogy létezik „G" jegy, amely azután I. Ulászló apropénzein még többször előfordul,[40] sőt V. László egy 1441-re datált denárján is megtalálható.[41]

Az Ulászló-denárok közül utoljára maradt azoknak a vereteknek a tárgyalása, amelyeken az I–h jegy olvasható. A magyar verdejegyrendszer megszilárdulása és következetes alkalmazása az 1430-as évekre tehető. Az ettől az időszaktól veretett pénzeken a heraldikai jobb oldalon a pénzverde kezdőbetűjét tüntették fel. A „I" betű, mint a verde jelölése először Zsigmond quartingjain tűnik fel. Ezt a jegyet egyes kutatók Pozsony városához kötik (I = Istropolis).[42] Albert utolsó denárjainak is van egy I–S jegyű változata, de ennek feloldására még nincs javaslat. Egy másik, I–€ jegyű denár kapcsán Ujszászi Róbert foglalkozott a feltételezett Albert kori pozsonyi pénzveréssel. Véleménye szerint ez meglehetősen kérdéses és nem bizonyítható.[43]

Az „I" jegy leggyakrabban I. Ulászló apropénzein fordul elő. A H598. I–€, I–h, I–K jeggyel, a H602. denár I–h, a H603. denár I–A, I–h, I–I, I–+, a H605. denár I–R, a H607. I–€, I–H, I–h, a H609. denár I–h, I–R, a H609a I–n jeggyel ismeretes. A katalógusokban közölt jegyek egy része valószínűleg felcserélt, elvert vagy félreolvasott, de úgy tűnik, hogy az I–h jeggyel vert denárok végigkísérik I. Ulászló uralkodását, sőt még a H613-as interregnum denár is készült ilyen jeggyel. A sárási leletben 4 db H598. és 6 db H598a denár volt I–h jeggyel. Ilyen jegyű H598. denárok még a naszályi, a nyitraújlaki, a csataji és a vágdebrődi leletekben fordultak elő, de a H598a változat I–h jeggyel a sárásin kívül más leletből nem ismert. A jegy feloldására először I. Ulászló pénzverésének feldolgozása során Pohl Artúr tett kísérletet, amikor ezt a jegyet gyulafehérvári püspök székhelyéhez kötötte.[44] Az itt folyó pénzverésről semmi írásos adat nem maradt fenn, nyilván ez inthette óvatosságra Pohl Artúrt is, aki a késő középkori magyar pénzek verdejegyeit összefoglaló művében feltételesen próbált néhány jegyet a gyulafehérvári verdéhez kapcsolni.[45] Ujszászi Róbert szerint hiteles egykorú forrás hiányában az esetleges gyulafehérvári pénzverés kérdését nagy óvatossággal kell kezelni, mivel a fenti jegyek feloldása jelenleg nem lehetséges.[46] A kérdés teljes bizonyossággal ma még nem dönthető el, de az „I" jegy Ulászló egész uralkodását végigkísérő használata mindenképpen egy éveken át, hosszabb-rövidebb ideig működő verdére enged következtetni.[47] Ugyancsak bizonytalan a betűpár másik tagjának, a „h" jegynek a megfejtése is.

A CNH 149-es denárnak ismeretes olyan hibridváltozata is, amelynek hátlapja a H592. hátlapjával azonos. Lehetséges, hogy az Ulászló nevére 1440 közepén megindított pénzverés során még az előző uralkodó pénzeinek verésére készített hátlapi verőtöveket vették használatba. Ezek a hibrid denárok budai és veszprémi

33 HUSZÁR 1964, 199–204; POHL 1973–1974, 54–55; POHL 1982, 64.
34 A veszprémi pénzverés kérdésének legújabb összefoglalása GYÖNGYÖSSY 2016, 350–351.
35 POHL 1973–1974, 51; POHL 1982, 61; I. Ulászló kolozsvári pénzverésének kérdéséhez lásd UJSZÁSZI 2011, 1–3.
36 POHL 1973–1974, 54; POHL 1982, 66–67.
37 POHL 1973–1974, 54.
38 UJSZÁSZI 2009–2010, 103–112.
39 GYÖNGYÖSSY 2016, 347–348.
40 H603. G–A, G–n, G–S; H607. G–I; H609. G–n; H609a G–n.
41 H644. G–B.
42 POHL 1982, 51; a számos szlovák példa közül csupán egy: KUJOVSKÝ–HUNKA 1990, 174.
43 UJSZÁSZI 2007a, 3–10.
44 POHL 1973–1974, 54–55.
45 POHL 1982, 63.
46 UJSZÁSZI 2007a, 5; UJSZÁSZI 2007b, 71–72.
47 GYÖNGYÖSSY 2016, 351–352.

jegyekkel ismeretesek. A sárási leletben két veszprémi, a csataji leletben 16 budai és 3 veszprémi verdejegyű hibrid veret volt.

I. Ulászló CNH 149-es denárjainak a sárási leletben előforduló verdejegyeit végigtekintve feltűnő az „A" betűs jegyek hiánya. I. Ulászló 1441. június 28-án adott pénzverési engedélyt alsólendvai Bánfi Pálnak bécsi denárok verésére.[48] Valószínű azonban, hogy az engedély birtokában a Bánfi család magyar királyi denárokat is veretett A–P, A–I, A–S jegyekkel, amelyek forgalmát a csataji lelet is igazolja.[49] A csatajin kívül csupán a nyitraújlaki leletben volt két A–I jegyű és a bajna-csimaiban egy A–G jegyű veret.

Ugyancsak hiányoznak a sárási leletből az „n" és a „P" jegyű H598-as denárok is. Előbbiek egyértelműen a kisebb megszakításoktól eltekintve folyamatosan működő nagybányai verdéhez köthetők. Nagybánya és természetesen az itt működő pénzverde is a szerb despota, Brankovics György birtoka volt, ahol Albert uralkodása alatt Remetei István a despota kincstárnoka királyi denárokat veretett.[50] Mivel Ulászló koronázása után Brankovics György nem tett hűségesküt, a király elkobozta magyarországi birtokait, amelyeket csak 1441 júniusában kapott vissza. A nagybányai apropénzverés ezekben az években nem lehetett nagyobb volumenű, mivel az ebből a verdéből származó veretek viszonylag ritkák az egykorú leletekben.[51]

A „P" betűs H598-as vereteket Pohl Artúr a pécsi püspöki székhellyel és Albeni Henrik püspök személyével hozta kapcsolatba, jóllehet írásos adat az itt folyó pénzverésről nem maradt fenn.[52] P jegyű H598-as denárok a nyitraújlaki, a csataji és a vágdebrődi leletekben fordultak elő, többnyire csekély mennyiségben. A sárási leletben viszont egyetlen ilyen példány sem volt. Ugyancsak hiányoztak a sárási leletből a valószínűleg Váradon vert Ulászló-denárok is. Az 1440-es évek első felében itt folyó pénzverést egy 1444-ben kelt végrendelet bizonyítja.[53] Ha volt is itt pénzverés, bizonyára nem lehetett számottevő és folyamatos, mert egykorú leletben – amennyiben helytálló a verdejegy olvasata – a csatajit kivéve nem fordul elő „V" betűs verdejegyű denár. A kérdés eldöntését nehezíti, hogy esetleg V–P jeggyel Pálóci László ispán Ungváron is verethetett pénzt, mint ahogy ezt Gyöngyössy Márton feltételezi.[54]

I. Ulászló pénzverésének a sárási leletben észlelt összetételén végigtekintve megállapítható, hogy az Ulászló nevére 1440–1441-ben vert apropénzek közül hiányoznak a kutatás által szintén erre az időszakra keltezett H602. számú denárok. Ennek a típusnak az eddigiek hátlapjától eltérő éremképe van, ahol a címereket Szent László álló alakja váltotta fel. A pénzek csekély ezüsttartalmú, erősen rezes anyaga a H598-as denárok veréséhez használt pénzötvözet összetételére hasonlít, de ezt természetesen anyagvizsgálatnak kellene megerősítenie. A H602. denárt eddig ismert verdejegyei alapján Pohl Artúr az Ulászlót megkoronázó püspökök-nek adott pénzverési engedély alapján a püspöki székhelyeken (Veszprém, Pécs, Várad, Gyulafehérvár) vert koronázási pénzeknek tartotta.[55] Feltűnő jelenség, hogy ezek a denárok az 1440-es évek első felében záródó leletekben – kivéve a bajna-csimait – nem fordulnak elő, ez csak részben magyarázható a csekély kivert mennyiséggel, és különösen az a furcsa, hogy a feltételezett kibocsátási idejük után egy-két évvel később földbe került leletekből is hiányoznak.

3. táblázat: Az I. Ulászló által veretett H598–600. denárok előfordulása a korabeli leletekben

Lelet		E	F	G	H	I	J	K	L	N	P
Verde	*Verdejegy*										
CNH 149A, H598											
Alsólendva	A – P									10	
Buda	B – n*	3	9	125	43	132	5	4	1	96	69
Brassó	D – n			1		46	2		1		15
Keve ?	G – B					5		1		6	1
Keve ?	G – R									1	1
Nagyszeben	h – I							2		2	
Bizonytalan	I – C			16							

[48] POHL 1971–1972, 71–73; POHL 1972, 63–66.
[49] POHL 1973–1974, 54; POHL 1982, 65–66; GYÖNGYÖSSY 2016, 346–347.
[50] POHL 1982, 55, 82.
[51] Szerencs: n–C (1), n–M (2); Borsod m.: n–W (1); Csataj: n–R (1), Vágdebrőd: n–m (1).
[52] POHL 1973–1974, 53–55; POHL 1982, 48; UJSZÁSZI 2007b, 73–74; GYÖNGYÖSSY 2016, 351.
[53] POHL 1973–1974, 53–55; POHL 1982, 56–57; GYÖNGYÖSSY 2016, 351.
[54] GYÖNGYÖSSY 2016, 349, 351. 36. j.
[55] POHL 1973–1974, 54–55. A „koronázó püspökök" pénzverésének legújabb összefoglalása GYÖNGYÖSSY 2016, 349–353.

Lelet		E	F	G	H	I	J	K	L	N	P
Verde	*Verdejegy*										
Bizonytalan	I – h					4	2	4		22	3
Nagybánya	n – C			1							
Nagybánya	n – m			2							1
Nagybánya	n – W		1								
Pécs	P – B							3		3	27
Pécs	P – n							2			1
Pécs	P – R							2	1		
Pécs	P – S							1	2	9	1
Pécs	P - *			1							
Segesvár	S – L			2		2				3	6
Veszprém	W – D			18		1		1		4	4
Veszprém	W – X			7		10		2		17	7
Alsólendva	A – G								1		
Alsólendva	A – I							2		3	
Alsólendva	A – S									3	
Bizonytalan	I – K							1		2	
Bizonytalan	K – A									1	
Bizonytalan	K – I							4		7	
Bizonytalan	K – P									3	
Bizonytalan	L – R									1	
Bizonytalan	L – S				4					5	20
Nagybánya	n – R									1	
Bizonytalan	R – n									1	
Segesvár	S – h									1	
Segesvár	S – G							1		6	13
Bizonytalan	V – R									2	
Veszprém	W – B									3	
Veszprém	W – G									2	
Veszprém	W – h									5	3
Veszprém	W – S									1	
CNH 149C, H598v										24	
Buda	B – n										
Brassó	D – n					16					
Nagyszeben	h - PFR					1					
Bizonytalan	I – h					6					
Pécs	P – S								1		
Pécs	P – W								2		
Veszprém	W – D					1					
CNH 149B, H599											
Kolozsvár	K – m			8		1					1
CNH 150, H600											
Buda	B – n									15	
Buda	B – m									1	
Veszprém	W – D					1				3	
Veszprém	M – D					1					

MTA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT

A mérési eredmények tanulságai

A lelet pénzeit lemérve az a feltételezés igazolódott be, hogy a forgalomból a leletekbe lecsapódó darabok átlagsúlya jóval az elméleti középsúly alatt marad. Ugyanakkor az is beigazolódott, hogy az egyes veretek súlya között néha jelentős eltérések vannak, amely egyértelműen a korszak pénzverési technikájából, illetve az egységnyi pénzsúlyból kiverendő darabszám meghatározásából adódik. Mivel a korszak ránk maradt rendeleteiben csak az egy márkából, mint pénzverési alapsúlyból való meghatározott számú pénzek kiverése volt meghatározva, ezek súlya az adott technikai színvonalon – főleg az aprópénzek esetében – meglehetősen ingadozott.

Az átlagsúlyok esetében megfigyelhető bizonytalanság valószínűleg a pénzverésnél felhasznált ötvözet összetétele esetében is fennáll, jóllehet ezt egyelőre a sárási lelet pénzei alapján nem tudjuk egyértelműen bizonyítani. A pénzek egy sorozatán ugyan történtek mérések, de ezek eredménye csak nagyon áttételesen és igen óvatosan használható az egyes pénzkibocsátók által veretett pénzek nemesfém tartalmának meghatározására.[56] A mérési módszer alapvető hibája abból adódik, hogy az egyes darabok a földben töltött évszázadok alatt erősen korrodálódtak, majd ezt a korróziós réteget a restaurálás során eltávolították, így a pénzek felületén a nemesfém – jelen esetben az ezüst – feldúsult, ez pedig nagymértékben meghamisítja az eredményeket. Ez a jelenség már a korábbi szakirodalomból is ismert. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a minták felületén végzett roncsolásmentes méréseket az a korabeli gyakorlat is jelentősen torzítja, amikor a kivert pénzek felületét vékony ezüstréteggel, ún. hártyával vonták be, amely lekopásáig tetszetős külsőt adott, ezzel is növelve a forgalomba hozott pénz iránti bizalmat.

Pontosabb eredményt csak a pénzek belsejébe behatoló, de így azokat bizonyos mértékig roncsoló eljárással lehetne kapni. Mindezek ellenére a vizuális benyomások és a mérési eredmények alapján a pénzveréshez felhasznált ötvözet ezüsttartalmára, illetve ennek változására áttételesen következtetni lehet.

A lelet keltezése

A lelet összetételének részletes elemzése alapján egyértelműen megállapítható, hogy az 1440–1441-ben forgalomba hozott pénzek – mind az V. László nevében vert denárok, mind I. Ulászló veretei – előfordulnak a leletben, hiányoznak viszont a 1442-es kibocsátású pénzek. Ennek alapján a sárási lelet záródását 1441 végére vagy 1441–1442 fordulójára tehetjük.

A lelet elrejtésének pontos oka sok más pénzlelethez hasonlóan nem ismert, de a Zsigmond halála utáni zavaros politikai viszonyokból fakadó létbizonytalanság bőven szolgáltathatott okot a pénzek elásására. A mindennapi pénzforgalomban használt, mintegy három évet átfogó, alig több mint két aranyforint értékű pénzösszeg egykori tulajdonosa valószínűleg a középkori Sárás falu egyik kevésbé vagyonos lakosa lehetett.[57]

V. Székely György
Kecskeméti Katona József Múzeum

Függelék

A középkori Magyarország területén eddig előkerült 1438 és 1444 között záródó pénzleletek jegyzéke (időrendben)

A) Szada (Pest m.)
Záródási idő: 1438 közepe
Előkerülés körülményei: 1941 márciusában Tóth József szadai lakos saját földjén gödör ásása közben találta, majd beszolgáltatta. A leletet a MNM Éremtárában határozták meg, 8 db-ot megtartottak, a többit visszaadták.
Összetétel: 1 db aranyforint és 81 db denár
Forrás: MNM ÉT It. 38/1941; MNM ÉT ltsz.: 36.1941.1–5.
Leletközlés, irodalom: HUSZÁR 1947–1948, 55; MRT 11. (Pest m.) 2012, 450.

[56] A méréseket Káplánné Juhász Márta (MNB) végezte, önzetlen segítségét ezúton is köszönöm.
[57] A szerző a Kecskeméti Katona József Múzeum főmuzeológusa, az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

B) Esztergom (Komárom-Esztergom m.)
Záródási idő: 1438 vége – 1439 eleje
Előkerülés körülményei: 1893-ban Krausz Jakab, régiségkereskedő egy 181 ezüstpénzből álló leletet mutatott be a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában, amelyet állítólag Esztergomban találtak. A leletet Réthy László határozta meg és készített jegyzéket róla. A múzeum számára a leletből 14 darabot válogatott ki, amelyeket azután beleltároztak az Éremtár gyűjteményébe.
Összetétel: 181 db denár
Forrás: MNM ÉRT. It. 489/1893. (1893. dec. 4.); MNM ÉT ltsz.: 111.1893.1–9.
Leletközlés, irodalom: RÉTHY 1894, 87–88; MRT 5. 229.

C) Morovics/Morović (Szerbia), egykor Marót (Szerémség)
Záródási idő: 1438 vége – 1439 eleje
Előkerülés körülményei: 1889-ben a szerémségi Morovićon került elő egy kb. 700 db pénzérmét tartalmazó lelet, amely szétszóródott. Egy része a zágrábi múzeumba került, egy másik, 181 darabot tartalmazó részt Kőnig Ignác 1891-ben az MNM Éremtárában mutatott be, melyből az Éremtár 31 db-ot megvásárolt.
Összetétel: kb. 700 db ezüstpénz
Forrás: MNM ÉRT It. 18/1891; MNM ÉT ltsz.: 55.1891.
Leletközlés, irodalom: MIRNIK 1981, 586. sz.

D) Temesvár (egykor Temes m.), ma Timişoara (jud. Timis, Románia)
Záródási idő: 1439 (?)
Előkerülés körülményei: 1901-ben a Temes folyó partrendezési munkálatai során a munkások nagyobb pénzleletre bukkantak, amelyből csak egy kisebb mennyiség összetétele ismeretes.
Összetétel: 40 db ezüstpénz
Irodalom: PEUKER 1901, 220.

E) Ismeretlen lelőhelyű (Ollap Izidor-féle lelet)
Záródási idő: 1440 második fele – vége
Előkerülés körülményei: 1917-ben Ollap Izidor ékszerésztől vásárolta az MNM Éremtára.
Összetétel: 12 db denár
Forrás: MNM ÉT ltsz.: 2B.1917.

F) Borsod megye (Tatár Béla-féle lelet)
Záródási idő: 1440 vége
Előkerülés körülményei: A valószínűleg Borsod megyében előkerült pénzeket 1880-ban Tatár Béla ügyvéd ajándékozta az MNM Érem- és Régiségtárának.
Összetétel: 34 db denár
Forrás: MNM ÉRT Ln. 306/1880, 292/1881; MNM ÉT ltsz.: 132.1880. 1–6.

G) Szerencs (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)
Záródási idő: 1440–1441 fordulója, 1441 eleje
Előkerülés körülményei: Az 1889 előtt Szerencs határában talált lelet előbb Máhr Pál miskolci ezüstműveshez, majd Theodor Rohde közvetítésével Belházy Jánoshoz került.
Összetétel: 893 db denár
Leletközlés, irodalom: BELHÁZY 1889; LESZIH1926, 89; POHL 1972, 167.

H) Mojmirovce (okr. Nitra, Szlovákia), egykor Ürmény (Nyitra m.)
Záródási idő: 1441 első fele
Előkerülés körülményei: 1967-ben faültetés közben egy helyi lakos találta az agyagedényben elrejtett pénzeket.
Összetétel: 1550 db apropénz
Forrás: Budaj Marek szíves levélbeni közlése
Leletközlés, irodalom: HLINKA 1976, 199–200; BUDAJ 2017 s. a.

I) Naszály (Komárom m., ma Komárom-Esztergom m.)
Záródási idő: 1441 második fele – vége
Előkerülés körülményei: A bizonytalan körülmények között talált pénzeket a tatai járásbíróság 1926-ban kobozta el Bende Ferenctől és átadta a MNM Éremtárának.
Összetétel: 26 db denár
Forrás: MNM ÉT ltsz.: 26B.1925.1–7.

J) Bajna-Sárás (Komárom-Esztergom m.)
Záródási idő: 1441 vége, 1441–1442 fordulója
Előkerülés körülményei: 1983-ban Bajna határában, a középkori Sárás falu területén, a templomdombtól délre találta egy múzeumbarát.
Összetétel: 374 db denár
Közlése jelen kötetben

K) Veľké Zálužie (okr. Nitra, Szlovákia), egykor Nyitraújlak (Nyitra m.)
Záródási idő: 1441 második fele – vége
Előkerülés körülményei: 1977-ben házépítés során 22 db pénzt találtak, amelyek a nyitrai Régészeti Intézetbe kerültek. A lelőhelyen a későbbi években fémkereső műszerrel folytatott kutatás során újabb pénzeket gyűjtöttek össze.
Összetétel: 276 db
Forrás: Jan Hunka szíves levélbeni közlése
Leletközlés, irodalom: KOLNIKOVÁ 1980, 69; HUNKA 1986, 254–256; HUNKA 1989, 258; HUNKA 1992, 176–177.

L) Čataj (okr. Senec, Szlovákia), egykor Csataj (Pozsony m.)
Záródási idő: 1442 eleje
Előkerülés körülményei: 1930-ban Kőszegi Pál Csataj belterületén fekvő házának kertjében gödörásás során agyagedényben elrejtett pénzleletet talált. A pénzek 2/3-át a múzeum megvásárolta, 1/3-a állami részesedésként került a múzeum birtokába.
Összetétel: 2132 db ezüstpénz
Leletközlés, irodalom: KRASKOVSKÁ 1960, 395; POHL 1972, 167.

M) Nová Dedinka (okr. Senec, Szlovákia), egykor Dunaújfalu (Pozsony m.)
Záródási idő: 1441–1442
Előkerülés körülményei: 1933-ban Jan Csiba sápi lakos mezőgazdasági munkák során pénzeket tartalmazó edényt talált. A lelet a pozsonyi múzeumba került.
Összetétel: 37 db denár
Leletközlés, irodalom: KRASKOVSKÁ 1936, 112.

N) Bajna-Csima (Komárom-Esztergom m.)
Záródási idő: 1442–1443 fordulója
Előkerülés körülményei: 1975-ben a Csimai-dűlőben Kovács József bajnai traktoros szántás közben egy 15. századi talpas poharat fordított ki, amelyben 946 db ezüstpénz volt.
Összetétel: 946 db denár
Közöletlen, feldolgozás alatt

O) Ludányhalászi (Nógrád m.)
Záródási idő: 1442–1443 fordulója
Előkerülés körülményei: Az ismeretlen körülmények között előkerült lelet(töredék) 1968-ban került az MNM Éremtárába, ahol azt később meghatározták és beleltározták.
Összetétel: 12 db denár
Forrás: MNM ÉT It. 8/1968; MNM ÉT ltsz: L5.1981.1–8.
Leletközlés, irodalom: GEDAI 1981–1982, 152.

P) Drahovce (okr. Piešťany, Szlovákia), egykor Vágdebrőd (Nyitra m.)
Záródási idő: 1442–1443 fordulója
Előkerülés körülményei: 2002-ben Kamil Bednár helyi lakos 634 db ezüstpénzt tartalmazó leletet talált, amelyet a pöstyéni Balneológiai Múzeumnak adott át.
Összetétel: 634 db denár
Leletközlés, irodalom: HUNKA–KRUPA–KLČO 2011, 348–370.

Q) Szarvasgede (Nógrád megye)
Záródási idő: 1442 vége – 1443 eleje
Előkerülés körülményei: 1998-ban egy késő középkori településrészlet megelőző feltárásán találták.
Összetétel: 29 db denár
Leletközlés, irodalom: DANYI–PASZTERNÁK 2007, 497–503.

R) Pusztaterem (Szatmár m.), ma Terem (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Záródási idő: 1444
Előkerülés körülményei: 1890-ben Rajzinger József birtokán találták. A birtokos az egész leletet a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.
Összetétel: 56 db denár
Forrás: MNM ÉRT It. 157/1891; MNM ÉT ltsz.: 46.1891.1–20.
Leletközlés, irodalom: r–y 1891, 287.

Irodalom

BELHÁZY 1889 — Belházy, Johann: Ein Fund ungarischer Denare bei Szerencs. *NZ* 21 (1889) 481–488.

DANYI–PASZTERNÁK 2007 — Danyi József – Paszternák István: I. Ulászló-kori éremkincs a Nógrád megyei Szarvasdedén. *Agria* (2007) 497–503.

DRHI — *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301–1457.* Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamenti auxerunt commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Budapest 1976. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.)

GEDAI 1981–1982 — Gedai István: Ludányhalászi. *NK* 80–81 (1981–1982) 152.

GYÖNGYÖSSY 2003 — Gyöngyössy Márton: *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon.* Budapest 2003. (Doktori mestermunkák)

GYÖNGYÖSSY 2016 — Gyöngyössy Márton: Főúri pénzverési jogosultak a 15. századi Magyarországon. *Századok* 150 (2016) 341–368.

HLINKA 1976 — Hlinka, Jozef: Nález mincí v Mojmirovciach, okres Nitra. *Zbornik Slovenského Národného Múzea* 70 (1976) 199–200.

HUNKA 1986 — Hunka, Ján: Ďalšie mince z hromadného nálezu vo Veľkom Záluží, okres Nitra. *SlovNum* 9 (1986) 254–256.

HUNKA 1989 — Hunka, Ján: Nové mince z hromadného nálezu vo Veľkom Záluží, okres Nitra. *SlovNum* 10 (1989) 258.

HUNKA 1992 — Hunka, Ján: Ďalšia časť hromadného nálezu stredovekých mincí z Veľkého Zálužia. *SlovNum* 12 (1992) 176–177.

HUNKA–KRUPA–KLČO 2011 — Hunka, Ján – Krupa, Vladimír – Klčo, Marián: Poklad mincí typu denarius triales z Drahoviec (15. storočie). *Balneologický spravodajca* 2008–2010 [2011] 348–370.

HUSZÁR 1947–1948 — Huszár Lajos: Szada. *NK* 46–47 (1947–1948) 55.

HUSZÁR 1958 — Huszár Lajos: *A budai pénzverés története a középkorban.* Budapest 1958. (Budapest Városörténeti Monográfiái XX.)

HUSZÁR 1961–1962 — Huszár Lajos: CNH . II. 133. *NK* 60–61 (1961–1962) 49–52.

HUSZÁR 1963–1964 — Huszár Lajos: Giskra pénzverése. *NK* 62–63 (1963–1964) 51–58.

HUSZÁR 1964 — Huszár Lajos: Pénzverés Veszprémben a XV. században. *VMMK* 2 (1964) 199–203.

HUSZÁR 1975–1976 — Huszár Lajos: A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai II. *NK* 74–75 (1975–1976) 37–49.

HUSZÁR 1979 — Huszár Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute.* Budapest–München 1979.

KAHLER — Kahler Frigyes: *A pénzhamisítás magyarországi történetéhez 1848-ig. A pénzhamisítással kapcsolatos néhány kérdés.* (Doktori értekezés) H. n. é. n. [Sokszorosított kézirat]

KOLNÍKOVÁ 1980 — Kolníková, Eva: Hromadný nález mincí z Veľkého Zálužia, okres Nitra. *SlovNum* 6 (1980) 269.

KRASKOVSKÁ 1936 — Kraskovská, Ľudmila: Nález v Šápu. *Numismatický časopis československý* 11–12 (1935–1936) 112.

KRASKOVSKÁ 1960 — Kraskovská, Ľudmila: Nález uhorských denárov v Čataji, Slovensko. *Numismatický sborník* 6 (1960) 395.

KRIZSKÓ 1880 Krizskó Pál: *A körmöczi régi kamara és grófjai.* Budapest 1880. (Értekezések a történelmi tudományok köréből VIII. 10.)

KUJOVSKÝ–HUNKA 1990 Kujovský, Rudolf – Hunka, Ján: Hromadný nález mincí z 15. storočia zo Šurian (K problematike quartingov a Redwitzových mincí). *SlovNum* 11 (1990) 159–209.

LENGYEL 2013 Lengyel András: *Aranykönyv 1325–1540. Középkori magyar pénzverés.* Budapest 2013.

LESZIH1926 Leszih Andor: Albert király ismeretlen denárai. *NK* 25 (1926) 89.

MIRNIK 1981 Mirnik, Ivan: *Coin Hoards in Yugoslavia.* BAR International Series 95. Oxford 1981.

MRT 5 Horváth István – H. Kelemen Márta – Torma István: *Komárom megye régészeti topográfiája. Az esztergomi és a dorogi járás.* Budapest 1979. (Magyarország régészeti topográfiája 5.)

MRT 11 Dinnyés István et al.: *Pest megye régészeti topográfiája. Az aszódi és a gödöllői járás.* (MRT XIII/3.) Budapest 2012. (Magyarország régészeti topográfiája 11.)

PEUKER 1901 Peuker, Ferdinand: Temesvar. *MonatsblattNumGesWien* 5 (1901) 220.

POHL 1965–1966 Pohl Artúr: Erzsébet királyné L-betűs verdejegyű pénzei. *NK* 64–65 (1965–1966) 49–53.

POHL 1969 Pohl Artúr: Rendi pénzverés a XV. században. *Az Érem* 25 (1969):49–50, 8–9.

POHL 1971–1972 Pohl Artúr: Az alsólendvai Bánfi-család pénzverése. *NK* 70–71 (1971–1972) 71–73.

POHL 1972 Pohl Artúr: *Die Grenzlandprägung. Münzprägung in Österreich und Ungarn im fünfzehnten Jahrhundert.* Graz 1972.

POHL 1973–1974 Pohl Artúr: I. Ulászló király pénzverése. *NK* 72–73 (1973–1974) 49–60.

POHL 1974 Pohl Artúr: *Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325–1540).* Graz 1974.

POHL 1982 Pohl Artúr: *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540.* Budapest–Graz 1982.

r–y 1891 [Réthy László]: Puszta-teremi éremlelet. *ArchÉrt* 11 (1891) 287.

RÉTHY 1894 Réthy László: A M. Nemzeti Múzeum Éremtárának gyarapodása az 1893. évben. *ArchÉrt* 14 (1894) 87–90.

SCHULEK 1941 Schulek Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. III. Albert és Erzsébet. *NK* 40 (1941) 34–48.

TELEKI 1853 Teleki József: *A Hunyadiak kora Magyarországon.* X. kötet. Pest 1853.

UJSZÁSZI 2007a Ujszászi Róbert: Egy elfeledett verdejegyű Albert denár. Felvetések a 15. századi pozsonyi pénzverés kérdéséhez. *Az Érem* 63 (2007): 2, 3–10.

UJSZÁSZI 2007b Ujszászi Róbert: Pénzverési problémák I. Ulászló korából (Néhány ismeretlen verdejegyű denár). *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 125 (2007) 69–78.

UJSZÁSZI 2009 Ujszászi Róbert: I. Ulászló ismeretlen verdejegyű denára. Adalékok a CNH 147-es típusú denár megítéléséhez. *Studia Historica 12. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Történeti Tanulmányok.* Szeged 2009, 469–474.

UJSZÁSZI 2009–2010 Ujszászi Róbert: Adalékok a kevei pénzverés kérdésköréhez. *NK* 108–109 (2009–2010) 103–112.

UJSZÁSZI 2011 Ujszászi Róbert: I. Ulászló király ismeretlen verdejegyű kolozsvári denárja. *Az Érem* 67 (2011):1, 1–3.

KATALÓGUS[58]

Magyarország
Albert (1437–1439)

1. Denár: CNH 135B, H592, P 127.

Verdehely: Buda / Verdejegy: B - m+ (felette kereszt) (= P 127-1) / 1439

1. 1.1/a E: Gyöngykörben kettős kereszt, ágai közt verdejegyekkel. Körirat: m•ALBЄRTI• - •R•VnGARIЄ•
H: Hármas ívelt keretben négy címerpajzs, középen a magyar, körülötte a cseh, osztrák és morva címer.
24 db
Max./min./átl. súly: 0,64/0,37/0,505 g
1.1/a-1: 0,64 g, 8 h; 1.1/a-2: 0,60 g, 4 h; 1.1/a-3: 0,60 g, 10 h; 1.1/a-4: 0,59 g, 5 h; 1.1/a-5: 0,58 g, 8 h; 1.1/a-6: 0,55 g, 2 h; 1.1/a-7: 0,54 g, 3 h; 1.1/a-8: 0,54 g, 9 h; 1.1/a-9: 0,53 g, 8 h; 1.1/a-10: 0,53 g, 9 h; 1.1/a-11: 0,52 g, 11 h; 1.1/a-12: 0,51 g, 4 h; 1.1/a-13: 0,51 g, 11 h; 1.1/a-14: 0,50 g, 7 h; 1.1/a-15: 0,49 g, 1 h; 1.1/a-16: 0,49 g, 4 h; 1.1/a-17: 0,49 g, 6 h; 1.1/a-18: 0,48 g, 7 h; 1.1/a-19: 0,45 g, 10 h; 1.1/a-20: 0,44 g, 5 h; 1.1/a-21: 0,43 g, 11 h; 1.1/a-22: 0,39 g, 4 h; 1.1/a-23: 0,37 g, 7 h; 1.1/a-24: 0,37 g, 7 h

2. 1.1/b. E: mint 1.1/a, de körirat: m•ALBЄRTI - R•VnGARIЄ•
H: mint 1.1/a
6 db
Max/min/átl. súly: 0,66/0,44/0,55 g
1.1/b-1: 0,66 g, 1 h; 1.1/b-2: 0,58 g, 10 h; 1.1/b-3: 0,57 g, 4 h; 1.1/b-4: 0,53 g, 8 h; 1.1/b-5: 0,52 g, 1 h; 1.1/b-6: 0,44 g, 1 h

3. 1.1/c E: m•ALBЄRTI - R•VnGARIЄ
H: mint 1.1/a
2 db
Max/min/átl. súly: 0,55/0,53/0,54 g
1.1/c-1: 0,55 g, 4 h; 1.1/c-2: 0,53 g, 3 h

4. 1.1/d E: m•ALBЄRTI• – R VnGARIЄ
H: mint 1.1/a
2 db
Max/min/átl. súly: 0,55/0,45/0,50 g
1.1/d-1: 0,55 g, 9 h; 1.1/d-2: 0,45 g, 2 h

5. 1.1/e E: m•ALBЄRTI• - R•VnGARIЄ
H: mint 1.1/a
2 db
Max/min/átl. súly: 0,63/0,42/0,525 g
1.1/e-1: 0,63 g, 5 h; 1.1/e-2: 0,42 g, 2 h

6. 1.1/f E: kopott, hiányos körirat
H: mint 1.1/a
3 db
Max/min/átl. súly: 0,57/0,47/0,52 g
1.1/f-: 0,57 g, 7 h; 1.1/f-2: 0,54 g, 5 h; 1.1/f-3: 0,47 g, 9 h

7. 1.1/g E: mint 1., de E-i körirat: m ALBЄR . . - R VnGARЄ
H: mint 1.1/a
1 db
Megj.: ezüstözött rézhamisítvány
1.1/g-1: 0,51 g, 4 h

Verdehely: Kassa / Verdejegy: C – D (Cassovia – Civitas) (= P 127-2) / 1439

8. 1.2. E: körirat mint 1/a
H: mint 1.1/a
3 db
Max/min/átl. súly: 0,58/0,47/0,51 g
1.2-1: 0,58 g, 7 h; 1.2-2: 0,49 g, 10 h; 1.2-3: 0,47 g, 6 h

Verdejegy: C – K (= P 127-3) / 1439

9. 1.3/a E: körirat mint 1.1/a
H: mint 1.1/a
7 db
Max/min/átl. súly: 0,70/0,33/0,50 g
1.3/a-1: 0,70 g, 6 h; 1.3/a-2: 0,56 g, 2 h; 1.3/a-3: 0,54 g, 3 h; 1.3/a-4: 0,53 g, 2 h; 1.3/a-5: 0,43 g, 8 h; 1.3/a-6: 0,42 g, 8 h; 1.3/a-7: 0,33 g, 11 h

10. 1.3/b E: körirat mint 1.1/b

[58] A Katalógusban használt rövidítések feloldása: CNH = RÉTHY 1907; H= HUSZÁR 1979; P = POHL 1982

H: mint 1.1/a
1 db
1.3/b-1: 0,44 g1 h

11. 1.3/c E: körirat mint 1.1/d
H: mint 1.1/a
1 db
1.3/c-1: 0,48 g, 9 h

Verdehely: Nagyszeben / Verdejegy: h – PFR• (monogram) (Hermannstadt – Nikolaus Pfeffersack) (= P 127-4) / 1439

12. 1.4. E: m•ALBЄRTI• - R•VnGARIЄ. A kereszt alsó vízszintes szára alatt 1-1 pont
H: mint 1.1/a
1 db
1.4-1: 0,15 g (csonka), 1 h

Verdehely: Körmöcbánya / Verdejegy: K – R (felette kereszt) (= P 127-7) / 1439

13. 1.5/a E: körirat mint 1.1/a
H: mint 1.1/a
1 db
1.5/a-1: 0,52 g, 12 h

14. 1.5/b E: m•m•SЄRTI• - •R•VnGARIЄ
H: mint 1.1/a
1 db
Megj.: ezüstözött rézhamisítvány
1.5/b-1: 0,49 g, 2 h

Verdehely: Nagybánya / Verdejegy: n – S (= P 127-8) / 1439

15. 1.6/a E: körirat mint 1.1/a
H: mint 1.1/a
5 db
Max/min/átl. súly: 0,54/0,43/0,49 g
1.6/a-1: 0,54 g, 2 h; 1.6/a-2: 0,53 g, 3 h; 1.6/a-3: 0,49 g, 2 h; 1.6/a-4: 0,46 g, 10 h; 1.6/a-5: 0,43 g, 2 h

16. 1.6/b E: körirat ua. mint 1.1/b
H: mint 1.1/a
1 db
1.6/b-1: 0,42 g, 6 h

Verdehely: Segesvár / Verdejegy: S - h (= P 127) / 1439

17. 1.7. E: körirat ua. mint 1.1/a.
H: mint 1.1/a
2 db
Max/min/átl. súly: 0,66/0,46/0,56 g
1.7-1: 0,66 g, 2 h; 1.7-2: 0,46 g, 10 h

Erzsébet királyné posztumusz veretei Albert nevére

Verdehely: Körmöcbánya / Verdejegy: K – P (= P 127-10) / 1440

18. 1.8/a E: körirat ua. mint 1.1/a
H: mint 1.1/a
17 db
Max/min/átl. súly: 0,56/0,36/0,47 g
1.8/a-1: 0,56 g, 1 h; 1.8/a-2: 0,56 g, 12 h; 1.8/a-3: 0,55 g, 10 h; 1.8/a-4: 0,54 g, 12 h; 1.8/a-5: 0,52 g, 8 h; 1.8/a-6: 0,51 g, 4 h; 1.8/a-7: 0,50 g, 4 h; 1.8/a-8: 0,50 g, 7 h; 1.8/a-9: 0,47 g, 10 h; 1.8/a-10: 0,44 g, 5 h; 1.8/a-11: 0,44 g, 7 h; 1.8/a-12: 0,43 g, 7 h; 1.8/a-13: 0,43 g, 10 h; 1.8/a-14: 0,42 g, 5 h; 1.8/a-15: 0,40 g, 4 h; 1.8/a-16: 0,39 g, 7 h; 1.8/a-17: 0,36 g, 6 h

19. 1.8/b E: körirat, mint 1.1/b
H: mint 1.1/a
2 db
Max/min/átl. súly: 0,59/0,37/0,48 g
1.8/b-1: 0,59 g, 9 h; 1.8/b-2: 0,37 g, 4 h

20. 1.8/c E: körirat, mint 1.1/c
H: mint 1.1/a
1 db
1.8/c-1: 0,50 g, 11 h

21. 1.8/d E: Kopott, hiányos körirat
H: mint 1.1/a

2 db
Max/min/átl. súly: 0,52/0,50/0,51 g
1.8/d-1: 0,52 g, 9 h; 1.8/d-2: 0,50 g, 1 h

22. 1.8/c E: körirat, mint 1.1/a
H: mint 1.1/a
2 db
Megj.: Az eredeti verőtővel (1.8/a) készült ezüstözött rézhamisítványok
Max/min/átl. súly: 0,57/0,42/0,495 g
1.8/c-1: 0,57 g, 7 h; 1.8/c-2: 0,42 g, 11 h

Verdehely: bizonytalan (Brassó ?) / Verdejegy: D - D / 1439

23. 1.9. E: m•ALBЄRT - R•VnGARIЄ, a körirat balra lent kezdődik
H: mint 1.1/a
1 db
Megj.: kissé gyengébb ezüstötvözetből készült.
1.9-1: 0,37 g, 8 h

Verdejegy: D - n (= P.127) / 1440

24. 1.10/a E: m· ALBЄRT - R· VnGARIЄ, kívül csak gyöngykör, a körirat balra lent kezdődik
H: csak egyvonalas karéjos keret
1 db
1.10/a-1: 0,64 g, 4 h

25. 1.10/b E: m•AЄRRI - R•VnGAЄ, gyöngykörben kettőskereszt, szárai közt kétoldalt verdejegy
H: mint 1.1/a
5 db
Megj.: gyengébb ezüstötvözetből készült, a H593. denár stílusával rokon, durva vésetű veretek
Max/min/átl. súly: 0,49/0,33/0,38 g
1.10/b-1: 0,49 g, 9 h; 1.10/b-2: 0,40 g, 1 h; 1.10/b-3: 0,35 g, 11 h; 1.10/b-4: 0,33 g, 5 h; 1.10/b-5: 0,33 g, 12 h

Interregnum (1439–1440)

2. Denár: CNH 137; H595; P 133.

Verdehely: Körmöcbánya / Verdejegy: K - R (felette kereszt) (= P 133-1) / 1439

26. 2. E: Nagyméretű verdejegy
H: címerek, mint 1.1/a
1 db
2.1: 0,49 g, 2 h

V. László nevében Erzsébet (1440–1442)

3. Denár: CNH 201A; H643; P 150.

Verdehely: Körmöcbánya / Verdejegy: K - R (= P 150-5) / 1440. 2. félév

27. 3.1/a. E: m•LADISLAI• - R•VnGARIЄ•
H: mint 1.1/a
5 db
Max/min/átl. súly: 0,62/0,38/0,47 g
3.1/a-1: 0,62 g, 2 h; 3.1/a-2: 0,49 g, 3 h; 3.1/a-3: 0,45 g, 1 h; 3.1/a-4: 0,40 g, 11 h; 3.1/a-5: 0,38 g, 4 h

28. 3.1/b E: m•LADISLAI - R•VnGARIЄ•
H: mint 3.1/a
9 db
Max/min/átl. súly: 0,58/0,41/0,49 g
3.1/b-1: 0,58 g, 9 h; 3.1/b-2: 0,56 g, 4 h; 3.1/b-3: 0,49 g, 6 h; 3.1/b-4: 0,49 g, 10 h; 3.1/b-5: 0,48 g, 5 h; 3.1/b-6: 0,47 g, 2 h; 3.1/b-7: 0,47 g, 5 h; 3.1/b-8: 0,43 g, 1 h; 3.1/b-9: 0,41 g, 12 h

29. 3.1/c E: kopott, hiányos körirat
H: mint 3.1/a
3 db
Max/min/átl. súly: 0,57/0,38/0,47 g
3.1/c-1: 0,57 g, 1 h; 3.1/c-2: 0,45 g, 10 h; 3.1/c-3: 0,38 g, 8 h

30. 3.1/d E: körirat, mint 3.1/b., a kereszt bal felső és jobb alsó sarkában 1-1 pont
H: mint 3.1/a., de a középső (magyar) címer körül átlósan 3 pont
3 db
Max/min/átl. súly: 0,48/0,31/0,42 g
3.1/d-1: 0,48 g, 1 h; 3.1/d-2: 0,47 g, 5 h; 3.1/d-3: 0,31 g, 10 h

31. 3.1/c E: ua. mint 3.1/d
H: mint 3.1/a
1 db
3.1/c-1: 0,44 g, 7 h

32. 3.1/f E: körirat, mint 3.1/b., de pont csak a kereszt jobb alsó sarkában
H: mint 3.1/a
1 db
3.1/f-1: 0,43 g, 12 h

33. 3.1/g E: körirat, mint 3.1/a
H: mint 3.1/a
1 db
Megj.: ezüstözött rézhamisítvány
3.1/g-1: 0,40 g, 10 h

34. 3.1/h E: m•LADISLI• - R•VnGARIЄ
H: mint 3.1/a
1 db
Megj.: ezüstözött rézhamisítvány
3.1/h-1: 0,28 g, 4 h

35. 3.1/i E: m•LADIS . . . - R•VnGARIЄ
H: mint 3.1/a
1 db
Megj.: ezüstözött rézhamisítvány
3.1/i-1: 0,33 g, 10 h

Verdehely: Pozsony / Verdejegy: L – P (= P 150-10) / 1441

36. 3.2/a E: m•LADISLAI - R•VnGARIЄ
H: mint 3.1/a
6 db
Max/min/átl. súly: 0,51/0,41/0,45 g
3.2./a-1: 0,51 g, 8 h; 3.2./a-2: 0,48 g, 3 h; 3.2./a-3: 0,45 g, 5 h; 3.2./a-4: 0,43 g, 2 h; 3.2./a-5: 0,42 g, 8 h; 3.2./a-6: 0,41 g, 8 h

Verdejegy: L – P. / 1441

37. 3.2/b E: m•LADISLAI - R VnGARIЄ, a verdejegy P betűje alatt egy pont
H: mint 3.1/a, de a középső címer körül a három címer között átlósan 3 pont
5 db
Max/min/átl. súly: 0,56/0,39/0,50 g
3.2/b-1: 0,56 g, 1 h; 3.2/b-2: 0,54 g, 7 h; 3.2/b-3: 0,52 g, 9 h; 3.2/b-4: 0,39 g, 4 h; 3.2/b-5: 0,22 g, 10 h, sérült

Verdehely: Szomolnok (?), Selmec (?) / Verdejegy: S - D (= P 150-6) / 1440. 2. félév

38. 3.3/a E: körirat, mint 3.1/b
H: mint 3.1/a
2 db
Max/min/átl. súly: 0,46/0,35/0,405 g
3.3/a-1: 0,46 g, 12 h; 3.3/a-2: 0,35 g, 4 h

39. 3.3/b E: m•LADIS . . . - . VnGARIЄ
H: mint 3.1/a
1 db
3.3/b-1: 0,44 g, 12 h

40. 3.3/c E: körirat, mint 3.1/a
H: mint 3.1/a
2 db
Max/min/átl. súly: 0,53/0,42/0,475 g
3.3/c-1: 0,53 g, 3 h; 3.3/c-2: 0,42 g, 11 h

41. 3.3/d E: körirat, mint 3.1/b
H: mint 3.1/a
4 db
Max/min/átl. súly: 0,56/0,42/0,49 g
3.3/d-1: 0,56 g, 10 h; 3.3/d-2: 0,52 g, 10 h; 3.3/d-3: 0,47 g, 4 h; 3.3/d-4: 0,42 g, 3 h

42. 3.3/e E: kopott, hiányos körirat
H: mint 3.1/a
3 db
Max/min/átl. súly: 0,54/0,40/0,45 g
3.3/e-1: 0,54 g, 2 h; 3.3/e-2: 0,41 g, 9 h; 3.3/e-3: 0,40 g, 4 h

4. Denár: CNH II. 201B; H643a

Verdehely: bizonytalan / Verdejegy: ? – L / 1440–1441

43. 4.1. E: ....DISLAIR - VnG□... , szabálytalan és fordított betűkből álló körirat
H: A csch és az osztrák címer felcserélve
1 db
Megj.: Anyaga viszonylag jó ezüstötvözet.

4.1-1: 0,40 g, 2 h

Verdejegy: ? – ? / 1440–1441

44. 4.2. E: Egyoldalú, csak a hátlap nyomata látszik
H: A csch és az osztrák címer felcserélve
1 db

4.2-1: 0,68 g

I. Ulászló (1440–1444)

5. Denár: CNH 149A; H598; P 135.

Verdehely: Buda / Verdejegy: B – n (felette csillag) (= P 135-2) / 1440

45. 5.1/a E: Gyöngykörben kettős kereszt, ágai közt a pénzverő jegyekkel, körirata: m•WLADIS - LAI•RЄGIS•
H: Hármas ívben kis kereszt körül átlósan elhelyezett három pajzsban a magyar pólyás, a lengyel sasos és a litván lovasos címer
66 db
Max/min/átl. súly: 0,75/0,32/0,50 g

5.1/a-1: 0,75 g, 2 h; 5.1/a-2: 0,72 g, 4 h; 5.1/a-3: 0,67 g, 7 h; 5.1/a-4: 0,65 g, 4 h; 5.1/a-5: 0,65 g, 9 h; 5.1/a-6: 0,65 g, 11 h; 5.1/a-7: 0,62 g, 4 h; 5.1/a-8: 0,62 g, 4 h; 5.1/a-9: 0,62 g, 12 h; 5.1/a-10: 0,60 g, 5 h; 5.1/a-11: 0,59 g, 2 h; 5.1/a-12: 0,59 g, 12 h; 5.1/a-13: 0,58 g, 2 h; 5.1/a-14: 0,58 g, 2 h; 5.1/a-15: 0,58 g, 7 h; 5.1/a-16: 0,57 g, 10 h; 5.1/a-17: 0,56 g, 4 h; 5.1/a-18: 0,56 g, 11 h; 5.1/a-19: 0,55 g, 2 h; 5.1/a-20: 0,55 g, 5 h; 5.1/a-21: 0,54 g, 3 h; 5.1/a-22: 0,54 g, 5 h; 5.1/a-23: 0,53 g, 2 h; 5.1/a-24: 0,53 g, 2 h; 5.1/a-25: 0,53 g, 3 h; 5.1/a-26: 0,53 g, 5 h; 5.1/a-27: 0,53 g, 11 h; 5.1/a-28: 0,53 g, 12 h; 5.1/a-29: 0,51 g, 1 h; 5.1/a-30: 0,51 g, 3 h; 5.1/a-31: 0,51 g, 5 h; 5.1/a-32: 0,51 g, 9 h; 5.1/a-33: 0,50 g, 2 h; 5.1/a-34: 0,50 g, 12 h; 5.1/a-35: 0,49 g, 1 h; 5.1/a-36: 0,49 g, 1 h; 5.1/a-37: 0,49 g, 7 h; 5.1/a-38: 0,49 g, 10 h; 5.1/a-39: 0,48 g, 2 h; 5.1/a-40: 0,48 g, 5 h; 5.1/a-41: 0,48 g, 9 h; 5.1/a-42: 0,47 g, 2 h; 5.1/a-43: 0,47 g, 6 h; 5.1/a-44: 0,46 g, 7 h; 5.1/a-45: 0,46 g, 9; 5.1/a-46: 0,45 g, 2 h; 5.1/a-47: 0,45 g, 2 h; 5.1/a-48: 0,45 g, 8 h; 5.1/a-49: 0,45 g, 9 h; 5.1/a-50: 0,45 g, 12 h; 5.1/a-51: 0,43 g, 7 h; 5.1/a-52: 0,42 g, 7 h; 5.1/a-53: 0,41 g, 10 h; 5.1/a-54: 0,40 g, 1 h; 5.1/a-55: 0,40 g, 2 h; 5.1/a-56: 0,40 g, 4 h; 5.1/a-57: 0,39 g, 7 h; 5.1/a-58: 0,39 g, 11 h; 5.1/a-59: 0,38 g, 1 h; 5.1/a-60: 0,37 g, 8 h; 5.1/a-61: 0,37 g, 9 h; 5.1/a-62: 0,37 g, 10 h; 5.1/a-63: 0,36 g, 11 h; 5.1/a-64: 0,35 g, 1 h; 5.1/a-65: 0,34 g, 11 h; 5.1/a-66: 0,32 g, 2 h

46. 5.1/b E: m· WLADIS - LAI•RЄGIS
H: mint 5.1/a
17 db
Max/min/átl. súly: 0,71/0,37/0,52 g

5.1/b-1: 0,71 g, 10 h; 5.1/b-2: 0,60 g, 9 h; 5.1/b-3: 0,58 g, 2 h; 5.1/b-4: 0,53 g, 7 h; 5.1/b-5: 0,51 g, 8 h; 5.1/b-6: 0,51 g, 9 h; 5.1/b-7: 0,49 g, 7 h; 5.1/b-8: 0,47 g, 3 h; 5.1/b-9: 0,47 g, 4 h; 5.1/b-10: 0,46 g, 2 h; 5.1/b-11: 0,46 g, 8 h; 5.1/b-12: 0,45 g, 10 h; 5.1/b-13: 0,42 g, 2 h; 5.1/b-14: 0,41 g, 1 h; 5.1/b-15: 0,40 g, 1 h; 5.1/b-16: 0,39 g, 8 h; 5.1/b-17: 0,37 g, 11 h

47. 5.1/c E: m•WLADIS - LAI•RЄGIS(?)
H: mint 5.1/a
31 db
Max/min/átl. súly: 0,72/0,29 /0,49 g

5.1/c-1: 0,72 g, 4 h; 5.1/c-2: 0,71 g, 2 h; 5.1/c-3: 0,65 g, 8 h; 5.1/c-4: 0,63 g, 3 h; 5.1/c-5: 0,62 g, 4 h; 5.1/c-6: 0,57 g, 2 h; 5.1/c-7: 0,57 g, 3 h; 5.1/c-8: 0,56 g, 1 h; 5.1/c-9: 0,56 g, 2 h; 5.1/c-10: 0,55 g, 3 h; 5.1/c-11: 0,55 g, 5 h; 5.1/c-12: 0,55 g, 5 h; 5.1/c-13: 0,54 g, 2 h; 5.1/c-14: 0,52 g, 5 h; 5.1/c-15: 0,51 g, 3 h; 5.1/c-16: 0,50 g, 7 h; 5.1/c-17: 0,50 g, 10 h; 5.1/c-18: 0,49 g, 5 h; 5.1/c-19: 0,48 g, 2 h; 5.1/c-20: 0,47 g, 3 h; 5.1/c-21: 0,47 g, 9 h; 5.1/c-22: 0,44 g, 4 h; 5.1/c-23: 0,44 g, 8 h; 5.1/c-24: 0,43 g, 5 h; 5.1/c-25: 0,41 g, 1 h; 5.1/c-26: 0,41 g, 12 h; 5.1/c-27: 0,39 g, 2 h; 5.1/c-28: 0,38 g, 4 h, rosszabb anyagú; 5.1/c-29: 0,29 g, 4 h; 5.1/c-30: 0,28 g, 9 h, peremhibás; 5.1/c-31: 0,27 g, 9 h, peremhibás

48. 5.1/d E: körirat, mint 5.1/a
H: mint 5.1/a, de a magyar és a litván címerpajzs között egy pont
5 db
Max/min/átl. súly: 0,66/0,34/0,44 g

5.1/d-1: 0,66 g, 10 h; 5.1/d-2: 0,43 g, 5 h; 5.1/d-3: 0,40 g, 2 h; 5.1/d-4: 0,37 g, 9 h; 5.1/d-5: 0,34 g, 4 h

49. 5.1/e E: körirat, mint 5.1/a
H: mint 5.1/a, de a lengyel és a litván címerpajzs között egy pont
4 db
Max/min/átl. súly: 0,60/0,45/0,535 g

5.1/e-1: 0,60 g, 4 h; 5.1/e-2: 0,58 g, 7 h; 5.1/e-3: 0,51 g, 8 h; 5.1/e-4: 0,45 g, 2 h

50. 5.1/f E: körirat, mint 5.1/a, de a jobboldali verdejegy mellett egy pont

H: mint 5.1/d
1 db
5.1/f-1: 0,54 g, 3 h

51. 5.1/g E: mint 5.1/f
H: mint 5.1/e
1 db
5.1/g-1, 0,43 g, 3 h

52. 5.1/h E: körirat, mint 5.1/b
H: mint 5.1/d
1 db
5.1/h-1: 0,46 g, 7 h

53. 5.1/i E: mint 5.1/b
H: mint 5.1/e
1 db
5.1/i-1: 0,56 g, 9 h

54. 5.1/j E: mint 5.1/c
H: mint 5.1/d
1 db
5.1/j-1: 0,53 g, 10 h

55. 5.1/k E: m•WLADI•S - LAI•RЄGIS•
H: mint 5.1/e
1 db
5.1/k-1, 0,44 g, 7 h

56. 5.1/l. E. m•WLADI•S - LAI•RЄGIS
H: mint 5.1/a
1 db
5.1/l-1: 0,61 g, 3 h

57. 5.1/m E: m•WLADIS - LAh RЄGIS•
H: mint 5.1/d
1 db
5.1/m-1: 0,51 g, 11 h

58. 5.1/n E: mint 5.1/b
H. üres, az E. lenyomata látszik
1 db
Egyoldalú veret
5.1/n-1: 0,27 g

Verdehely: Brassó / Verdejegy: D – n (= P 135-5) / 1440

59. 5.2/a E: m WLADIS - LAI RЄGIS
H: mint 5.1/a
21 db
Max/min/átl. súly: 0,83/0,29/0,48 g
5.2/a-1: 0,83 g, 8 h; 5.2/a-2: 0,70 g, 3 h; 5.2/a-3: 0,67 g, 8 h; 5.2/a-4: 0,67 g, 8 h; 5.2/a-5: 0,62 g, 1 h; 5.2/a-6: 0,62 g, 2 h; 5.2/a-7: 0,62 g, 6 h; 5.2/a-8: 0,59 g, 11 h; 5.2/a-9: 0,57 g, 7 h; 5.2/a-10: 0,57 g, 10 h; 5.2/a-11: 0,48 g, 3 h; 5.2/a-12: 0,48 g, 6 h; 5.2/a-13: 0,46 g, 9 h; 5.2/a-14: 0,42 g, 6 h; 5.2/a-15: 0,40 g, 7 h; 5.2/a-16: 0,37 g, 1 h; 5.2/a-17: 0,37 g, 3 h; 5.2/a-18: 0,35 g, 11 h; 5.2/a-19: 0,33 g, 6 h; 5.2/a-20: 0,32 g, 5 h; 5.2/a-21: 0,29 g, 4 h

60. 5.2/b E: mint 5.2/a
H: mint 5.1/a
13 db
Megj.: anyaga gyengébb ezüstötvözet
1441 (?)
Max/min/átl. súly: 0,63/0,31/0,46 g
5.2/b-1: 0,63 g, 5 h; 5.2/b-2: 0,60 g, 3 h; 5.2/b-3: 0,58 g, 4 h; 5.2/b-4: 0,58 g, 11 h; 5.2/b-5: 0,51 g, 3 h; 5.2/b-6: 0,50 g, 4 h; 5.2/b-7: 0,50 g, 6 h; 5.2/b-8: 0,42 g, 6 h, peremhibás; 5.2/b-9: 0,37 g, 12 h; 5.2/b-10: 0,35 g, 6 h; 5.2/b-11: 0,35 g, 7 h; 5.2/b-12: 0,33 g, 8 h; 5.2/b-13: 0,31 g, 5 h

61. 5.2/c E: m•WLADIS - LAI•RЄGIS•
H: mint 5.1/a
2 db
Max/min/átl. súly: 0,80/0,35/0,575 g
5.2/c-1: 0,80 g, 5 h; 5.2/c-2: 0,35 g, 4 h

62. 5.2/d E: m•WLADIS - LAI•RЄGI•S
H: mint 5.1/a
2 db

Max/min/átl. súly: 0,60/0,26/0,43 g
5.2/d-1: 0,60 g, 12 h; 5.2/d-2: 0,26 g, 11 h, peremhibás

63. 5.2/e E: mint 5.1/c
H: mint 5.1/a
3 db
Max/min/átl. súly: 0,63/0,41/0,55 g
5.2/e-1: 0,63 g, 2 h; 5.2/e-2: 0,61 g, 3 h; 5.2/e-3: 0,41 g, 7 h

64. 5.2/f E: m•WLADIS - LAI(?)RЄGI•S
H: mint 5.1/a
1 db
5.2/f-1: 0,50 g, 10 h

65. 5.2/g E: m(?)WLADIS - LAI•RЄGIS(?)
H: mint 5.1/a
2 db
Max/min/átl. súly: 0,55/0,51/0,53 g
5.2/g-1: 0,55 g, 5 h; 5.2/g-2: 0,51 g, 4 h

66. 5.2/h E: m· WLAD . . - . . . . . .
H: mint 5.1/a
1 db
5.2/h-1: 0,35 g, 2 h

67. 5.2/i E: mint 5.2/c
H: mint 5.1/a
1 db
Megj.: rézhamisítvány
5.2/i-1: 0,18 g, 10 h

Verdehely: Keve (?) / Verdejegy: G - B (= P 135-6) / 1441

68. 5.3. E: mint 5.1/a
H: mint 5.1/a
5 db
Max/min/átl. súly: 0,56/0,43/0,495 g
5.3-1: 0,56 g, 12 h; 5.3-2: 0,55 g, 7 h; 5.3-3: 0,48 g, 2 h; 5.3-4: 0,45 g, 4 h; 5.3-5: 0,43 g, 1 h

Verdehely: Nagyszeben (?) / Verdejegy: I – h (Iacobus – Hermannstadt) (= P 135-10) / 1441

69. 5.4. E: mint 5.1/a
H: mint 5.1/a
4 db
Max/min/átl. súly: 0,43/0,35/0,39 g
5.4-1: 0,43 g, 10 h; 5.4-2: 0,40 g, 3 h; 5.4-3: 0,39 g, 1 h; 5.4-4: 0,35 g, 9 h

Verdehely: Segesvár / Verdejegy: S – L (Segesvár – Stephan Luesch) (= P 135-22) / 1440

70. 5.5/a E: mint 5.1/a
H: mint 5.1/a
1 db
5.5/a-1: 0,39 g, 11 h

71. 5.5/b E: mint 5.1/b
H: mint 5.1/a
1 db
5.5/b-1: 0,33 g, 6 h

Verdehely: Veszprém / Verdejegy: W – D (Veszprém – Civitas) (= P 135-23) / 1440

72. 5.6. E: mint 5.1/a
H: mint 5.1/a
1 db
5.6-1: 0,30 g, 3 h

Verdejegy: W -X (két keresztbetett buzogány?) (= P 135-24) / 1440(–1441?)

73. 5.7/a E: mint 5.1/a
H: mint 5.1/a
1440
2 db
Max/min/átl. súly: 0,70/0,35/0,525 g
5.7/a-1: 0,70 g, 4 h; 5.7/a-2: 0,35 g, 2 h

74. 5.7/b E: mint 5.1/a
H: mint 5.1/a
1441 (?)
1 db
Megj.: anyaga gyengébb czüstötvözet
5.7/b-1: 0,45 g, 12 h

75. 5.7/c E: mint 5.1/b
H: mint 5.1/a
1440
5 db
Max/min/átl. súly: 0,60/0,39/0,45 g
5.7/c-1: 0,60 g, 11 h; 5.7/c-2: 0,43 g, 4 h; 5.7/c-3: 0,43 g, 8 h; 5.7/c-4: 0,41 g, 9 h; 5.7/c-5: 0,39 g, 10 h, peremhibás

76. 5.7/d E: mint 5.1/b
H: mint 5.1/a
1441 (?)
1 db
Megj.: anyaga gyengébb czüstötvözet
5.7/d-1: 0,42 g, 12 h

77. 5.7/e E: mint 5.1/c
H: mint 5.1/a
1440
1 db
5.7/e-1: 0,40 g, 6 h

Verdehely: bizonytalan / Verdejegy: bizonytalan / 1440–1441

78. 5.8/a E: mint 5.1/b
H: mint 5.1/a
1 db
5.8/a-1: 0,55 g, 12 h

79. 5.8/b E: üres, csak a hátlap negatív lenyomata látszik
H: mint 5.1/a
1 db
Megj.: egyoldalú veret.
5.8/b-1: 0,54 g

6. Denár: CNH 149B; H599; P 136.

Verdehely: Kolozsvár / Verdejegy: K – m / 1440

80. 6. E: mint 5.1/b
H: mint 5.1/a, de a címerpajzsok között egy m betű
1 db
6-1: 0,46 g, 2 h

7. Denár: CNH 149C; H598var; P 137.

Verdehely:Brassó / Verdejegy: D – n (= P 137-2) / 1440

81. 7.1/a E: mint 5.2/d
H: mint 5.1/a, de a lengyel és litván címerpajzs felcserélt helyzetben
3 db
Max/min/átl. súly: 0,54/0,35/0,43 g
7.1/a-1: 0,54 g, 9 h; 7.1/a-2: 0,40 g, 2 h; 7.1/a-3: 0,35 g, 4 h

82. 7.1/b E: m•WLADIS - LAI•RЄGI(?)S
H: mint 7.1/a
1 db
7.1/b-1: 0,43 g, 2 h

83. 7.1/c E: mint 5.2/f
H: mint 7.1/a
2 db
Max/min/átl. súly: 0,66/0,50/0,58 g
7.1/c-1: 0,66 g, 3 h; 7.1/c-2: 0,50 g, 7 h

84. 7.1/d E: m(?)WLADIS - LAI•RЄGI•S
H: mint 7.1/a
1 db
7.1/d-1: 0,33 g, 11 h

85. 7.1/e. E: m· WLADIS - LAI(?)RЄGI(?)S
H: mint 7.1/a
1 db
7.1/e-1: 0,71 g, 12 h

86. 7.1/f. E: m(?)WLADIS - LAI•RЄGI(?)S
H: mint 7.1/a
3 db
Max/min/átl. súly: 0,38/0,32/0,36 g
7.1/f-1: 0,38 g, 2 h; 7.1/f-2: 0,38 g, 8 h; 7.1/f-3: 0,32 g, 8 h

87. 7.1/g E: m(?)WLADIS -LAI(?)RЄGI(?)S
H: mint 7.1/a
3 db
Max/min/átl. súly: 0,45/0,37/0,40 g
7.1/g-1: 0,45 g, 10 h; 7.1/g-2: 0,38 g, 12 h; 7.1/g-3: 0,37 g, 3 h

88. 7.1/h. E: m(?)WLADIS – LAI RЄGI(?)
H: mint 7.1/a
1 db
7.1/h-1: 0,46 g, 3 h

89. 7.1/i E: m•WLADS - LA . . . . .
H: mint 7.1/a
1 db
7.1/i-1: 0,29 g, 2 h

Verdehely: Nagyszeben / Verdejegy: h – PFR (monogram) (Hermannstadt – Nikolaus Pfeffersack) / 1440–1441

90. 7.2. E: mint 5.1/a
H: mint 7.1/a
1 db
7.2-1: 0,63 g, 10 h

Verdehely: Nagyszeben (?) / Verdejegy: I – h (Jacobus ? – Hermannstadt ?) (= P 137-3) / 1441

91. 7.3/a E: mint 5.1/a
H: mint 7.1/a
5 db
Max/min/átl. súly: 0,61/0,29/0,425 g
7.3/a-1: 0,61 g, 1 h; 7.3/a-2: 0,45 g, 5 h; 7.3/a-3: 0,42 g, 7 h; 7.3/a-4: 0,35 g, 8 h; 7.3/a-5: 0,29 g, 7 h

92. 7.3/b E: mint 5.1/a, de a kettős kereszt szárai között és a végénél pontok
H: mint 7.1/a
1 db
7.3/b-1: 0,27 g, 11 h

Verdehely: Veszprém / Verdejegy: W – D (Veszprém – Civitas) (= P 137-11) / 1441

93. 7.4. E: mint 5.1/a
H: mint 7.1/a
1 db
7.4-1: 0,54 g, 4 h

8. Denár: CNH 150; H600; P 138.

Verdehely: Veszprém / Verdejegy: W – D (Veszprém – Civitas) (= P 138-3) / 1440

94. 8.1. E: mint 5.1/a
H: mint 1.1/a
1 db
8.1-1: 0,39 g, 2 h

Verdejegy: M – D / 1440

95. 8.2. E: m(?)WLADIS - LAI•RЄG . . . a verdejegy első (W) betűje fordított állású.
H: mint 1.1/a
1 db
8.2-1: 0,45 g, 11 h

A királyházai Nyaláb vár pénzérmei

The Coins of Castle Nyaláb in Korolevo

A királyházai (Ukrajna, Nagyszőlősi járás) Nyaláb vár Kárpátalja kulcsfontosságú középkori – kora újkori régészeti emlékei közé tartozik. A várhegy a település észak-nyugati peremén fekszik, magassága 52 m. Tetejéről jól áttekinthető a Tisza völgye, amely a várhegy lábától mintegy 300 méterre folyik. A várpalota a magaslat 52 × 47 méteres, tojásdad formájú teraszán épült. A belső várudvart lakóépületek övezik, központjában kutat ástak. A várpalotától 20 méterre húzódott a második védelmi vonal, egy téglalap alakú épülettel. A két védelmi vonalat masszív, közepén bolthajtásos kő alapzaton épült híd kötötte össze, a külső falakat árok övezte. A vár megközelítésére szolgáló, egyetlen földút védelmére a magaslat északkeleti peremén ék alakú őrtornyot emeltek.

Nyalábot írott forrásokban a 13. század végétől a 17. század utolsó harmadáig említik, a négy évszázad folyamán jó néhányszor gazdát cserélt. A várat valószínűleg IV. László és III. Endre uralkodása alatt, 1272–1315 között építették. A 14. század elején Károly Róbert a várat Borsa Bekének adományozta, aki nem sokkal ezután Csák Mátéhoz pártolt. Az erősséget Tamás munkácsi várnagy foglalta vissza. Hűségéért a király Ugocsa és Bereg megye főispánságával jutalmazta, Nyaláb várát romjaiból újjáépítette.

1378-tól Nyaláb ismét magánkézbe került, birtokosai Drág máramarosi főispán és fivére, Oláh János lettek. 1405-ben Zsigmond király a várat a Perényieknek adományozta, akik néhány rövidebb időszak kivételével 1672-ig birtokolták, amikor I. Lipót parancsára lerombolták.

Bár Királyháza vára a térség történetében mindig jelentős szerepet játszott, régészeti kutatásával a közelmúltig csak esetlegesen foglalkoztak. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe a 19. század folyamán kétszer, 1859-ben és 1881-ben kerültek királyházai leletek: 16. századi ékszerek, többek között aranyozott gyűrű, virágdíszes, ékkövekkel kirakott réz ág, lotaringiai kettős rézkereszt. Ezen kívül a leletek között szerepelt három csillagos fejű, ezüstözött koporsószög. A leletek valószínűleg a kápolna kriptájából származnak, ahol Nyalábvár urai voltak eltemetve.

Az 1980-as években a várpalota területén a Kijevi Természettudományi Múzeum paleolit expedíciója folytatott felderítő munkálatokat. A leletanyag zöme középkori kerámia, valamint előkerült Hunyadi Mátyás (1458–1490) egy pénzérméjének töredéke is.

Az 1990-es évek elején az Ukrán Tudományos Restaurátori Intézet munkatársai nyitottak közel húsz, 0,5 méter mély kutatóárkot (a kultúrréteg a vár területén eléri a 4-5 métert) az erődítmény területén, céljuk kizárólag a vár alaprajzának tisztázása volt.

2007-től az Ungvári Nemzeti Egyetem régészeti expedíciója kezdte meg Nyaláb szisztematikus régészeti feltárását. Ekkor, valamint a 2011–2016-os ásatási idények folyamán a vár területén öt kutatóárkot és négy ásatási szelvényt nyitottak, a feltárt terület összesen kb. 200 négyzetméter. A várpalota feltárt helyiségeiben a kulturréteg vastagsága 4,5–5 m, két, jól kivehető egységre bontható: a várfalak lerombolása előtti és utáni. A felső réteg, általában masszív falmaradványokból áll. A vár helyiségeit, miután felrobbantották, andezitkövek, tégla, vakolatmaradványok töltötték be. Az alsó réteg a helyiségek padlószintje alatt feküdt, talaja jelentős mennyiségű építési törmelékkel vegyített (vakolat, tégla, kőtörmelék), betöltésében 14–16. századi edénytöredékek voltak.

Az ásatások során jelentős leletanyag került napvilágra: több ezer agyagedény-töredék, kályhacsempék, bőr-, csont-, üveg- és fémtárgyak (használati tárgyak, fegyverek, pénzérmék, ékszerek).[1] A leletanyag elemzése

[1] ПРОХНЕНКО 2007, 105–110; 2008, 186–188; 2009, 205–208; 2013, 32–39; ПРОХНЕНКО–ГОМОЛЯК 2007, 83–94; 2009, 71–97; 2013, 170–171; 2013a, 171–172; ПРОХНЕНКО–ГОМОЛЯК–МОЙЖЕС 2007, 219–255; 2009, 296–301; 2011, 187–234; 2011a, 213–232; ПРОХНЕНКО–МОЙЖЕС–ГОМОЛЯК 2012, 59–78; ПРОХНЕНКО–МОЙЖЕС–ЖИЛЕНКО 2012, 204–248; 2013, 142–151; 2013a, 152–163; ПЬЯНЧАК–ПРОХНЕНКО 2008, 166–177; PROHNENKO–MOJZSESZ–ZSILENKO 2012, 241–285; 2013, 203–250.

alapján a vár a 14. század elejétől a 17. század közepéig volt lakott, ami megegyezik az írott forrásokban fellelhető adatokkal.

Nyaláb történeti korszakainak pontos keltezése szempontjából nélkülözhetetlenek a vár területén előkerült pénzérmék, máig összesen 36 példány jött elő *(1–6. tábla)*. 33 magyar és 3 lengyel érme, amelyek időrendi határai a 15. és 17. század között mozognak. Több mint egyharmaduk 15–16. századi hamisítvány, ez jól tükrözi a régió késő középkori – kora újkori pénzforgalmának sajátosságait. A pénzleletek többsége korábban bolygatott részeken került napvilágra, így a vár járószintjeinek pontos behatárolása szempontjából sajnos nem használhatók fel. Csak a legkésőbbi, 17. századi példányokat találták *in situ*, és így lehetővé tették a vár kései történetének, többek között lerombolásának pontos keltezését. Ugyanakkor az érmék összességének köszönhetően lehetőségünk nyílt az erősség főbb periódusainak keltezésére. Biztosan állíthatjuk azt is, hogy az adott, bár egyelőre még jelentéktelen mennyiségű leletanyag hűen tükrözi az ország korabeli pénzforgalmának főbb tendenciáit.

Viszonylag jelentéktelen a Nyaláb területéről származó külföldi pénzek részaránya. Csak lengyel pénzekről van szó, amelyeket két időrendi csoportba sorolhatunk: két 16. és egy 17. század eleji példány.

1. Aleksander Jagiellończyk (1501–1506) lengyel király félgarasa
   Krakkó, 0,94 g, 18,5 mm
   Előlapján + ALEXANDER: DEI: G: REX
   Hátlapján + MONETA: REGIS: POLONIE
   Kopicki 1974, 291; 1995, 42; 1995a, 23, No. 389. *(4. tábla, 1.)*
2. I. Zsigmond (Zygmunt Stary, 1506–1548) lengyel király félgarasa
   Krakkó, 0,91 g, 18,4 mm
   Előlapján + MONETA: SIGISMVNDI
   Hátlapján + REGIS: POLONIE: 15(2?)3
   Kopicki 1995a, 24, No. 406–407,413. *(4. tábla, 2.)*
3. III. Zsigmond (Zygmunt III Waza 1587–1632) lengyel király másfél garasa
   Bydgoszcz, 1621, 1,11 g, 19,0 mm
   Előlapján SIGIS·I·DG 3 REX·P·MD·L·Verdejegy: két csillag, nyíl, félhold,
   Hátlapján MONE·NO REG·POLO·
   Kopicki 1995a, 43–45, No. 835–876. *(4. tábla, 3.)*

Jóval változatosabbak a magyar érmék, melyek alapján jól nyomon követhetőek a régió fejlődésének sajátosságai. Az északkeleti határvidéknek az ország gazdasági életébe való viszonylag lassú beolvadásának mi sem lehet jobb bizonyítéka, mint a 14. századi pénzek teljes hiánya a vár területén. A legkorábbi pénzérme a 15. századra keltezhető, bár a várhegy területén már egy évszázada fennállt az erődítmény.

A 15. század elején a helyzet nagyon lassan változik. Ebből a korból mindössze öt, alapanyagát tekintve silány minőségű rézpénz származik.

4. Zsigmond király (1387–1437) quartingja
   Kassa, 0,33 g, 13,5 mm
   Előlapján korona
   Hátlapján kettős kereszt, CC verdejegy
   Réthy 1907, 129; Huszár 1979, 586; Unger 1980, 464. *(1. tábla, 1.)*
5. Zsigmond király (1387–1437) quartingja
   Kassa, 0,33 g, 13,5 mm
   Előlapján korona
   Hátlapján kettős kereszt
   Réthy 1907, 129; Huszár 1979, 586; Unger 1980, 464. *(1. tábla, 2.)*
6. Zsigmond király (1387–1437) quartingja
   Kassa, 0,4 g, 12,2 mm
   Előlapján korona,
   Hátlapján kettős kereszt
   Réthy 1907, 129; Huszár 1979, 586; Unger 1980, 464. *(1. tábla, 3.)*
7. (Habsburg) Albert király (1437–1439) pénzérméje
   0,43 g, 14,0 mm
   Réthy 1907, 135AC *(1. tábla, 4.)*; Albert pénzei tipológiailag közel állnak V. László érméihez (1440–1457)
   Réthy 1907, 150; Huszár 1979, 592; Unger 1980, 469.

8. Huszita hamis denár
0.37 g, 14,0 × 15.0 mm
Előlap: I. Ulászló (1440–1444) denárja. Réthy 1907, 141; Huszár 1979, 605; Unger 1980, 477.
Hátlap: Hunyadi János (1446–1453) 1447–1452 pénze. Huszár 1979, 620, 623 *(1. tábla, 5.)*

A 15. század második felében a királyházai várból származó pénzleletek száma növekszik, minőségük szembetűnően javul.

9. 15. századi denár, valószínűleg Hunyadi Mátyás (1458–1490) pénzének utánzata. Nem kizárt, hogy ezt is huszíták verették 1458–1460 körül. A verdejegy csak részben maradt fenn, eredetileg QS – Quinque Ecclesiae = Pécs.
0,63 g, 15,0 mm
Huszár 1979, 699. *(1. tábla, 6.)*

10. Hunyadi Mátyás (1458–1490) denárja
Nagybánya, 1482–1490, 0,36 g, 12,5 mm
Réthy 1907, 233A; Huszár 1979, 720; Unger 1980, 573. *(2. tábla, 1.)*

11. Kettős verés nyomait viselő példány, Hunyadi Mátyás denárja, elcsúszott éremképpel. Nem kizárt, hogy hamisítvány, de jó minőségű.
0,46 g, 16,0 mm
Előlapján M·MATHIA·R·VNGARIE, a Magyar Királyság címere, központjában holló gyűrűvel a csőrében,
Hátlapján PATRON VNGARIE, Szűz Mária és a gyermek Jézus, verdejegy: K–P
Réthy 1907, 232; Huszár 1979, 722; Unger 1980, 574. *(2. tábla, 2.)*

12. Az előzővel azonos, körmöcbányai veretű denár fele
0.15 g, 15.0 mm
Réthy 1907, 232; Huszár 1979, 722; Unger 1980, 574 *(2. tábla, 3.)*

13. Jó kivitelezésű, homályos fehér fémből készült, hamis obolus. Felületét vékony amalgámréteggel vonták be.
0,4 g, 12,0 mm
Előlapján a Magyar Királyság címere sassal a címerpajzson, verdejegy KL
Hátlapján jobbra néző koronás Szűz Mária, tőle jobbra kereszt, balra N betű *(2. tábla, 4.)*.
Az érme megfelelőit eddig nem sikerült megtalálnunk szakirodalomban, sőt a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében sem. Az éremkép sajátosságaiból kiindulva Hunyadi Mátyás obulusa lehet és a 15. század végére keltezhető. Ugyanakkor a címerpajzson látható szimbólum sas (és nem a Mátyás pénzein ábrázolt holló) inkább II. Ulászló (1490–1516) érméire jellemző.

14. II. Ulászló (1490–1516) denárja
Körmöcbánya 1500–1502, 0,42 g, 16,0 × 17,0 mm
Előlapján M·WLADISLAI·R·VNGARIE, a Magyar Királyság címere, verdejegy K-h
Hátlapján PATRONA VNGARIE, Szűz Mária a gyermek Jézussal
Réthy 1907, 272A; Huszár 1979, 806; Unger 1980, 643. *(2. tábla, 5.)*

15. II. Ulászló (1490–1516) denárja
Körmöcbánya, 1508, 0,4 g, 16,0 mm
Előlapján 1508·WLADISLAI·R·VNGARIE, a Magyar Királyság címere
Hátlapján PATRONA· ·VNGARIE, Szűz Mária a gyermek Jézussal, verdejegy K–G
Réthy 1907, 278A; Huszár 1979, 811; Unger 1980, 648–649. *(2. tábla, 6.)*

16. II. Lajos (1516–1526) király denárja
Körmöcbánya, 1521, 0,48 g, 16,0 mm
Előlapján 1521·LVDOVIGVS·R·VNGA·, a Magyar Királyság címere
Hátlapján PATRONA· ·VNGARIE, Szűz Mária a gyermek Jézussal, verdejegy K–A
Réthy 1907, 306-307; Huszár 1979, 841; Unger 1980, 673. *(3. tábla, 1.)*

17. I. (Habsburg) Ferdinánd (1526–1564) denárja
1530, 0.28 g, 16,0 mm
Előlapján 1530·FERDINAND·R·VNGA, a Magyar Királyság címere
Hátlapján PATRONA· ·VNGARIE, Szűz Mária a gyermek Jézussal, verdejegy H–H
Közöletlen változat *(3. tábla, 2.)*

18. I. (Habsburg) Ferdinánd (1526–1564) félbehajtott (talán beolvasztásra szánt) denárja
Körmöcbánya, 1531 verdejegy K–?, 0,28 g, 15,0 mm
Előlapján 1531·FERDINAND·D·G·VNG, a Magyar Királyság címere

Hátlapján PATRONA VNGARIE, Szűz Mária a gyermek Jézussal
Huszár 1979, 935. *(3. tábla, 3.)*

19. I. (Habsburg) Ferdinánd (1526–1564) denárja
Körmöcbánya, 1536, 0,48 g, 16,0 mm
Előlapján 1536·FERDINAND·D·G·RVNG, a Magyar Királyság címere
Hátlapján PATRONA· ·VNGARIE, Szűz Mária a gyermek Jézussal, verdejegy K–R
Huszár 1979, 935; Unger 1980, 744. *(3. tábla, 4.)*

20. I. (Habsburg) Ferdinánd (1526–1564) denárja
Körmöcbánya, 1543, 0,47 g, 15,0 mm
Előlapján 1543·FERDINAND·D·G·R·VNG, a Magyar Királyság címere
Hátlapján PATRONA· ·VNGARIE, Szűz Mária a gyermek Jézussal, verdejegy K–B
Huszár 1979, 935; Unger 1980, 744. *(3. tábla, 5.)*

21. I. (Habsburg) Ferdinánd (1526–1564) denárja
Körmöcbánya 1553, 0,5 g, 17,0 mm
Előlapján 1553·FERDINAND·D·G·RVNG, a Magyar Királyság címere
Hátlapján PATRONA· ·VNGARIE, Szűz Mária a gyermek Jézussal, verdejegy K–B
Huszár 1979, 935; Unger 1980, 744. *(3. tábla, 6.)*

I. Ferdinánd érméinek viszonylag nagyszámú előfordulása Nyalábvár területén a 16. század második negyedében Magyarország gazdaságának viszonylagos stabilizálódásáról és többek között az északkeleti területek pénzforgalomba való aktív bekapcsolódásáról tanúskodnak. A Huszár 935. típus talán a legelterjedtebb korabeli érme a mai Magyarország és Szlovákia területén, amelynek ezrei fordulnak elő kincsleletekben is.

22. II. (Habsburg) Miksa (1564–1577) denárja
Körmöcbánya, 1577, 0,33 g, 17,0 mm
Előlapján 1577·MAX·II·RO·I S AV GE·HV·BO·R., a Magyar Királyság címere
Hátlapján PATRONA· ·VNGARIE, Szűz Mária a gyermek Jézussal, verdejegy K–B
Huszár 1979, 993; Unger 1980, 767. *(3. tábla, 7.)*

23. II. (Habsburg) Ferdinánd (1619–1637) denárjának rézből vert hamisítványa
0,3 g, 14,0 mm
Előlapján a Magyar Királyság címere, a körirat nem olvasható
Hátlapján Szűz Mária a gyermek Jézussal, a körirat nem olvasható
Huszár 1979, 1203, 1205. *(3. tábla, 8.)*

A következő példány Nyalábvár történetének utolsó szakaszával hozható kapcsolatba.

24. I Lipót (1655–1687) garasa
Körmöcbánya, 1662, 1,69 g, 22,0 mm.
Előlapján LEOP:D:G·R·I·(3) S·A·G·H·B·REX, az uralkodó profilképe
Hátlapján 1662·PATRONA ·HVNGARIAE, Szűz Mária a gyermek Jézussal, verdejegy K–B
Huszár 1979, 1464. *(4. tábla, 4.)*

A pénzverés Magyarországon állami monopólium volt, de a hivatalos pénzkibocsátással gyakorlatilag egyidejűleg jelentek meg az első pénzhamisítók is. Bár a pénzhamisítást az állam szigorúan üldözte és büntette, ez az „iparág" virágzott, különösen a politikailag és társadalmilag zavaros időkben, a perifériákon, mint a Felső-Tisza-vidék. A tendencia alól a királyházai vár sem volt kivétel, az itt folytatott pénzhamisítás nyomaira a IV. kutatóárokban, a 3. számú helyiségben, a 15. századi járószinten bukkantunk. Erre elsősorban az veréshez szükséges nyersanyag felgyülemlése utalt, de előkerültek kész pénzek is (hét összeolvadt érme, Hunyadi János [1446–1453] két hamis denárja, valamint V. László [1440–1457] denárjának hamisítványa).

25. Hunyadi János kormányzó (1446–1453) hamis denárja
0,52 g, 17,0 mm
Előlapján +TEMPORE·IO·GVBERNATO, oroszlán
Hátlapján MONETA·REGNI·VNGARIE, kettős kereszt, verdejegy B–I
Réthy 1907, 157A, C; Huszár 1979, 620, 623; Unger 1980, 491–492. *(5. tábla, 1.)*

26. Hunyadi János kormányzó (1446–1453) hamis denárja
0,71 g, 17,0 mm
Előlapján +TEMPORE·IO·GVBERNATO, oroszlán
Hátlapján MONETA·REGNI·VNGARIE, kettős kereszt, verdejegy B–I

Réthy 1907, 157A, C; Huszár 1979, 620, 623; Unger 1980, 491–492. *(5. tábla, 2.)*

27. Hunyadi János kormányzó (1446–1453) hamis denárja
0,59 g, 16,0 mm
Előlapján +TEMPORE·IO·GVBERNATO, oroszlán
Hátlapján MONETA·REGNI·VNGARIE, kettős kereszt, verdejegy B–I
Réthy 1907, 157A, C; Huszár 1979, 620, 623; Unger 1980, 491–492. *(5. tábla, 3.)*

28. Hunyadi János kormányzó (1446–1453) hamis denárja
0,56 g, 17,0 mm
Előlapján +TEMPORE·IO·GVBERNATO, oroszlán
Hátlapján MONETA·REGNI·VNGARIE kettős kereszt, verdejegy B–I
Réthy 1907, 157A, C; Huszár 1979, 620, 623; Unger 1980, 491–492. *(5. tábla, 4.)*

29. Hunyadi János kormányzó (1446–1453) hamis denárja
0,34 g, 17,0 mm
Előlapján +TEMPORE·IO·GVBERNATO, oroszlán
Hátlapján +MONETA·REGNI·VNGARIE, kettős kereszt, verdejegy n–*
Réthy 1907, 157A, C; Huszár 1979, 620, 623; Unger 1980, 491–492. *(5. tábla, 5.)*

30. Hunyadi János kormányzó (1446–1453) hamis denárja
0,42 g, 16,0 mm
Előlapján +TEMPORE·IO·GVBERNATO, oroszlán
Hátlapján +MONETA·REGNI·VNGARIE kettős kereszt, verdejegy n–*
Réthy 1907, 157A, C; Huszár 1979, 620, 623; Unger 1980, 491–492. *(5. tábla, 6.)*

31. Hunyadi János kormányzó (1446–1453) hamis denárja
0,47 g, 16,0 mm
Előlapján +TEMPORE·IO·GVBERNATO, oroszlán
Hátlapján +MONETA·REGNI·VNGARIE, kettős kereszt, verdejegy n–*
Réthy 1907, 157A, C; Huszár 1979, 620, 623; Unger 1980, 491–492. *(5. tábla, 7.)*

32. Hunyadi János kormányzó (1446–1453) hamis denárja
0,30 g, 16,0 mm
Előlapján +TEMPORE·IO·GVBERNATO, oroszlán
Hátlapján +MONETA·REGNI·VNGARIE, kettős kereszt, verdejegy n–*
Réthy 1907, 157A, C; Huszár 1979, 620, 623; Unger 1980, 491–492. *(5. tábla, 8.)*

33. V. László (1440–1457) király hamis denárja
0,74 g, 16,0 × 17,0 mm
Előlapján +REGIS VNGARIE ET GETERA, oroszlán
Hátlapján +MONETA LADISLAI·DEI·G, kettős kereszt, verdejegy K–P
Réthy 1907, 188C; Huszár 1979, 653–654; Unger 1980, 527. *(5. tábla, 9.)*

A pénzek helyi eredetét mi sem bizonyítja jobban, mint a közvetlen mellettük feltárt, a pénzveréshez alapanyagul szolgáló fémhulladék, többek között hat masszív bronz ágyúcsőtöredék. Ezen kívül a várpalota déli részében is színesfém megmunkálására utaló nyomokat találtunk (félkész ólomkartács, ólomrudacska vésőnyomokkal a felületén, ugyancsak feldolgozásra szánt textil zárjegy, masszív bronz „lepény", apró megolvadt fémdarabok és grafitos kerámia töredékei).

Bár a fentebb leírt példányok prototípusai kivétel nélkül a 15. század közepén voltak forgalomban, a hamisítványok mellett feltárt fémhulladék keltezéséből kiindulva veretésük idejét a 16. század első felére tehetjük (konkrétan az 1531 utáni periódusra). Első pillantásra különösnek tűnik a 15. század közepén kibocsátott pénzek hamisítása a 16. században, de a százéves pénzek forgalmát helyi sajátosságnak is tekinthetjük, amely nem volt jellemző az ország más, készpénzzel jobban ellátott régióira. Ezt a keltezést erősítik meg a Királyházához viszonylag közel eső Nevicke várának leletei is, ahol a pénzhamisítók az előkészített, egyforma méretű, oroszlános éremképes lapkákra különböző 15–16. századi uralkodók nevét verték, még ha azok nem is bocsátottak ki hasonló címleteket.[2] Egyértelmű, hogy a hasonló helyzet a mikrorégió gazdasági elmaradottságával, a készpénzkínálat szegényes voltával magyarázható. Az egyes címleteket a helyi lakosság körében nem ismerték túl jól, ez jó talajt biztosított a hamisításnak és a hamis pénzek forgalmazásának.

[2] ПРОХНЕНКО–ЖИЛЕНКО 2016, 7–20.

A 16. század közepére a pénzhamisítás járványszerűen terjedt az országban. A mohácsi vész és II. Lajos király halála után Magyarország a két ellenkirály, Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János hatalmi harcának színterévé vált. A két uralkodó fennhatósága alá tartozó területek határai állandóan változtak, a főurak gyakran cseréltek királyt, a létrejött helyzet sokukat szinte ösztönözte a hamispénz-verésre. Ugyanakkor a hamisítást mindkét országrészben üldözték, birtok- és fővesztéssel büntették. A hamispénz-verés egyik központja a Felvidéken alakult ki, sőt a legnagyobb sikerrel a nemesség képviselői, a Dobók, a Drugethek, és nem kizárt, hogy a Báthoryak űzték ezt a tevékenységet.[3]

Bár közvetve, de a török veszedelem is közrejátszott a hamisítás terjedésében. A papság és szerzetesek, hogy megmentsék a templomok és kolostorok kegytárgyait, gyakran a főúri várak erős falai mögé menekítették azokat. Később, a reformáció térhódításával a várurak nagy része a „cujus regio, ejus religio" elvre hivatkozva, és azzal érvelve, hogy elődeik a templomokat gazdag adományokkal halmozták el, kisajátította az egyházi javak jelentős hányadát. Többek között a Drugethek homonnai uradalmukban több mint 80 ezer forint értékű egyházi arany- és ezüsttárgyat gyűjtöttek össze, ez a 16. század közepére hatalmas összegnek számított.[4]

Hogy valamiképpen realizálják a felgyülemlett egyházi javakat, amelyek gyakran jelentős művészeti értéket képviseltek, pénzt verettek belőlük. „Szakembereket" az efféle tevékenységhez nem volt nehéz találni, hiszen gyakorlatilag minden nemesi rezidenciának voltak saját ötvösei, akik jó pénzért könnyen vállalták a hamispénz-verést, sőt egészen addig fajult a helyzet, hogy a pénzhamisítók saját céhszervezetet hoztak létre, Tudor Péter mester vezetésével. Ennek ellenére a hamisítványok minősége igen különböző volt. A szakképzett, jó munkaeszközökkel felszerelt ötvösök gyakorlatilag ideális hamisítványokat készítettek, amelyeken az éremképet és a köriratot pontosan másolták le. Léteztek úgy nevezet kovácshamisítványok is, primitív, rossz kivitelezésű éremképpel és olvashatatlan körirattal.[5] Az utóbbiakat silány minőségű rézötvözetekből verték és vékony ezüstréteggel vonták be, amely nagyon hamar lekopott, a pórul járt lakosság igazságos felháborodását váltva ki. Ugyanakkor meg kell mondanunk, hogy éppen ezek a jelentéktelen, csekély anyagi ráfordítással készült hamisítványok biztosították a legnagyobb hasznot a gyártóik részére.

Nem csoda, hogy a hamisítványok rövid időn belül elözönlötték a határvidéket, és gyakorlatilag megbénították a kereskedelmet és a pénzforgalmat, aláásva a helyi lakosság bizalmát a korábbi kibocsátású pénzek iránt. Hogy valamiképpen ellensúlyozza a törvényes veretekkel szemben is tanúsított bizalmatlanságot, I Ferdinánd 1535. évi törvényének XIX. paragrafusában elrendelte Mátyás, Ulászló és Lajos pénzeinek feltétel nélküli elfogadását. Ugyanakkor az országban forgó nagy mennyiségű hamis pénz miatt az osztrák tartományokban igyekeztek a magyar denár forgalmát visszaszorítani. Gyakran felvetődő probléma volt a magyar aprópénz forgalmának akadálytalan biztosítása az osztrák tartományokban, de ez a törekvés a sok hamisítvány miatt az ausztriai rendek erős ellenállását váltotta ki és nem vezetett eredményre.

Az magyar országgyűléseken is többször foglalkoztak a hamisítás problémájával, a rendek arról panaszkodtak, hogy külföldön többé már a körmöci aranyat sem akarják elfogadni, sőt helyenként még az országban is visszautasítják, bár többet ér a német pénznél. A pénzhamisítás felszámolása céljából azt ajánlották Ferdinánd királynak, hogy a megyékbe ítélőmestereket küldjön. Ezek alispánokkal, szolgabírókkal és katonai kísérettel tartsanak vizsgálatot és minden gyanús embert maguk elé idézzenek, hozzanak ítéletet és azonnali hatállyal hajtsák is végre azokat.[6] Igaz, a hasonló intézkedések nem hozták meg a várt eredményt, mivel a pénzhamisító főurak könnyen átpártoltak Jánostól Ferdinándhoz és fordítva, a pénzhamisítással foglalkozó ötvösök többsége pedig külföldi származású volt és nem tartózkodott sokáig egy vidéken.

Kivételt talán Miklós mester története képez, amelyet Komáromy András jegyzőkönyvekre alapozva tett közé a Századok hasábjain.[7]

Miklós mester erdélyi szász volt, bár apja a felvidéki Körmöcről származott. Az ifjú Miklós Segesváron képírást tanult, majd Németországban festészetet, ötvösséget, kőfaragást. Hazatért Erdélybe, ahol királyi kőműveskénti tevékenykedett, de hamarosan feladta állását. Vándorútjai során Ugocsában is járt, ahol Perényi Gábor főispán felfogadta Nyaláb várában síremlékek készítésére. A mohácsi csata után, ahol pártfogója is életét vesztette, Miklós mester Kávássy Kristóf kapitány, máramarosi kamaraispán meghívására Nyalábvárból Huszt várába költözött, ahol aztán nagyban gyakorolta a hamispénz-verést. Később Munkács várában Büdy Mihály várnagynak dolgozott. Ebben az időben itt a krakkói származású Szaniszló, a sziléziai Hensel, továbbá bizonyos Tamás és János nevű magyarok voltak a pénzverő mesterek, egy másik Tamás, egy huszti örmény

[3] KOMÁROMY 1893, 647.
[4] KOMÁROMY 1893.
[5] SZÉKELY 1998, 10.
[6] KOMÁROMY 1893, 656–657.
[7] KOMÁROMY 1893, 748–759.

pedig Sebestyén lakatos segítségével mint ércmetsző a szükséges formákat készítette. Többnyire lengyel garast vertek, mert azokat könnyű volt hamisítani.

Később Miklós mester Dobó Ferenc szerednyei várában foglalkozott pénzveréssel a bécsi származású Fischer Jakab társaságában, de néhány hónap elteltével Szerednyéről Homonnay György udvarába került. A Homonnay-testvérek – György, Gábor, Imre és Antal – nagyban űzték a hamispénz-verést, szükségük volt tapasztalt pénzhamisító szakemberekre. Ám mesterünknek nem tetszettek a munkakörülmények és hamarosan megszökött a Homonnayaktól, majd végigkóborolta az egész Felvidéket. Visszakerült Királyházára is, ahol egykori pártfogója fiának, Perényi Jánosnak szolgálatában állt, de itt sem maradt sokáig.

Az 1550-es évek elején őrizetbe vették és vallomást csikartak ki belőle. További sorsáról az okmányok nem szólnak, és mivel kivégzéséről nincsenek tudósítások, valószínű, hogy a börtönben meghalt.

Miklós mester vagy talán egy másik pénzhamisító tevékenységének nyomaira utal az a három rézből készült, vékony ezüsttel bevont körmöci denárhamisítvány, amelyek a 3. helyiség feltárása során kerültek elő. A jellegzetes kovácshamisítványok közül kettőt sikerült azonosítanunk.

34. II. Lajos (1516–1526) hamis denárja
0,32 g, 16,0 mm
Előlapján a körirat töredéke maradt fenn: CVS és Szűz Mária ábrázolásának egy része
Hátoldalán – B verdejegy
Huszár 1979, 841.

35. I. (Habsburg) Ferdinánd (1526–1564) denárjának hamisítványa két évszámmal: 1551 és 1554
0,35 g, 16,0 mm
Előlapján OBR·D (fordított) IOANDDD (fordított)·RUR, Magyarország címere
Hátlapján PATRONA··VNGARIE, Szűz Mária a gyermek Jézussal, verdejegy: K–B
Huszár 1979, 935.

Összegezve a királyházai Nyalábvár pénzérméinek elemzését, figyelmet fordítottunk bizonyos tendenciákra, amelyek az egész felső-tiszai régió pénzforgalmára is jellemzőek. Elsősorban ez a térség elégtelen készpénzforgalma, egészen Hunyadi Mátyás uralkodásáig. A gazdaság fejletlenségének okai között egyrészt a természeti adottságokat, másrészt a lakosság lélekszámát nevezhetjük meg. A régió visszaesettségét mi sem szemlélteti jobban, mint a textil zárjegyek elterjedése, amelyek a nagy kereskedelmi központok piacterein tömegesen kerülnek elő.[8] Az adott lelettípus jelentéktelen mennyisége az északkeleti határvidéken és még inkább tipológiai elemzésük arról tanúskodik, hogy a vidéken kizárólag kis tételben folyt a kereskedelem. Hasonló a helyzet más importárukkal is, amelyek ritka példányai kerülnek elő Királyházáról. Közéjük tartozik egy réz, számolóasztalhoz használt (Nürnbergi Rechenpfennig, 1490–1550) zseton *(7. tábla, 1)*, amelynek előlapján angol típusú hajó, hátoldalán francia liliomok láthatóak. A gótikus betűtípussal írt felirat nem olvasható.[9] Hasonló, abakuszhoz használt zsetonok jól ismertek Magyarország területén, szép számmal kerülnek elő Szlovákiában (Nyitra-Zobordarázs, Köcsény-Lancsár).[10]

Nyalábvár leletanyaga jól tükrözi, hogy az északkeleti határvidéken a pénzfogalom felélénkülésének csúcspontja I. Ferdinánd uralkodásának második felére tehető. Viszont nem kevésbé fontos az a tény is, hogy a 16. század második negyedében Nyaláb a Perényiek oltalma alatt a felvidéki pénzhamisítás egyik központjává vált, amelyet az írott források és régészeti leletek egyaránt jól tükröznek.

Jan Hunka – Igor Prohnenko – Mária Zsilenko
Nyitra (Szlovákia), Ungvár (Ukrajna)

[8] HUNKA 1999; MORDOVIN 2014.
[9] MITCHINER 1998, 365.
[10] HUNKA 1996, 197; HUNKA 2015.

THE COINS OF CASTLE NYALÁB IN KOROLEVO

(Summary)

The castle Nyaláb is located near the village Korolevo, Vynohradiv district of Zakarpats'ka oblast of Ukraine. It is distinguished by a very rich cultural layer, a complicated stratigraphy, and a significant number of finds. Three living rooms have been investigated, thousands samples of ceramic, stove-tiles, leather, bones, glass and metal products have been found there by the expedition of Uzhhorod National University during the field seasons in 2007, 2011–2016. The general dating of the finds is 14th – middle of 17th centuries.

A collection of coins found at Nyaláb is significant. By now it consists more of three dozens of items. Chronologically it varies from 15th until 17th century with an evident domination of Hungarian denominations. The denarii of Ferdinand I which were widely spread all over the territory of historical Hungary, dominate among the finds. There are only three milled coins from Poland. A phenomenon of numerous counterfeit coins from 15th–16th centuries on the territories of Northeastern Hungary is highlighted in numismatic literature. Silvered copper forgery of denarii of Ladislaus V Posthumous, John Hunyadi, Louis II and Ferdinand I represent this group at the castle Nyaláb.

Irodalomjegyzék

HUNKA 1996 — Hunka, Jan: Počítacie žetóny objavené počas archeologických výskumov na *Slovensku. Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV.* 32 (1996) 191–210.

HUNKA 1999 — Hunka, Jan: Nálezy olovených plômb na zaisťovanie prepravovaných tovarov (14.–17. stor.) zo Slovenska. *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV.* 33 (1999) 295–308.

HUNKA 2015 — Hunka, Jan: Počítací žetón z Lančára. *Balneologický spravodajca* (Piešťany) 41 (2015) 285–289.

HUSZÁR 1979 — Huszár, Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute.* München 1979.

KOMÁROMY 1893 — Komáromy András: Egy hamis pénzverő a XVI. században. *Századok* 27 (1893) 647–667, 748–759.

KOPICKI 1974 — Kopicki, Edmund: *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych. Tom 1 – średniowiecze, część 1.* Warszawa 1974.

KOPICKI 1995 — Kopicki, Edmund: *Ilustrovany skorowidz pieniężу polskich i z Polską związanych. Teksty, część* 1. Warszawa 1995.

KOPICKI 1995a — Kopicki, Edmund: *Ilustrovany skorowidz pieniężу polskich i z Polską związanych. Tablice, część 1.* Warszawa 1995.

MITCHINER 1998 — Mitchiner, Michael: *Jetons, Medalets and Tokens. Vol. 3: British Isles c. 1558 to 1831.* London 1998.

MORDOVIN 2014 — Mordovin, Maxim: Late medieval and early modern cloth seals in the collection of the Hungarian National Museum. *ArchÉrt* 139 (2014) 193–237.

PROHNENKO–MOJZSESZ–ZSILENKO 2012 — Prohnenko, Igor – Mojzsesz, Vladimir – Zsilenko, Mária: A királyházai vár csempekályhája. *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 54 (2012) 241–285.

PROHNENKO-MOJZSESZ-ZSILENKO 2013 — Prohnenko, Igor – Mojzsesz, Vladimir – Zsilenko, Mária: Kárpátalja középkori és kora újkori várainak kutatása. *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 55 (2013) 203–250.

RÉTHY 1907 — Réthy László: *Corpus nummorum Hungariae. II.* Budapest 1907.

SZÉKELY 1998 — V. Székely György: 16 századi éremlelet Pálmonostoráról. *Cumania* 15 (1998) 5–92.

UNGER 1980 — Unger Emil: *Magyar éremhatározó.* Budapest 1980.

ПРОХНЕНКО 2007 — Прохненко Игорь. Новые данные о восточной границе распространения керамики типа Лоштице. In: *Východoslovenský pravek.* VIII. Nitra 2007, 105–110.

ПРОХНЕНКО 2008 — Прохненко Игорь. Меч с Королёвского замка. *Carpatica-Карпатика* (Ужгород) 37 (2007) 186–188.

ПРОХНЕНКО 2009 Прохненко Игорь. К вопросу о создании средневековых фортификационных сооружений на территории Закарпатья. In: *Východoslovenský pravek.* IX. Nitra 2009, 205–208.

ПРОХНЕНКО 2013 Прохненко Ігор. Знахідки лоштицького посуду на руїнах Королевського замку. In: *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. Науковий збірник.* Ужгород 2013, 32–39.

ПРОХНЕНКО–ГОМОЛЯК 2007 Прохненко, Ігор – Гомоляк, Омелян. Дослідження Виноградівського та Королівського замків у 2007 році. In: *Relaţii româno-ucrainene. Istorie şi contemporaneitate. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність.* Cluj-Napoca–Satu Mare 2007, 83–94.

ПРОХНЕНКО–ГОМОЛЯК 2009 Прохненко, Ігор – Гомоляк, Омелян. До історії замків Закарпаття. *Військово-історичний альманах* (Київ) 1(18) (2009) 71–97.

ПРОХНЕНКО–ГОМОЛЯК 2013 Прохненко, Ігор – Гомоляк, Омелян. Дослідження Королівського замку в 2011 р. *Археологічні дослідження в Україні 2012.* Київ–Луцьк 2013, 170–171.

ПРОХНЕНКО–ГОМОЛЯК 2013a Прохненко, Ігор – Гомоляк, Омелян. Розкопки Королівського замку в 2012 р. *Археологічні дослідження в Україні 2012.* Київ–Луцьк 2013, 171–172.

ПРОХНЕНКО–ГОМОЛЯК–МОЙЖЕС 2007 Прохненко, Игорь – Гомоляк, Емельян – Мойжес, Владимир. Результаты исследования Виноградовского и Королёвского замков в 2007 году. *Carpatica-Карпатика* (Ужгород) 36 (2007) 219–255.

ПРОХНЕНКО–ГОМОЛЯК–МОЙЖЕС 2011 Прохненко, Игорь – Гомоляк, Емельян – Мойжес, Владимир. Результаты исследования замков Закарпатья. *Satu Mare. Studii şi comunicări. Seria arheologie* 27 (2011): 1, 187–234.

ПРОХНЕНКО–ГОМОЛЯК–МОЙЖЕС 2011 Прохненко, Игорь – Гомоляк, Емельян – Мойжес, Владимир. Результаты исследования Королёвского замка в 2011 году. *Карпатика* (Ужгород) 40 (2011) 213–232.

ПРОХНЕНКО–ГОМОЛЯК–МОЙЖЕС 2009 Прохненко, Игорь – Гомоляк, Емельян – Мойжес, Владимир. Результати дослідження Виноградівського і Королівського замків. *Археологічні дослідження в Україні.* 2006–2007. Київ 2009, 296–301.

ПРОХНЕНКО–ЖИЛЕНКО 2016 Прохненко, Ігор – Жиленко, Марія. Розвиток фальшивомонетництва на землях Північно-Східної Угорщини у XV–XVI століттях (за матеріалами замків Закарпаття). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія. Вип* (Ужгород) 1(34) (2016) 7–20.

ПРОХНЕНКО–МОЙЖЕС –ГОМОЛЯК 2012 Прохненко, Ігор – Мойжес, Володимир – Гомоляк, Омелян. Дослідження замків Закарпаття археологічною експедицією Ужгородського національного університету. *Історичні студії. Збірник наукових праць з проблем давньої і середньовічної історії та етнології* (Ужгород) 4 (2012) 59–78.

ПРОХНЕНКО–МОЙЖЕС–ЖИЛЕНКО 2012 Прохненко, Игорь – Мойжес, Владимир – Жиленко, Мария. Результаты исследования Королёвского замка Нялаб в 2012 году. *Карпатика* (Ужгород) 41 (2012) 204–248.

ПРОХНЕНКО–МОЙЖЕС–ЖИЛЕНКО 2013 Прохненко, Ігор – Мойжес, Володимир – Жиленко, Марія. Біблійні сюжети на кахлях Королівського замку. *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії* (Ужгород) 2 (2013) 142–151.

ПРОХНЕНКО–МОЙЖЕС–ЖИЛЕНКО 2013a Прохненко, Ігор – Мойжес, Володимир – Жиленко, Марія. Єзуїтський медальйон з Королівського замку. *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії* (Ужгород) 2 (2013) 152–163.

ПЬЯНЧАК–ПРОХНЕНКО 2008 Пьянчак, Петер – Прохненко, Игорь. Анализ остеологического материала замков северо-восточной части Верхнего Потисья. *Carpatica-Карпатика* (Ужгород) 37 (2008) 166–177.

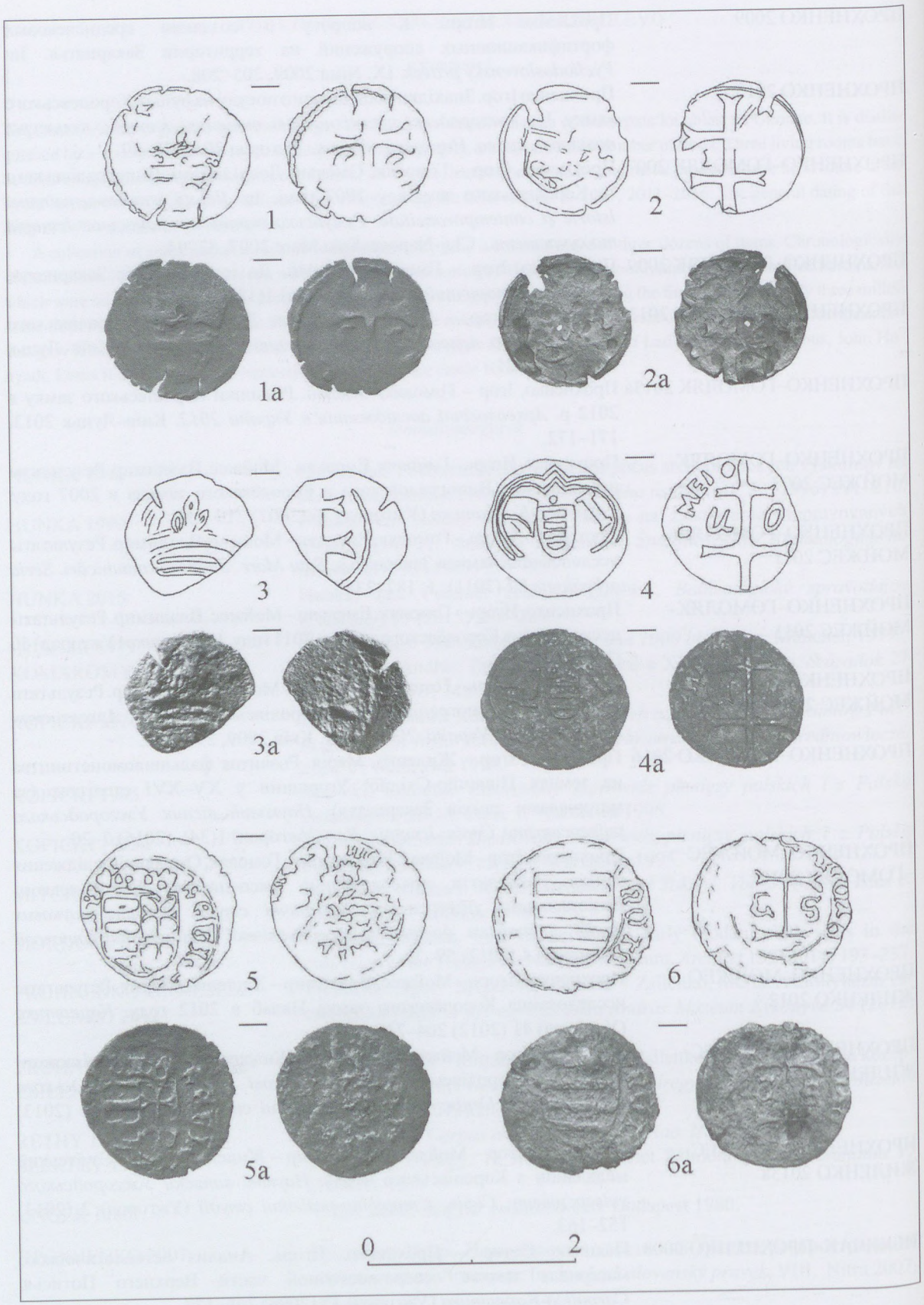

1. tábla. Királyháza. Nyaláb vár. 15. századi magyar érmék

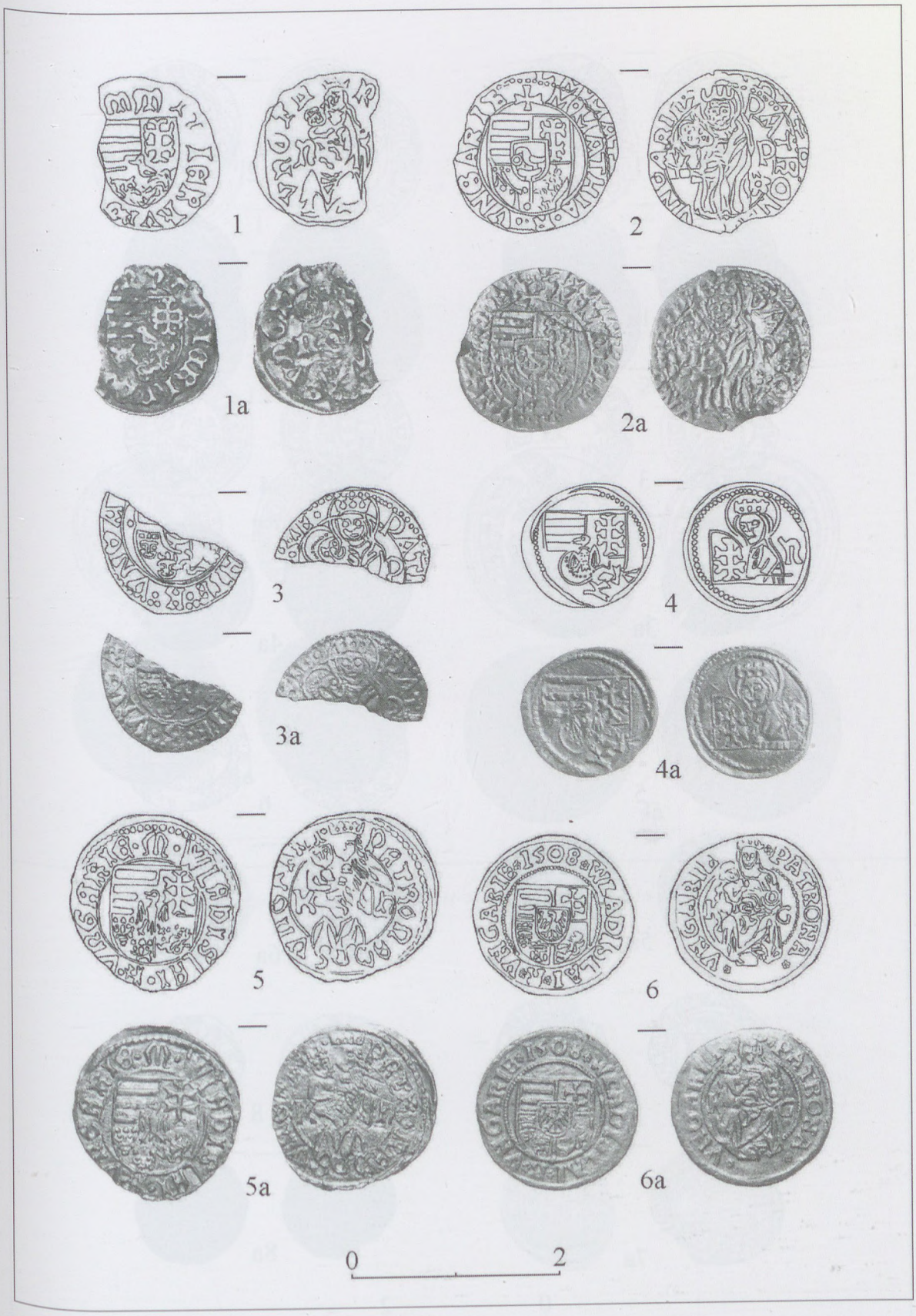

2. tábla. Királyháza. Nyaláb vár. 15. századi végi – 16. század eleji magyar érmék

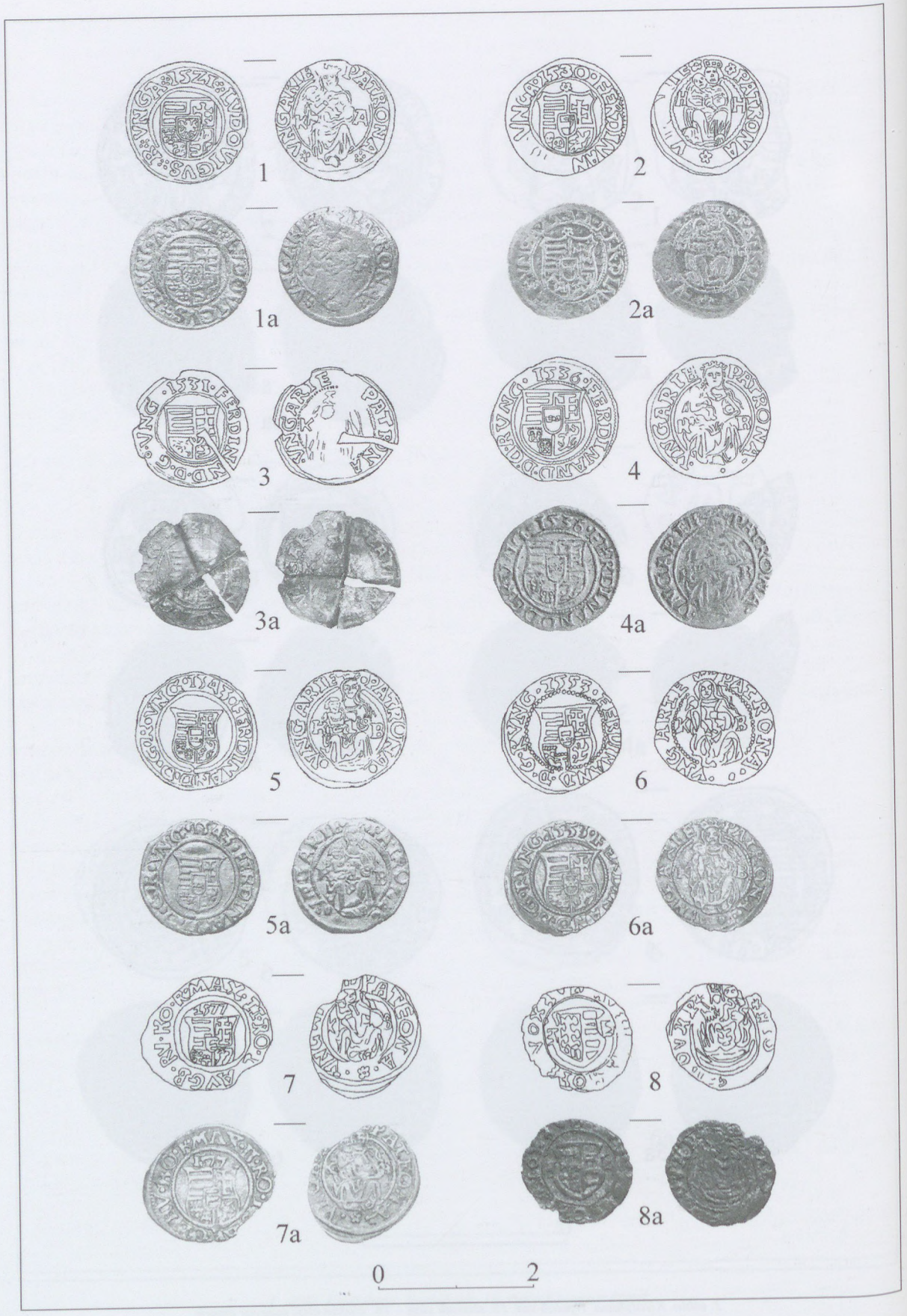

3. tábla. Királyháza. Nyaláb vár. 16–17. századi magyar érmék

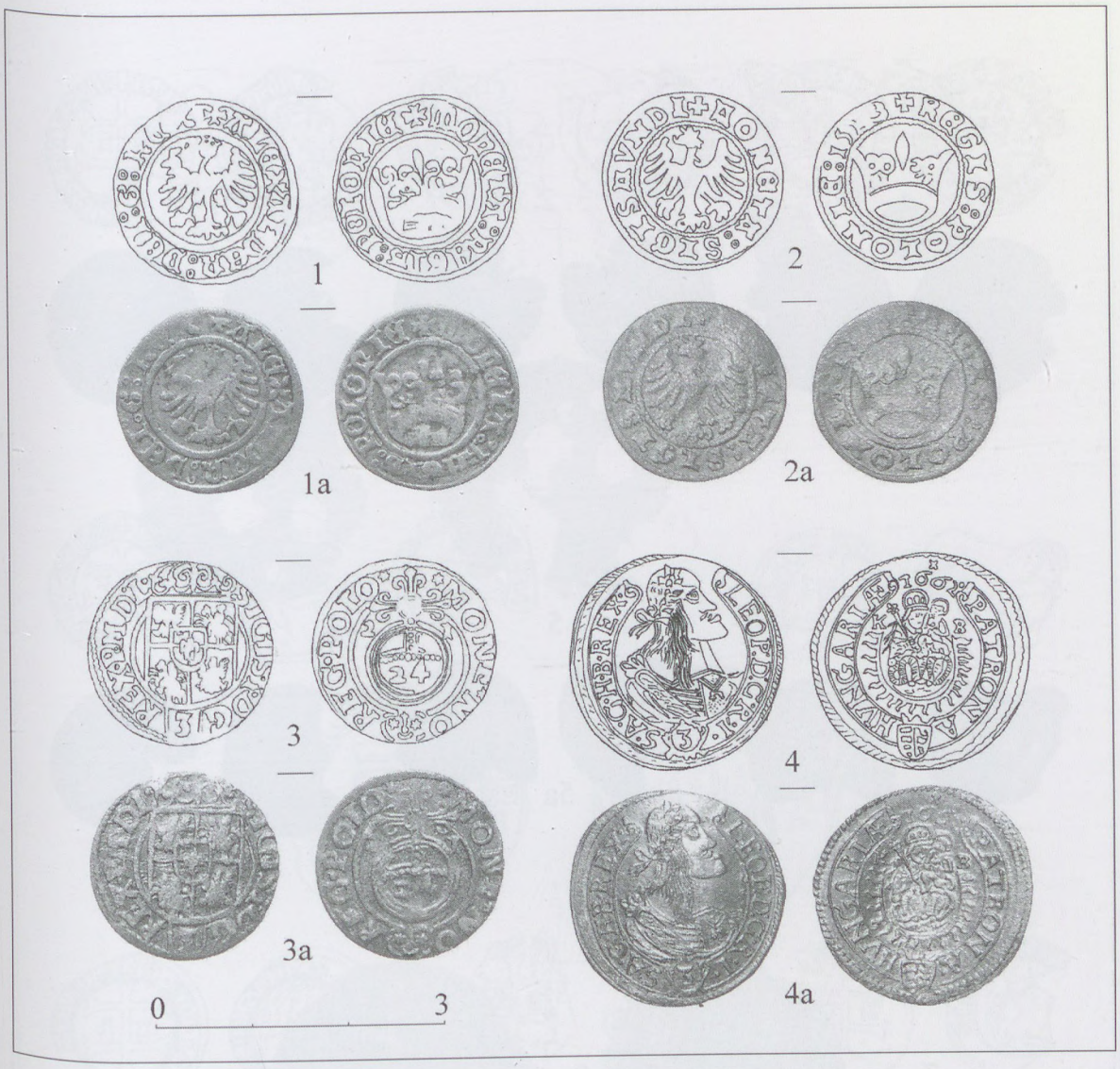

4. tábla. Királyháza. Nyaláb vár. Lengyel (1–3) és magyar (4) érmék a 16–17. századból

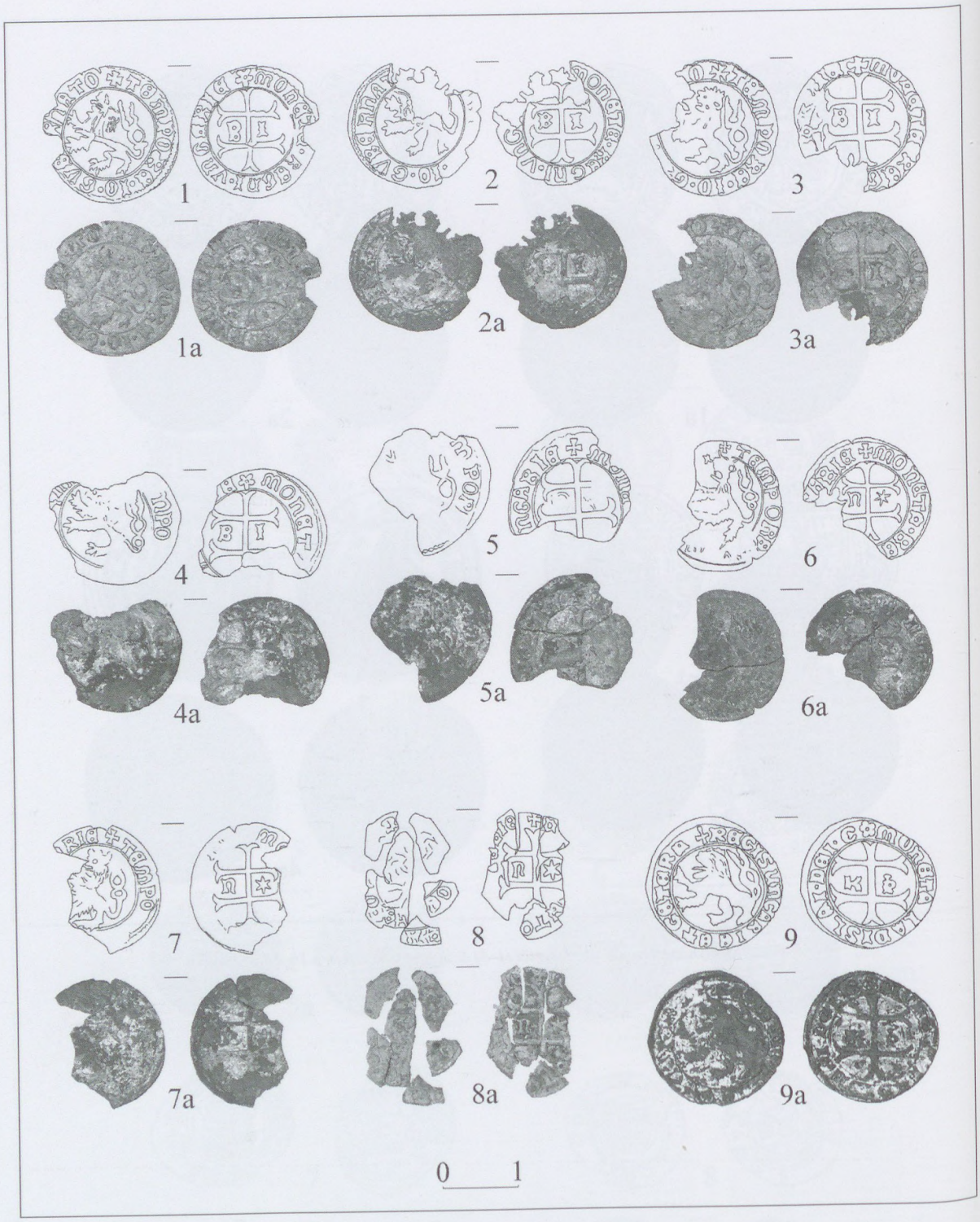

5. tábla. Királyháza. Nyaláb vár
Hamisítványok a 15. század második feléből

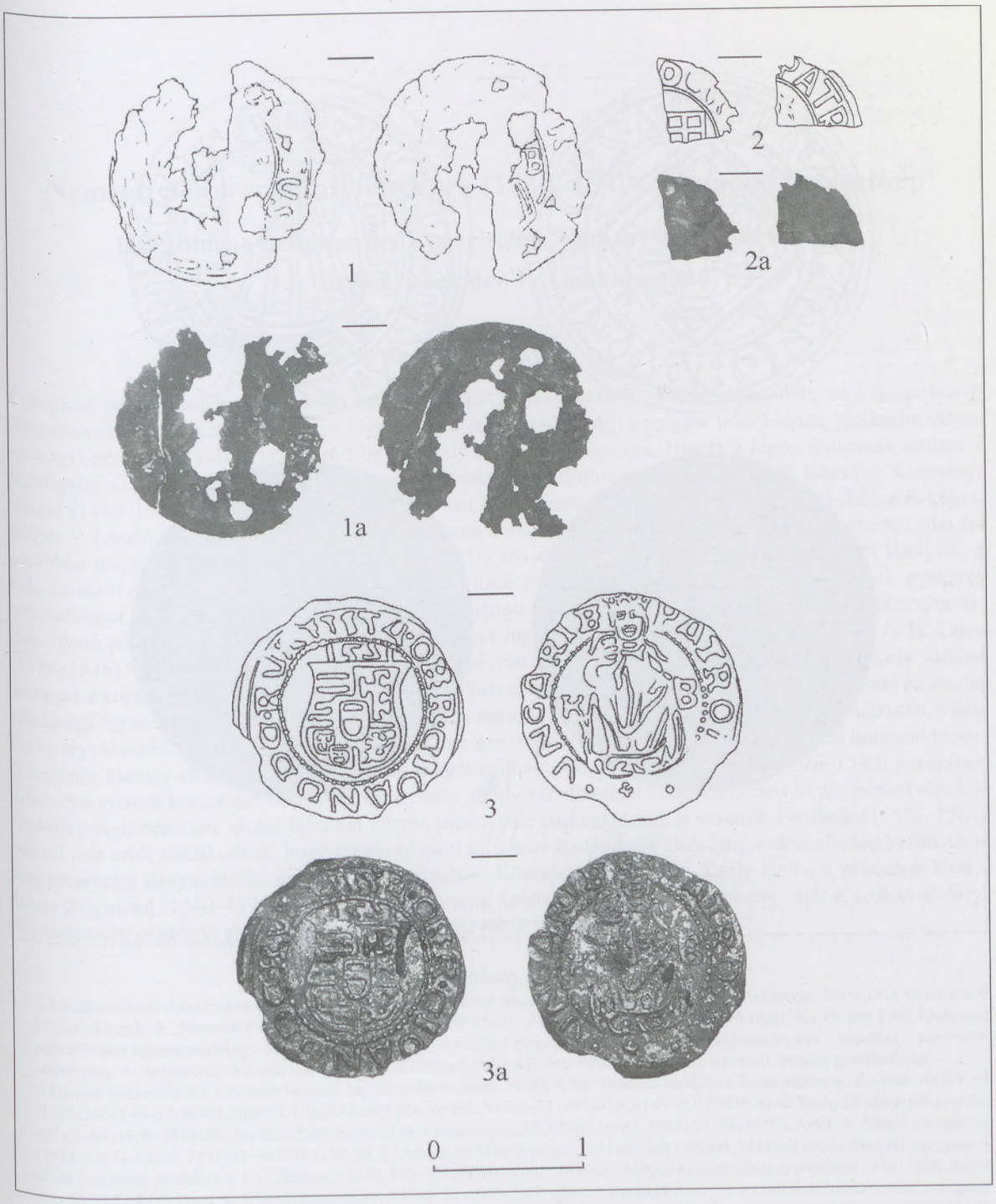

6. tábla. Királyháza. Nyaláb vár. 16. századi hamisítványok

7. tábla. Királyháza. Nyaláb vár. Számolózseton

Nemzeti pénzverésünk fénykora (1440–1540). Kutatási helyzetkép[1]

Das goldene Zeitalter der ungarischen Münzprägung (1440-1540). Ein Bericht über den Forschungsstand

A korszak

Középkori pénzverésünk utolsó nagy szakasza a Hunyadiak felemelkedésével kezdődött, és a Szapolyaiak visszaszorulásával végződött. Amikor Jagelló I. Ulászló (1440–1444) a magyar trónra lépett, hazánkba súlyos pénzügyi-pénzverési válság köszöntött be. A király legfőbb támogatója, Hunyadi János fontosnak tartotta a pénzügyek – és azokon belül a pénzverés – rendezését, de a körülmények ezt nem tették lehetővé. Kormányzóként (1446–1452) is csak sikertelen kísérletet tett erre. A hatalomba visszatérő Habsburg-dinasztia képviselője, V. László (1453–1457) viszont eredményesen konszolidálta a területet, bár Hunyadi nehezen adta fel korábban megszerzett befolyását. Az utószülött király rövid uralma után hatalomra kerülő fiatal Hunyadi, a volt kormányzó kisebbik fia, Mátyás (1458–1490) több évtizedes uralma alatt élt a lehetőséggel, gyökeres pénzreformot, mai szóval államháztartási reformot hajtott végre. Intézkedéseivel olyan állandó, biztos és kiszámítható pénzértékviszonyokat teremtett, amelyeket Jagelló-utódai – II. Ulászló (1490–1516) és II. Lajos (1516–1526) – is megőriztek, egészen 1521-ig, a gyászos emlékű *moneta nova* pénzreformig, amely viszont nemcsak a korabeli államháztartást döntötte romba, hanem szétzilálta a pénzforgalmat, és felborította az ország gazdasági egyensúlyát. Bár 1525-ben visszatértek az *antiqua moneta* jól bevált rendszeréhez, 1526 után, a kettős királyválasztás és a kettős hatalomgyakorlás már nem tette lehetővé a pénzügyi, pénzverési konszolidációt. A korábbi kutatás álláspontjával ellentétben megállapítható, hogy Szapolyai János (1526–1540) pénzeinek minősége viszont korántsem volt olyan rossz, mint ahogy azt ellenfelei állították. János király pénzverése középkori pénztörténetünk utolsó fejezetét jelenti, mert a vele párhuzamosan is verető I. Ferdinánd (1526–1564) pénzei már arról tanúskodnak, hogy megkezdődött az újkori átalakulás a Habsburg érdekszférába került alsómagyarországi bányavidéken és annak központjában, Körmöcbányán. János király kisfia, a választott király, János Zsigmond (1540–1571) visszaszorult az ország keleti felébe, így pénzverésével már a születő Erdélyi Fejedelemség pénzügyi alapjainak megteremtéséhez járult hozzá.[2]

[1] A kutatástörténeti összefoglaló eredetileg a Magyar Tudományos Akadémia „Lendület" programja által meghirdetett 2016-os pályázati kiírásra készült. A „Nemzeti pénzverésünk fénykora (1440–1540)" címmel beadott pályázat nem nyert, a tervezett késő középkori pénztörténeti kutatócsoport így nem alakult meg, az ebből a célból megfogalmazott, öt évre szóló kutatási terv – egyelőre – nem valósulhat meg. A „helyzetkép" közzétételével szeretnénk hozzájárulni a folyamatban lévő, illetve tervezett további kutatásokhoz.

[2] A korszak pénzverésének történetét tárgyaló legfontosabb munkák: POHL Artúr: Erzsébet királyné L-betűs verdejegyű pénzei. *NK* 64–65 (1965–1966) 49–53; POHL Artúr: I. Ulászló király pénzverése. *NK* 72–73 (1973–1974) 49–60; POHL Artúr: Hunyadi János pénzverése. *NK* 68–69 (1969–1970) 49–56; HUSZÁR Lajos: Giskra pénzverése. *NK* 62–63 (1963–1964) 51–58; POHL Artúr: V. László pénzverése (1453–1457). *NK* 70–71 (1971–1972) 51–58; HUSZÁR Lajos: Mátyás pénzei. In: Lukinich I. (Szerk.) *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára.* I–II. Budapest 1940, 549–574; POHL Artúr: *Hunyadi Mátyás birodalmának ezüstpénzei 1458–1490.* Budapest 1972; LAKOS János: II. Ulászló pénzverése. *NK* 58–59 (1959–1960) 23–32; LAKOS János: II. Ulászló ezüstpénzverése. *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve* (1971) 5–27; JESZENSZKY Géza: II. Lajos denárai. *NK* 26–27 (1927–1928) 127–143; HERMANN Zsuzsanna: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához). *Századok* 109 (1975) 301–336; HUSZÁR Lajos: János király denárai. *NK* 50–51 (1951–1952) 38–47; HUSZÁR Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei. 1526–1657. Corpus Nummorum Hungariae III/1.* Budapest 1975; HUSZÁR Lajos: *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése.* Sajtó alá rendezte: Rádóczy Gyula. Budapest [1995.]. Újabban: GYÖNGYÖSSY Márton: *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon.* (Doktori Mestermunkák) Budapest 2003; UJSZÁSZI Róbert: Pénzverési problémák I. Ulászló korából. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 127 (2007) 69–77; BUZA János: A Dunába vetett (Néhány ismeretlen verdejegyű denár.). *Szavonópad.* Adalék a Mohács előtti Magyarország pénzveréséhez. *Történelmi Szemle* 57 (2015) 281–298; GYÖNGYÖSSY Márton: Szapolyai János pénzverése (1527–1540). *Századok* 149 (2015) 959–973; GYÖNGYÖSSY Márton: *A királyi Magyarország pénztörténete (1527–1608).* Budapest 2010. Az elmúlt másfél évtizedben a kamarai jövedelem kérdéskörével is többen foglalkoztak, így DRASKÓCZY István: Kamarai jövedelem és urbura a 15. század első felében. In: Buza J. (szerk.): *Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára.* Budapest 2001, 147–165. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 1.); DRASKÓCZY István: A királyi jövedelmek a 16. század elején Magyarországon. Szempontok bányászatunk és külkereskedelmünk történetéhez. In: Manhercz O. (szerk.): *Historia Critica.* Budapest 2014, 75–92. (Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának

Kutatási irányok

Amikor Hunyadi Mátyás nagy pénzreformja alapjaiban rendezte át a magyar pénzrendszert, ez fontos éremképi változásokkal is járt: az aranyforintok előlapjára és az ezüstpénzek hátlapjára Szűz Mária képe került. Mátyás király pénzreformja (1467/1470) óta a magyar pénzveretek éremképében a Madonna alakja egészen a 20. század közepéig szerepelt. Mária, „Magyarország védasszonya" iránt – a garasok és a denárok körirata szerint –Mátyás különös tisztelettel viseltetett. A korábbi numizmatikai irodalom a Hunyadi család hagyományos Mária-tiszteletével, illetve a török és a tervezett cseh háborúval hozta összefüggésbe azt, hogy az aranyforintok előlapjára és az ezüstpénzek hátlapjára Szűz Mária került. A *Patrona Hungariae* középkori ikonográfiája még felderítetlen, felbukkanását a kutatás Szent István Hartvik-féle legendájára vezeti vissza. Mátyás idején azonban már a Szent László-tisztelet Szent Szűz-kultusszal való összekapcsolódását láthatjuk a nagy király madonnás aranyforintjain. II. Ulászló aranyforintjain pedig megváltozott a Szűz Mária-ábrázolás: a Thurzók századfordulón vert aranyain a vésnökök a Madonnát holdsarlóra helyezték. Ezt követően a pénzeken általánossá váló holdsarlós Mária, az apokaliptikus asszony (*„mulier amicta sole"*) – amint azt Marosi Ernő megállapította – a 16. század elején vert guldinerekkel vonult be végleg a Szent László-ikonográfiába is, és így lett Szent László Szűz Mária lovagja.[3] Különösen fontos a pénzeken látható ikonográfiai változások interdiszciplináris – vallás- és művészettörténeti – értelmezése.[4]

Az éremkép változásával, majd rögzülésével párhuzamosan megújultak a pénzverés szervezeti keretei is. Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) hagyományt teremtett azzal is, hogy a körmöci kamarát az alsó-magyarországi bányavárosokkal Borbála királynénak adományozta, ettől kezdve ugyanis egészen 1548-ig a kamara a mindenkori királyné birtokában és felügyelete alatt állt. A királyné megkapta a kamaraispánok, bányamesterek és tisztségviselők kinevezésének jogát, sőt a kamarát bérbe is adhatta. A pénzlábat azonban továbbra is a király állapította meg, és az ellenőrzési jogkört (a kémlő kinevezését) fenntartotta magának.[5]

Albert király (1437–1439) feleségének, Erzsébetnek 1439-ben, Mátyás viszont csak 1486-ban adta át a körmöci kamarát hitvesének, Beatrix királynénak. II. Ulászlótól felesége, Anne de Foix 1505-ben kapta meg a bányavárosokat, II. Lajos király felesége, Mária pedig 1522-ben, amikor a király a királynét a jegyajándékként ígért javak birtokában ünnepélyesen megerősítette. Wenzel Gusztáv is rámutatott arra, hogy a körmöci kamara és az alsó-magyarországi bányavidék királynék birtokába engedése *„azt hozta magával, hogy az alsó-magyarországi bányavárosok, környékökkel együtt, egy magában elzárt vidéket kezdtek képezni"*. A 15. században már az ország főpénzverdéjének számító Körmöcbánya birtoklása révén a királynék irányító befolyást szereztek a magyar pénzverésben, bár ezzel a lehetőséggel nem mindegyikük tudott élni, hiszen elsősorban jövedelemforrást láttak az alsó-magyarországi bányavárosokban.[6] A királynék magyar pénzverésben játszott szerepének feltárása ezért fontos kutatási feladat.

1430 és 1470 között több, nem bányavidéki város vezetése átvette a városában működő pénzverőház irányítását, vagy királyi felhatalmazás alapján pénzverdét alapított. A nem bányavidékre települt, 15. századi városi pénzverdék közös jellemzője, hogy székhelyük jogi szempontból szabad királyi város volt, jelentőségét tekint-

Történeti Intézetéből / Publicationes Instituti Historici Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 1); továbbá KENYERES István: A bányakamarák szerepe a Magyar Királyság jövedelmeiben a 15–16. században. In: Mikó G. – Péterfi B. – Vadas A. (szerk.): *Tiszteletkör. Tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest 2012, 177–188.

3 A Hunyadi-család Mária-tiszteletéhez: KUBINYI András: Mátyás király tisztelete a Patrona Hungariae iránt. In: Kubinyi A.: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest 1999, 335–339. (METEM Könyvek 22). Eredetileg megjelent: *Saxa loquuntur. Műhely és szentély – nem középiskolás fokon – a Lágymányoson, 1912–1997. Emlékezés és emlékeztetés a nyolcvanöt évvel ezelőtt alapított budai Szent Imre Gimnázium, és az épületben közel ötven évig működött József Attila Gimnázium történetére és legendájára*. I. Összegyűjtötte Vasbányai Ferenc József; feldolgozta Bőhm Ágnes et al.; szerk. Makovecz Benjamin. Budapest 1998, 311–317. Szent László és a Szent Szűz kultuszának művészeti alkotásokon megfigyelhető korabeli változásaival legutóbb MAROSI Ernő foglalkozott: Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon. *Művészettörténeti Füzetek / Cahiers d'histoire de l'art* 23 (1995) 82–85. Az aranyforintokon látható Szent László-ábrázolásokhoz: H. KOLBA Judit: Szent László alakja a középkori ötvösművészetben. In: Mezey L. (szerk.): *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Budapest 1980, 223–235. (Hungaria Sacra 1). Mindkét kérdéskört érintettük a középkori magyar aranypénzverés kapcsán: GYÖNGYÖSSY Márton: *Florenus hungaricalis. Aranypénzverés a középkori Magyarországon*. Budapest 2008. A Mátyás kori változásokhoz: GYÖNGYÖSSY Márton: Pénzgazdálkodás… i. m. 54–57.

4 Vesd össze: GYÖNGYÖSSY Márton: Szentkultusz középkori pénzeinken. Ikonográfiai adalék a magyar pénzverés történetéhez. Megjelenés alatt.

5 GYÖNGYÖSSY Márton: A középkori magyar pénzverés területi szakigazgatási szervei. A pénzverőkamara-rendszer fejlődésének vázlata. *NK* 112–113 (2013–2014) 135–136.

6 WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest 1880 (reprint: Budapest 2012), 162. A királynék szerepéhez: GYÖNGYÖSSY, Márton: Königin Maria und die Kremnitzer Münzprägung. In: Fuchs, M. – Réthelyi, O. (Hrsg.): *Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin*. Münster 2007, 161–177. (Geschichte in der Epoche Karls V. Band 8); GYÖNGYÖSSY: A középkori magyar pénzverés… i. m. 135–136.

ve pedig elsőrendű városnak minősült. A pénzverdét mindenütt a város egyik központi épületében (városháza, polgármester háza stb.) helyezték el. A verde vezetői a városi vezetőrétegből kerültek ki, a városi polgárok között a pénzverők kicsiny, de külön városjogi szabályozást igénylő csoportot alkottak. Jövedelmezőségük és a pénzverők létszáma alapján ezek a városi verdék a középmezőnyhöz, illetve a csekély jelentőségű pénzverőházak közé tartoztak. Ezzel függhet össze, hogy Nagyszebent leszámítva a 15. század második felében valamennyi városi verde befejezte működését, tevékenységüket – Sopron, Kolozsvár és Brassó kivételével – csak a *moneta nova* verése idején újították fel, de akkor már az adott város polgársága helyett a királynak, II. Lajosnak, illetve kincstartóinak bizalmasai vezették ezeket a verdéket. A kérdéskör – azaz a város és a pénzverde viszonyrendszerének – vizsgálata a bányavárosi pénzverdék esetében is indokolt. A városi szerepvállalás teljes körű feltárása, magyarázata ezért szintén fontos célkitűzés.[7] Ezzel a folyamattal párhuzamosan, részben azt megelőzve, Luxemburgi Zsigmond főuraknak is adományozott pénzverési jogosultságot. Némelyek nagy hagyományokkal rendelkező, komoly verdék birtokába jutottak, mások lehetőséget kaptak új pénzverőház berendezésére. Az érintett verdékben azonban önálló pénzfajt senki sem verethetett.[8]

A 15. század folyamán a főúri pénzverési jogosultak négy csoportját lehet elkülöníteni. Zsigmond és közvetlen utódai a határvédelemben résztvevő főurakat igyekeztek érdekeltté tenni („határvédők"). I. Ulászló és Hunyadi János egyik fontos szövetségesüket az 1440. évi koronázáson szinte teljes létszámban megjelenő püspöki kar Ulászló-párti csoportjában vélték megtalálni, ezért őket pénzverési jogosultsággal jutalmazták („koronázó püspökök"). A várnai vereség után, a király nélkül maradt országot átmenetileg főkapitányok vezették, közülük néhányan a pénzverés folytatásáról is intézkedtek. Végezetül 1459–1460-ban III. Frigyes császár (1452–1493) egyes határ menti főurakat azzal igyekezett magának megnyerni, hogy pénzverési jogosultságot adományozott nekik („Paladine"). Az ötletet talán Hunyadi Jánostól vette, aki 1451-ben hasonló jogosultsággal ruházta fel egyik nyugati határszéli hívét, Lévai Cseh Lászlót. A főúri pénzkibocsátás 15. századi pénzverésünk legkevésbé feltárt fejezete.[9]

Mátyás idején megszűnt a főúri pénzkibocsátások Zsigmond által bevezetett rendszere. A pénzügyigazgatási reform keretei között újjászervezték a teljes magyar pénzverést, a pénzverő kamarák működése ismét szabályozottabb és hatékonyabb lett. A Mátyás király által elfoglalt, szorosabb-lazább függőségbe taszított, országhatárokon kívüli melléktartományokban viszont a király megbízásából magyar főurak szervezték meg a helyi pénzverést, amely többé-kevésbé magyar mintára történt. Így bocsáthatott ki pénzeket Boszniában a bosnyák királyi címmel lekenyerezett Újlaki Miklós (1471–1477), Csehországban a hadvezér Magyar Balázs (1470–1471), Sziléziában (1470–1476) és Bécsben (1485–1490) a főkapitány Szapolyai István.[10]

II. Lajos 1523-ban engedélyt adott Konrad Sauermann boroszlói bankárnak – akinek a király felesége lakodalmuk költségei miatt tartozott –, hogy a királyné tartozása fejében 32 000 márka ezüstöt magyar pénzzé veressen. Mária királyné később hozzájárult ahhoz, hogy Sauermann – társaival együtt – Boroszlóban, vagy másutt Sziléziában erre a célra pénzverdét állítson fel. Az engedély később lengyel félgarasok verésére is vonatkozott; ez utóbbiak Schweidnitz verdéjében készültek, ahol aztán magyar denárokat is kibocsátottak. Bár az országgyűlés már 1526-ban törvényben tiltotta meg, ez a pénzverés Boroszlóban egészen 1529 nyaráig folytatódott.[11]

I. Ferdinánd 1529-ben engedélyezte Zrínyi Miklós számára, hogy a horvátországi bányáiból származó ezüstjéből magyar denárokat veressen. Az uralkodó a következő évben a pénzverésre nézvést részletes eligazítást adott ki Zrínyi számára. 1532-ben Zrínyi Miklós már két laibachi polgárral kötött szerződést, amelyben kikötötte, hogy az általa elnyert pénzverési engedély keretében olyan magyar denárokat verjenek, mint amilyenek Bécsben készültek. A Zrínyi-féle pénzverés vége valószínűleg a gróf halálának éve, 1534 lehetett.[12] A melléktartományi pénzverések teljesség igényével történő, egységes, modern szemléletű feldolgozása nagyban hozzájárulhat a korabeli pénzverés történetének megismeréséhez, egyes jelenségek megértéséhez.

A 14. század végétől a pénzhamisítók valamely feudális úr „védelme" alatt működő műhelyekben tevékenykedtek. Ez tette lehetővé a tömeges gyártást és a széles körű forgalmazást. A korabeli leletekben előforduló hamisítványok már szervezett bandák termékeinek tűnnek. Kahler Frigyes a 15. század első felében legalább három pénzhamisító műhellyel számol, valamint felteszi, hogy a királyi verdékben is tevékenykedtek hami-

7 GYÖNGYÖSSY Márton: Város és pénzverde a késő középkori Magyarországon. *BudRég* 48 (2015) 139–168.

8 HUSZÁR Lajos: A segesvári pénzverő Zsigmond korában. *NK* 40 (1941) 30–31.

9 GYÖNGYÖSSY Márton: Főúri pénzverési jogosultak a 15. századi Magyarországon. *Századok* 150 (2016) 341–368.

10 GYÖNGYÖSSY Márton: Újlaki Miklós boszniai királyi pénzverése. *Az Érem* 54 (1998): 2, 6–19; GYÖNGYÖSSY Márton: Mátyás király sziléziai pénzverése. *NK* 98–99 (1999–2000) 73–82; GYÖNGYÖSSY Márton: A bécsi magyar denárverés. 1485–1490. In: Torbágyi M. (szerk.): *A numizmatika és a társtudományok IV*. Budapest 2002, 81–94; GYÖNGYÖSSY Márton: Mátyás király münsterbergi vereteinek kérdéséhez. *Az Érem* 58 (2002): 1, 6–9.

11 JESZENSZKY Géza: II. Lajos denárai. *NK* 26–27 (1927–1928) 137–138; SIMON Zsolt: A zágrábi pénzverde 1525. évi számadása. Adatok az 1521. évi pénzreform történetéhez. *Századok* 144 (2010) 442.

12 SZEMÁN Attila: A Zrínyi-család bányászatának és érmészetének összefüggései. *Az Érem* 57 (2001): 2, 26–34.

sítók. A korábbi műhelyek egy része a 15. század második felében is működhetett. A leletadatok alapján egyértelműen több pénzhamisító központtal kell számolnunk. A 16. század elején Erdélyben már török pénzeket is hamisítottak. Mohács után a pénzhamisítás Habsburg Mária egyik uradalmi központjában, Magyaróváron kezdődött meg. A felvidéki pénzhamisítás nagy hulláma viszont csak 1530 körül indult és az 1550-es évekig tartott. A leghatalmasabb Ferdinánd- és János-párti főurak egyaránt kivették a részüket a hamispénz-verésből, amelyhez a nyersanyagot többek között a környékbeli harangok beolvasztásával nyerték. A pénzhamisítás történetének újrafeldolgozása, a műhelyek és termékeik azonosítása mindenképpen kiemelt feladat.[13]

Források, módszerek és várható eredmények

Vizsgálódásainkba három forráscsoportot vonhatunk be. A kivert pénztípusokat a sokszor szórványos írott források segítségével értelmezhetjük, numizmatikai következtetéseinket hazánk éremleleteivel egészíthetjük ki. Meggyőződésünk, hogy csak a három forráscsoportot párhuzamosan értékelve lehet feldolgozni a korabeli pénzverést és a pénzforgalmat. Értelemszerűen hasznosulnak így a hagyományos éremtan módszerei, de nem mondhatunk le a gazdaságtörténeti értelemben vett pénztörténet szempontrendszeréről sem, vállalva az elérhető tudományos eredmények érdekében a „vegyes" módszertan minden hátrányát. Szükségesnek látszik a korabeli magyarországi, illetve magyar fennhatóság alatt működő pénzverdék adattárának elkészítése, történetének várostörténeti kitekintésű összefoglalása, egyúttal az itt kibocsátott veretek, változatok numizmatikai leírása, tipológiai rendszerezése, kronológiai sorba állítása. A kutatási végtermék az 1440–1540 között vert pénztípusok új corpusa lehetne. Tekintettel arra, hogy a magyarországi pénzverés forrásai csak elszórtan érhetőek el, nem lenne haszontalan szöveggyűjteményszerűen összeállítani a korszak pénzverési forrásainak kritikai kiadását. Bármely térség pénzforgalmát – az írott források elemzése mellett – az ott elrejtett éremleletekből lehet megrajzolni. Ezért a legfontosabb feladatnak a korszakban elrejtett (közölt és közöletlen) magyarországi éremleletek repertóriumának elkészítése tűnik. Gyakran a pénzforgalom utóbbi két fontos forráscsoportjának elemzéséből ellentmondásos megállapítások születnek, de „interakciójuk" nélkül a gazdaságtörténeti kép óhatatlanul hamis lesz. Kutatásaink során a leletekből leszűrhető következtetéseket ezért folyamatosan ütköztetni kell a kiadott forrásokból kinyerhető adatokkal, az egyes jelenségek ebben az összefüggésben értelmezendőek.[14]

1) A pénzverdék többségénél a városi háttér, a várossal való kapcsolat, meghatározó szerepet töltött be. A verdék egy részét viszont főúri pénzverési jogosultak üzemeltették, bár ezek zömmel a kevésbé jelentékenyek közé tartoztak, némelyikük emissziós tevékenysége országosan is érzékelhető volt. Külön kutatási terület a megszállt tartományokban folyt magyar pénzverésnek és műhelyeinek feldolgozása. A kutatás célja ezért az egyes verdék működésének történeti és numizmatikai dokumentálása, archontológiai és proszopográfiai feldolgozása, a verdék várostörténetben játszott szerepének bemutatása, a verdejegyek értelmezése lehet, mert így az okleveles és a numizmatikai anyag együttesen hasznosulhat. Olyan adattárat, kézikönyvet kellene összeállítani, amely a fenti szempontból releváns adatokat tartalmazza, értékeli, és ezért vezérfonal lehet a további gazdaságtörténeti kutatásokhoz, köz- és magángyűjtemények tudományos (numizmatikai) feldolgozásához.

[13] HUSZÁR Lajos: Magyar várak mint pénzhamisító műhelyek a XVI. században. *Műemlékvédelem* 13 (1969) 80–87; KAHLER Frigyes: A magyarországi középkori pénzhamisítás (II. rész) (Károly Róberttől I. Mátyásig). *NK* 78–79 (1979–1980) 43–50; KAHLER Frigyes: Középkori pénzhamisításunk kérdéséhez. (III., befejező rész.). *NK* 80–81 (1981–1982) 79–83; SZÖRÉNYI Gábor András: A csorbakői vár története 1648-ig. *A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 42 (2003) 201–212; GYÖNGYÖSSY Márton: Középkori és kora újkori hamispénzverés Nyugat-Magyarországon. *Az Érem* 72 (2016): 1, 30–34.

[14] Kutatástörténeti és módszertani összefoglalások: KUBINYI András: Történelem és numizmatika. In: Torbágyi M. (szerk.): *A numizmatika és a társtudományok IV.* Budapest 2002, 71–79; GYÖNGYÖSSY Márton: Pénzverés és pénzügyigazgatás (1387–1526). In: Kubinyi A. – Laszlovszky J. – Szabó P. (szerk.): *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet.* Budapest 2008, 185–197; GYÖNGYÖSSY Márton: Numizmatika és régészet. In: Benkő E. – Kovács Gy. (szerk.): *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon.* I–II. Budapest 2010, 943–953. A közelmúltban megjelent gyűjteményi és éremhatározó katalógusok: GYÖNGYÖSSY Márton: *Középkori magyar aranyforintok* (Kincsek a Magyar Nemzeti Bank Látogatóközpontjából) Budapest 2005; GYÖNGYÖSSY Márton: *„...hasznára és okulására szolgáljanak". Magyar aranypénzek 1.* (Az ELTE Régészettudományi Intézetének éremgyűjteménye I.) Budapest 2005; GYÖNGYÖSSY, Márton – WINTER, Heinz: *Münzen und Medaillen des ungarischen Mittelalters 1000–1526.* Wien 2007. (Sammlungskataloge des Kunsthistorischen Museums Band 4); LENGYEL András: *Aranykönyv. 1325–1540.* (Középkori magyar pénzverés). Budapest 2013; VARGA Máté: *Középkori és kora újkori aranypénzek. A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Éremgyűjteménye 1.* Kaposvár 2015. Fontosabb, országos jelentőségű numizmatikai gyűjtemények története: PALLOS Lajos: Az Éremtár. In: Pintér J. (szerk.) *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei.* Budapest 2002, 223–275; GYÖNGYÖSSY Márton – MÉSZÁROS Orsolya: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézetének Éremgyűjteménye. Numismatic Collection of the Eötvös Loránd University Faculty of Humanities Institute of Archaeological Sciences.* Budapest 2010; GYÖNGYÖSSY Márton: A Pannonhalmi Bencés Főapátság éremgyűjteménye. In: Illés P. A. – Juhász-Laczik A. (szerk.): *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon.* 1–2. Budapest 2012, 941–946. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézet Új- és Legújabbkori Történeti Tanszékének sorozata 7).

A kutatásoknak értelemszerűen ki kell terjedni valamennyi érmetípusra és változatra, hiszen a legfontosabb cél – ahogy fentebb már említettük – a korszak veretei új corpuszának összeállítása.[15]

2) A korabeli magyar pénzverés írott forrásainak átfogó kritikai kiadásával, szöveggyűjteményével jelenleg nem rendelkezünk. Kutatók hosszú sora publikált a tárgykörben résztanulmányokat, adattárakat, regesztákat.[16] Ezért diplomatikai értelemben vett modern pénzverési oklevéltár összeállítására kell törekednünk: a korábbiaknál alaposabb kiértékelés és elemzés érdekében nemcsak a pénzverés legfontosabb, kiadott forrásainak összegyűjtését, hanem a kiadatlan szövegek felkutatását és kritikai kiadását is el kell készíteni. Meggyőződésünk, hogy újabb levéltári kutatások révén az eddig ismert szövegállomány tovább bővíthető. A kutatások alapját a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának anyaga képezi: Dl és Df, továbbá E 15 Expeditiones camerales, E 21 Benignae resolutiones, illetve esetleg a Nádasdy és Batthyányi családi levéltárak. Mindezt lehetőség szerint ki lehet egészíteni a Selmecbányai Állami Központi Levéltár (a Besztercebányai Bányakamara iratai, a Selmecbányai Főkamaragrófi Hivatal iratai) és a Besztercebányai Állami Levéltár (bányavárosok iratai) vonatkozó anyagával. Továbbá a nagybányai, a nagyszebeni, a kolozsvári stb. levéltárakban őrzött oklevelekkel, esetleg az ausztriai levéltári anyaggal (Österreichisches Staatsarchiv: Haus-, Hof- und Staatsarchiv – Ungarische Akten, Belgien; Allgeimeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv – Hoffinanz Ungarn, Gedenkbücher, Vermischte Ungarische Gegenstände) is.[17] A forráskiadás fontos feladata továbbá a feltárt szövegek numizmatikai szemléletű értékelése és magyarázata is, hiszen így olyan kutatási segédlet jöhet létre, amelyet egyaránt hasznosíthatnak gazdaságtörténészek, numizmatikusok és a gyűjtők is.

3) A korszakunkból származó – a középkori Magyar Királyság területén elrejtett – éremleleteknek a repertóriumát elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) Éremtárában őrzött kéziratos leletfeldolgozások,

[15] Általános archontológiai összeállítások: HORVÁTH Tibor Antal – HUSZÁR Lajos: Kamaragrófok a középkorban. *NK* 54–55 (1955–1956) 21–33; HUSZÁR Lajos: Kamaragrófok a középkorban. I. kiegészítés. *NK* 64–65 (1965–1966) 55–59; STROMER, Wolfgang von: Die ausländischen Kammergrafen der Stephanskrone – unter den Königen aus den Häusern Anjou, Luxemburg und Habsburg – Exponenten des Großkapitals. *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 27–29 (1973–1975) 85–106; SOÓS Ferenc: A középkori Magyarország gazdasági és pénzügyigazgatási tisztségviselői. *NK* 112–113 (2013–2014) 81–123. A magyar verdék adattára: CSIKY Emil: *A magyar pénzek verdehelyei történelmünkben*. Szeged 1987. Az egyes verdékhez: –Aranyosbánya: POHL Artúr: Offenbánya (Aranyosbánya) középkori pénzverdéje. *ArchÉrt* 94 (1967) 84–86. – Buda: HUSZÁR Lajos: A budai pénzverés története a középkorban. Budapest 1958. (Budapest Várostörténeti Monográfiái XX.) – Kassa: POHL, Artúr: Die Münzstätte Kaschau im Mittelalter. *Südost-Forschungen* 27 (1968) 28–50; POHL Artúr: A kassai kamara pénzverése a későközépkorban. *Az Érem* 24 (1968): 45–46, 8–9; PETÁCH, Emil: *Dejiny mincovania v Košiciach*. Košice 1986. – Keve: UJSZÁSZI Róbert: Adalékok a kevei pénzverés kérdéskörához. *NK* 108–109 (2009–2010) 103–112. – Kolozsvár: UJSZÁSZI Róbert: I. Ulászló király ismeretlen verdejegyű kolozsvári denárja. *Az Érem* 67 (2011): 1, 1–3. – Körmöcbánya: MATUNÁK, Michal: *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*. Kremnica 1928; KUBINYI András: A középkori körmöcbányai pénzverés és történelmi jelentősége. In: Gedai I. (szerk.): *Emlékezés a 650 éves Körmöcbányára*. Budapest 1978, [1980.] 9–32; KAZIMÍR, Štefan –HLINKA, Jozef: *Kremnická mincovňa*. Kremnica 1978;.GYÖNGYÖSSY: Königin Maria und die Kremnitzer Münzprägung… i. m.; UJSZÁSZI Róbert: Megjegyzések a körmöci verde történetéhez Szapolyai János korában. Kérdések és felemás válaszok egy különös denár ürügyén. *NK* 112–113 (2013–2014) 153–158. – Nagybánya: SABĂU, Ioan: Despre monetăria din Baia Mare în secolele XV–XVII. *Anuarul Marmatia* 3 (1977) 55–70; BALOGH Béla – OSZÓCZKI Kálmán: *Bányászat és pénzverés a Gutin alatt. Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt*. Miskolc–Rudabánya 2001. (Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből XII); DRASKÓCZY, István: Matthias Corvinus und der Edelmetallbergbau in Ungarn: das Beispiel von Neustadt/Frauenbach. In: Bárány, A. – Györkös, A. (eds.): *Matthias and his legacy. Cultural and political encounters between East and West*. Debrecen 2009, 195–212; DRASKÓCZY István: Nagybánya bányászata az 1480-as években (Szempontok a város pecsétjének történetéhez). In: Körmendi T. – Thoroczkay G. (szerk.): *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Budapest 2009, 105–113. – Nagyszeben: KUBINYI András: A nagyszebeni pénzverde 1524-ben. *NK* 56–57 (1957–1958) 20–24; POHL, Artúr: Die Münzkammer Siebenbürgens. 1325–1526. *Südostdeutsches Archiv* 13 (1970) 24–43; RÁDÓCZY Gyula: Az erdélyi pénzverés kezdetei a középkorban. *Az Érem* 43 (1987): 2, 7–15; RÁDÓCZY Gyula: Az erdélyi pénzverés kezdetei a középkorban. II. rész. *Az Érem* 44 (1988): 1, 14–21. – Pozsony: POHL, Artúr: Die Münzstätte Preßburg im Mittelalter. *Südost-Forschungen* 24 (1965) 81–102. – Sopron: HUSZÁR Lajos: A XV. századi soproni pénzverés kérdése. *NK* 54–55 (1955–1956) 36–39. – Veszprém: HUSZÁR Lajos: Pénzverés Veszprémben a XV. században. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2* (1964) 199–204. – Visegrád: HUSZÁR Lajos: A visegrádi pénzverde a középkorban. *FA* 18 (1966–1967) 195–204; HUSZÁR Lajos: Különös monogram II. Lajos denárain. *NK* 80–81 (1981–1982) 85–87; TÓTH, Csaba: Mints of medieval Visegrád. In: Szabó, M. – Raczky, P. – Kovács, Gy. (eds.): *„Quasi liber et pictura". Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Studies in honour of András Kubinyi on his seventieth birthday.* Budapest 2004, 571–573. – a városi pénzverdékhez általában: GYÖNGYÖSSY: Város és pénzverde… i. m.

[16] HUSZÁR Lajos: A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. II. *NK* 74–75 (1975–1976) 37–49; HUSZÁR Lajos: A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. III. *NK* 76–77 (1977–1978) 71–84; HORVÁTH Tibor Antal: Adatok a XVI. századi magyar pénztörténethez. *NK* 50–51 (1951–1952) 60–64. HORVÁTH Tibor Antal: Ismeretlen levéltári adatok az ötvösök történetéhez főleg a XVI–XVII. században. *Művészettörténeti Értesítő* 2 (1953) 176–180; HORVÁTH Tibor Antal: Régi magyar pénznevek. *NK* 52–53 (1953–1954) 14–21; HORVÁTH Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között. *NK* 58–59 (1959–1960) 33–50; POHL Artúr: Ujlaki Miklós pénzverési rendelkezése Szeben városához 1445-ben. *NK* 68–69 (1969–1970) 74; POHL Artúr: Die Grenzlandprägung. Münzprägung in: *Österreich und Ungarn im fünfzehnten Jahrhundert*. Graz 1972, 161–179; GYÖNGYÖSSY Márton: A körmöci kamara 1514-es számadása. In: Biró Sey K. – Buza J. – Csoma M. – Gedai I. (szerk.): *In memoriam Ludovici Huszár*. Budapest 2005, 164–178.

[17] Vesd össze: HAÁN Lajos – THALY Kálmán – FRANKL Vilmos – DESSEWFFY Gyula – SUPALA Ferencz: A szent-antal–selmecz–korponai bizottság jelentése. A levéltárvizsgáló bizottságok jelentéseci. II. *Századok* 3 (1869) 608–625.

valamint a Kunsthistorisches Museum (KHM) Éremtárában található, zömmel a *Fundberichte Österreichs* sorozatban közölt leletek adatbázisa alapján állíthatjuk össze. Ismert okokból több 1867 előtt előkerült lelet a KHM Éremtárába került, illetve ott dolgozták fel, 1920-at követően pedig a múzeum munkatársai közreműködtek a burgenlandi leletekkel kapcsolatos tudományos munkában.[18] Míg 1867-től 1920-ig bezárólag az MNM dokumentációja teljesnek mondható, ezt követően már csak a trianoni országterület vonatkozásában lehet használni, egészen 1989-ig. Fontos az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) gyűjteményi anyaga is, mert az MNM és az egyetem a korábbi hazai jogi szabályozásnak megfelelően egészen az 1920-as évek végéig szorosan együttműködött az éremleletek elhelyezésében: ennek köszönhetően számos lelet részlete az egyetemi éremgyűjteményt gazdagította. Nem mondhatunk le a vidéki köz- és magángyűjtemények vonatkozó anyagának feldolgozásáról sem. Elsősorban a megyei hatókörű városi múzeumok numizmatikai anyagát érdemes átnézni. Gyűjtésünket az utódállamokban megjelent, teljességre törekvő leletrepertóriumok segítségével egészíthetjük ki, de a kutatásba bevonhatjuk a hazánkban, az egyes részkérdések kapcsán, tematikus szempontok alapján közölt különböző összeállításokat is.[19]

Három lelettípus adatait indokolt felvenni egy tervezett leletkataszterbe. A köz- és magángyűjtemények nyilvántartásaiban szereplő, valamint az irodalomban közölt zárt éremleletek vonatkozásában a teljesség igényével, a szórványok és az ásatáson előkerült pénzérmék tekintetében a jellemzőbbnek tartott vagy numizmatikai alapossággal publikált adatokat célszerű figyelembe venni. Egy modern leletkataszter a pénzérméket a rendelkezésre álló információk alapján részletes numizmatikai meghatározással közli, és minden esetben utal az anyag múzeumi dokumentációs hozzáférhetőségére, közlésére és a további irodalomra is.

Numizmatikai kutatásunk régi adóssága a mohácsi éremlelet feldolgozása és közlése. 1969-ben a mohácsi Kálvin közben végzett útépítéskor két korsó ezüstpénz került elő. A pénzeket az 1970-es években tisztították meg. Az éremleletet a pécsi Janus Pannonius Múzeum 2011-ben revíziózta, amelynek során megállapították a pontos darabszámot: összesen 36 711 ezüstpénzzel számolhatunk. Ez a mennyiség magyarországi és külföldi viszonylatban is csaknem páratlannak számít. Hazánk korabeli érem- és kincsleletei általában néhány ezer pénzből állnak, legfeljebb a tízezres mennyiséget haladják meg. A mohácsi leletben rejlő további érdekesség az előkerülés helye és a záródás időpontja (1520-as évek). E két tényező a mohácsi vésszel való összekapcsolást sugallja. A mohácsi csata ideje alatt a katonák kifizetése végett minden bizonnyal nagyobb mennyiségű pénzt kellett a helyszínen tartalékolni. A lelet feldolgozását Nagy Balázs végzi, jelen sorok írójának konzulensi támogatása mellett.[20]

A magyar numizmatika ilyen komplex, társtudományi eredményeket is hasznosító, sőt a társtudományok kiemelkedő szakembereit is bevonó, átfogó kutatásokra utoljára az 1950-es és 1960-as években vállalkozott, Huszár Lajos vezetésével, a Corpus III. kötetének újrakezdett előkészítő munkálataikor.[21] Éppen ezért – tisztelegve a nagy elődök előtt – ezt a nemes hagyományt illő lenne feleleveníteni, és modern keretek között folytatni.

Gyöngyössy Márton
ELTE BTK Történeti Intézet
Történelem Segédtudományai Tanszék
Budapest

[18] Az 1867 előtt Bécsbe került éremleletekhez: MIKSA György: *Magyar történelmi emlékek külföldön. Különös tekintettel az egykori Erdélyre.* Kolozsvár 1868, 24–54. Az 1920 után előkerült burgenlandi leletek első, átfogó feldolgozása: KOCH, B.: Münzfunde dokumentieren den Geldumlauf im Burgenland. *NZ* 83 (1969) 82–97.

[19] Leletrepertóriumok az utódállamokból: *Nalezy minci na Slovensku.* I–IV. Ed. Ondrouch, V. – Hlinka, J. – Novak, J. – Kolníkova, E. – Hunka, J. Bratislava 1956–1994; KOCH: *Münzfunde...* i. m.; MIRNIK, Ivan: *Coin Hoards in Yugoslavia.* Oxford 1981; MURGESCU, Bogdan: *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea. (Colecția „Băncii Nationale").* București 1996. Regionális, illetve tematikus leletkataszterek: BERKESZI István: *Délmagyarország éremleletei.* Temesvár 1907. (Történelmi és régészeti értesítő 23); *Érem- és kincsleletek Baranya megyében. Északi kiállítás. 2016. március 16. – 2016. május 31.* Tóth Zs. (szerk.). Janus Pannonius Múzeum, Pécs 2016; HUSZÁR Lajos: A budai várpalota ásatásainak éremleletei. *BudRég* 17 (1956) 197–240; HUSZÁR Lajos: A budai várpalota ásatásainak éremleletei. II. *BudRég* 18 (1958) 449–453; NAGY Ádám: Numizmatikai lelőhelyek Csongrád megyében. *Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve* (1981–1982) 169–176; VARGA Máté: Középkori és kora-újkori éremleletek Somogy megyében. In: Varga M. (szerk.) *Fiatal középkoros régészek IV. konferenciájának tanulmánykötete.* Kaposvár 2013, 239–250. (A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 2); HUSZÁR Lajos: Éremlelőhelyek Veszprém megye területén. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963) 151–160; ÉRI István – GOPCSA Katalin – GEDAI István – HUSZÁR Lajos: Újabb Veszprém megyei éremleletek. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 6 (1967) 89–112; GYÖNGYÖSSY Márton: *Altin, akcse, mangir... Oszmán pénzek forgalma a kora újkori Magyarországon.* Budapest 2004, 37–81; GYÖNGYÖSSY Márton: Münzen des 15. Jahrhunderts aus Aquileia im mittelalterlichen ungarischen Geldumlauf. *AAH* 55 (2004) 140–149; GYÖNGYÖSSY: *Florenus hungaricalis...* i. m. 119–124; GYÖNGYÖSSY: *A királyi Magyarország pénztörténete...* i. m. 94–105.

[20] NAGY Balázs az utóbbi években eddigi eredményeiről konferenciákon számolt be, például: A mohácsi I. számú éremlelet és tanulságai. In: Szőllősy Cs. – Pokrovenszki K. (Szerk.) *Fiatal Középkoros Régészek VI. Konferenciájának Tanulmánykötete.* Székesfehérvár 2015. november 20–22. *A Szent István Király Múzeum Közleményei* 51 (2015) 287–294.

[21] HUSZÁR: *Habsburg-házi királyok pénzei...* i. m. 7–9.

Az „oláh forint” és a „tult”[1]

(Németalföldi veretek és utánzataik Erdély pénzforgalmában)

Der „Walachische Gulden” und der „Tult”

(Niederländische Prägungen und ihre Nachahmungen im Geldumlauf Siebenbürgens)

A 20. század közepén *Horváth Tibor Antal*, a magyarországi pénz- és mértéktörténet fáradhatatlan kutatója, számos régi, többnyire már feledésbe merült pénznévre[2] irányította rá a numizmatika művelőinek és a história iránt érdeklődőknek a figyelmét. A felsorolt pénznevek közül jelen esetben kettőt választunk ki, az egyik[3] az ún. *„oláh forint”*, a másik[4] a *„tult”*. Hangalaki hasonlóság nincs a két pénznév között, ennek ellenére szorosan kapcsolódnak egymáshoz.

Az *oláh forint,* mint magyar pénznév *Horváth Tibor Antal* fordításaként került bele a szakirodalomba, ugyanis az 1704-ben kelt nagyszebeni forrásban a vele azonos jelentésű *„florenus Valachicus”* ragozott alakja kapott helyet. Forrásközlőnk helyesen mutatott rá arra, hogy *„Egyik oláh vajdaság sem veretett forintot...”*, ezért joggal gondolt a pénzforgalomban felbukkanó idegen pénzek egyikére. Megengedőlegesen tételezte fel azt, hogy az oláh forint lengyel pénz lehetett, hasonlóan vélekedett a *tult* esetében is: *„Talán lengyel pénz, mert értéke éppen fele a zlotynak. 1679-ben 60. d.[énár], 1704-ben 70 d.[énár] az értéke.”*[5]

Későbbi, igen értékes forrásközlésében – csekély eltéréssel – egymás mellett olvasható a két pénznév: *„Wallachischer Slott zu verrufen. Deto* [sic!] *halber Slott, oder Tuld zu verrufen.”*[6] Az 1736. körüli tiltó javaslatokból egyértelműen kitűnik, hogy a pénzforgalomból kiiktatandó két veret – az oláhnak nevezett *„Slott”* [= zolota] és az ún. *„Tuld”*, mint 'fél oláh zolota' – azonos eredetűnek tartott pénz volt.

A *„Wallachischer Slott”*-ról pedig immár két évtizede[7] tudjuk, hogy azért kapta a megtévesztő – „wallachischer”, azaz oláh – jelzőt, mert a mediterrán térségből az Oszmán Birodalmon és Havasalföldön – *„Walachei”*-en – át jutott el az Erdélyi Fejedelemségbe. Azon az útvonalon került feljebb, amelyen a híres *„Leeuwendaalder”*[8] érkezett, és a fejedelmi számadásban, mint *„havasalföldi oroszlányost”*[9] említették, noha közismerten németalföldi veret[10] volt. A magyarosított nevű *„oláh forint”* tehát nem a Havasalföldről, nem is a Mediterráneum keleti medencéjéből származott, hanem egyik változata az igencsak távoli, északnyugat-európai kikötőváros, Emden pénzverdéjéből került ki. Alaptípusát azonban nem Emdenben bocsátották ki, ugyanis az emdeni *„Silbergulden”* a tallérszerű németalföldi veretek egyikének utánzata volt. A mintául szolgáló *„28 Stüber”* névértékű holland forintot, hivatalos nevén a *florijn (achtentwintig)*-et az Egyesült Tartományokban több helyütt verték. Nemcsak egész, hanem ½ és ¼ forintos[11] is készült belőlük. Bizonyítható, hogy

[1] Kutatásaimat az Alexander von Humboldt-Stiftung (Bonn), a Bécsi Collegium Hungaricum és a Netherlands Universities Foundation for International Cooperation támogatásával folytattam. Számos kolléga segítőkészségéért tartozom köszönettel, közülük ez alkalommal Hofrat Dr. Christian Sapper, Dr. Gecsényi Lajos, Dr. Dávid Géza, Csóka F. Katalin, Dr. Torbágyi Melinda és Dr. Tóth Csaba nevét kívánom kiemelni. A 3–5. képek felvételeiért Gedai Csabát illeti köszönet.

[2] HORVÁTH Tibor Antal: Régi magyar pénznevek. *NK* 52–53 (1953–1964) 13–21.

[3] HORVÁTH: Régi magyar... i. m. 18.

[4] HORVÁTH: Régi magyar... i. m. 21.

[5] *„Tulot 8, teszen flor. 4 d. 80. Zlotot nro. 16, teszen flor. 19 d. 50.”* HORVÁTH: Régi magyar... i. m. 21.

[6] HORVÁTH Tibor Antal: Tervezet az erdélyi pénzforgalom szabályozására (1736). *NK* 60–61 (1961–1962) 72.

[7] BUZA János: Zoloták a török kori pénzforgalomban. In: Nagy Ádám (szerk.): *A numizmatika és a társtudományok [I].* Konferencia Szegeden 1993. október 25–26. Szeged 1994, 16–23.

[8] ENNO van GELDER, Hendrik: *De Nederlandse munten.* Utrecht–Antwerpen 1980, 79, 221, 230, 261.

[9] Szilágyi Sándor – Szilády Áron (szerk.): *Török-magyar-kori állam-okmánytár. VII.* Pest 1872, 495.

[10] HUSZÁR Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657.* Budapest 1975, 49; BUZA János: Der Kurs der Löwentaler in Ost-Mitteleuropa (mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen und Ungarn). *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27 (1981) 335–358.

[11] ENNO van GELDER: *De Nederlandse munten.* i. m. 235.

1. kép. Emdeni ezüstforint rajza. Gyulafehérvár, 1719 (Österreichisches Staatsarchiv, Wien)

már a 17. század első negyedében, elsősorban a keleti kereskedelem céljaira forgalmazták az ezüstforintokat akkor is, ha azokat nem az atlanti partok mentén, majd Gibraltáron át hajózták az Oszmán Birodalomba, hanem Danckán (Danzig, Gdańsk) keresztül örmény közvetítéssel jutottak el török és tatár földre.[12]

A németalföldi ezüstforintokat nem verték folyamatosan a 17. században, kibocsátási idejük két – egymástól távol eső – szakaszra osztható, az első a 17. század elejére, illetve első negyedére, a második pedig a 17. század harmadik harmadára, helyenként utolsó évtizedeire, illetve végső éveire esett. E két szakasz közötti idő legkevesebb négy évtizedet ölel fel. Friesland, Deventer, Kampen és Zwolle mindkét szakaszban bocsátott ki 28 stuiver névértékű forintokat, Groningen és Nijmegen azonban csak a második[13] szakaszban.

Az időben jól elhatárolható két szakasz közötti négy évtizedes távolság nem véletlenül alakult ki, nem véletlenül szüneteltették a holland ezüstforintok egész és részes változatainak verését. E hosszú szünet azután következett be, amikor a baljós jelekkel terhes évtizedek, majd az ún. Kipper-kor[14] viharai elzúgtak Közép-Európa felett. A megrendítő pénzügyi és gazdasági válságot követően rendezetté vált a térség pénzverése, hosszabb időre megszilárdult az arany és az ezüst[15] értékaránya, illetve elegendő tallért és állandó értékű váltópénzeket bocsátottak ki; rendeződtek a piaci viszonyok, következésképpen szükségtelenné váltak a hatósági árszabások, és a harmincéves háború hadjáratai ellenére sem fenyegetett újabb pénzügyi összeomlás.

Az egyensúlyi állapot persze nem tartott örökké, megingását vetítette előre az 1650-es évek végének pénzverést érintő jogalkotása, majd az 1660-as években mind a Lengyel Királyság[16] területén, mind a Német-római

12 *„Anno 1625 van de Smyt ontfogen gepregte 28 Stüvers: off Embder Daelers Conform de Campen off Zwolsen de versanden worden nee Dantzwick env(er)kofft worden van de Armeniers in Turckien en Tarterien en daer geldende…"* idézi KAPPELHOFF, Anton: Emder „Silbergulden" und „Löwentaler". Ein Beitrag zur Münzprägung der Stadt Emden im 17. Jahrhundert. *Friesisches Jahrbuch* 34 (1961) 159.

13 ENNO van GELDER: *De Nederlandse munten*. i. m. 235–237.

14 HUSZÁR Lajos: *Bethlen Gábor pénzei*. Kolozsvár 1945, 48–49; BUZA János: Kipper-pénzek a mérlegen. Az 1620-as évek inflációjának két szakasza. *Századok* 134 (2000) 881–912.

15 Megnyilvánult ez az 1 aranyforint = 2 tallérral értékviszonyban, amelyik évtizedekig jellemző volt Közép-Európában. A kiterjedt külföldi szakirodalom hasznosításával l. BUZA János: Az aranyforint felső-magyarországi árfolyama a XVII. század első felében. *NK* 100–101 (2001–2002) 147–154.

16 MIKOŁAJCZYK, Andrzej: *Obieg pieniężny w Polsce środkowej wiekach od XVI do XVIII*. Łódź 1980, 14, 16; BUZA János: Lengyel és magyar váltópénz Alsó-Ausztriában. (A „polturás garasok" magyarországi forgalmához a XVII. század második felében.) *NK* 90–91 (1991–1992) 133–145.

Birodalomban érezhetővé vált a monetáris zavarok sora. I. Lipót 1659. évi pénzrendeletét[17] követően, illetve a válaszlépésként 1667-ben megkötött zinnai egyezmény[18] után, az 1670-es években már esélye sem volt annak, hogy birodalmi keretek között közelítsenek az egységes pénzveréshez. Egyes pénznemek, főként az egész tallérok verésének visszafogása, valamint az új címletű, de szerényebb nemesfémtartalmú váltópénzek tömeges előállítása az árfolyamok emelkedéséhez vezetett. Így az egyre zavarosabbá váló pénzértékviszonyok kedvező körülményeket teremtettek ahhoz, hogy Németalföldön ismét megkezdjék az ezüstforint – a *florijn (achtentwintig)* – kibocsátását; és miután exportja újfent nyereségesnek bizonyult, fellendült az emissziós tevékenység, sőt az 1680-as években[19] a régebbiek mellett új verdéket nyitottak meg. A hasznot hajtó vállalkozás – a *„holland zolota"* néven ugyancsak ismert pénz levantei[20] kivitele – követőkre talált. Emdenben ugyan már 1625–1631 között[21] is verték hamisítványait, majd 1673-ban ismét bekapcsolódtak a *„Silbergulden"*-ek nyereséggel kecsegtető, levantei célú[22] előállításába.

Noha a 17. század utolsó harmadának technikai szintjét tekintve ezek az ezüstforintok igencsak durva, elnagyolt kivitelű, évszám nélküli veretek voltak, keleten – hasonló méretű helyi fizetési eszköz hiányában – kétségtelen népszerűségre[23] tettek szert. A németalföldi ezüstforintok hátlapjának köriratában I. Mátyás „IMP"(-erator),[24] Emden város pénzeién pedig II. és III. Ferdinánd császár neve[25] kapott helyet. Nyilvánvaló volt a megtévesztő szándék, évszám nélküli korábbi vereteiket[26] tudatosan utánozva – mintha régi, jó pénzek lettek volna – hozták forgalomba az újakat. Emden korábbi, 24 stuivert érő veretei jócskán elmaradtak a 28 stuiver névértékű holland forintok minőségétől, a közel 14%-os árfolyamkülönbség láttán nem tekinthető véletlennek az, hogy 1630-ban az amszterdami „Wissel-banck" megbízottai a beolvasztandó veretek[27] közé sorolták őket.

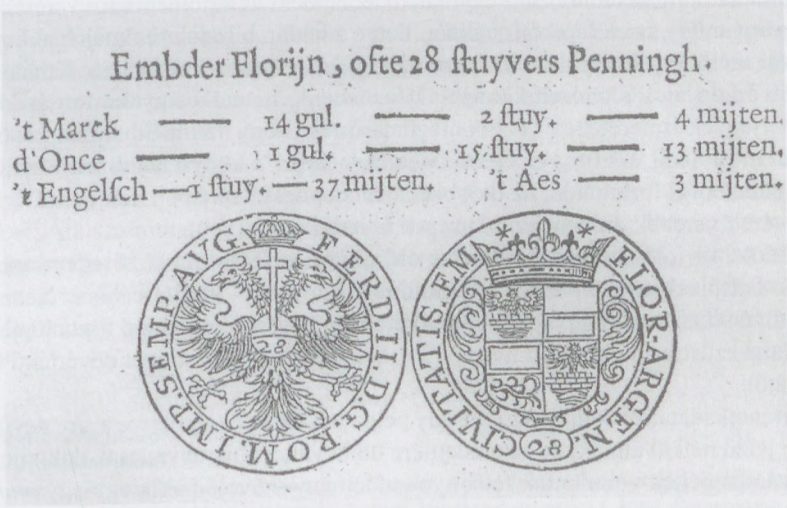

2. kép. Emden ezüstforintja, nyomtatvány. Rijksmuseum, Leiden

17 HOLZMAIR, Eduard: Geld und Münze unter Kaiser Leopold I. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 60 (1952) 238–250.

18 HUSZÁR Lajos: Deutsche Guldiner in Ungarn im 17. Jahrhundert. In: Tony Hackens – Raymond Weiller (eds.): *Actes du 9eme Congres International de Numismatique. Berne, septembre 1979.* Louvain-la-Neuve–Luxembourg 1982, 975–980; ARNOLD, Paul: Die Währungsunionen von Zinna (1667–1690) und Leipzig (1690–1750/1763) unter besonderer Berüchsichtigung des kursächsischen Münzwesens. In: Reiner Cunz (Hrsg.): *Währungsunionen. Beiträge zur Geschichte überregionaler Münz- und Geldpolitik.* Hamburg 2002, 221–248.

19 ENNO van GELDER: *De Nederlandse munten.* i. m. 139–140.

20 A *„holland zoloták"* jelzős szerkezetet a Levantéban járt utazók állítólag 1676-ban említették. VINAVER, Vuk: *Pregled isztorije novca u jugoszlavenszkim zemljama (XVI-XVIII. vek).* Beograd 1970, 161.

21 A jelzett években csaknem 135 ezret vertek. KAPPELHOFF: *Emder „Silbergulden" und „Löwentaler".* i. m. 158.

22 *„Diese Silbergulden waren nun nicht für den einheimischen Geldumlauf bestimmt, sondern sollten dem Handel mit der Levante dienen."* KAPPELHOF: *Emder „Silbergulden" und „Löwentaler".* 159.

23 HASLUCK, F[rederick] W[illiam]: The Levantine Coinage. *The Numismatic Chronicle* (192) 53.

24 Leírására, illetve Zwolle ezüstforintjának fényképére l.: ENNO van GELDER: *De Nederlandse munten.* i. m.140, 236.

25 Ignatius Haan jelentése a nyomravezető: *„Bericht über die in 7-Bürgen kursirenden, aus der K. Walachei einlaufenden fremden Gold- und Silbermünzen"* Karlsburg, [Gyulafehérvár] 1719. jún. 28. Österreichisches Staatsarchiv (Wien), Hofkammerarchiv, Realien B 19.

26 Az *„acht-en-twintigh stuyvers-penningen by de Stadt Emden gheslagen…"* veretről Németalföldön már 1628-ban megállapították, hogy 28 helyett csak 24 stuivert ért, és ezért – mint kárt okozó pénzt – kitiltották a forgalomból; illetve Zwolle I. Mátyást ábrázoló ezüstforintját is elmarasztalták 1627-ben és 1628-ban. Nederlandtsche Munt-Boeck 1586-1645. Amsterdam 1645, 162, 164, 167–168, 171–175. Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden.

27 Manuael of Lijste… 423-424/1630. Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden.

3. kép. Oldenburg grófság ezüstforintja

Teljes felelősséggel nem állítható az, hogy valamennyi ún. oláh forint Emden város verete lett volna, ugyanis az adott kor betűvetés terén járatlan emberei – és ne feledjük, ők voltak többségben[28] – az éremkép alapján különíthették el vagy esetenként csoportosíthatták a tallérszerű vereteket. Az előlapon látható címerpajzs, illetve a hátlapi jellegzetesen dús tollazatú, kétfejű, császári sast ábrázoló éremkép nagyfokú hasonlósága, többnyire csaknem egyező volta nyomán azonosaknak tarthatták a méretre és súlyra egyezőeknek tűnő fizetési eszközöket. E ponton már az utánzatok utánzataival is számolnunk kell.

Oldenburg grófja, Anton Günther „28 Stüber" névértékű guldenjeinek mintájául részben a holland forintok, részben Emden város ismert silberguldenjei szolgáltak. Mivel az emdeni veretek is mintakövetőknek bizonyultak, az emdeni jellegzetes vonásait másoló oldenburgi veret az utánzat utánzatának tekinthető. Ember legyen a talpán, aki első pillanatra megkülönbözteti egymástól az emdeni és az oldenburgi vereteket! A megtévesztő „28"-as értékjelzés ugyanúgy az előlap köriratában, illetve a hátlap birodalmi almájában kapott helyet. Mindkettő évszám nélküli, és több példányukon III. Ferdinánd császár nevének rövidítése látható.

Ma az írástudók a köriratok eltéréseit könnyen kibetűzhetik, az utókor gyakorlott és képzett numizmatikusai pedig a mesterjegyek ismeretében[29] azt is meghatározták, hogy az oldenburgiak közül melyeket verték 1637–1649, illetve 1649–1651 között. Az éremkép nem, csupán a körirat változott némileg az 1658–1662 között kibocsátott oldenburgi forintokon, az utóbbiakat Emdennel ellentétben már nem III. Ferdinánd, hanem I. Lipót császár nevére[30] verették, miként az a 3. képen látható.

Az 1637–1662 közötti „28 Stüber" névértékű oldenburgi ezüstforintok 10 típusának számos változata készült levantei – elsősorban az Oszmán Birodalomba irányuló – kivitel céljára. Nem meglepő, hogy a 19,5 gramm átlagsúlyú 9 lat finomságú oldenburgi veretek 10,95 grammra tehető tiszta tömege[31] nem egyezett meg az eredeti holland ezüstforintokéval, mintegy 13%-kal maradt el a 28 stuiver névértékű forint 13,23 grammos[32] ezüsttartalmától.

Erdély nyelvtörténeti adatain[33] belül jó egynéhány példa ismert az *izlot*, illetve a *zlot* nevű pénzek előfordulására. Sok esetben jelző nélkül állnak, de az eredetükre utaló változatok ugyancsak dokumentáltak. A *magyar* és az *oláh zlotra* számos példát vonultattak fel a nyelvtudomány művelői, akik egy-egy *muntyán izlot*, illetve *török zlot* felbukkanását is megerősítették, valójában azonban nyilván sokkal több forgott belőlük.

Erdélyben az oláh zlotok minősége[34] ellen 1702-ben merült fel kifogás, ez idő tájt 140 denárban[35] számították értéküket, miként 1704-ben[36] is Nagyszebenben; azonban 1711-ben már csak a 120 denáros kurzusukat[37] tartották indokoltnak. Brassói feljegyzés szerint a *„wallachischer Slot"* árfolyamának 20 denáros csökkentése[38] át is ment a gyakorlatba. Az *„oláh zlotok devaloralasara"* 1726-ban[39] ugyancsak törekedtek, de a felsorolt

[28] TÜDŐS S. Kinga: Diákok és iskolák a XVI–XVII. századi Székelyföldön. In: Takács Péter (szerk.): *Csaba királyfi elárvult népe.* Székely konferencia 2009. október 2–3. Debrecen 2009, 83–96.

[29] KALVELAGE, Heinrich – TRIPPLER, Hartmut: *Die Münzen der Grafen, Herzöge und Großherzöge von Oldenburg.* Osnabrück 1996, 223.

[30] KALVELAGE und TRIPPLER: *Die Münzen der Grafen...* i. m. 226–227.

[31] KALVELAGE und TRIPPLER: *Die Münzen der Grafen...* i. m. 223.

[32] ENNO van GELDER: *De Nederlandse munten.* i. m. 235.

[33] Az immár teljessé vált kincses bányára l. SZABÓ T. Attila: *Erdélyi magyar szótörténeti tár.* Budapest–Bukarest 1993, V. 870–871, ill. – Fazakas Anna főszerkesztésével – Kolozsvár 2014. XIV. 739–740.

[34] *„Az Olah Zlotnakis materiaja felett valo valorb(an) Járassa nagy káraval leven az Hazanak igazitást kíván..."* SZABÓ: *Erdélyi magyar szótörténeti...* i. m. XIV. 740.

[35] *„Oláh Zlot n. 19 [=] fl. 26 [d.] 40."* HORVÁTH Tibor Antal hagyatéka. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár 5259. [Továbbiakban: HORVÁTH T. A. MTA Kt. Ms.]

[36] HORVÁTH: Régi magyar... i. m.18.

[37] *„Oláh Zloth f. 1 denr. 20 járjon."* SZABÓ: *Erdélyi magyar szótörténeti...* i. m. XIV. 740.

[38] *„...ein wallachischer Slot 1 fl 20 Denar, der zuvor 1. 40 golt."* In: *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó* 1903. Bd. IV. 124.

[39] SZABÓ: *Erdélyi magyar szótörténeti...* V. 871.

értékcsökkentési adatok ellenére sem juthatunk arra a következtetésre, hogy az ún. oláh zlotok közmegvetés tárgyaivá váltak volna Erdély pénzforgalmában.

Nem téveszthetjük szem elől azt, hogy miközben egyre nehezebben lehetett szert tenni imperiális tallérokra, az 'oláh forintok' mellett egyéb zoloták is nagy számban keringtek a 17. század utolsó harmadának és a 18. század elejének kaotikus pénzforgalmában. Ha arról sem feledkezünk meg, hogy nagy mennyiségben bocsátottak ki csekélyebb értékű, különböző váltópénzeket, akkor nyilvánvaló, hogy a tallérszerű oláh zlotok a pénzvagyon gyűjtésének, a felhalmozás és megtakarítás eszközeinek sorába tartoztak. 1723-ban, amikor a készpénzt megszámlálták, nem véletlenül jegyzeték fel azt, hogy az egyik pénzes zacskóban[40] *„...vagyon olá Zlott nro 130"*, és az is kétségtelen, hogy jelentős kárt vallott az a személy, akinek 1757-ben[41] egyik *„...étzaka 300 oláh Izlottyát..."* ellopták. Több száz zlot – akár oláh, akár egyéb ezüstforint volt – már önmagában is tekintélyes pénzmennyiségnek bizonyult, és ha az ezer forintnyi vámbevételt teljes egészében zlotokban küldték a fejedelmi udvarba, miként az 1687-ben történt, akkor azt gondosan[42] feltüntették.

Elvben több tízezernyi zlotot lehetett volna küldeni Erdély évi 80 ezer talléros[43] portai adójára, a gyakorlat azonban egészen mást mutatott. Drinápolyból, 1682-ben Gyerőffy György arról tudósította a fejedelmet, hogy az adó egyik – 2067 tallérnak megfelelő – tételét nem fogadták el, mert az összeg új tuhokból és *zlotokból* állt. S noha a követ 150 tallér felár fizetésére is hajlandó lett volna, visszautasították az ajánlatát, így kénytelen volt kamatra felvenni 2100 oroszlános tallért,[44] hogy leszámlálhassa a követelt összeget.

Nagy a valószínűsége annak, hogy az új tuhok egy része a 14 stuiver névértékű, németalföldi 1/2 ezüstforintok közül került ki. A fentebb említett *tult* és a *tuld* hangalak[45] közötti különbség minimális, különösebb aggály nélkül elfogadható, hogy azonos, illetve egyező értékű veretek névváltozatai voltak. A *tuh* esetében már nagyobb az eltérés, de mivel *új tuhokról* és *zlotokról* tettek említést, a *tult, tuld* és *tuh* pénznevekről feltételezhetjük, hogy idegen szó honosítása, illetve a *tukt* példáját látva[46] torzult, félre hallott átvétele történt. Az említettek közül a *tult* alakváltozat elsődlegessége valószínűsíthető, eredete az iszlám világába vezet. A *tult* valamely értékesebb pénz harmadát jelentette, így a távoli múltban az aranyból vert arab[47] dirhem 1/3 részével, a későbbiekben az ezüsttallér 1/3-ával[48] azonosították.

E ponton Horváth Tibor Antal nyomán[49] ajánlatos idézni a csíki vám 1679. évi bevételéből: »*Oroszlányos tallért nro. 49., mely teszen flor. 88 d. 20, Tulot 8, teszen flor. 4 d. 80, Zlotot nro. 16, teszen flor. 19 d. 50. Ortot 71. teszen fl 31,95.*«[50] A kiszámítható árfolyamok ezek szerint a következők: 1 oroszlános tallér = 180 denár, 1 zlot = 121,875 denár, illetve 1 tult = 60 denár, végül 1 ort = 45 denár. Az árfolyamok összevetése nyomán 1 oroszlános tallér = 1 ½ zlot = 3 tult; 1 zlot = 2,03 tult, másként fogalmazva a tult csaknem pontosan fele[51] a zlotnak, illetve éppen egy harmada[52] az oroszlános tallérnak. Mivel a számadásokban név nélküli, csupán

[40] SZABÓ: *Erdélyi magyar szótörténeti...* V. 871.

[41] SZABÓ: *Erdélyi magyar szótörténeti...* V. 871.

[42] *„Anno 1687. 11 Novembris. Administrált Apor István uram törcsvári harminczad proventust ezer forintot pro mense Octobris (így) (mind zlót 2 zacskóban), - fl. 1000."* SZÁDECZKY Béla: *I. Apafi Mihály udvartartása I. kötet. Bornemissza Anna gazdasági naplói (1667–1690).* Budapest 1911, 594.

[43] LIPTÁK János: *A portai adó története az Erdélyi Fejedelemségben.* Késmárk 1911, 46; JAKÓ Klára: Rozsnyai Dávid portai „Tanító" írása. *Levéltári Közlemények* 84 (2013) 181; BUZA János: Az Erdélyi Fejedelemség pénzértékei és a nagysinki országgyűlés (1664). *Erdélyi Múzeum* 78 (2016) 58–59.

[44] *„...az adót, hogy olvasni kezdették volt, az császár vicekomornikja, az mely uj tuhokat és zlotokat Szegedi György az adóban administrált, ugy mint két ezer hatvanhét tallérokat, el nem vötte semmiképen, el sem váltathattam; igértem reája 150 tallérokat, de úgy sem akarták elváltani; kénszeríttettem Mauro Cordatus uramtól, mivel másutt nem találhattam kisebbik interesre, kétezer száz oroszlános tall. 2100 kérni, százra egy hónapra négy tallérért; [...] Adrianapoli, 26 Decembris 1682."* SZILÁDY Áron – SZILÁGYI Sándor: *Török-magyarkori államokmánytár.* Pest 1871, VI. 302–303.

[45] A *„Tuld oder halber Slott..."* egyeztetés 1719-ben is előfordult, noha a veret nem németalföldi eredetű volt. E példára még visszatérek.

[46] *„...berbécseknek az árát oroszlános tallérúl, zlotúl, ortokúl, folyó pénzül és tuktokúl..."* küldték meg. Fogaras, 1681. szept. 14. SZÁDECZKY: I. Apafi Mihály udvartartása... i. m. 291.

[47] SCHRÖTTER, Friedrich: *Wörterbuch der Münzkunde.* Berlin 1970(2), 140, 709.

[48] *„Tult" = tult oder Drittel-Piaster..."* HINZ, Walter: *Islamische Währungen des 11. bis 19. Jahrhunderts umgerechnet in Gold. Ein Beitrag zur islamischen Wirtschaftsgeschichte.* Wiesbaden 1991, 54.

[49] HORVÁTH: Régi magyar... i. m. 21.

[50] SZÁDECZKY: I. Apafi Mihály udvartartása ... i. m. 259.

[51] Az eltérés adódhat abból is, hogy különböző zlotok lehettek a 16 példány között, ui. kisebb tételben a zlot pontosan 120 denáros kurzusa igazolható a csíki vashámorból származó bevételek között: „...zlotot nro. 4, facientes fl 4,80." 1677. máj. 4. uo.

[52] Az arányokat illetően a véletlen egybecsés gyanúja is felmerülhetne, ellene szól azonban az, hogy az oroszlános tallér : zolota = 1 : 1 ½ aránypár *Marsigli* megfigyelése nyomán is igen valószínű: »*Circa il valore di questa, Aspri Ottanta fanno un Solota. Aspri cento & vinti, un Leone.*«, azaz 120 akcse = 1 oroszlános tallér, illetve 80 akcse = 1 zolota, tehát oroszlános tallér : zolota = 1 :1½. : *Stato militare dell'Imperio ottomano, incremento e decremento del medesimo.* Del Signore Conte di Marsigli. ... Parte prima. In Haya, ... In Amsterdamo, M.D.C.C.XXXII. [Olasz és francia nyelven is kiadott mű.]

4. kép. Oldenburg grófság ezüstforintja

5. kép. Lotaringiai teston

denárértékükön számított veretek, ún. *„százhúsz pénzes tallérok"*[53] is előfordulnak, ez utóbbiakat is a másutt *zlot*, illetve *zolota* névvel illetett fizetési eszközök közé sorolhatjuk.

A *zlot-zolota*, illetve a *tult* neveken említett pénzek közötti értékarány 1 : 2 volt, az azonban nem állítható, hogy valamennyi ún. tult a németalföldi, 14 stuiver névértékű veretek valamelyikével lett volna azonos. *Tult*-nak nevezhettek – mint ahogyan neveztek is – olyan résztallérokat, amelyeknek a forgalmi értéke egyező volt a németalföldi fél ezüstforintéval, illetve erősen közelített hozzá.

Az 1719-ben, Gyulafehérvárott kelt jelentés nemcsak tartalmazta a *„tuld"* nevet, hanem a veret képi ábrázolását is ránk hagyományozta. Nos, úgy tűnik, hogy e pénz IV. (?) Károlynak, Lotaringia hercegének *testonja*, német terminológia szerint negyedtallérja[54] volt. E résztallérnak az erdélyi forgalma a 17–18. században semmiképpen sem lehetett egyedi vagy véletlen jelenség, ugyanis a Temes megyei Dentán talált rendkívül gazdag, 1387 veretet tartalmazó és 1668. évi példánnyal záródó éremleletben 21 lotaringiai teston[55] volt. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában megőrzött példányok éremképe és körirata egyértelmű hasonlóságot mutat az 1719. évi gyulafehérvári másolattal. Az ún. tult és a lotharingiai testonok egyezése több mint figyelemre méltó, ugyanis Luigi F. Marsigli az Oszmán Birodalomról írt művében a külföldi ezüstpénzek között Lucca testonjait[56] is megemlítette. Az oláh forint felének írt, egyharmad jelentésű *tult* óvatosságra int, ez idő szerint úgy tűnik, hogy a *tult* esetenként azonos lehetett a németalföldi 14 stuiver értékű félforintossal, egyes testonokkal, illetve a hasonló értékű negyedtalléros veretekkel.

A dentai lelet a címadó oláh forintokra nézve is igen jelentős, ugyanis az 1882-ben talált pénzek között tekintélyes mennyiségű németalföldi, illetve németalföldi mintára vert nagy ezüstpénzt azonosított a feldolgozójuk úgy, hogy – némi nagyvonalúsággal – valamennyit tallérnak minősítette. A 9 németalföldi kibocsátó verdéiből 252 tallér, 11 fél tallér és 5 ezüstforint (Deventerből 4, Zwolléból 1 *florijn achtentwintig*) került Dentára, míg a 62 utánzott ezüstforintból – az ún. oláh zlotból – 34 Emden, 28 pedig Oldenburg verete volt. Az emdeni és az oldenburgi 28 stüber névértékű ezüstforintok elsöprő többsége érthető, ha felidézzük azt, hogy a hollandiai verdékben a 17. század utolsó harmadában újították fel az ezüstforintok levantei célú kibocsátását.

Kitekintés

A 17. század utolsó harmadának és a 18. század elejének számadásai bővelkednek *zlot*, *zolota* és hasonló pénznevekben. Nagyobbik hányaduk jelző nélküli, sem az eredetükről, sem egyéb tulajdonságukról nem emlékeztek meg a kortársak.

Nagy a valószínűsége annak, hogy a jelöletlen zlotok túlnyomó többsége német guldiner, ismertebb néven 2/3 tallér volt, e vereteknek a hazai forgalmáról mértékadó tanulmány[57] jelent meg. Ritka kivételnek számít egy Erdélyben kelt 1685. évi feljegyzés, amelyik nemcsak tartalmazza a *„német zlot"* nevét, hanem a 120 denáros árfolyamáról[58] is tanúskodik. Brassói forrás tudósít 1695-ből arról, hogy a *„szlot"* árfolyamát 120-ról 105

[53] Váradja, 1681; a portusi jövedelmek között *„százhúsz pénzes tallérokat"*, 15-öt is említettek. SZÁDECZKY: I. Apafi Mihály udvartartása…i. m. 451. A huszti udvarbíró 1685-ben többek között 8 „százhúsz pénzes" tallért fizetett be. SZÁDECZKY: I. Apafi Mihály udvartartása… i. m. 465.

[54] „Ortshaler" vö. GÖTZ, Christian Jacob (Hrsg.): *Der Beiträge zum Groschen-Cabinet*... Dresden 1811, 161.

[55] Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára 365/1882 sz. leletjegyzék.

[56] „Vi e ancora il *Testone* di *Lucca*, ed altra piccola moneta di *Ragusi*. – illetve – *Les Testons de Luques ont encore cours dasn l'Empire, ainsi que d'autres petites monnoyes de Raguse*." MARSIGLI : Stato militare ... i. m. (paginálatlan).

[57] HUSZÁR: Deutsche Guldiner… i. m. 975–980.

[58] *„3 német zlotot s egy 60 pénzest, teszen fl. 4 den. 20."* HORVÁTH T. A. MTA Kt. Ms. 5623/3.

denárra[59] szállították le. A felföldi bányavárosokban „Goldinek" névvel[60] illették 1694-ben a német guldinert. Az ország számos pontján polturában vagy denárban határozták meg az „imperiumbeli fejedelmek pénzeinek" árfolyamát. Így örökítették ránk 1679-ben a *„negyven polturás garasokat"* Borsod,[61] illetve 1694-ben Zemplén[62] vármegyében, valamint 1695-ben Kecskeméten[63]. Borsodban a 40 polturások mellett *„20 polturás*[64] *garasokat"*, Erdélyben pedig a fentebbi német zlottal együtt *„60 pénzest"* említettek, nyilvánvaló, hogy a 20 polturás és a vele egyező értékű 60 denáros is a guldiner fele, vagyis az ismert 1/3 tallér lehetett.

Az *oláh zlot* gyakoriságával szemben a guldiner *német zlot* nevének ritkasága többek között – a kibocsátók nagy számából eredően – az éremképek igencsak változatos voltával magyarázható. Huszár Lajos, immár klasszikus előadásában mutatott rá arra, hogy a vizsgált éremleletek közel ezer példánya mintegy 50 kibocsátó[65] vereteiből tevődött össze. Nagy a valószínűsége annak, hogy az éremképek száma ennél magasabb lehetett. A német guldinerek esetleges egységes megnevezése ellen hatott az is, hogy a veretek teljes és tiszta tömege jelentős eltéréseket[66] mutatott, úgy tűnik, hogy az ingadozás különösen áll a 2/3 tallérokra.[67] A guldinerek számos variánsa kapcsán az sem hagyható figyelmen kívül, hogy egyes verdebérlők visszaélései, továbbá a bérbeadók mohósága miatt jócskán kerültek forgalomba silány veretek. Ezeket, valamint a gyengébb minőségű utánzatokat, az itáliai[68] és az egyéb hamisítványokat, a kopott vagy súlycsonkított példányokat joggal nevezték a hódoltságban[69] *rossz zolotáknak*.

A guldinerek = 'német zlotok' névváltozatainak gazdagságáról a kitűnő megfigyelő Babocsay Izsák műveből Horváth Tibor Antal idézte[70] a legjobb kortársi összegzést; az 1694. évi feljegyzés szerint *„Utoljára ez szegény hazábul [...] [a] [...] lengyel s egyéb féle apróṕénz[t] annyira kihordották, hogy akármely országos vásárokon [...] 40 polturás vagy rénes nevű nagy Garasoknál, Guldeneknél egyebet nem találhatott volna az ember. Sőt azt is ezen Esztendőnek vége felé ollykor devalválták 120 pénzrül 105 pénzekre, avagy némelyeknek nem helytelen intenziójuk szerint Bomlott forintokra."* A *'40 polturás'* nevet már fentebb érintettük, *'rénes'* névvel azért ruházták fel a guldinereket, mert forgalmi értékük 60 krajcár volt, tehát megegyezett a számítási pénzként 60 krajcárral egyenlő rénes forinttal. Mivel az 1 krajcárost 1659-től kezdődően 2 denárban kellett elfogadni, a 60 krajcárban számított *'nagy garast'* 120 pénzesnek is lehetett nevezni. Bomlott jelzőt pedig azért kapott a forint, mert csökkentették az értékét, de a leértékelést követően még forgalomképes[71] maradt, szemben az elbomolt pénzzel, amelyet – egy későbbi példa szerint – kitiltottak a forgalomból. Végül a „Gulden" név nem kíván bővebb magyarázatot, ugyanis a zinnai egyezmény után vert 2/3 tallérokat és a vele egyező értékű forintokat a mai német numizmatikai szakirodalom is „Gulden"-nek[72] nevezi, a „Gulden" német forint – persze Silbergulden – mivolta tehát kétségtelen.

59 *„Hoc anno wurden die Szloten von 1 fl. 20 Denar reduziert auf 1 fl. 5 Denar."* In: *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. Bd. IV. Brassó 1903, 115.

60 PÉCH Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története III/l. 1650–1750.* Sajtó alá rendezte Kosáry Domokos. Budapest 1967, 302.

61 TÓTH Péter – BORSI János: *Borsod vármegye statutumai (1578–1785).* Miskolc 1989, 35.

62 HORVÁTH: Régi magyar... i. m. 14.

63 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: Pénzforgalom és pénzértékek Kecskeméten 1662–1711. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából VII.* Kecskemét 1985, 122–123.

64 Az ún. „polturás" pénzeket nem lehet automatikusan lengyel vereteknek tekinteni! Többnyire azért kapták a „polturás" jelzőt, mert forgalmi értéküket polturában adták meg a kortársak, vö. BUZA: Lengyel és magyar... i. m. 133–145.

65 HUSZÁR: Deutsche Guldiner... i. m. 977.

66 HESS, Wolfgang – KLOSE, Dietrich: *Vom Taler zum Dollar 1486-1986.* München 1986, 120–121.

67 A részletesen elemzett löhnbergi lelet 62 guldenjéből 2/3 értékjelzésű volt 38, illetve „24 Mariengroschen" 6, valamint 60 krajcár* névértékű 18 veret; a 2/3 tallérok teljes tömege 14,46–19,03 gramm között szóródott. A lelet összesen 211 ezüstpénzt tartalmazott. KLÜSSENDORF, Niklot: Der Schatz aus der Laneburg, Gemeinde Löhnberg, Kreis Limburg-Weilburg, verborgen ab 1687. „Brückennominale" im Geldumlauf des späten 17. Jahrhunderts (2002). 48 S. mit zahlreichen Abb. Archäologische Denmäler in Hessen, Heft 155. (*Ez utóbbiak nem tévesztendők össze az 1559-től vert 60 krajcáros Reichsguldenekkel!)

68 EICHHORN, Hansheiner: Die Fälschung Sachsen-Lauenburger Gulden in Italien. *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 18–19 (1964–1965) 111–116.

69 Nagykőrös számadáskönyve, 1679. 181. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, filmtár 3416. sz. tekercs, vö. IVÁNYOSI–SZABÓ: Pénzforgalom és pénzértékek... i. m. 40.

70 HORVÁTH: Régi magyar... i. m. 14.

71 Számos kecskeméti példa bizonyítja, hogy a bomlott forintok elfogadott fizetési eszközök voltak. IVÁNYOSI–SZABÓ: Pénzforgalom és pénzértékek... i. m. 39–41.

72 *„Gulden und wertgleiche Stücke aus der münzgeschichtlichen Phase nach dem Vertrag von Zinna. a) Mit Wertbezeichnung als 2/3 Taler; b) Mit Wertbezeichnung als 24 Mariengroschen; c) Mit Wertbezeichnung als 60 Kreuzer"* KLÜSSENDORF: Der Schatz aus der Laneburg... i. m. 13–20.

Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség pénzforgalmában vitathatatlanul jelentős szerepet töltöttek be tehát a guldinerek, és ez akkor is igaz, ha a *„német zlot"* pénznév elvétve fordul csak elő a magyar nyelvű forrásokban. A jelző nélküli zlotok, zoloták útja nyugati, északi és déli irányból egyaránt vezethetett a Kárpát-medencébe, a keleti útvonalakra inkább távozásuk volt jellemző. Tanulságos e tekintetben Luigi Ferdinando Marsigli megfigyelése, aki szerint az Oszmán Birodalomban forgott külföldi ezüstpénzeken belül a császári – azaz a Német-római Birodalomból származó – forint, a *„Solota"* és a szintén császári tallér, a *„Caragrosch"* a legelterjedtebb fizetési eszközök[73] közé tartozott.

Ugyanez nem állítható az ún. *„magyar zlot"* nevéről, illetve a gyakoribb *„magyar izlot"* változatról, noha a nyelvtörténeti adatgyűjtés[74] eredményeként a 18. század első feléből több példa áll rendelkezésünkre. Azonos forráson belül az ún. „oláh zlot" 140, a „magyar zlot" pedig 105 denárt ért[75] a 18. század elején, tehát semmiképpen sem lehettek azonos veretek. Az ún. „magyar zlot" a kutatások és a forrásközlések jelen szintjén a kortársak körében jól ismert fél talléros lehetett, a 18. század elején ugyancsak ide sorolhatták II. Rákóczi Ferenc „Regnum Hungariae" köriratú[76] fél tallérosát, azaz ezüstforintját.

A képi ábrázolást tekintve azonosítatlan, ún. magyar zlotokkal szemben a *„türkischer Guldiner"*-ek elő- és hátlapjáról négy lenyomatot is megőrzött a már hivatkozott 1719. évi szakvélemény.[77] A tallérszerű oszmán török nagy ezüstpénzt – vélhetően 1736-ban – *„Türkischer Gulden"* néven foglalták írásba akkor, amikor fél és negyed méretű változataival együtt[78] tervezték a kitiltását. Egy ugyancsak keltezés nélküli magyar nyelvű forrás[79] szerint a *„Török egész, fél és negyedrész forint egészen elbomol"* – azaz kitiltják őket, megszűnik a forgalomképességük. Figyelemre méltó, hogy a magyar nyelvű forrásban török forintot, és nem török tallért említettek, és a török forintnak – az említett egyéb forintokhoz hasonlóan – a népi névadás szerint a *„török zlot"* felelt meg, amire a *zlot* címszó alatt egy 1704. évi példa olvasható.[80]

Mint ismeretes, az Oszmán Birodalomban 1541 után, Buda elfoglalását követően váltak kedveltté a nagy formátumú ezüstpénzek, a tallérok, olyannyira, hogy több esetben az adókat is – a kényszerárfolyamon számított magyar dukátok[81] mellett – tallérban követelték. Tallérokat azonban nem vertek a hódítók, arra természetesen volt példa, hogy felülbélyegzéssel, hitelesítő jeggyel látták el az európai nagy ezüstpénzeket még akkor is, ha azok nem ütötték meg a tallérok mértékét. Így vált „török tallérrá" Emden[82] egyik 1634–1639 közötti silberguldenje, amelyik havasalföldi, esetleg erdélyi forgalmát feltételezve egy ideig „oláh forint" is lehetett.

Mivel ún. török tallér neve erdélyi forrásban[83] ugyancsak olvasható, e ponton is ajánlatos felidézni azt, hogy az 1687-től uralkodó II. Szulejmán nevére vert nagy ezüstpénz – akár Ghrush, akár Kurus néven említik – 19,2 gramm körüli súlyával[84] nem a tallérok, hanem az ezüstforintok, az ún. zoloták közé tartozott. Az Oszmán Birodalom nagy ezüstjeinek délvidéki forgalmát az éremleletek is alátámasztják, a Temesforgácson talált vereteket török talléroknak[85] vélték, noha azok minden bizonnyal kurusok, erdélyi szóhasználat szerint „török zoloták" voltak.

Teret engedve a további kutatásoknak, nyomatékosítani kell azt, hogy a 17. század végén és a 18. század elején jelentős számban forgalmazott *slot, zlot, zolota* nevű pénzek nem aranyforintok, hanem ezüstforintok voltak. S nem is tallérok, hanem csak tallérszerű veretek, amelyek az imperiális vagy császári talléroknál kevesebbet nyomtak, és ezüsttartalmuk sem érte el a valódi tallérokét.

73 *„La piu commune d'Argento e il Fiorino detto Solota, et il Tallero chiamato Caragrosch tutta Casarea."* *Marsigli* művét idézi HASLUCK: The Levantine Coinage… i. m. 90.

74 SZABÓ: Erdélyi magyar szótörténeti… i. m. XIV. 740., illetve SZABÓ: Erdélyi magyar szótörténeti… i. m. V. 871.

75 *Oláh Zlot n. 19 [=] fl. 26 [d.] 40.*" HORVÁTH T. A. MTA Kt. Ms. 5259.

76 HUSZÁR Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute.* Budapest–München 1979, 231.

77 Ignatius Haan jelentésére l. a 24. jegyzetet.

78 *„Türkische ganze, halbe und virtl Gulden gänzlich zu verrufen."* HORVÁTH: Tervezet… i. m. 72.

79 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 1961. A Bethlen-család levéltára, 6. cs. 11. tétel. E datálatlan forrás másolatát az 1990-es évek elején R. Várkonyi Ágnes küldte el címemre. Ismételt köszönettel említem.

80 *„török zlot. 1704.* Adtam meg a török zlotok árába..." SZABÓ: Erdélyi magyar szótörténeti…i. m. XIV. 740.

81 BUZA János: A magyar és a török dukát árfolyama a 16. század közepén. *Századok* 135 (2001) 889–906.

82 KAPPELHOFF: Emder „Silbergulden" und „Löwentaler". i. m.152–154.

83 *„Türkische gantze, halbe und virtl Thaller gäntzlich zu verrufen."* HORVÁTH: Tervezet… i. m. 72.

84 *„Dieser nationale Ghrush wurde zu 6 (Constatinapler) Gewichsdirhems (19,24 gr.), also bedeutend leichter als der damals in der Türkei vorherrschende österreichische Taler (der zu 9 Dirhems tarifiert war) ausgebracht."* In: *Enzyklopedie des Islam.* Leiden–Leipzig 1927, II. 174; MANTRAN, Robert: *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siecle.* Paris 1962, 240; ARTUK, I. – ARTUK, C.: Die Münzen des osmanischen Sultans Mustafa II. In: Tony Hackens – Raymond Weiller (eds.): *Actes du 9eme Congres International de Numismatique. Berne, septembre 1979.* Louvain-la-Neuve–Luxembourg 1982, 989–995.

85 *„Temesforgács (Temes m.) lelet. Ez 75 db. török tallérból állott II. Achmed (1691–1695), II. Mustafa (1695–1703), III. Achmed (1703–1730) idejéből. A legtöbb darab kopott, rossz fenntartású volt."* *NK* 10 (1914) 25. Dr. H. P. [= Harsányi Pál közlése].

A németalföldi, illetve a németalföldi mintára vert nagy ezüstpénzek láttán ügyelni kell arra, hogy nem a gyakran említett oroszlános tallérok voltak „Hollandia tallérjai", Németalföldön a birodalmi tallérokkal, a „Reichstaler"-ekkel csaknem egyező „Rijksdaalder"-eket ugyancsak vertek. Ez utóbbiak nem kaptak ragadványnevet, elvegyültek az imperiális tallérok tömegében. A 29,38 grammos, 0,892 finomságú „Rijksdaalder" után a „Leeuwendaalder" (27.68 g, 0,750%) állt, a sort pedig a „Florijn (achtentwintig)" (17,3 g, 0,765%) zárta[86] be. Magyarul, illetve az erdélyi szóhasználat szerint tallér, oroszlános tallér és zolota a megfelelő sorrend.

Buza János
Budapesti Corvinus Egyetem

DER „WALACHISCHE GULDEN" UND DER „TULT".

(Niederländische Prägungen und ihre Nachahmungen im Geldumlauf Siebenbürgens)

(Rezümee)

Die an der Wende vom 17. und 18. Jahrhundert in siebenbürgischen Quellen anzutreffenden Prägungen mit den Namen Slot, Zlot, Izlot bzw. Zolota waren – obgleich ihr Name slawischen Ursprungs auf Gold hindeutet – keine Gold-, sondern Silbermünzen. Der „walachische Slot" oder lateinisch „florenus walachicus" erschien mehrere Jahrzehnte lang rätselhaft, weil keine der walachischen Woiwodschaften Goldgulden prägten. Die sogenanten „walachischen Gulden" könnten als die niederländischen Silbergulden mit einem Nominalwert 28 Stuiver, bzw. ihren deutschen Nachahmungen – aus der Stadt Emden und aus der Grafschaft Oldenburg – identifiziert werden. Das Vorkommen dieser letzerwähnten Prägungen wurde durch den Münzfund zu Denta (Komitat Temes) – Fundnotiz Nr. 365/1882. Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums – bestätigt.

Neben den sogenannten „walachischen Sloten" wurden auch andere Sloten in den zeitgenössischen Quellen erwähnt, z.B.: deutscher (= 2/3 Taler), türkischer (= Gurusch etwa zu 19 Gramm) sowie ungarischer (= Halbtaler). Die Verbreitung all dieser Münzen wurde dadurch erleichtert, daß die vollwertigen ganzen Taler immer seltener im Geldumlauf anzutreffen waren.

Das arabische Wort 'Tult" (= 1/3) kam als Münzname in den siebenbürgischen Quellen nur sporadisch vor. Nach einer Aufzeichnung war der 'Tult' die Hälfte des „walachischen Guldens", bzw. ein Drittel des wohlbekannten niederländischen Löwentalers nach dessen Geldwert berechnet. Es ist nicht ausgeschlossen, daß der Münzname „Tult" – das arabische Wort für 1/3 – hierauf zurückzuweisen wäre. Nach einem siebenbürgischen Bild des sogenannten „Tults" war diese Münze kein niederländisches Produkt, sondern eine Testone, die in Lothringen geprägt worden war. Höchstwahrscheinlich besteht ein bedeutender Teil der sog. „Tult" aus Prägungen, die den Wert von einem Vierteltaler hatten.

[86] ENNO van GELDER: De Nederlandse munten. i. m. 221, 230, 235–236, 260, 264, 268.

A magyar királyi székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred Bory Jenő tervezte alakulatjelvényei[1]

The Badges of the 17th Hungarian Royal Infantry Regiment of Székesfehérvár Designed by Jenő Bory

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében az első világháborúban közkedveltté vált sapkajelvényeknek jelentős kultusza és komoly gyűjtőköre alakult ki a háború alatt és után, majd napjainkban is.[2] Ezeket a jelvényeket általában a csákó vagy a tábori sapka oldalán, esetenként elöl, a sapkarózsa alatt viselték. Tematikájukat tekintve volt, amely az alakulat jelképéül szolgált, némelyik a főparancsnok vagy magasabb parancsnok portréját ábrázolta. Akadtak az ellenfelet gúnyoló, ironikus tárgyú kitűzők is. Több jelvény az egység harcainak helyszínét és azok időpontját örökítette meg.[3]

A sapkajelvények közül nem egyet neves művész tervezett. Ezen alkotók sorába tartozott Bory Jenő (1879–1959) is, aki 1914-ben népfelkelő hadnagyként vonult be a magyar királyi székesfehérvári 17. honvéd gyalogezredbe.[4] 1915-ben Szarajevóba vezényelték, ahol 1917-ben az ő tervei alapján épült meg az 1914-ben meggyilkolt Ferenc Ferdinánd és felesége tiszteletére emelt (1919-ben lebontott) emlékmű.[5] Ezen alkotásáért 1917-ben a Ferenc József Rend lovagkeresztjével tüntették ki.[6]

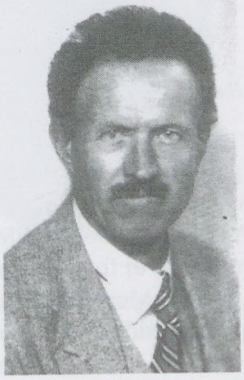

1. kép. Bory Jenő (1879–1959)

A későbbiekben főhadnagyi rendfokozatot elérő, kiváló építész és szobrász a Nagy Háború idején két sapkajelvényt mintázott a 17. honvéd gyalogezred számára. A két alkotás az ezred küzdelmeinek fő frontjait idézi.

1 Előadásként elhangzott 2015. október 10-én, Székesfehérváron, *A numizmatika és a társtudományok X. – Háború és az érmészet* című konferencián.

2 A sapkajelvényekről lásd részletesen SALLAY Gergely Pál: *Mindent a hazáért! Első világháborús osztrák–magyar katonai alakulat- és emlékjelvények*. Zrínyi, Budapest 2010.

3 KOVÁCS S. Tibor: Osztrák–magyar katonai sapkajelvények 1914–1918. In: Németh Péter (főszerk.): *Numizmatika és társtudományok III.* Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 1999, 45–54; SALLAY Gergely: „Az éremművészet aprópénze." Propaganda az Osztrák–Magyar Monarchia világháborús numizmatikájában. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 5 (2002) 95–111; PALLOS Lajos: A jelvénygyűjtemények az I. világháború emlékének sajátos őrzői. *Történeti Muzeológiai Szemle* 5 (2005) 187–193.

4 PÉNTEK Imre (szerk.): *Bory Jenő*. Árgus, Székesfehérvár 2001, 248.

5 DEMETER Zsófia: Egy elfeledett emlékmű. Bory Jenő alkotása a szarajevói merénylet színhelyén. *Rubicon* (2014): 4–5, 64–65.

6 Tiszti kitüntetési felterjesztése a Hadtörténelmi Levéltárban 30.842. szám alatt található.

Az oroszok 1914. novemberi betörése nyomán, a román határtól az Erdős-Kárpátok nyugati nyúlványáig, mintegy négyszáz kilométeres fronton zajlott a kárpáti csata.[7] A hónapokon át tartó küzdelemben német csapatok is jelentős támogatást nyújtottak a Monarchiának,[8] amelynek hadereje bár hatalmas emberveszteséggel, de végül győztesen került ki a harcokból.[9] A kárpáti húsvéti csatát követően, 1915 tavaszára sikerült teljesen kiszorítani az orosz csapatokat Magyarország területéről.[10] A magyar nemzetiségű katonák különösen elszántan küzdöttek a Kárpátokban, hiszen ezek a harcok valóban honvédő jellegűek voltak. *„A magyarok kiváltképpen rettentő szívóssággal, elkeseredetten védték a Magyar Alföld kapuit"* – írta az 1914–1915. évi kárpáti harcokról később emlékiratában a térségben támadó egyik orosz hadtest parancsnoka, Alekszej Bruszilov tábornok.[11] A 17. honvéd gyalogezred Mezőlaborc visszafoglalásáért vívott súlyos veszteségekkel járó harcokat 1915 februárjában, amelyek során személyi állományának közel kétharmada odaveszett.[12]

Bory Jenőnek a Kárpátok védelmét ábrázoló, álló pajzs alakú 50×32,5 milliméteres jelvényén dús lombozatú fa közelében két, szuronyos puskáját előre szegezve figyelő honvéd áll előőrsként egy hegyormon.

2. kép. A magyar királyi székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred kárpáti harcainak jelvénye (Fotó: Szikits Péter)

A háttérben halványan a Kárpátok hegygerincei láthatók. Balra fent a koronás magyar címer, mellette A SZÉKESFEHÉRVÁRI / 17. HONVÉD GYALOGEZRED felirat. A címer alatt kisméretű BORY szignó, lent középen az 1914–1915 felirat, alul a KÁRPÁTI HARCAINAK EMLÉKÉRE szöveg olvasható.[13]

Olaszország 1915. május 23-i hadüzenetével új front nyílt az Osztrák–Magyar Monarchia délnyugati határán, ahol ötszázezer támadó olasszal szemben, a Monarchia kétszázezer katonája vette fel a harcot.[14] Az Isonzó és a Doberdó környéki harcok rendkívül nagy áldozatokat követeltek mindkét oldalon. A fennsík kis faluja, Doberdó neve az egész frontszakasz neveként került be a hazai köztudatba. *„Az egész frontszakaszt Doberdó névre keresztelte a magyar katonaság, mert ez a doboló szóra emlékeztető név felidézte képzeletében a szüntelen pergőtüzet, a vérfergeteget"* – írta a szemtanú hitelességével Zalka Máté.[15] Erre a hadszíntérre több színmagyar legénységi állományú magyar egységet – köztük a székesfehérvári 17. honvéd gyalogezredet – vezényeltek.[16]

A harcok intenzitását jelzi, hogy 1915. június 23-tól július 7-ig a védők nyolcvanhat támadást vertek vissza a Doberdón, sok esetben elkeseredett kézitusában.[17] Az állások megtartásáért az ellenséggel vívott közelharc sokszor elképesztő áldozatokkal járt. Megtörtént, hogy a 17. gyalogezred egyik zászlóalja néhány napon be-

7 *A világháború története 1914–1918*, III. kötet. Tolnai, Budapest é. n. 175, 198.
8 HASTINGS, Max: *1914 Európa lángba borul.* Gabo, Budapest 2014, 637.
9 GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban 1914–1918.* Akadémiai, Budapest 1973, 174.
10 SZIJJ Jolán (főszerk.) – RAVASZ István (szerk.): *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs.* Petit Real, Budapest 2000, 701.
11 BRUSZILOV, Alekszej Alekszejevics: *A cár árnyékában.* Zrínyi, Budapest 1986, 116.
12 RÓZSAFI János – STENCINGER Norbert: *17-es székesfehérvári honvédek a Doberdón.* Honvédség és Társadalom Baráti Kör, Székesfehérvár 2008, 17.
13 Fényképüket közli SALLAY: *Mindent a hazáért!* i. m. 123; SZANYI, Miklós: *K. u. K. Kappenabzeichen Katalog.* Budapest 2010, 60.
14 ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország az első világháborúban.* Kossuth – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest 2010, 75.
15 ZALKA Máté: *Doberdó.* Móra, Budapest 1979, 6.
16 A magyar ezredek doberdói harcairól lásd PINTÉR Tamás – RÓZSAFI János – STENCINGER Norbert: *Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében.* Hibernia Nova – Zrínyi, Budapest 2009.
17 PILCH Jenő (szerk.): *A világháború története.* Franklin Társulat, Budapest é. n. 225–226.

lül 700 katonát, a létszám 80%-át veszítette el.[18] A Monte dei sei Busit (a hírhedt Monte Klára-hegyet) 1915. július 26-án ugyanakkor a 17-es honvédek foglalták vissza az olaszoktól.[19] 1915. október 21-én a híres Monte San Michelét hódították el véres küzdelemben a 17-esek.[20] Az ezred ezt követően is a Doberdón harcolt. 1916 nyarán – a 6. doberdói csatában – jelentős veszteségekkel, az olasz túlerővel szemben is megtartották állásaikat.[21] 1917. februártól augusztusig a keleti fronton, Volhiniában a Bruszilov-offenzíva elhárításában védekező harcokat folytatott az ezred, majd ismét az olasz harctérre került.[22] 1917 szeptemberében a Monte San Gabriele körzetében vívott súlyos véráldozattal járó harcokat az egység. A pokoli küzdelemben a halottakat sokszor hetekig nem lehetett eltemetni a sziklás harctéren.[23] 1918-ban a 12. isonzói csatában, a tolmeini áttörésben vettek részt a 17-esek, akik egészen 1918. november elejéig harcoltak az olasz fronton.[24] (Az alapvetően idősebb korosztályúakból álló 17. honvéd népfelkelő gyalogezred 1915. júniustól a Doberdó-fennsíkon hasonló viszonyok között, nagyrészt ugyanazon területen került bevetésre, mint a vele azonos számú tábori ezred. A 2., 3., 4. és 5. isonzói csatában a népfelkelők is súlyos veszteségeket szenvedtek, majd Volhiniában, 1916. július 24-én Kol. Dobravánál, a népfelkelő ezred szinte teljes személyi állománya odaveszett.[25])

A doberdói harcok emlékét őrző, ugyancsak pajzs alakú jelvényen, sziklás terepen magyar honvéd küzd puskatussal két olasz *bersaglieri* (lövész) ellen. A jelvény felső részén – a másik jelvénnyel megegyező kompozícióban – a koronás magyar címer és A SZÉKESFEHÉRVÁRI / 17. HONVÉD GYALOGEZRED felirat látható. A címer alatt apró betűvel a BORY szignó. Balra fent az 1915, 1916 évszám, a jelvény alsó részén a DOBERDÓI HARCAINAK EMLÉKÉRE szöveg olvasható.[26] Ez a jelvény 52,5×35,5 milliméter nagyságú. (Az anyagok különbözőségéből és a gyártásból eredően, 1-2 milliméteres különbség előfordulhat a két jelvény egyes példányai között.)

3. kép. A magyar királyi székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred doberdói harcainak jelvénye (Fotó: Szikits Péter)

A jelvényen ábrázolt közelharcjelenet nem a képzelet szüleménye volt. Ellátási és szállítási problémák miatt, a fronton harcoló egységeknél nem volt ritka a lőszerhiány. A közelharc során, kézitusában egyébként is sokszor szuronnyal vagy – mint a jelvényen látható – puskatussal kellett küzdeni az ellenséggel.[27] (Emellett Doberdón a magyar királyi 20. honvéd gyaloghadosztálynál – amelyhez a 17. honvéd gyalogezred is tartozott

18 UNGVÁRY Krisztián: Isonzó – Doberdó – Caporetto. Magyarok az első világháborúban. *Rubicon* (2014): 9, 9–10.
19 SZABÓ László: *Doberdo, Isonzo, Tirol.* Kossuth, Budapest 1977, 78.
20 SZABÓ István (szerk.): *A tizenhetesek 1914–1917. Emlékkönyv a székesfehérvári honvédek harcaiból.* Székesfehérvári honvédezred, Székesfehérvár 1918, 142–143.
21 RÓZSAFI–STENCINGER: *17-es székesfehérvári...* i. m. 89–98.
22 SIPOS Gyula (szerk.): *A m. kir. székesfehérvári 17. honvéd gyalog- és népfelkelő ezredek az első világháborúban.* Csitáry G. Jenő, Székesfehérvár 1937, 133–137.
23 SIPOS (szerk.): *A m. kir. székesfehérvári 17. honvéd...* i. m. 144–145.
24 SIPOS (szerk.): *A m. kir. székesfehérvári 17. honvéd...* i. m. 157–184.
25 SIPOS (szerk.): *A m. kir. székesfehérvári 17. honvéd...* i. m. 210–215.
26 Fényképét közli SZANYI: *K. u. K. Kappenabzeichen...* i. m. 60.
27 BOZÓ Pál: *Egy csapattiszt világháborús naplója.* Sümegi Fórum Alapítvány – Sümegi Városi Múzeum, Sümeg 2007, 115.

– egyre gyakrabban használt fegyverré vált a patkószögekkel kivert buzogány. Ennek a kényszer szülte fegyvernek az ábrázolása megjelent a magyar királyi 20. honvéd gyaloghadosztály sapkajelvényén is.)[28]

A Bory Jenő tervezte két jelvény magas színvonalon kivitelezett, kiváló alkotás, első pillantásra látszik, hogy kiemelkedő tudású művész munkája. Joggal írta Boryról 1929-ben Lyka Károly: *„nemcsak a kifejezés eszközei állnak rendelkezésére, de a tehetség alkotó ereje is ott sugárzik művein"*.[29] Művészi kompozícióját tekintve a két alkotás – különösen a *„Kárpátok védelme"* – az első világháborús sapkajelvények legszínvonalasabb példányai közé tartozik. A jelvények rögzíthetőségét a hátoldalukra forrasztott biztosítótű szolgálta.

A Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményének nyilvántartása szerint a *„Kárpátok védelme"* 1915-ben,[30] a *„Doberdói harcok"* 1916-ban készült.[31] Utóbbiból egy gyönyörű bronzpéldány báró Rohr Ferenc tábornagy hadijelvény-gyűjteményének részeként került a Hadtörténeti Múzeum tulajdonába.[32] A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába közvetlenül az ezredtől került be példány a jelvényből.[33] A Nemzeti Múzeumban a *„Kárpátok védelme"* és a *„Doberdói harcok"* szürke hadifémből készült változata található,[34] ám az utóbbiból van egy rézötvözet és egy ezüstszínű példány is.[35] A debreceni Déri Múzeum a *„Kárpátok védelme"* rézötvözetből, a *„Doberdói harcok"* cinkötvözetből készült változatait őrzi.[36] A székesfehérvári Bory-várban, a művész hagyatékában a két jelvény rézötvözetből készült egy-egy példánya található.[37] A Szlovák Nemzeti Bank körmöcbányai múzeumának első világháborús sapkajelvény-gyűjteménye is rendelkezik a *„Doberdói harcok"* egy cinkötvözetű példányával.[38] A bécsi Heeresgeschichtliches Museum gyűjteményében is megtalálható a két jelvény, a *„Doberdói harcok"* hadifémből készült,[39] *„Kárpátok védelme"*-nek pedig cinkötvözetből készült példánya.[40]

Mindkét jelvény egy-egy, magántulajdonban lévő darabja szerepelt a Székesfehérváron 2015. márciustól áprilisig nyitva tartó *„A Nagy Háború és az érmészet"* című kiállításon.[41]

A Huszár–Procopius-katalógus szerint a jelvényeket réz-, illetve cinkötvözetből, valamint ezüstből gyártották,[42] de ezüstből készült példány nem ismeretes a hazai szakmai, illetve gyűjtői körökben. A jelvények viszonylag nagy példányszámban készültek, így magántulajdonban is több található. Bár a doberdói jelvény a hazai kereskedelmi forgalomban néha előfordul,[43] napjainkban már ritkaságnak számít, mivel Olaszországban jelentős gyűjtőköre van az olasz fronton harcolt egységek sapkajelvényeinek. A Bory Jenő tervezte doberdói jelvényt is számon tartja az olasz szakirodalom.[44]

Érdekesség, hogy a két jelvénynek készült különleges, díszdobozos változata is. A piros színű doboz fedelén *A m. kir. székesfehérvári / 17. honvéd gyalogezred / „kárpáti" és „doberdói" / harcainak emlékére / 1914. 1915. 1916.* felirat olvasható, aranyozott betűkkel. Bal oldalt fent a magyar középcímer, az évszámok alatt két babérág látható. A doboz belsejében sötét bársony alapon láthatók a jelvények, a dobozfedél belseje fehér selyemmel bélelt.[45]

28 HERMANN Attila – SZANYI Miklós: *„Csak előre édes fiam..." A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljak a Nagy Háborúban.* Méliusz Központ, Debrecen 2012, 34, 183–184.

29 CHRONIQUER [Lyka Károly]: Bory Jenő. *Képzőművészet* (1929): április, 87.

30 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 5798/É és 10351/É.

31 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 8771/É/1 és 8771/É/2.

32 HTM Numizmatikai Gyűjtemény m. kir. ltsz: 32.179/104.

33 PALLOS Lajos: A Magyar Nemzeti Múzeum I. világháborús jelvénygyűjteménye. In: Bíróné Sey Katalin (főszerk.) *In Memoriam Ludovici Huszár.* Argumentum – Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest 2005, 273.

34 MNM Éremtár ltsz.: 17A.1917.16. és 17A.1917.17.

35 MNM Éremtár ltsz.: 17A.1917.38. és 23.1971.181.

36 KRANKOVICS Ilona – SALLAY Gergely Pál: Első világháborús jelvények a Déri Múzeum gyűjteményében. *Hajdú–Bihar Megyei Múzeumok Közleményei* 64 (2012) 35, 133. és 134. sz. DM ltsz.: VIII. 78.12 és II. 1932.22.133.

37 MAGONY Imre: *Bory Jenő.* Lénia 2 Média és Reklámügynökség, Székesfehérvár 2010, 186. II/630. és II/631. sz.

38 KARÁSEK, Martin: *Rakúsko-uhorské pamätné čiapkové odznaky v zbierkach NBS – Múzea mincí a medailí v Kremnici.* Narodna banka Slovenská – Múzeum mincí a medailí v Kremnici. 2010, 15. 83. sz.

39 Mag. Dr. Christoph HATSCHEK igazgató úr közlése. HGM ltsz.: 0000/08/NI60.657.

40 Mag. Dr. Christoph HATSCHEK igazgató úr közlése. HGM ltsz. nélkül.

41 BALOGH Éva (szerk.): *A Nagy Háború és az érmészet. Válogatás a hazai magángyűjtemények érmeiből.* Székesfehérvári Városi Levéltár és Kutatóintézet, Magyar Numizmatikai Társulat, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Székesfehérvár–Budapest 2015, 15.

42 HUSZÁR, Lajos –PROCOPIUS, Béla v.: *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn.* Éremkedvelők Egyesülete, Budapest 1932, 178. 1510. és 1511. sz.

43 2005-ben internetes árverésen kínáltak egy tűhiányos példányt: http://axioart.com/tetel/m-kir-17-szekesfehervari-honved-gyalogezred-jelveny-1916_238525 (megtekintés 2016. március 20.).

44 COLLODEL, Gabrio – ROMANZI, Francesco: *1915–1918 Dallo Stelvio al Piave. Il fronte italo–austriaco visto attraverso i Kappenabzeichen, i distintivi da berretto dell'esercito austro–ungarico.* Saisera, Udine 2005, 139. 214. sz.

45 A díszdoboz fényképét közli: HERMANN–SZANYI: *„Csak előre édes fiam..."* i. m. 203.

A jelvények azonban alapvetően nem ajándéknak, hanem harctéri viseletre készültek. Sallay Gergely Pálnak az első világháborús osztrák–magyar katonai alakulat- és emlékjelvényeket ismertető könyvében, az egyik grafikai portrén szereplő honvéd szakaszvezető sapkája bal oldalán a 17-esek mindkét, Bory tervezte jelvénye látható (közöttük a 20. honvéd gyaloghadosztály buzogányos jelvényével).[46]

Arról nincs adat, hogy a két hadijelvénynek azonos méretű plakettváltozata is készült volna, amelyre néhány más sapkajelvény esetében volt példa az első világháború alatt. (A Huszár–Procopius-katalógusban Bory Jenő alkotásai között csak a jelvények szerepelnek, 40×30 mm-s mérettel.)

Az ezred harcait bemutató, 1918-ban megjelent kiadvány belső borítóján a 17. honvéd gyalogezred két jelvényének nagy méretű fotója látható. A kötet hátsó borítóját a Bory tervezte két jelvény és a magyar királyi 20. honvéd gyaloghadosztály sapkajelvényének ábrázolása díszíti.[47] Az egykori parancsnok, Sipos Gyula nyugalmazott tábornok által összeállított, az ezred első világháborús történetét feldolgozó könyv borítójának jobb alsó részén ugyancsak a Bory Jenő mintázta két jelvény aranyozott színű, mélynyomásos képe látható.[48]

Az a tény, hogy a jelvények ilyen kiemelt helyen szerepeltek az ezred történetét feldolgozó kiadványokon, azt bizonyítja, Bory alkotásai sokkal többet jelentettek egyszerű sapkajelvénynél: az egész egység jelképét képezték a Nagy Háború alatt és azt követően is. (A jelenség nem egyedi: általában más ezredek esetében is hasonló megbecsülés övezte az alakulatjelvényt.)

Bár a jelvényeken nem szerepel a gyártó neve, a Huszár–Procopius szerint a budapesti Ludvig-cégnél készültek. A két jelvény 260×170 milliméteres méretű gipszmintája is a gyártóhoz került.[49] Ezek további sorsa nem ismert.

A művész hagyatékában fennmaradt a *„Kárpátok védelme”* 275×185 milliméteres méretű, bronzból öntött nagymintája, amely a székesfehérvári Bory-vár gyűjteményében található.[50] Ez az alkotás a székesfehérvári Budenz-házban 2009. novemberben megrendezett Bory Jenő-emlékkiállításon is látható volt. A doberdói harcoknak emléket állító sapkajelvény nagymintájának is készült hasonló méretű, öntött bronz változata, ennek holléte azonban ismeretlen.[51]

A teljesség kedvéért megemlítendő, hogy a 17. honvéd gyalogezred részére Bory két alkotásán kívül is készült jelvény: a – néhány kivétellel – mindegyik honvéd gyalogezred számára gyártott zománcos zászló, rajta az ezred számával,[52] valamint az I. zászlóalj emlékjelvénye, amelyen az 1916. szeptember 17-én hősi halált halt korábbi parancsnok, a katonái körében rendkívül népszerű Pour Gyula százados portréja látható.[53] A 17. népfelkelő honvéd gyalogezrednek is volt saját, tölgyfalombos alakulatjelvénye, amelyet a budapesti Akansas cég gyártott.[54]

Az első világháború következtében, a magyarországi emberi életben történt veszteségeket vizsgálva, megállapítható, hogy Fejér vármegye hozta a legtöbb áldozatot: a császári és királyi 69. közös és a magyar királyi 17. honvéd hadkiegészítő kerület szenvedte el a legnagyobb arányú, 47%-os veszteséget.[55] Közülük a székesfehérvári 17-es honvédek emlékét őrzi Bory Jenő két alakulatjelvénye.

Prohászka László
Magyar Numizmatikai Társulat

[46] SALLAY: *Mindent a hazáért!...* i. m. 45.
[47] SZABÓ (szerk.): *A tizenhetesek 1914–1917.* i. m.
[48] SIPOS (szerk.): *A m. kir. székesfehérvári 17. honvéd...* i. m. Érdekesség, hogy a kötetet bordó, kék, illetve zöld színű borítóval is forgalmazták.
[49] HUSZÁR–PROCOPIUS: *Medaillen- und Plakettenkunst...* i. m. 178, 1510. és 1511. sz.
[50] KOVÁCS Péter: *A Bory-vár.* Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár 2009, 67.
[51] Dr. ÁGOSTON Béla közlése 2009-ben.
[52] Fényképét közli SZANYI (szerk.): *K. u. K. Kappenabzeichen...* i. m. 60.
[53] HERMANN–SZANYI: *„Csak előre édes fiam...”* i. m. 202–203.
[54] HERMANN–SZANYI: *„Csak előre édes fiam...”* i. m. 237.
[55] PILCH (szerk.): *A világháború története.* i. m. 338.

THE BADGES OF THE HUNGARIAN ROYAL 17TH INFANTRY REGIMENT OF SZÉKESFEHÉRVÁR DESIGNED BY JENŐ BORY

(Summary)

During the First World War it was popular to wear badges on military hats in the Army of the Austro–Hungarian Empire. Many people collected these badges during the war and after it. Collecting of these badges is also very popular nowadays, in the 21st century.

Thematically there were some, which aimed to be the symbol of the unit; some of them depicted one of the commanders' portrait. There were also thematically ironic badges and those which made the enemy ridiculous. Also a number of badges enshrined the location and time of the battle of the respective unit.

A great Hungarian sculptor and architect, Jenő Bory (1879–1959) served as lieutenant during the First World War. In 1917 he planned the monument of the assassinated Crown Prince of Austria–Hungary Franz Ferdinand and his wife in Sarajevo (it was demolished by Serbian troops in 1919). For his work he was decorated with the Knight's Cross of the Order of Franz Joseph.

He made two badges for the Hungarian Royal 17th Infantry Regiment of Székesfehérvár, which depict the main battlefields of the regiment. The first one was the *Defending of the Carpathians*. (The Carpathians are the mountain range which meant the historical borders of Hungary until the end of the First World War.) This badge was made in 1915. It depicts two Hungarian soldiers, armed with rifles and bayonets, watching on a hilltop next to trees. The coat of arms of Hungary is on the top, next to it inscription: "A SZÉKESFEHÉRVÁRI / 17. HONVÉD GYALOGEZRED". At the bottom it continues: "1914–1915 / KÁRPÁTI HARCAINAK EMLÉKÉRE". The inscription means: "In the Memory of the Fights of the 17th Infantry Regiment of Székesfehérvár in the Carpathians". The size of the badge is 50×32.5 mm.

The second badge made by Bory was the *Fights on Doberdo*. It was made in 1916. On the shield-formed badge a Hungarian soldier can be seen, fighting with butt against two *bersaglieri* (special corps of Italian light infantry) on a rocky terrain. At the top of it, on left the coat of arms of Hungary is depicted, next to it the following inscription can be found: "A SZÉKESFEHÉRVÁRI / 17. HONVÉD GYALOGEZRED". At the bottom it continues: „1915, 1916 / DOBERDÓI HARCAINAK EMLÉKÉRE". It has the following meaning in English: "In the Memory of the 17th Infantry Regiment of Székesfehérvár fights on Doberdo". The size of the badge is 52.5×35.5 mm.

The two badges were produced in several copies. (A difference of 1-2 mms between the copies of the two badges may occur.)

The *Fights on the Doberdo* seems to be very popular in Italy, as a number of people tend to collect badges of regiments fighting in Italian front in the First World War between 1915 and 1918.

Copies of both badges can be found in the collection of a number of museums, such as the Military History Museum and the Hungarian National Museum in Budapest, in the Déri Museum in Debrecen, in the Bory Castle in Székesfehérvár and in the collection of the Museum of Military History in Vienna. The Museum of the Slovak National Bank at Kremnica (Hungarian: Körmöcbánya) owns the badge of *Fights on the Doberdo*. There are also several copies in private collections.

The artist also modelled a large sized version of the two badges as plaques, stamped out of bronze. One of these, the *Defending of the Carpathians* (275×185 mm) can be found in the museum of Bory Castle in Székesfehérvár, the other's place is unknown.

Ferenczy Béni éremművészetének korai szakasza és egykorú levelei Reményi Józsefhez

Béni Ferenczy's Early Medals and His Contemporaneous Letters to József Reményi

A közelmúltban a Ferenczy Család Művészeti Alapítvány kiadta Ferenczy Béni érmeinek fotókkal illusztrált katalógusát.[1] A kötet végén közreadták az oeuvre első összeállítójának, Szigeti Istvánnak az *Az Érem* című periodikában megjelent gyűjtését, amelyet Ferenczy saját kezűleg javított.[2] Az így megjelent anyag újra gondolására késztette a téma iránt érdeklődőket. Ennek az írásnak az a célja, hogy a művész munkásságának korai szakaszába tartozó érmek kapcsán kialakult ellentmondásokat – a még fellelhető adatok, az évtizedek alatt összegyűlt szakirodalom és a művészettörténet sajátos módszerei segítségével, beleértve a stíluskritikát is – feloldja.

Az említett időszakból – nevezetesen az 1912-vel lezáruló évekből – ma már csak pár munkát ismerünk, bár eredetileg sem lehetett sokkal több. Míg az 1916-tól kezdődő, első kiállításainak katalógusai semmi támpontot nem nyújtanak a kérdést illetően, az 1932-ben megjelent Huszár–Procopius-corpus már jelentős adalékkal szolgál.[3] Ezt azért ajánlatos figyelembe venni, mert a kötet összeállítója és szövegírója, Procopius Béla a művészekkel szorosan együttműködve látta el feladatát, például az alapanyagot is tőlük kapta. Így került be az életrajzba, hogy 1912-re keltezhető a művész első munkája a *Birkózók*. A korai érmek között szerepel még a III. kerületi Főgimnázium jutalomplakettje. Akkoriban a művész ezeket a darabjait vállalta.

Jelentősebb monografikus feldolgozás Ferenczyről csak a II. világháborút követően jelent meg Gahot, Francois, illetve Genthon István stb. tollából. Ezt a művész igen mozgalmas életútjával magyarázhatjuk, 1920-tól 1938-ig Pozsony, Bécs, Berlin, Moszkva városait váltogatta lakóhelyéül. Mindez együtt járt munkáinak szétszóródásával. Talán ezzel is összefüggget, hogy a háború után – de még életében – többen is elkészítették érmeinek jegyzékét. A fentebb említett Szigeti Istvánt két szakember követte: Soós Gyula, majd Genthon István.[4] A munkálatok mindhárom esetben Ferenczy közreműködésével zajlottak. Soós nemcsak a jegyzéket, hanem interjúkat is készített a művésszel alkotói tevékenységének több szakaszáról. Genthonnal pedig akkoriban szoros barátságban volt, aki a szobrokat is tartalmazó oeuvrekatalóguson kívül tanulmányt, cikket és katalógus-előszót írt róla. Minden munkájában következetesen megemlíti, hogy Ferenczy rajzolással, kis méretű érmek mintázásával kezdte pályafutását. *„Már 1907-ben készített két bronzérmet, egy Bölényt s Női akt-ot madarakkal."*[5]

A későbbi katalógusok készítésében már csak özvegye, Erzsi asszony állt a kutatók rendelkezésére, és a művészről szóló írások is többnyire a már említett adatokat közlik. Szabó Katalin az 1910 előtti időkről ezt írja: *„korábban, Nagybányán már érmeket és fafaragásokat is készített"*.[6] Kontha Sándor szerint: *„Pesten kijárt a Simor utcai munkás testedzőbe nézni, rajzolni a birkózókat. (1912-ből két ilyen témájú plakettjét ismerjük, s a fővárosban kiállított első munkája is pihenő birkózókat ábrázol.)"* Ugyanebben a tanulmányban – a forrás megjelölése nélkül – figyelemre méltó megjegyzés is olvasható: *„e korai szakasz munkáinak egy részét sajnos megsemmisítette. (A szigorú kritika később is jellemző volt rá.)"*[7] E kötettel azonos évben jelent meg Muradin Jenő írása a Ferenczy család Erdélyben töltött éveiről: *„1907-ben, tehát még Nagybányán, szabadiskolai kor-*

[1] TÓTH János: *F. B. éremművészete*. Budapest 2016.
[2] SZIGETI István: F. B. szobrászművész érmei és plakettjei. *Az Érem* (1956): 3, 8–12.
[3] HUSZÁR, Lajos – PROCOPIUS, Béla: *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*. Budapest 1932, 217.
[4] SOÓS Gyula: F. B. érmei. *NK* 58–59 (1959–1960) 65–69; GENTHON István: F. B. szobrai, domborművei és érmei. In: *F. B.: Írás és kép*. Budapest 1961, 255–263.
[5] GENTHON István: Utószó. In: *F. B.: Írás és kép*. i. m. 245.
[6] SZABÓ Katalin: *F. B.* Budapest 1967, 6.
[7] KONTHA Sándor: *F. B.* Budapest 1981, sz. n.

szakában készítette el két bronzérmét – Bölény és Női akt madarakkal".[8] Kontha 1985-ben, a magyar művészet két háború közti korszakáról szóló összefoglaló kötetben ismét egy szokatlan megjegyzést tesz: *„Két legkorábbi érme, a Bölény és a Birkózók 1910-ben készült"* – de ezzel csak az ellentmondásokat szaporította.[9] Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy az oeuvre további feldolgozói – Gosztonyi József, L. Kovásznai Viktória és Török Pál – inkább az elődök egybehangzó adataira támaszkodtak.[10]

Amennyiben figyelembe vesszük Ferenczy Béni személyiséget, a rá jellemző alkotói folyamat sajátosságait, valamint ismert korai érmeinek modorát, és mindezt összevetjük a kor meghatározó művészeti áramlataival, kirajzolódik egy logikus fejlődési vonal. A művész 1907-ben, 1908-ban, majd 1910-ben a nagybányai szabadiskolában, előtanulmányok nélkül kezdett el érmeket készíteni. Ekkor születtek a *Bölény, Női akt madarakkal* stb. első megfogalmazásai, amelyek nem azonosak a ma ismertekkel. 1910-ben a budapesti III. kerületi Főgimnázium jutalomérmének elkészítésére kérték fel, amely felhívta a figyelmét szakmai hiányosságaira. Ekkor ment Münchenbe az éremkészítés akkor szokásos fortélyait (vésés stb.) elsajátítani. Időközben a jutalomérem ötletes tervéből a bécsi verde felkészült vésnökei kitűnő vert érmet hoztak létre, amelyet már elismerhetett magáénak.

1. kép. III. ker. Főgimnázium jutalma, 1910
ezüst, vert, 48 mm

Ferenczy Béni müncheni tanulmányai idején készítette a *Birkózók* első változatát, erről semmiféle adat, leírás, kép nem ismeretes. Miután Kontha és maga művész is két birkózó témájú éremről tesz említést – Kontha mindkettőt 1912-re (később valamelyiket 1910-re), Ferenczy pedig mindkettőt 1910-re teszi –, datálásukat el kell fogadnunk. Ám az általunk ismert nem készülhetett 1910-ben, mert az egy biztos, rutinos kézre vall, és feltehetően pihenő birkózókat ábrázol.

A *Héraklész és Antaiosz* plakettet a művész 1910-re keltezte, miként Tóth is, aki ugyanebben a témában egy gipszet is publikált, és szintén 1910-t jelölte meg készítési évként. Annak ellenére, hogy a lappangó bronz és a gipsz mérete igen eltérő, valószínűsíthető, hogy a gipsz a bronz előzménye, azaz egy plakettről van szó, amelyet stíluskritikai vizsgálatok, valamint a rutintalan, darabos formák támasztanak alá. 1910 elején, még a müncheni út előtt készült.

Összegezve - Ferenczy Béni korai bronzérmei:

1. *III. ker. Főgimnázium jutalma,* 1910 *(1. kép)*
2. *Birkózók* – első megfogalmazás, 1910 (lappang)
3. *Héraklész és Antaiosz* – plakett, 1910 (lappang)
4. *Bölény*, 1910 (München)
5. *Női akt madarakkal,* 1911 (München, negatívba vésett) *(2. kép)*
6. *Birkózók*, 1912 (negatívba vésett) *(3. kép)*

[8] MURADIN Jenő: *A Ferenczy család Erdélyben.* Bukarest 1981, 111.

[9] Kontha Sándor (szerk.): *Magyar Művészet 1916–1945.* I. kötet. Budapest 1985, 483.

[10] GOSZTONYI József: *F. B.* Budapest 1990; L. KOVÁSZNAI Viktória: F. B. éremművészete. *NK* 106–107 (2007–2008) 115–150; TÖRÖK Pál: *Magyarországi érem- és plakettművészet 1850–1945.* Budapest 2011, 71–75.

2. kép. Női akt madarakkal, 1911
bronz, öntött, 57 mm

3. kép. Birkózók, 1912
bronz, öntött, 41 mm

A *Bölény,* a *Női akt madarakkal* és a *Birkózók* a müncheni szecessziós iskola ismérveit, illetve tanulságait mutatják, amelyeket – részben – a negatívba vésés eredményez. A Roemer és Hahn német szobrászok által megteremtett aprólékos, a grafika eredményeihez közelítő modorhoz időnként konstruktív igazodás párosul, miáltal a testek felülete proporcionálttá válik.[11] E stílus Ferenczynél is megtalálható, de csak a müncheni tanulmányainak vége felé.

A művész korai érmeinek keltezését más is erősíti. Az 1970-es évek végén, Reményi József özvegyétől tudomást szereztem, hogy férje hagyatékában Ferenczy Béni-levelek vannak, amelyeket rendelkezésemre bocsátott. A levelek – elfoglaltságaim, továbbá nehéz olvashatóságuk miatt – eddig nem kerültek publikálásra. Ám amikor napjainkban a művész korai érmei a figyelem előtérbe kerültek, illetve megállapítottam azok keletkezésének időpontját, kiderült, hogy (a levelek is) ugyanabból az időszakból származnak.

Ferenczy és Reményi barátsága Münchenben, 1910-ben kezdődött, de azt nehéz megállapítani, hogy meddig tartott. Valószínűleg az 1910-es évek vége felé hidegültek el egymástól, leginkább a képzőművészetre vonatkozó igen eltérő látásmódjuk miatt. Reményi a kapott leveleket – élete viszontagságos eseményei ellenére – haláláig megőrizte.

A négy levél (eredetileg több lehetett) csak töredékesen datált, de bizonyos részletek egyértelműen utalnak arra, hogy mikor írták azokat, ezek az adatok a jegyzetekben találhatók. A közreadás kihagyás, stilisztikai javítások nélkül történt, de a régi írásmód helyett a mai helyesírás szabályai szerint. Az értelemzavaró elírásokat – különösen a neveknél – javítottam s a könnyebb megértés érdekében a szöveget néhol kiegészítettem, amit, és minden más, általam tett változtatást szögletes zárójel jelöl [...]. A levélíró általi aláhúzásokat kurziválás helyettesíti.

A levelekből Ferenczy világlátása, életszemlélete, a művészet iránti szeretete, a képzőművészeti alkotásokhoz való kritikus hozzáállása egyértelműen kiderül. A pályája elején járó szobrász - különösen az éremkészítés technikai kérdéseiben – őszintén fordult segítségért barátjához. A most közreadott levelek személyes kapcsolat gyümölcsei, mégis rendelkeznek közérdekű információval, tekintettel arra, hogy sok és jelentős adalékkal szolgálnak a magyar éremművészet történetéhez.

[11] Vö.: HEIDEMANN, Martin: *Medaillenkunst in Deutschland von 1895 bis 1914.* Berlin 1998; L. KOVÁSZNAI Viktória: A magyar szecessziós éremművészet nemzetközi előzményei. In: Bertók Krisztina – Torbágyi Melinda (szerk.): *Emlékkönyv Biró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára.* Budapest 1999, 437–442. Georg Roemer (1868–1922) szobrász, éremművész, Adolf v. Hildebrand tanítványa, a negatívba vésés mestere. Hermann Hahn (1868–1945) szobrász, 1888-tól a müncheni Akadémián tanult, 1903-tól az Akadémia tanára.

Ferenczy Béni levelei Reményi Józsefhez:

1.

[Budapest, 1911 eleje][12]

Kedves Jóska!

Ma vettem kártyádat. Ne kavarjuk fel a múltat, tény, hogy háromszor is telefonáltam az iparművészetibe nem kapva feleletet. Vasárnap a kutyakiállitásban voltam, s azt reméltem, hogy eljössz. Kár, hogy mikor fent jártál nem hagytál írást. Hétfőn utaztam el.

Örülök, hogy dolgozol, mert ettől azt remélem, hogy sok pénzt keresel és eljössz te is télen Párizsba. Folyton erre gondolok, mert mi (anyám, nővérem, én) egész biztosan kimegyünk novemberben öt-hat hónapra. Én talán tovább is maradok. Már előre kitanulmányozok mindent Párizsra vonatkozólag, hogy ami művészileg fontos el ne mulasszam. Mégiscsak kellemes volna, ha hárman mennénk a nővéremmel (aki szintén nagyon szereti és érti az archaikus szobrokat) a Louvreba s más múzeumokba. Párizsban rengeteg archaikus van, még a fiú előtti korból is láttam egypár remek dolgot.[13] Nem beszélve a rengeteg nagyszerű föníciai, hispán, asszír, egyiptomi szobrokról. Mégiscsak nagy revolúció lesz! Mennyi nagyszerű új benyomás fog számtalan új szempontot megnyitni, nagyszerű ismert vagy rejtett tényeket megvilágítani. Remélem, hogy eljössz. Nincs kizárva, hogy Kozmuczáné révén ajánlást kaphatunk Maillolhoz és Rodinhez, aki ezeknek meghitt barátnője, s csak nekik él.[14] Mégiscsak nagyszerű volna, ha te is ott volnál.

Munkám úgy látom, ma végleges mederbe terelődik, úgyhogy befejezhetem. Most kőbe tervezem, s csak jövőre fogom talán megcsinálni, hacsak nem próbálom meg mégis valami puhább kőbe már most.

[skicc]

Ilyen féle a mozdulat, alszik, s legújabban sírkőnek gondolom egy kriptába alkalmazhatónak vagy akár egy talapzaton. A másik sírkő, amiről beszéltem (itteni megrendelés) a munkaadó momentán pénzhiánya miatt eltolódott. Igaz, egy fontos kérdeznivalóm van, menyiért kopírozza nekem Mayerhofer acélba egyik plakettemet.[15] Tudniillik a III. ker. gimnázium rendelt nálam egy önképzőköri plakettet. Nem bízom magamba annyira, hogy meg merjem magam próbálni az acélba vésést, mégis tanulni kell az ilyent. Minden esetre írd meg Mayerhofer címét és, hogy vállal-e ilyen munkát. A többi plaketteket mégiscsak öntetni leszek kénytelen, túl domborúak, plasztikusak. Nem emlékszem megmutattam e-neked? Írd meg nem lehetne-e egyiket-másikat mégis préseltetni, vagy hol és menyiért lehetne őket öntetni, mégis ki szeretnék egy párat állítani.

[skicc]

Münchenből elhoztam ennek a plakettednek egyik ott maradt gipszöntvényét. Ennél magasabbat már nem lehet préseltetni. Ez az én temperamentumomnak kicsit túl lapos, habár éppen ebben sok finomság van, hogy olyan lapos. Mindenesetre megvárom, mit írsz erről a plakett ügyről. Tény, hogy a III. ker. gimnázium rendelt tőlem egy érmet acélstampával, s nem tudom, hol csináltassam. Pisanello (Pisani) plakettjei nem öntve voltak?[16] Azok nem olyan laposak, mint Roemer papa dolgai (főleg azok a szőlőszedő alakok)? A stampa acélba véséséhez a pozitív vagy negatív kell? Különben a negatív mindenesetre elég. Természetesen gipszbe vésem.

Ajánlhatnál meghozatalra egy könyvet, amibe plakettek vannak. Neked van egy olyan régi újságod (L' Art et le Beau, vagy mi) talán azt meghozathatnám. Az első igazi megrendelést mégis gonddal és kellő előkészülettel akarom csinálni.

Jaj mégis láttad te a plaketteket, talán adtam is egyet emlékbe nem?

Modellt ülök egy képhez.

[skicc,alatta]

Én. Valér. Nővérem.

Ezen aztán nem fogsz panaszkodhatni, hogy keskeny a vállam, öregem, most megkapom a magamét ebben a pózban! Egész elvész a fejem a vállam között. Nahát, Isten áldjon meg, felelj, és sokszor ölel

Bénid

[12] Ferenczy Károly *Testvérek* című festményvázlata 1911-ben készült.

[13] A kifejezés egy, mindkettőjük által ismert és kedvelt szoborra utal, amely számukra etalont jelentett.

[14] Feltehetően Kozmutza Hermilnéről, Kozmutza Flóra édesanyjáról van szó. Aristide Joseph Maillol (1861–1944) és Auguste Rodin (1840–1917) francia szobrászok, a szobrászat.fejlődésére nagy hatást gyakoroltak.

[15] Adolf Mayerhofer német ötvös, aranyműves. Münchenben dolgozott, 1904-ben a krasznahorkaváraljai Andrássy-mauzóleum számára arany oltári kellékeket készített, amelyek ma a Betléri Múzeumban találhatók.

[16] Pisanello, eredeti nevén Antonio Pisano (1395–1455) olasz festő és éremművész. Élete vége felé mintázott érmei új stílust teremtettek.

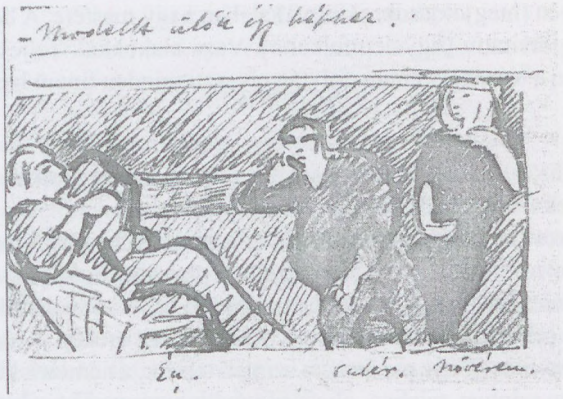

Részlet az 1. levélből: Ferenczy Károly Testvérek c. festményvázlatának skicce

2.

München, den 19. 1911. [tavasz][17]

Kedves Jóskám!

Ne haragudj, hogy az ígért levéllel annyi ideig megvárattalak. Tudod így legalább több írnivalóm van. Azt hiszem megírtam már, hogy párizsi tervemet feladtam már. Tudod nem érdemes egy hétre (ennyit engedélyezett levélben az édesapám), de még két hétre sem. Jövőre úgyis kikerülök hosszabb időre. Ne haragudj hát, hogy így cserben hagylak, inkább gyere ki te is jövő esztendőre, hosszabb időre. Nézd, tényleg egy-két hét az semmi ugyan, így is szerez az ember impressziót (ami persze a fő), de tanulmányozni mégsem, már pedig, hogy menyi idő eltelt, amíg a fiút megszerettük (annyira *amennyire* megszerettük) fényes példa rá, hogy mégsem lehet egy-két hét alatt. A plasztikai tanulmány elmélyedést (quantitatív munkát) igényel arra, hogy az ember megszeresse, tanuljon belőle. Ez az elmélyedés, ez az időbeli odaadás hiányzik a piktoroknál, ezért nem szeretik s *nem értik* a piktorok a plasztikát. Tegnap is Haassal (aki nem olyan rossz, mint a híre) és két piktorral (azaz egy piktorinával és egy piktorral) megnéztem a Secession tavaszi kiállítását, és elbámultam, hogy milyen idegen dolog nekik a plasztika.[18] Menyire meglátják a gyengébb képekben is a jót, és menyire hidegen hagyja őket a legnagyszerűbb plasztikai remekmű. Most bizony ezen a kiállításon plasztikai remekművekről beszélhetünk! Kár, hogy nem vagy itt! Fritz Behn kiállított egy leopárdot bronzban, amelyet (első impresszió után) kénytelen vagyok a modern kor *legnagyszerűbb* plasztikájának tekinteni, és az asszír, egyiptomi, görög, olasz szobrászat legnagyobb[jaival] egy rangban áll.[19] Lehet, majd meglátom másodszor, hogy nem fog ennyire tetszeni, tény azon kívül, hogy sokat tanult ebben a szoborban a régiektől, de élvezetet, legalább is akkorát okoz, mint akár a fiú például. Oda voltam! Sárgás bronz, a foltok ezüst szegéllyel sötétebb bronzból vannak berakva. Téged technikai szempontból is érdekelt volna. Persze nem maga végezte a kivitelt, melynek nagyszerű pompája se iparművészeti[nek], sem pedig zavarólag naturalisztikusan nem hat. Szóval ez elsőrangú dolog. Nagyszerű érezni a test szerepét.

[skicc]

Ilyen féle a mozdulata, persze nem ilyen rossz, hanem részeinek a halk haladása nagyszerű. Kúszik előre, s iszonyú gazdag farkával mintegy kiegyensúlyozza magát. S a fej. Szóval ez olyan szobor, mely nekem még a glyptotheka [ókori szobrok gyűjteménye] új leopárdjánál (régi) is százszorta nagyobb élvezetet okoz. Remekmű egy szóval.

Van azután két Meštrović[20]. Ezeknek a helyes elbírálása nehéz. Az egyik igazi, eredeti Meštrović. Bronz plasztikai túltengés. Érdekes, szenvedélyes, de inkább lesújtó, mint tetsző hatást kelt. Detailban [részletekben] nagyon érdekes formák vannak, térde igen szépen van csinálva. Úgyszintén a szervek. Iszonyú erősen kifejlett

[17] A pontosabb keltezést a müncheni Secession kiállításának időpontja tette lehetővé.

[18] Haas – a név kiolvasása nem egyértelmű, és maga a személy sem azonosítható. A Secession tavaszi kiállítása a Münchner Secession művészcsoport megszokott évi bemutatkozása volt.

[19] Fritz Behn (1878–1970) német szobrász. 1898-tól a müncheni Akadémián tanult, majd Adolf v. Hildebrand követője lett. A Müncheni Szobrásziskola megalapítója.

[20] Ivan Meštrović (1883–1962) horvát szobrász. A bécsi Akadémián tanult, később Párizsban képezte magát. Monumentális, hatásában megragadó, egyéni stílust teremtett.

nagy tojások és kis penis. Ilyen [meg]oldásoknak egyáltalában nagy mestere. A homlok, szemöldök nagy, eredeti és gyengébb, archaikus, invitatív [figyelemfelkeltő]. Váza alakokkal. Teljesen félreismeri a művészetet. Kicsavarva, karikírozva (ezen a Vázán), s ennek folytán elveszti minden finom harmóniáját, egyszerű, primitív vígságát.

[skicc]

Igen szép valami [van] benne, pl. jobb[ra] érdekesek az apai hímsejt csatornán a kis detail [részlet]formák. Meštrović Iván pl. erős. Másik dolga körös-körül archaikus[an] utánoz.

A torzítás pedig nagyon rossz dolog ebben az esetben, mert az archaikus formaadás úgyis elég lendületes, újabb kacskaringók teljesen elveszik remek hatását. Egyéb jó plasztika nemigen van, sőt maga Fritz Behn egy rakás egész rosszul festve mintázott fejet állított ki, melyekből teljesen hiányzik a stílus, az agyagszerűség, artisztikum minden. Képek közül legjobban tetszik egy Valloton női arckép.[21] Nagyon finom mozdulatok vonalba, rajzba, érzésbe. Vuillard és még egy pár francia szintén tetszik, a németek közül legalaposabb Albert von Keller.[22] Stuck olyan ízléstelen színben, rajzban, olyan rikító, hogy rémes.[23] Azt hiszem, kellemetlenül érintene, ha kedvelt piktorodtól ilyen csúnya (ez a helyes szó) képeket látnál. Zöld pázsitba violás ceruza árnyékolás! Ez olyan ellenszenves technikázás, hogy rémes.

Nahát, elég lesz mára, a japán birkózást ugyan itten is adják, de nincs időm megnézni, Pedig jó volna. Az én japán birkózómra szentelem időmet, aki talán egy-két hét múlva meg is lesz, sőt hamarább. Ha úgy jún. 5-dike táján Pesten vagy, akkor találkozunk. Persze a Múzeumban. Remélem, hogy lejössz Bányára. Állatokat fogok csinálni, egy-két hattyút, libát erősen stílusban. Talán egy lovat bronzba, szóval már vágyom a nagybányai magányba dolgozni. Milyen kedélyes volna együtt.

Elég. Szervusz öregem, ölel

őszinte barátod

Béni

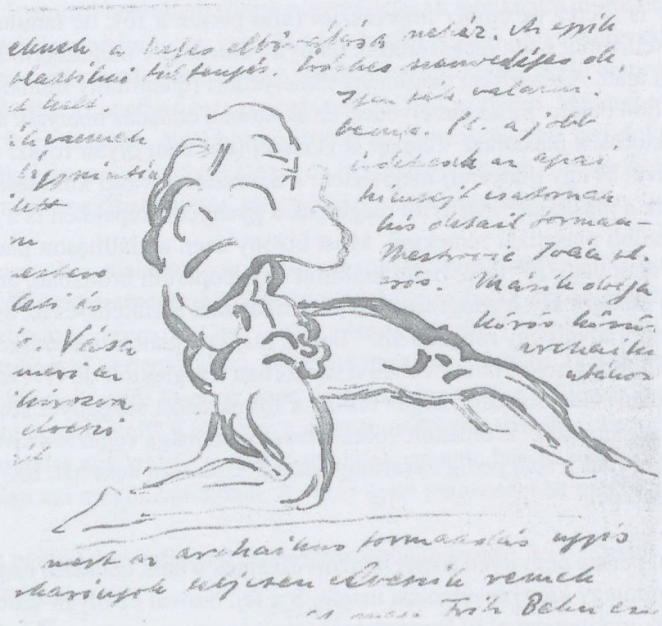

Részlet a 2. levélből: Meštrović szobrának skicce

[21] Felix Vallotton (1865–1925) svájci festő, grafikus. 1893-tól a Nabis csoport tagja.

[22] Édouard Vuillard (1868–1940) francia posztimpresszionista festő; Albert v. Keller (1844–1920) német festő, szecessziós stílusban dolgozott.

[23] Franz v. Stuck (1863–1828) német festő, szobrász. A müncheni Akadémia tanára, a szecessziós stílus híve.

3.

Nagybánya, [1916.] Február 5.[24]

Kedves Jóska!

Nagyszerű! Bizony sokszor gondoltam rád és igaz szeretettel féltettelek! Nyitrán voltam, a megfigyelő állomáson dolgoztam nyolc hónapig, és igazán, mikor transzportunk volt sokszor féltem, hogy a súlyosan sebesültek közt foglak *hordágyon megölelni*![25] Ez a kép állandóan előttem volt a fürösztő és fertőtlenítő teremben, inkább reméltem hát, hogy a könnyű sebesültekkel fogsz besétálni, de azt se tetted! Furcsa, éppen a napokba gondoltam rád, kisütöttem tudniillik, hogy nagy barátság alapja mégis csak szexuális érzés lehet, mert hány barátod van ugye, akinek se művészethez, se semmihez semmi köze, ami neked fontos! És mégis szereted őket, szóval azt kezdem hinni, hogy az, amit az ember nagy „rokonszenv"-nek nevez, szexuális érzés – persze lappangó! A homoszexuális embernél ez aktivitási vággyal egyesül és szenvedéllyé erősödhet! Emlékszel, hogy ebből kifolyólag milyen összefüggésben gondoltam rád?[26]

Molnoson (Nyitrán), a megfigyelő állomáson orosz munkások voltak. Nagyszerű emberek, nekem modellt álltak, micsoda *mennyei* aktok barátom az hallatlan, hogy dőzsölten a formákba. Mintázásra nem került a sor, de egy csomó rajzzal tértem haza Bányára, és itten ezek után már (két hónapja vagyok itt) négy kisplasztikát mintáztam és egy faragást (1m 20 magas) hársfába, elég jól fejlesztettem, azt hiszem, elkészülök evvel is. Azonkívül egy nagyobb cigányfiút is mintáztam, de ez rossz, eldobom - nem szeretek már természet után dolgozni, igazi szobrászi munka rajzok után történik. Az anatómia tanulmányozását is elővettem újra (pedig ezt a tudományt nagyon megvetettem még Münchenben), ezen triumfálni [ujjongani] fogsz ugye? Szóval lázas művészi munkásságot folytatok! Olvastad Cellini életét, ha nem, olvasd németül Goethe fordításában, Fialkának biztosan meg lesz az egész Goethe.[27] Most talán harmadszor olvasom, rém mulatságos! Igazán én is úgy vagyok, mint Cellini volt, munka közbe sokszor azt hiszem, meghalok, ha nem megy, káromkodok éktelenül, imádkozom, és az ördögnek ajánlom lelkemet segítségért, és ha sikerül valami, ég az arcom, zúg a fejem a boldogságtól. Nagy átoknak érzem a technikai tudás hiányát, a gipszöntéssel minden szobromat félig meddig elrontom! Most domborítani szeretnék megint próbálni, kérlek, ha idődet engedi, írd meg, hogy történik az? Lehet ólom alapra is? És miből és hogy kell az alapot főzni? Tudniillik találtam egy nagydarab réz pléhet! A gipszöntésnél az elvágásokhoz akartam használni. Nem baj, ha vékony a pléh. Szóval ebbe a rézpléhbe szeretnék egy kis kazettát domborítani egy férfiakttal, amit már egyszer plakettbe is csináltam! Talán a plakettezést is elővesszem, kevésbé vad, naturalisztikus alapon, és semmi esetre se megyek bele abba a plakett tömegtermelésbe, amit Párizsban eleinte végeztem.

[skicc, alatta]

Ez egy norvég birkózó, akinek az aktja olyan tipikusan emberi, dimenziói olyan matematikusak, hogy az már szép. Nem?

Igen, és hogyan kell a domborításnál a lemezt az alaphoz erősíteni? Terrakottákat is kezdek csinálni (égetni), ha ebbe tapasztalok valamit, majd közlöm veled, te meg taníts ötvös technikákra! Szóval, szervusz, működjünk együtt, segíts rajtam, ha tudok, én mindig szolgálatodra akarok lenni! Milyen Gödöllő? Szép volna ott együtt megtelepednünk, dolgoznunk, ott mégis idealista művészek laknak, tudom te is hogy utálod pesti üzletember „kollégáinkat".

Kár, hogy nem tudtam, hogy Pesten vagy mikor ide jöttem, felkereshettelek volna! Voltam Vedresnél, jóba vagyok vele, szeret engem.[28] Firenzébe együtt voltunk, nagy művésznek tartom, jobbnak azoknál, akiknek az iskolájából kikerült! Különben nagyon haladt, újabb nagyobb méretű dolgai a művészi szerénység és lemondás, de tudományos matematikai mérlegelés, meggondolás, ízlés és alaposság bámulatos eredményei! Portré reliefjei nem tetszenek, de ez érthető – ezekkel keres.

[24] F. B. 1916-ban – többnyire – faszobrot és terrakottát készített.

[25] A művész jól érezte, hogy barátjával valami baj történhetett a harctéren. 1915 végén vagy 1916 elején Reményit valóban súlyos sebesülés érte. Hónapokig mozgásképtelen, majd a zombori tartalékkórházban hosszú lábadozás következett, és még 1917 elején is a zombori orvosokról mintázott érmeket.

[26] Sigmund Freud osztrák neurológus és pszichiáter elméletei Budapesten, az 1910-es évek második felében különösen elterjedtek. A művész már ekkor kapcsoltba került Freud magyar követőivel.

[27] Benvenuto Cellini (1500–1571) olasz szobrász, ötvös, éremvető. Önéletrajza *(Benvenuto Cellini mester élete, amiképpen ő maga megírta Firenzében.* Budapest 1972) gazdagon mutatja be a korszakot; Fialka Olga (1848–1930) festőművész, F. B. édesanyja.

[28] Vedres Márk (1870–1961) szobrász. Rodin, majd Adolf v. Hildebrand szobrászi elveit követi.

Láttam azonkívül a Leonardo lovas szobrát és a többi reneszánsz bronzokat Mellernél (Ferenczy István felkutatott gyűjteménye), melyekről hallottál vagy talán láttad is.[29] A Lionardo lovas szobor isteni és gyönyörű, higgadt, nagy barokk tudomány ez – akart szépség, tudott szenvedély, számító harmónia, nagy mozdulat és teljes klasszicitás. A többi bronz is remek pl. két Riccio és egy német (Peter Vischer szerű?), és még egy csomó.[30]

Fialka nem mondta, hogy *eljegyeztem magam*? Még nem biztos, nem nyilvános és nem egész végleges, de úgy hallom Pesten beszélik! Kérlek, ne szólj Fialkának, hogy tudod, ha ő nem említi. Nyitrán találkoztunk, 31 éves, pénze *kevés*, muzsikus, családom gyűlöli és ellenzi, hogy elvegyem! Egyelőre várunk, nincs elég pénz, majd megválik mi lesz, de utáltam már ezt a legényéletet. Mit szólsz hozzá? Az a baj, hogy a családom nem tudja szeretni.

Végtelen örülök, hogy írtál, boldog vagyok, hogy végre egy szobrász barátom van, akivel technikai közös dolgainkról tárgyalhatunk! Írj, és ha Pesten leszek (talán májusba?), felkereslek — mi bajod? Sebesültél? Hogy hol, mikor, mik a harci élményeid? Szervusz, ölel

szeretettel régi barátod

Béni

4.

[Nagybánya, 1916 tavasz][31]

Kedves Jóska!

Én most már még inkább belátom, hogy lusta és figyelmetlen vagyok, hogy olyan sokáig várattalak válaszommal. Nagyon köszönöm leírásodat, átírom művészi naplómba, melybe minden technikai dolgot feljegyzek, amit megtudok. Sajnos, most nem jutok hozzá, hogy csináljam, mert nagyon sok dolgon dolgozok egyszerre, pl. most a nagyobb fafaragáson (ezt múlt levelembe is említettem), három kisplasztikán és egy fejen dolgozom, naponta legalább két dolgon! Fáraszt ez a lázas munka, és mint rendesen, az eredmény nem ekvivalens [egyenértékű] az erőfeszítéssel, de érdekes, és mégis, ó engedje Isten hinnünk, hogy érdemes is! Most a nővéremről hoztam haza a fazekastól egy terrakottába égetett fejet. Sajnos *glazúroztam* [fényeztem]. Ó, jaj, mert olyan fényes lett, hogy az arcot kénytelen vagyok olajjal befesteni (fehérre), a haját hagyom fényesen, mert annak jó. De mégis bánt, hogy ez nem sikerült úgy, ahogy akartam. Nem gondoltam, hogy *ilyen* fényes lesz, pedig az első égetés után, máz nélkül olyan kellemes pirosas tónusa volt. Megcsinálom most még egyszer máz nélkül. Így fogom csinálni; (holnap kezdem) Mikola András (a kitűnő piktor, ha ismered?) arcképét.[32] Per aspera ad astra [Meredek úton a csillagokig = A sikerhez nehéz út vezet], csak ne maradjunk in aspera, ez szomorú volna… Mindenről lemondani, nőről, pénzről, kényelemről és lemaradni; az a szerencse, hogy evvel úgy vagyunk mi művészek, mint a tüdőbajos, aki halála pillanatáig nem hiszi, hogy végét járja, mindvégig reménlünk ad astra jutni, ez tartja bennünk a lelket! Mégis csak gyöngyélet, hej, ez a művészélet, nincs párja ugye?

Most kezdtem egy női aktot: Judit kicsit Dávid szerű megoldás Holofernes fejével, de modellem nagyon szép, erős (remek oszlop lábak egyenletesen szélesedők, felfelé domborodók), cigánylány!

[skicc]

Persze a feje kicsit nagyobb, mint ezen a rajzon. De különben igazán ilyen szép akt a modellem. Írjál, mit dolgozol, mit szeretsz? Néztem tegnap este, álmatlan éjjel régi Charpentier reprodukciókat, u. a. mondhatom, nem tetszett.[33] Különben azóta (milyen régen volt?) a Petit Palaisban, Párizsban láttam egy *csomót* eredetibe. *Rengeteg* tudás az igaz, főleg a fejekbe és rengeteg *maszkba*, mely műfajt igen kedvelte, de egészben nem szeretem. Úgy emlékszem, neked nagyon tetszett Münchenben. Egyáltalában, általános művészi és szobrászművészi kérdéseket nem is érintesz leveledben?! Sem kérdésemre, hogy mi bajod (maródi vagy sebesült?), egészséghiányod hol leledzik nem feleltél, sem harctéri élményeidről egy szó se? Te, nagyon késő van, ha így folytatom, reggelig írhatok. Szervusz!

Köszönöm még egyszer a domborítás leírását, írjál, ha jön, hogy felelj fenti kérdésekre, de különben is, és egyáltalában ettől eltekintve, és mindenképpen

Szívből ölel

Béni

[29] Meller Simon (1875–1949) művészettörténész. A Szépművészeti Múzeumban őrzött, és Ferenczy István szobrász hagyatékából származó kis lovas szoborról ő állapította meg, hogy Leonardo da Vinci alkotása.

[30] Riccio, eredeti nevén Andrea Briosco (1470-1532) olasz szobrász és éremkészítő. Korának legkiválóbb bronzszobrásza; id. Peter Vischer (1460–1529) német szobrász. Szent Kristóf szobrocskája a Szépművészeti Múzeumban.

[31] A művész a *Noémi* című terrakottáját 1916-ban készítette.

[32] Mikola András (1884–1970) festő. A nagybányai festészet második nemzedékének tagja, munkái a művésztelep stílusát reprezentálják.

[33] Alexandre Charpentier (1856–1909) francia szobrász, érmész és iparművész. 1902-től főleg érmeket készített.

Fényképeim munkáimról, sajnos nincsenek, de így, ha írok egyet-egyet, lerajzolok és ezek a rajzok jobbak a legjobb fényképnél, mert olyanok amilyeneknek szeretném a szobraimat csinálni — te is így vagy evvel nem?

Részlet a 4. levélből: Ferenczy készülő szobrának (Judit) skicce

L. Kovásznai Viktória
Magyar Numizmatikai Társulat

BÉNI FERENCZY'S EARLY MEDALS AND HIS CONTEMPORANEOUS LETTERS TO JÓZSEF REMÉNYI

(Summary)

As indicated by the title, this paper consists of two genres. The first part is a statement on dating early medals made by sculptor and medal artist Béni Ferenczy (1890–1967), a definitive character of Hungarian medal art. This clarification is required as there have been numerous false and contradictory data published by now. Collecting and revising all the controversial information as well as applying the method of style criticism, one could define the most likely dates when the medals and plaques had been produced. Accordingly, the early bronze medals by Ferenczy are the following:

1. Reward of the 3rd District's First High School, 1910 *(Fig. 1.)*
2. Wrestlers – first draft, 1910 (location unknown)
3. Heracles and Antaeus – plaque, 1910 (location unknown)
4. Buffalo, 1910 (made in München)
5. Female Nude with Birds, 1911 (made in München, engraved in the negative) *(Fig. 2.)*
6. Wrestlers, 1912 (engraved in the negative) *(Fig. 3.)*

The second part is a publication of the artist's letters from 1911 and 1916 to his friend, József Reményi (1887–1977), another prominent master of Hungarian medal art. These letters, written in a personal, friendly style and asking for help, addressed professional problems as well reported on the author's works in progress, accompanied by sketches. The two artists' friendship did not last long: they became estranged toward the end of the 1910s, primarily due to their very different approaches to visual arts. All that is reflected in their oeuvres too.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Új adatok az óhutai kelta kincslelet előkerülési körülményeihez[1]

Neue Angaben zur Fundgeschichte des keltischen Schatzfundes von Óhuta

Alig öt éve jelent meg tanulmányom a Numizmatikai Közlöny hasábjain, amelyben a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1846-ban előkerült és jelenleg a bécsi Kunsthistorisches, illetve a Naturhistorisches Museumokban őrzött óhutai (ma Miskolc-Bükkszentlászló)[2] vaskori kincslelet rekonstrukcióját és értékelését végeztem el.[3] A lelet előkerülési körülményeinek és sorsának rekonstrukciójánál a budapesti és bécsi levéltárakban, valamint az irodalomban található iratok, levelek és ismertetések voltak a segítségemre. Sajnos a lelet első említésénél J. G. Seidl nem tért ki arra, hol és milyen összetételben került elő a 35 ezüstérem és a két aranytárgy.[4] A budapesti és bécsi kamarai iratok átnézése során nem került elő azon kihallgatási jegyzőkönyv, amely az ilyen esetekben nagy segítséget jelent a lelőhely lokalizálásánál és a leletkörülmények tisztázásánál. Ennek oka az volt, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően a kihallgatási jegyzőkönyvet a Magyar Kamara Regisztratúrájába osztották. E jegyzőkönyv számos fontos információt tartalmaz a lelőhelyre, valamint az előkerült érmekre és leletekre vonatkozóan, így közreadása mindenképpen jelentőséggel bír.[5]

A leletek bizonyos részének értékesítését követően értesültek a hatóságok az arany- és ezüsttárgyak óhutai előkerüléséről, és ekkor kezdődött meg a hivatali eljárás, amely a még fellelhető érmek és aranytárgyak lefoglalásához vezetett. Ezzel együtt megtörtént a találók és tanúk kihallgatása, amelyre 1846. május 5-én és 6-án Óhután, valamint 9-én Miskolcon került sor.[6] Az elhangzottakat május 16-i jelentésükben Vadnay Pál és Szeghi Kiss Pál foglalták össze. A kihallgatás fő kérdései ezen irat szerint a következők voltak: *„Az ezennel elődbe mutatott ezüst pénzeknek ki volt legelső találója, hol találta azt 's mimódon, Te mennyit és kivel találtál 's azt hová tetted, kik és mennyit találtak még és hová tették, Te vagy azok jelentettek-e valakinek a' dolgot, hát ezen arany kígyó alakú gyűrűt és láncz forma arany darabkát ki találta?"*

E kérdésekre a következő válaszokat kapták az óhutai lakosoktól:[7]

„Ifjú Oprendek János 17 éves óhutai lakos

A' kérdéses ezüst pénzeknek legelső feltalálója én voltam 's az így történt: Minthogy három hetekkel ez elött közelebb le folyt április hóban ki menten Ó Hutához közel eső úgy nevezett Sántz tetőre krumpli alá föld törés végett, á mint egy cserje bokrot fellazítottam annak helyén találtam egy darabot a' kérdésben érintett pénzek közül, én nem tudtam mi legyen hanem az ott hozzám közel kapált szinte óhutai Kánya Jánosnéhoz futottam vele annak mi voltát tudakozó, és ez azt ezüstnek mondván 's hol tett vétele eránt tudakozódván azzal szinte közeliben dolgozott Polacsik Miska és Kehulák Miksa is oda futottak hozzánk 's mind ezeket vezettem oda hol találtam, a' mikor is osztán mind ezekkel együtt még Jóska kis testvérem is ott levén több illyeneket keresgéltünk 's ekkor én 10. Kánya Jánosné 4. Polacsik Miska mint gondolom 17. Kehulák Miska pedig 4. vagy 5. darabokat találtak és találtunk; 's ez utolsó ekkor találta azt a' sárga gyűrű forma karikát ism – én a' 10 darab általam ekkor találtatakat haza vívén atyámnak mind által adtam; - híre futamodván ennek Ó Hutában, a' lakosok közül egyik is másik is kiment azon helyre keresgélni, talált is ki több ki kevesebb darabokat, de a' fent nevezetteken kívül kik és mennyit találhattak meg nevezni és mondani nem tudom. – Azután más ízben is ki mentem én azon helyre 's Hanyi Leány testvérem is, és én ismét 4. említett testvérem pedig egy darabot 's így én testvéremmel együtt összesen 15. darabokat találtunk, ezek közül én egyet az Óhutai Jóska zsidó kortsmárosnak egy adósságunkba adtam által, 10 darabot édesanyám Miskolcra hordozgatott be, 's mint tőlle hallottam egyet ezek közül 28. a' többit pedig 30. garasával adta vólna el de kiknek és hol melly helyeken? Nem tudom … A' még kezünk közt lévő 4. darabokat ezennel által adom.

[1] A tanulmány elkészítését a Szlovák Tudományos Akadémia és az Európai Unió által támogatott SASPRO 0104/01/03 pályázat tette lehetővé.

[2] HELLEBRANDT 1992, 37.

[3] PROHÁSZKA 2013.

[4] SEIDL 1847, 969.

[5] Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest) Magyar Kamara Regisztratúrája E 95 Nr. 36345/1846.

[6] Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest) Magyar Kamara Regisztratúrája E 95 Nr. 36345/1846.

[7] Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest) Magyar Kamara Regisztratúrája E 95 Nr. 36345/1846.

Ifjú Belina Antal 25. éves Óhutai lakos

Oprendek Jánosné féle kertben – most nállunk a' hogy tetőn fel fogott azon helyeket kertnek nevezik – a' sántz tetőn, valami ezüstnek lenni kellető apró darabok találtattak, de magam is láttam azokból is: Felső Oprendek Jánosnénál találtatak én is kimenetem több Ó Hutai lakosok közt oda 's egy fél kövel kapargatva a' földet egy napon 7. más nap 2. így 9 darabokat találtam, ezek közül 8. kisebb a' 9ik pedig valamivel nagyobb 's rajta ember forma kép vólt - ... az általam találtak közül 7. darabot egy egy hármasával, kettőt pedig 25. garasával adtam el az óhutai zsidó kortsmáros Mózes testvérének

Bokros Ferenc 14 éves óhutai lakos

A' többek közt én és anyám Bokros Ferencné is kimentünk a' Sántz tetőre pénzt keresgélni több ízben, 's egyszer én egy máskor két, majd anyám is egy darabot úgy összesen mi négyet találtunk, ezeket anyám Miskolcra vívén mint nekem mondotta ott az öreg Miletz gyertyásnak adta el 6. vftert, a mikor én ott keresgéltem egy ízben, ugyanakkor Tokár Jóska 2. Tokár János egy – Vojtoczki Mária is két darabokat találtak, a' két elsőbbiek Ó Hutában a' Sidónak egy egy húszasával Vojtóczki Marinak az anya pedig mint hallottam Miskolcon adták el –

Vojtocki Maria óhuttai lakos 16 éves

Egy napon én is ki menvén találtam két darabot egy olly nagyságú volt mint mellyek most elömbe mutattatnak, másik pedig igen kicsiny, - ezeket anyám Miskolcra vitte 's mint mondá a' nagyobbikat 30. a kisebbet 5 garasokért nem tudom kinek el adta. –

Zelenka Martonné Kohulák Terézia 21 éves

Én három darab mind egy forma gömbölyűket találtam ezeket férjem Miskolcra vívén, ott – mint mondá – valami ezüst művesnek adta el a' hármat mindössze negyedfél forintért.

Barna Józsefné Bernyák Mária Óhuttai lakos 55 éves

A' férjem Barna Jantsi egy, a' menyem Barna Gáspárné Malnik Mária két darabokat találván, ezek közül én a' férjem által találtat Miskolcon a' szalonnát árúlok körül lakó valami ezüst művesnek adtam el 28 garasokért, - a' kettejét Ó Huttai sidó kortsmárosnál tartózkodott bizonyos magukat Szentpéteri lakosoknak mondott sidóknak egy-egy huszasával adtam.

Oprendek Tamás 18 éves

Én kettőt, az anyám pedig Oprendek Tamásné egyet találván, ezek közül egyet az Óhuttai sidó kortsmásonak egy húszasért adtunk el; kettőt pedig anyám Miskolcon.

Zelenka Jósefné 53 éves

Leányom Szobán Jánosné találván egy darabot azt vele együtt adtuk el az Ó Hutában járt két sidónak.

Öreg Kánya András 57 éves

Én semmit sem találtam de nem is kerestem, hanem a' fijam Kánya János 4. – a' leányom 1. a' menyem Oprendek Mária Kánya Józsefné 2 darabokat találván, ez utóbbi két darabot nevezett menyem az Óhuttaban akkoriban megfordult valami sidónak 3 vfrkért adta el, töllem az 5. darabot ezen sidók 8 vfkért kértek, de nem mertem el adni, hanem által adtam fő erdész Steiner Mihály úrnak mind az ötet

Molorcsik Gáspárné Oprendek Susánna 30 éves

Én egy, a' leányom Bortsa is egy darabot találván mindkettőt én vittem Miskolcra, 's ott a piaczon, hol a' szalonnát árúlják valami boltban egyet egyet 28 garasával adtam el.

Kánya Pál 80 éves

....Kis unokám Plesótzki Johanka mintegy 8 éves két napi keresés után egy darabot találván, az anya Plesotzki Jánosné Miskolcon – mint mondá – valami ezüst művesnek 30 garasokért adta el.

Kánya Gáspár 24 éves

A' gomb forma pénzből egy darabot, ezen kívűl még egy lántz forma arany darabotskát én találtam, az említett pénz formát 30. garasokért az arany lantzotskáért 5. vftért adtam el az akkoriban Óhutában megfordult sidóknak.

Öreg Orliczki Mihályné 60 éves

Ádám fiam ... talált egy darabot a' pénzek közül 's Ohutában megfordult sidóknak 25. garasért el adta.

Szobár Jánosné 21 éves

Szolgánk Kánya Pista találván egyet ezt által adta Plesótzki Tamásnénak eladás végett, ki szinte hármat találván Miskolczra vitte 's ott mint tölle halottam 25. garasokért el adta.

Asztalos Mártonné Szolár Borbála 30 éves

Én is egyet, férjem is egyet találván a' pénz formák közül, azokat az aranyosi erdő kerülőnek Vetsori Jóskának megmutatván többen mint egy erővel el vette érette egy egyhúszast adván.

Orliczki Mihályné Palacsik Anna 38

Férjem találván egy darabot azt el adtuk az Ó hutai sidó kortsmárosnak Jóskának 30 garasért.

If. Oprendek Jánosné Asztalos Veronika 40

Én két, egy 6 éves fiúcskám pedig egy darabot találván mind hármat az Ó Huttán akkoriban megfordult sidóknak ... el adtuk

Stiller Libor 19 éves

Én is két darabot találtam 'a kérdéses pénzekből 's azokat Miskolcra 'a piacon valami sidó embernek 3 vfért el adtam.

Lubai Jánosné Szlavik Anna 20 éves

Férjem találván 4. darabot, ezek közül Miskolcon 2. darabot 2 vf. 48 xért,, ott 'a hol 'a szalonnát árulják egy boltban valami ezüst mívesnek, egy darabot ugyanott a' piaczon valami esmeretlen embernek 30. garasért; - 'a negyedik darabot pedig az Ó Hutában megfordúlt sidónak szinte 30. garasért adtam el.

Kahulák Mihály 15 éves

Én találtam 'a hármas arany karika gyűrűt 's ezen kívűl azon gömbölyű pénz formák közül 6. darabot, mellyek közül egyet el vesztettem, 5öt pedig az Ó Hutai sidó kortsmáros Mózes testvér egy egyhuszasával vett meg töllem, - az arany karika gyűrűt is kérte 30 vftért, de éppen akkor haza érkezvén édes apám Kohulák János erdő kerülő el adni nem engedte, hanem uradalmi Tett: Fiscalis Úrhoz be vitte.

Novák Jánosné Virág Johanna 27

Férjem találván két darabot, ezeket eladás végett Miskolcra bevitte 's azt meg tudván uradalmi fiscalis úr maga eleibe rendelte 's tölle elvette.

Polacsik Mihály 18 éves

Én a kérdéses ezüst pénzek közül 18. darabot találtam 's az napon mellyen leg elöször Felső Oprendek János talált velünk együtt keresgeltek ekkor még Kohulák Miska, egy asszony Kánya Maris nevezetű, Oprendek János ekkor 10, - Kánya maris 3. darabokat, Kohulák Miska pedig 6ot talált és ez még egy kigyú forma arany gyűrűt is, ezen Kohulák fiú a 6 darab pénzek közül egyet ekkor el vesztett, a' többit pedig azután velem együtt az Ó Hutai sidónak adtuk el....

Kánya Jánosné Veres Mária 40

Kimentem a' hely színére és egy napon 3. majd más nap 1 darabot találtam, mellyeket bevittem Miskolcra és egy egyhuszason esmeretlen embernek eladtam.

Palacsik József 42 éves

Én is ásni kezdettem, és a föld gyomrában 2 darab ezüst pénz vagy a'mint gondoltam gombokat találtam, a kezem közt a' sarat össze morzsoltam, és így megörültem rajta hogy még jobban keresgettem, a' minthogy míg egy darabot a fa gyökere alól, hamar kiesett nagy örömemre talaltam, mellyeket feleségem Miskolczon egy ötvösnek adott el.

Behina Kata Czibula Mihályné 55 éves

Fijam és menyem egy egy darabot, lés egy nállam lakó árva fiú egyet, ezen 3 darab közül 2. darabot Miskolczon 27 garasával, egy arany mívesnek, a' harmadik darabot pedig egy csabai sidónak 10. garasért adtam el ki akkor Ó Huttában volt, mint hallom attól a' helybeli erdész tiszt úr vette el.

Novák András 40 éves

Én egyedül egy darabot találtam, de már csak harmad nap múlva a' legelső feltalálása után, a' fijam talált egy szinte olyan darabot ... feleségem Miskolcon adta el.

Czibula János 54 éves

Leányom 2. darabot találván, azokat be vitte Miskolczra, hol is azokat valami ötvösnek adta el.

Oprendek Józsefné Czibulla Johanna 25 éves

Én csak egy darabotskát találtam azon pénzek közül 's azt bevittem Miskolcra és eladtam 30 garasért.

Orliczki András 28 éves

Én mindössze 3. darabot találtam és azokat Ó Hutában el adtam egy sidónak.

Kánya Veronka Orlicki Györgyné 35 éves

Midőn az érdekelt helyen a' többi emberek és gyermekek kapálgattak a' földet az én leányom is kapálgatta a földet ottan ő ásott fel egy ezüst darabot és ismét egyet, melyeket letisztítván a' sártul, ezek közül egyet Miskolcon el adta valami sidonak, a másikat az ó hutau sidónak adtam 25. garasért, ezeken kívűl férjem még egy igen kis pénzecskét is talált és ezt szinte az Ó Huttai sidónak 5. garasért adta el.

Plesótzki Martsa 12 éves

Nállunk lakos Orlicki Ádám nevezetű árva 3. darabokat találván, ezeket az anyám Miskolcon – mint mondá – valami arany mívesnek adta el."

A vallomások alapján egy táblázatban lehet a legjobban összefoglalni, hogy ki hány érmet és egyéb tárgyat talált, illetve ezeknek mi lett a további sorsa. Ugyanis a leletek egyik részét Miskolcon, míg a másikat Óhután értékesítették.

Találó neve	Talált érmek és egyéb leletek	Miskolcon eladva	Óhután eladva	Lefoglalt/átadott leletek
Ifj. Oprendák János és testvére	15	10	1	4
Ifj. Belina Antal	9		9	
Bokros Ferenc	3	3		
Bokros Ferencné	1	1		
Tokár Jóska	2		2	
Tokár János	1		1	
Vojtoczki Mária	2	2		
Zelenka Mártonné	3	3		
Barna Jantsi	1	1		
Barna Gáspárné	2		2	
Molacsik Gáspárné és Borcsa	2	2		
Plesecki Johanna	1	1		
Kánya Gáspár	1 + AV lánc		1 + AV lánc	
Orliczki Ádám	1		1	
Kánya István	1	1		
Plesotzki Tamásné	3	3		
Asztalos Mártonné	1		1	
Asztalos Márton	1		1	
Orliczki Mihály	1		1	
Id. Oprendek Jánosné	2		2	
Id. Oprendek Jánosnénak a fia	1		1	
Stiller Lubor	2	2		
Lubai János	4	3	1	
Kohulák Mihály	6 + AV gyűrű		5	Egy érem elveszett, az AV gyűrű leadva
Novák János	2		2	
Polacsik Mihály	18		18	
Kánya Maris	3		3	
Oprendek Tamás	2	2		
Oprendek Tamásné	1		1	
Szobán Jánosné	1		1	
Kánya János	4			4
Kánya János leánya	1			1
Oprendek Mária	2		2	
Kánya Jánosné	4	4		
Palacsik József	3	3		
Czibula Mihályné fia és menye	2	2		
Czibula Mihálynénál lakó árva fiú	1		1	
Novák András és fia	2	2		

Találó neve	Talált érmek és egyéb leletek	Miskolcon eladva	Óhután eladva	Lefoglalt/átadott leletek
Czibula János leánya	2	2		
Oprendek Józsefné	1	1		
Orliczki András	3		3	
Kánya Veronka	2	1	1	
Orlicki György	1		1	
Orlicki Ádám	3	3		
Összesen	124	52	62	9

A tanúvallomásokban szereplő adatok alapján 1846 áprilisában több mint 120 ezüstérmet és két aranytárgyat találtak. Ezek lelőhelye Ifj. Oprendek János beszámolója szerint: *„Ó Hutához közel eső úgy nevezett Sántz tetőre krumpli alá föld törés végett, á mint egy cserje bokrot fellazítottam annak helyén találtam egy darabot a' kérdésben érintett pénzek közül."* Ráadásul ez tovább szűkíthető Ifj. Belina Antalnak köszönhetően: *„Oprendek Jánosné féle kertben – most nállunk a' hogy tetőn fel fogott azon helyeket kertnek nevezik – a' sántz tetőn, valami ezüstnek lenni kellető apró darabok találtattak."* A korábbi tanulmányomban csak feltételeztem, hogy az érmek lelőhelye a Nagysánc volt,[8] amely őskori földvárként fontos régészeti lelőhelyként ismert.[9] Hasonlóan a felvidéki földvárakhoz kereskedelmi és ipari központ lehetett.[10] A Nagysáncon 1930-ban, majd 1958-ban folyó régészeti feltárások egy késő kelta telep maradványait hozták a napvilágra.[11] Sőt az 1958. évi leletek között még egy Buckelaverses tetradrachma is volt.[12] Az 1846-ban talált és összegyűjtött érmek és aranytárgyak a beszámolók szerint egy kisebb területen kerültek elő, amely arra utal, hogy továbbra is egy kincslelettel kell számolnunk, és nem pedig szórvány leletekkel. A tanúvallomások alapján 124 érem került elő, amelyekből 52-t Miskolcon és 62-t pedig Óhután értékesítettek a találók, azonban további kilenc érmet hivatalos személynek adtak át. A két aranytárgy közül a láncot Óhután eladta találója, míg a gyűrűt a hivatalos személynek adták át. Mivel később a láncot a gyűrű és 35 érem kíséretében Budára, majd Bécsbe küldték, így joggal feltételezhetjük, hogy a leletből még Óhután foglaltak le érmeket. Erre utal Czibula Mihályné beszámolója is, amely szerint az erdész foglalt le érmeket a vándorkereskedőtől. Sajnos az érmek fajtáival kapcsolatban mindössze kisebb említésekre hagyatkozhatunk. Az összegyűjtött darabok legnagyobb részt a gombforma, gömbölyű érmek a Buckelavers típushoz tartozhattak, de említésre kerül még egy olyan darab, amely *„valamivel nagyobb 's rajta ember forma kép vólt"*, illetve igen kicsi érem is, amit Miskolcon adtak el. Az emberfejes érem valószínűleg az ún. Audoleon-típus késői fázisába tartozó tetradrachma, míg a Miskolcon eladott igen kicsi pedig valamilyen drachma lehetett. Az előkerült nemesfém leletek miatt a lelőhely átkutatására is sor került, amelynek eredményéről Schreiner Mihály 1846. április 21-én kelt és a Kamarához intézett jelentésében a következőket írta:[13] *„A vallomások kihallgatások bevégezvén hat embert vevém magam mellé, azokat gyilok vágóval, 's kapával ellátva, a bírók több hitessel és jegyző kiséretében a helyszínet, hol azon elrejtett régi pénz darabok találtattak megtekintettem, az emberekkel mindenütt, hol tsak valamit még rejtve lenni gondoltak, felásattam, de mind sikertelenül."* A lefoglalt és összegyűjtött leletek ezt követően jutottak Budára a kincstári díjazó hivatalhoz. És éppen a hivataltól Szeisen Miklós gróf által József nádorhoz intézett levél alapján is feltételeztem, hogy a kincs csupán 35 éremből és a két aranytárgyból állt, ugyanis Szeisen itt a következőket írta:[14] *„Nemes Borsod Vármegyében kebelezet Ó-hutai helységben talált 35 darab régi ezüst pénzekből álló kincs..."* Ennek azonban ellentmondanak a kihallgatási jegyzőkönyv adatai. Az Óhután igen nagy számban előkerült érmekről tizenöt évvel a lelet megtalálása után megemlékezett Ipolyi Arnold is az Archaeológiai Közleményekben megjelent régészeti krónikában:[15] *„Althütten (? Borsodban) nevű helyen terjedelmes földalkotmányok láthatók, melyek területén bronzgyűrűk, karperecek, keltek és hamvvedrek találtatnak, ezek közt római érmek is, nevezetesen Diocletián pénze s mintegy 500 darab más ezüstpénz, kelta éremnek tartva, találtatott."*

Prohászka Péter
Archeologický ústav SAV, Nyitra

[8] PROHÁSZKA 2013
[9] LESZIH 1904, 15; HELLEBRANDT 1992, 37–49, 56; RINGER 1996, 71.
[10] KOLNIKOVÁ 2003.
[11] HELLEBRANDT 1992, 37–49.
[12] HELLEBRANDT 1992, 49.
[13] Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest) Magyar Kamara Regisztratúrája E 95 Nr. 36345/1846.
[14] Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest) Nádori levéltár N 30 Nr. 2406/1846.
[15] IPOLYI 1863, 179.

Irodalom

HELLEBRANDT 1992 Hellebrandt M.: Miskolc kelta kora. In: *Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből.* Miskolc 1992, 33–74.

IPOLYI 1863 Ipolyi A.: Magyar régészeti krónika. *Archaeológiai Közlemények* 3 (1863) 169–179.

KOLNIKOVÁ 2003 Kolniková, É.: Fundmünzen in den laténezeitlichen Burgwällen und anderen Höhenlagen in der Slowakei. *Slovenská archeológia* 41 (2003) 223–246.

LESZIH 1904 Leszih A.: Borsodmegyei barbár éremleletek. *NK* 3 (1904) 14–15.

PROHÁSZKA 2013 Prohászka P.: Az óhutai kelta kincslelet (1846) – Der keltische Schatzfund von Óhuta (1846). *NK* 110–111 (2011–2012) [2013] 37–50.

RINGER 1996 Ringer Á.: Miskolc földjének története a honfoglalásig. In: Dobrossy I. (szerk.): *Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig.* Miskolc 1996, 33–80.

SEIDL 1847 Seid, J. G.: Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie. *Oesterreichische Blätter für Literatur, Kunst, Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde* 4 (1847):244, 969–970.

NEUE ANGABEN ZUR FUNDGESCHICHTE DES KELTISCHEN SCHATZFUNDES VON ÓHUTA

(Resümee)

Über den 1846 in Óhuta (heute Miskolc Bükkszentlászló, Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Ungarn) zum Vorschein gekommenen Schatzfund gibt es verschiedene, oft einander widersprechende Angaben in der Fachliteratur, obwohl Gabriel Seidl in seinem Fundchronik über ihn berichtete. Vor fünf Jahren erschien mein Beitrag über den Schatzfund in Numizmatikai Közlöny, in dem ich mit Hilfe der Archivalien eine kritische Neubearbeitung vornahm. Ungeachtet der gründlichen Forschungen in den Archiven konnte ich das Vernehmungsprotokoll nicht finden, weil es sich im Archiv der Kammeralregistratur befindet. Dank des aufgetauchten Protokolls wurde es möglich, nun einige Fragen zu klären. Nach den Berichten wurden die Münzen und die Goldgegenstände auf dem „Schanzhügel" von Óhuta von mindestens zwei Dutzend Menschen gefunden. Der Schanzhügel wurde im 20. Jahrhundert archäologisch erforscht, und nach diesen Ausgrabungen stand auf dem Hügel ein eisenzeitlicher Erdwall, der als Handels- bzw. Industriezentrum in der Periode LT D wirkte. Hier kamen die Münzen von verschiedenen Typen und die zwei Goldgegenstände zum Vorschein. Nach dem Protokoll wurden insgesammt 124 Silbermünzen und ein goldener Ring sowie eine goldene Kette gefunden. Jedoch wurden 52 Münzen in Miskolc und 62 Münzen in Óhuta veräussert, nur 9 Stück gelangten anfangs zu den Beamten. Im Laufe der Kammeraluntersuchung war es möglich, insgesamt 35 Münzen und die zwei Goldgegenstände einzusammeln, die zuerst nach Buda und schliesslich nach Wien gesendet wurden. Bei der Nachuntersuchung am Schanzhügel kamen keine weiteren Funde zum Vorschein. Nach dem Vernehmungsprotokoll wurde also ein Schatz gefunden, der aber statt 35 mindestens aus 124 Münzen und zwei goldenen Gegenständen bestand.

Római aranyak Brigetio territoriumáról

Roman Gold Coins from Brigetio and Its Territory

Egy korábbi cikkemben[1] kezdtem el összegyűjteni Brigetio (Komárom-Szőny) köz- és magángyűjteményekben őrzött 1. századi éremanyagát egy pénzforgalmi statisztika céljából. A cikkbe végül nem került bele az akkori állapotában is több mint 300 darabot számláló összesítés, amelyben néhány arany is szerepelt. Ahogy teltek-múltak az évek, egyre több adatra bukkantam Szőnyben előkerült római aranypénzekről. Részben magángyűjtőktől szerzett információk révén, részben pedig az 1870-es, 1880-as évek mára már nehezen hozzáférhető helytörténeti jellegű írásaiból. Tekintettel arra, hogy kevés annak az esélye, hogy ezek az adatok más módon a római numizmatikai kutatások látóterébe kerüljenek, úgy döntöttem, hogy rövid, vázlatos formában közreadom őket.

Az első Szőnyben előkerült római aranypénzekről Edward Brown angol utazótól értesülünk 1669-ben. Ezeket Brown később a bécsi Császári Éremtárnak ajándékozta, azonosításuk jelen ismereteink szerint nem lehetséges.[2]

A címben akár „szórványaranyak" kifejezés is szerepelhetett volna, mivel a bemutatandó pénzek ismereteim szerint nem kincsleletben kerültek elő. Nem kizárt azonban – lévén, hogy az előkerülési körülmények rendszerint ismeretlenek –, hogy valaha kincslelet részeként rejtették el őket. Sajnos az alábbi érmék nagy részénél ez már soha nem lesz bizonyítható, egyedül a legiotábor nyugati fala és a fürdő közötti viszonylag kis területen talált pénzeknél valószínűsíthető ennek lehetősége. Ez persze magyarázható azzal is, hogy ezen a részen a legrégebbi a római megtelepülés és később is erre volt a legsűrűbb az emberek mozgása, tehát statisztikailag ezen a területen volt a legnagyobb esély a pénzek elvesztésére.

A három jelenleg ismert brigetiói aranykinccsel itt külön nem foglalkozom, az irodalomjegyzékben felsoroltam az azokat tárgyaló publikációkat.[3]

Elvben felmerülhetne még a pénzek sírmellékletként való értelmezése is, de párhuzamok hiányában ez kizárható. Brigetióból és környékéről nem ismerek példát arra, hogy a római korban aranyérmét helyeztek volna sírba a halott mellé. Brigetio legiotábora területén egy már a népvándorláskorához tartozó sírban találtak csak egy kopott II. Anastasius-solidust.[4]

1. táblázat. Római aranyak Brigetióból és környékéről

	Uralkodó / Ruler	Hátlap / Reverse	RIC	Év / Year	Lelőhely / Findspot	Gyűjtemény / Collection	Irodalom / Bibliography
1.	Nero	IVPPITER CVSTOS	47	65–68	Brigetio, legiotábor északnyugati árka	Magángyűjtemény (Mgy.)	–
2.	Nero	SALVS	59 (II)	54–68	Brigetio, legiotábor vagy canabae	MNM É 62.1949.	BÍRÓNÉ-SEY 1977, 42. (Nr. 35.)
3.	Nero	?	?	54–68	Tata, Esterházy-uradalom, „belső major"	MNM 136.1877	vö. ROHRBACHER 1888, 9.
4.	Nero	?	?	54–68	Brigetio canabae (tábortól nyugatra?)	Vásonkeőy-mgy. --> KTRE	KTRE 1887, 47.
5.	Nero	?	?	54–68	Azaum – tábor (ma iszaptározó, Almás-füzitő)	Mgy.	–

[1] FEHÉR 2010.

[2] GÖMÖRI 1994, 70–71; FEHÉR 2010, 61 és 3. jegyzet.

[3] Az 1885-ös leletre: FEHÉR 2010, 65. 43. jegyzet; HAMPEL 1891; HAMPEL 1891a; KENNER 1891; KENNER 1894; TRAU 1935, No. 3459; FMRU III, 214. Az 1946-osra: R. ALFÖLDI 1950; FMRU III, 214. Az 1959-esre: BARKÓCZI–BÍRÓNÉ SEY 1964.

[4] BARKÓCZI 1951, 10.

	Uralkodó / Ruler	Hátlap / Reverse	RIC	Év / Year	Lelőhely / Findspot	Gyűjtemény / Collection	Irodalom / Bibliography
6.	Nero	?	?	54–68	Azaum – tábor (ma iszaptározó, Almás-füzitő)	Mgy.	–
7.	Nero	?	?	54–68	Brigetio tábor nyugati fala és a fürdő között	Mgy.	–
8.	Vespasianus	?	?	69–79	Brigetio	Cseley-mgy. --> KTRE --> ?	KTRE 1887, 43.
9.	Vespasianus	Domitianus caesar lóháton	679	73	Celamantia (Izsa-Nagyharcsás)	Mohapla F.-mgy. --> ?	ONDROUCH 1964, Nr. 175. (79.)
10.	Vespasianus	COS VIII	935	77–78	Brigetio canabae, fürdőtől keletre	KGYM	BARTUS 2015
11.	Traianus	SPQR OPTIMO PRINCIPI, quadriga	206/207	106	Brigetio	Voetter-mgy. --> Pápa?	SZABÓ 1875, 17.
12.	Philippus Arabs?	?	?	244–249	Brigetio, tábor közelében, attól keletre	Mgy.	–
13.	Aurelianus?	?	?	270–275	Brigetio, tábor déli falánál	Rolkó-mgy. --> ?	–
14.	Probus	VIRTVS AVG	146	281–282	Dunaalmás	Trau-mgy. --> ?	Kom. Lapok 1887/20, TRAU 1935, 85. (Nr. 3125.)
15.	Tacitus	ROMAE AETERNAE, Victoriát tart	?	275–276	Naszálytól délnyugatra (UNC állapotú)	Mgy.	–
16.	Maximi(a)nus?	AV quinarius, két álló alak, Aquileia	?	tetrarchia	Brigetio	Szabados mgy.-->?	–
17.	Valens	RESTITVTOR REIPVBLICAE ANTB	2d	364–478	Celamantia (Izsa)	Szlovák Nemzeti Múzeum	ONDROUCH 1964, Nr. 487.
18.	II. Valentinianus	VICTORIA AVGG	9b	379–380	Celamantia (Izsa-Nagyharcsás)	Mohapla F.-mgy. --> ?	ONDROUCH 1964, Nr. 495. (151.)
19.	I. Theodosius	VICTORIA AVGG	20b?	383–391	Celamantia (Izsa-Nagyharcsás)	Mohapla F.-mgy. --> ?	ONDROUCH 1964, Nr. 495. (151.)
20.	II. Theodosius	VIRT EXERC ROM CONOB	282	441	Vasút nyomvonalán a legiotáborban?	Tussla-mgy. --> ?	MNM Adattár 111/1883 (PROHÁSZKA 2006, 17.)
21.	II. Leo	?	?	474	Brigetio, legiotábor	Mgy.	0
22.	II. Anastasius	?	?	713–715	Brigetio, legiotábor, sírból	?	BARKÓCZI 1951 10.

Megjegyzések az egyes darabokhoz

Nr. 2. érme: 1949-ben a MNM Régészeti Osztálya adta át az Éremtárnak, lelőhelyként Brigetio van feltüntetve. Minden bizonnyal a múzeum 1927-től megindult brigetiói ásatásain került elő szórványként. Ezek az ásatások a táborban és annak közvetlen közelében zajlottak (lásd BARKÓCZI 1951).

Nr. 3. érme: Rohrbacher azt írja, hogy a Nero-aranyat „előző évben" találták és a Nemzeti Múzeumba került. Könyve 1888-ban jelent meg, tehát a kézirat átfutását figyelembe véve az előző év valószínűleg 1885, 1886 vagy 1887 lehetett. A MNM Éremtár leltárkönyve azonban nem említ ezekből az évekből Tatáról

bekerült pénzt, de más lelőhelyről származó Nero-aranyat sem. Az 136.1877. leltári számú Nero-arany ugyan Tatáról került be a gyűjteménybe egy bizonyos Ma…(?) János ajándékaként,[5] ez azonban nem lehet azonos a Rohrbacher által említett érmével, hiszen 1877-ben ő csak 9 éves volt és akkor még bizonyára nem írt könyvet. Még egy magyarázat kínálkozik az érme hollétére, ha az valóban közgyűjteménybe került. 1886 végén alakult meg Komárom Vármegyei és Komárom Városi Történeti és Régészeti Egylet (KTRE), és onnantól kezdtek áramlani a régiségek az egész vármegyéből az egylet gyűjteményébe. Talán a Nero-arany is ide került végül, mert a MNM nem tartott igényt egy valószínűleg gyakori és kopott példányra (lásd még a Nr. 8. érménél írottakat). A körülmények további tisztázásáig azonban nem tartottam indokoltnak két külön soron – azaz két külön érmeként – szerepeltetni őket.

Nr. 4. érme: Vásonkeőy Imre, mint gróf Zichy János fia és örököse a nagyobbik, ún. 2/3-os szőnyi Zichy-uradalom birtokosa volt, a kisebbik birtokrész a család másik ágához tartozott. Kállay Ödön helytörténeti munkájában megadja a két birtokrész földrajzi elhatárolását.[6] Azt írja, hogy a határ a legiotábor (ma is látható) nyugati fala és annak képzeletben déli irányba meghosszabbított vonala mentén volt. Ha feltételezzük, hogy az érmek Vásonkeőy földjein kerültek elő, akkor ez valamelyest leszűkíti az előkerülési helyet, leginkább a katonaváros *(canabae)* legiotábortól nyugatra eső része jöhet szóba, esetleg a polgárvárosi fazekastelepek. (Az 1/3-os részhez tartozott a teljes tábor, a canabae keleti része, Bélapuszta és Füzitő [Azaum/Odiavum].) Az érmét sok más egyéb római régiséggel együtt Vásonkeőy özvegye adományozta a KTRE-nek.

Nr. 8. érme: 1889-ben három római aranyat tartott nyilván a KTRE gyűjteménye.[7] Egyik volt ezek közül a Nr. 4-es érme. A másikat, a listában 8. sorszámmal szereplő Vespasianust dr. Cseley János komáromi főorvos ajándékozta a gyűjteménynek. A harmadikról az egylet jelentéseiben nem szerepel bővebb információ. 1945-ben az időközben múzeummá alakult egylet gyűjteményében már négy római arany volt, a negyedik talán azonos azzal az aranypénzzel, amelyet Czenczik János izsai plébános ajándékozott az egyletnek 1906-ban.[8] Sajnos még azt sem tudjuk biztosan, hogy római volt-e, bár Izsa (az ókori Celamantia, ma Iža, Szlovákia) eléggé valószínűsíti ezt. Ezt ma már ellenőrizni sem tudjuk, mivel mind a négy érme eltűnt a II. világháború forgatagában.[9]

Nr. 10. érme: ez az az egyetlen érme, amely régészeti feltárás során került elő, és így a leletkörülmények is ismertek. 3. századi rétegből került elő, másodlagos helyzetben, feltehetően már a 3–4. században megindult építőanyag újra felhasználás (falkiszedés) eredményeként.[10] Az 1. és 7. sorszámú darabokhoz viszonylag közel találták. Ez a három pénzből álló „csoport" az egyetlen, ahol a földrajzi közelség okán egyáltalán felmerülhet, hogy korábban esetleg összetartoztak.

1. kép. Vespasianus-aureus (Nr. 10.) (átm. 19 mm)

Nr. 11. érme: ehhez az érméhez áll rendelkezésünkre a legbőségesebb korabeli leírás, amelyben szerepelnek az elő- és hátlapi feliratok, valamint az ábrázolások is. Az előlapi körirat IMP TRAIANO AVG GER DAC PM TR P COS V, a hátlapi körirat SPQR OPTIMO PRINCIPI, és a császárt ábrázolja quadrigán

5 Itt köszönöm Torbágyi Melindának a leltárkönyv átnézését és a cikkhez nyújtott javaslatait. Marossy János tatai gyógyszerész ebben az időben és később is sok római régiséget és érmét adományozott a MNM-nak, lehet, hogy ő rejtőzik a kiolvashatatlan név mögött.

6 KÁLLAY 1944, 89.

7 KTRE 1889, 52.

8 KTRE 1906, 18. A bizonytalanság miatt nem vittem fel külön tételként a listába. Nem lehet azonos a 9. és a 16–18. számú Izsán előkerült darabokkal, ezt az Ondrouch által megadott találási/őrzési adatok kizárják. Utóbbiakat PROHÁSZKA 2008 is említi Ondrouch nyomán, de a Valens-veretet nem (Nr. 16).

9 DUNAMENTI 1986, 72; BAKOS–LÁNYI–TORBÁGYI 1994.

10 BARTUS–BORHY–SZÁMADÓ 2015, 246–247. és Bartus Dávid ásatásvezető szíves közlése. A fényképet szintén ő készítette: BARTUS–BORHY–SZÁMADÓ 2015, 258. (Fig. 18.).

állva. Cohen 492. és 493. szám alatt (= RIC 206/207.) leír egy-egy ilyen érmét,[11] amelyek között az eltérés csupán annyi, hogy a hátlapon a quadrigán álló Traianus az előbbin jobbjában koronát tart, míg a másikon faágat. A kérdéses darab korabeli leírása nem tér ki erre a részletre, így nem dönthető el, melyik típusba tartozott.

A brigetiói darab előlapi feliratának leírásánál nincs ott a PP a titulatúra végén, amely pedig rendesen hozzátartozott. Utólag nehéz eldönteni, hogy valóban nem szerepelt a pénzen, vagy a szerző leírása pontatlan. Mindenesetre a RIC lábjegyzetben említ[12] PP nélküli érmét Cohenre hivatkozva és helytelen leírásnak tartja, ami lehetséges egy régi feljegyzés esetében, főleg, ha az érem kopott is volt.

Otto Voetter rendszerezte 1877-ben a Pápai Református Kollégium ókori éremgyűjteményét, egyúttal eladott 18 darab római aranyat a kollégiumnak.[13] Sajnos a fenti darab nem volt köztük, legalábbis a gyűjtemény 1911-ben megjelent katalógusa csak egy, ettől eltérő Traianus-aranyat tartalmaz.

Elgondolkodtató a 18 aranypénz eladása Voetter részéről, különösen annak fényében, hogy 1871 óta Komáromban élt a 19. gyalogezred tisztjeként.[14] Számos alkalommal ajándékozott brigetiói eredetű régiségeket különböző dunántúli gyűjteményeknek,[15] kifejezetten brigetiói eredetű érméket adott el MNM Éremtárának.[16] Talán nem túlzás feltételezni, hogy a 18 aranypénz Brigetióból vagy környékéről származhatott (különösen annak fényében, hogy előző állomáshelyén ilyen gyarapodással nem számolhatunk, lásd a 14. jegyzetet).

Ez a cikk az elmúlt 150 év köz- és magángyűjteményeinek átfésülésével (mégha nyilvánvalóan közel sem teljes a lista) tudott hasonló nagyságrendű darabszámot összeszedni. Meglepő lenne, ha 18 darab szórványként került volna elő, felmerül, hogy talán egy kincslelet került Voetterhez, amelyből aztán a gyűjteménye szempontjából duplumnak vagy gyengébb tartásúnak minősített darabokat eladta. Remélhetőleg előkerül majd a Pápai Református Kollégiumból vagy más forrásból olyan irat, amely közelebbi információt ad nekünk ezekről az érmékről.[17]

2. kép. Traianus-arany SPQR OPTIMO PRINCIPI hátlappal (a kép illusztráció)[18] (átm. 19-20 mm)

Nr. 14. érem: a pénz 1865-ben került elő. A Trau-gyűjtemény 1904-es árverési katalógusában[19] egyáltalán nem volt Probus-veret, az 1935-ösben pedig csak egyetlen Probus-arany szerepelt. Természetesen semmi nem zárja ki, hogy a dunaalmási darabot korábban eladták, majd egy másik került a gyűjteménybe és

3. kép. Probus-aureus (Nr. 14.) (átm. 19 mm)

[11] COHEN 67.

[12] RIC II, 257.

[13] BORSOS 1904, 19.

[14] Kais. königl. Militär-Schematismus für 1872, 242. Korábbi egységével időnként Bécsben állomásozott, javarészt azonban Szolnokon, feltehetően itt nem gyarapodhatott a gyűjteménye római aranyakkal helyi forrásból.

[15] FEHÉR 2010, 65.

[16] FEHÉR 2010, 68. 67. jegyzet. Nem hallgatható el, hogy Voetter tevékenységének eredményeként sok brigetiói és celamantiai régiség vándorolt Bécsbe, általában értékesebb, ritkább darabok.

[17] Hasonló a Sárközy-gyűjtemény problematikája is, amely 10 db római aranyat tartalmaz (lásd „S"-sel megjelölve BORSOS 1911-ben és listázva PROHÁSZKA 2002-ben). Sárközy József gyűjteményét jórészt Brigetióból és környékéről szedte össze, de a gyűjtemény leírása megsemmisült vagy lappang, így nincs információ az egyes érmék provenienciájáról, lásd FEHÉR 2010, 64. 26. jegyzet. Pap Gábor ó-szőnyi lelkész, majd komáromi református püspök éremgyűjteményének (FEHÉR 2010, 64.) korabeli katalógusa a közelmúltban került elő az Észak-Komáromi Református Egyházközség irattárából, de sajnos a jegyzék nem említ lelőhelyeket. Köszönöm dr. Fritz-Beke Évának, hogy a dokumentumot rendelkezésemre bocsátotta.

[18] Roma Numismatics Ltd, Auction IX, lot 656. www.RomaNumismatics.com (A cég szíves engedélyével.)

[19] TRAU 1904.

aztán árverésre, de valószínűbbnek tartom azonban, hogy a két darab azonos. Az árverési katalógus szerint súlya 6,5 g.

Nr. 20. érem: erről a darabról Prohászka Péter nyomán annyi volt ismert, hogy 1883-ban Füzitőn találták és Tussla Tivadar küldte be viaszlenyomatát az MNM-ba. Prohászka lelőhelyként „Füzitő (Új-Szőny)"-t adta meg. Hogy Új-Szőny, a mai Dél-Komárom városmagja hogyan kapcsolódhat az érméhez, az nem derül ki a cikkből, talán csak elírás és Ó-Szőnyre gondolt a szerző, amely földrajzilag szomszédos az ekkoriban közigazgatásilag is hozzá tartozó Füzitővel.

Érdekesebb azonban, ha a lenyomat beküldőjét vesszük vizsgálat alá. Tussla (korabeli írásmódokban még: Tuszla, Tuzsla, Tusla) Tivadar volt 1883-ban a 4. számú érménél említett 1/3-os Zichy-uradalom a mai 1-es főúttól északra fekvő részének birtokosa, ide tartozott nyugatról keletre haladva a legiotábor északi fele, a canabae északkeleti része, Perjéspuszta és Füzitő. A legiotábor nyugati falától kezdve tehát a főút/limes út északi oldalán több kilométer hosszan az ő földjei nyúltak el kelet felé. Az eddigi közléshez képest máris szűkíti valamelyest az aranypénz előkerülésének lehetséges helyét, feltéve, hogy valóban Tussla földjén került elő.

Még tovább pontosítható az előkerülési hely, ha figyelembe vesszük, hogy 1883-ban zajlottak a Kelenföld–Új-Szőny-vasútvonal építésének földmunkái (ma az 1-es számú, Budapest–Hegyeshalom-vonal része). Tussla birtokain haladt keresztül a nyomvonal, a szükséges földterületeket ingyen a vasút rendelkezésére bocsátotta, gyűjteményét több ekkor előkerült régiség gyarapította, illetve a MNM-nak is ajándékozott belőlük. Tekintettel arra, hogy a vasút a tábor területét is átvágta (ekkor még csak egy vágány), azt tartom a legvalószínűbbnek, hogy itt került elő ez a pénz, a vágány nyomvonalában. Egy korabeli beszámoló is erősíti a feltételezett lelőhelyet: *„...Tuzla úr az elő- és kis castrum területeinek birtokosa, az újszőny-budapesti vasútvonal építésekor terjedelmes és hálás ásatásokat tett."*[20]

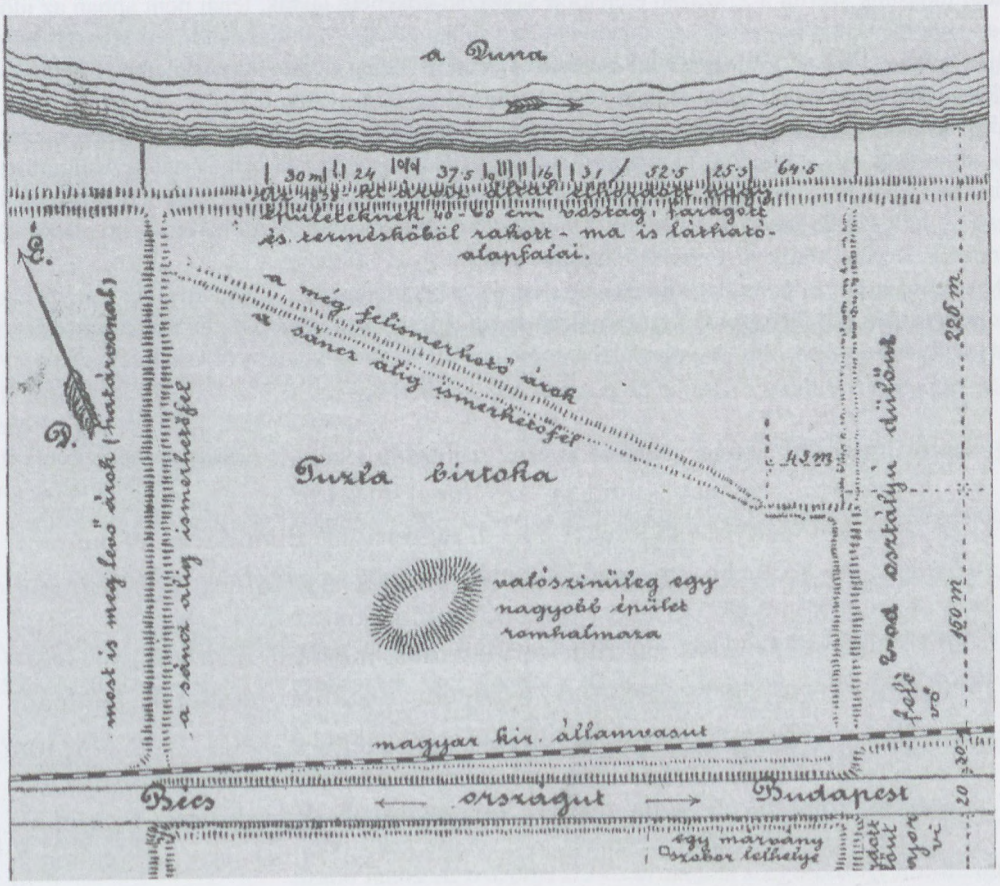

4. kép. A legiotábor északi része Tussla Tivadar birtokaként a vasútvonallal (BERKOVICS–BOROTA 1886, 395)

[20] BERKOVICS-BOROTA 1886, 394.

Megfigyelések

Nem szeretnék statisztikai elemzésekbe bocsátkozni 22 darab érme alapján, különösen úgy, hogy legtöbbjükről igen hiányosak az információink.

Néhány észrevételt azonban megenged ez a szerény anyag is. Egész Pannóniára jellemző (a legkorábbi települések lehetnek kivételek, pl. Savaria), hogy Nero aranyai az elsők, amelyek „tömegével" megjelennek, akár szórványként, akár kincsleletek kezdő vereteiként. Így van ez Brigetióban is, mind a tárgyalt „szórvány" anyagban (7 db), mind a brigetiói aureusleletben. Ez Nero pénzreformjával állhat összefüggésben, amelynek keretében csökkentették az aureusok súlyát. A Gresham-törvény szerint a rossz pénz kiszorítja a jót, a korábbi nagyobb súlyú aranyakat az emberek tezaurálták, nemesfémként használták fel vagy értékesítették, míg a rosszabb aranyakat továbbra is a forgalomban maradtak. A pénzreform után kialakuló településeken, mint pl. Brigetio nem is várható, hogy a reform előtti, forgalomból kikerült aureusok megjelenjenek.

Ami a lelőhelyeket illeti, kijelenthető, hogy a polgárvárosból nem ismerünk egyetlen aranypénzt sem. Nem hoztak felszínre ilyet a 25 évig tartó (1992–2016) ásatások, de nem tudok magángyűjteménybe jutott darabról sem. Ezzel szemben minden Brigetióban előkerült többé-kevesbé biztos lelőhelyű érme a legiotáborból vagy annak közeléből került elő. A három eddig ismert aranykincsleletből kettőre is a táborban bukkantak, a harmadikra pedig attól 1,5 kilométerre, a katonavárosban.

Ami a pénzek időbeli eloszlását illeti, a kis minta ellenére is feltűnő, hogy a 2. század eleje és 270-es évek közötti időszak nincs képviselve, leszámítva az egyetlen Philippus Arabs veretet (itt az adatközlő nem volt teljesen biztos, hogy jól emlékezik-e, de abban biztos volt, hogy katonacsászár aranypénze volt). Különösen érdekes ez a tény, ha összehasonlítjuk az előző bekezdésben tárgyalt földrajzi eloszlással. Brigetio polgárvárosát jelenlegi tudásunk szerint a 2. század elejétől a 3. század közepéig lakták, tehát pont abban az időszakban, amikor az aranypénzek hiányoznak. Az ismertetett anyagban tehát a földrajzi és időbeli eloszlás kölcsönösen támogatja egymást. (Vö. az 1959-ben talált Septimius Severus idején záródó aureusleletben a pénzek eloszlása viszonylag folyamatosnak mondható az elrejtésig.)

Kérdés viszont, hogy a több mint másfél évszázados hiány az aranypénzek tekintetében mennyire csak brigetiói sajátosság. Az aquincumi éremanyag is hasonló képet mutat,[21] a brit Portable Antiquities Scheme adatbázisában (www.finds.org.uk) az aranypénzek kronológiai megoszlásában ugyanez a hiátus figyelhető meg az Egyesült Királyság területén is. Ellenben a dunaújvárosi Intercisa Múzeum három aranypénzéből két példány (Traianus Decius, Gallienus) erre az időszakre esik.[22]

A jelenség magyarázata túlmutat e munka keretein és valószínűleg nem is lehet további aranypénzek illetve általában a település és különösen a két településrész (polgár- és katonaváros) pénzforgalmi sajátosságainak vizsgálata nélkül megválaszolni, ha valaha lehet majd egyáltalán megnyugtató választ találni.[23]

Fehér Tamás
Magyar Numizmatikai Társulat
fehertam@gmail.com

[21] Bár az összesítés nagyon régi: PEKÁRY 1953, 113.

[22] BÚZA–KESZI 2003, Nr. 93, 112.

[23] A további kutatásoknak kell választ adniuk arra is, hogy vajon az évtizedekkel korábban felhagyott polgárvárosban az Aurelianus–Probus kori újra megtelepedési kísérlet és az akkoriban újra megjelenő aranypénzek (figyelembe véve az 1885-ös és 1946-os aranyleletek összetételét is) között lehet-e valami összefüggés, pl. egy-két békés, gazdasági fellendülést hozó évtized.

Irodalomjegyzék

BAKOS–LÁNYI–TORBÁGYI 1994 — Bakos Miklós–Lányi Vera–Torbágyi Melinda: *Römische Münzen in der Museumssammlung.* Komárno 1994. (Podunajské Múzeum Komárno Katalog IV. Rímske zbierky.)

BARKÓCZI 1951 — Barkóczi László: *Brigetio.* Budapest 1951. (Dissertationes Pannonicae II. 22.)

BARKÓCZI–BÍRÓNÉ SEY 1964 — Barkóczi László – Bíróné Sey Katalin: Brigetioi aranylelet. *NK* 62–63 (1963–1964) 3–8.

BARTUS–BORHY–SZÁMADÓ — Bartus, Dávid – Borhy, László – Számadó, Emese: *Short report on the excavations in Brigetio in 2015.* Budapest 2015. (Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Ser. 3. No. 3.)

BÍRÓNÉ SEY 1977 — Bíróné Sey Katalin: *Coins from identified sites of Brigetio and the question of local currency.* Budapest 1977. (Régészeti Füzetek Ser. II. No. 18.)

BORSOS 1904 — Borsos István: A pápai ev. ref. főiskola éremgyűjteménye. *NK* 3 (1904) 18–20.

BORSOS 1911 — Borsos István: *A Pápai Református Főiskola Éremgyűjteményének leírása II. Görög, barbár és római érmek.* Pápa 1911.

BÚZA–KESZI 2003 — Búza Andrea – Keszi Tamás: *Az Intercisa Múzeum ókori pénzgyűjteménye.* Dunaújváros 2003. (Az Intercisa Múzeum kincsei I.)

COHEN — Cohen, Henry: *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain.* Tome II. Paris 1882.

DUNAMENTI 1986 — Fehérváry Magda – Ratimorsky Piroska – Trugly Sándor: *A komáromi múzeum száz éve.* Madách Könyv- és Lapkiadó 1986. (Mindenes Gyűjtemény 5.)

FEHÉR 2010 — Fehér Tamás: Újabb numizmatikai adatok Brigetióról. *NK* (2009–2010) 61–72.

FMRU III — Redő, Ferenc (Hrsg.): *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn.* Bd. 3. Komitat Komárom-Esztergom. Budapest 1999.

GÖMÖRI 1994 — Gömöri György (szerk.): *Angol és skót utazók a régi Magyarországon 1542–1737.* Budapest 1994.

HAMPEL 1891 — Hampel József: Egy bregetiói éremkincs. *ArchÉrt* 2 (1891) 350–352.

HAMPEL 1891a — Hampel, József: Ein Münzenfund aus Bregetio. *NZ* (1891) 85–88.

KÁLLAY 1944 — Kállay Ödön: Adatok Szőny történelméhez. Komárom 1944 (1997).

KENNER 1891 — Kenner, Friedrich: Nachtrag zu dem Münzenfunde aus Bregetio. *NZ* (1891) 89–94.

KENNER 1894 — Kenner, Friedrich: Zweiter Nachtrag zu dem Münzenfunde aus Bregetio. *NZ* (1894) 1–4.

KTRE — *Komárom Vármegyei és Komárom Városi Történeti és Régészeti Egylet éves jelentései.* Komárom 1887–1890.

ONDROUCH 1964 — Ondrouch, Vojtech: *Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku.* Bratislava 1964.

PEKÁRY 1953 — Pekáry Tamás: Aquincum pénzforgalma. *ArchÉrt* 80 (1953) 106–114.

PROHÁSZKA 2002 — Prohászka Péter: Sárközy József, a műgyűjtő. *Limes* (Komárom- Esztergom Megyei Önkormányzat) 52 (2002) 105–116.

R. ALFÖLDI 1950 — R. Alföldi Mária: Aranykincslelet Brigetioból a III. század végéről. *NK* 48–49 (1949–1950) 5–9.

RIC — *The Roman Imperial Coinage.* Vol. I–X. 1926–2008 London.

ROHRBACHER 1888 — Rohrbacher Miklós: *Tata története.* Tata 1888.

SZABÓ 1875 — Szabó János: *Az ó-szőnyi 2/3-os uradalom közgazdasági statisticája.* Budapest 1875.

TRAU 1904 — Brüder Egger (szerk.): *Auctions-Catalog der Sammlung des Herrn Franz Trau* in Wien... 1904.

TRAU 1935 — *Sammlung Franz Trau: Münzen der römischen Kaiser;* Versteigerung: 22. Mai 1935. Firma Gilhofer & Ranschburg, Wien.

ROMAN GOLD COINS FROM BRIGETIO AND ITS TERRITORY

(Summary)

Twenty-two Roman and Byzantine gold coins are presented in the article which is meant to be a summary of scattered Roman gold coins found in Brigetio. A significant number of data came from private collections and local publications between 1870's and 1880's which have not been yet studied by numismatists. In case of certain items, the available information is very limited, only the approximate findspot and the ruler is known.

An observation is that no gold coin has been found in the civil town (*municipium*) either during excavations or in private collections. All gold coins found in Brigetio with at least approximate findspot can be linked directly or indirectly to the legionary camp or to its surroundings.

Another phenomenon is that there is no gold coin issued in the period between Traianus and Aurelianus. The impact of local factors vs. the characteristics of the generic coin circulation is still a question, however, the geographical and chronological spread of the coins show the same: the civil town existed between ca. AD 100 and 250 and no gold coin was found there, this is the period where gold coins are missing from the legionary camp and from the *canabae* as well.

Középkori bizánci érmek Komárom-Esztergom megye nyugati részéből[1]

Mittelalterliche byzantinische Münzen aus dem westlichen Teil des Komitats Komárom-Esztergom

A magyar és tegyük hozzá a közép-európai numizmatikai és régészeti kutatás régi adóssága a középkori bizánci érmek Kárpát-medencei megjelenésének és forgalmának vizsgálata.[2] A 10. századtól kezdve különböző intenzitással, de egészen a 14. századig megtalálhatóak a Bizánci Birodalom különféle érmei a területen. Mindeddig csupán a honfoglalás és államalapítás kori érmek összegyűjtése és közreadása történt meg.[3] Az Árpád-kori bizánci éremforgalom feldolgozására azonban nem került sor, mindössze egyes érmek/éremleletek közlése során tértek ki az ismert és hasonló korú vagy típusú leletekre.[4] Pedig a korszak bizánci érmei sorra kerülnek elő régészeti feltárások, illetve a mezei munkák, valamint építkezések során.[5] Míg egy részük a múzeumokat gyarapítja, addig számos darab magánkézben marad. Szerencsére birtokosaik gyakran megmutatják ezen darabokat, közölve azok lelőhelyeit is, amely annak köszönhető, hogy a bizánci érmek, ellentétben a római vagy az Árpád-koriakkal, nem tartoznak a széles körben gyűjtöttek közé. Így sorra gyarapodnak az egy-egy település vagy járás területéről ismertté váló bizánci érmek. Természetesen számos régi leletről találhatóak adatok a hivatali aktákban, levelezésekben, illetve a régi leltárkönyvekben. Ezekből a régi és új érmekből szeretnék néhány darabot közreadni, amelyek Komárom-Esztergom megye nyugati részén kerültek elő. Míg egy részükről csupán leírás, rajz (Esztergom-Zsidód) és pecsétlenyomat (Esztergom) áll a rendelkezésünkre, addig a többi érem az elmúlt években került elő Esztergomban, Tarjánban és Máriahalmon. Köztük szerepel a már számos publikációban említett, azonban mindeddig pontos meghatározással nem közölt II. Ióannész Komnénosz élektron érme, amely az Esztergom Prímás-szigeten feltárt apácakolostor temetőjének 376. sírjában volt.[6] Ugyan ezek az érmek csupán egy kisebb vidék – egy járás – területéről ismertek, mégis fontos adatokat kínálnak. Így e tekintetben jelentőséggel bír, hogy Magyarország, sőt a Kárpát-medence egyéb területein előkerült érmek, még ha kisebb területi egységenként, de közlésre kerüljenek. Segítségükkel ugyanis a bizánci–magyar gazdasági és politikai kapcsolatokat számos korszakban lehet árnyalni, sőt új megvilágításba helyezni.[7]

Katalógus

Esztergom-Prímás-sziget, apácakolostor 376. sír.

Leletkörülmények: Az esztergomi Prímás-szigeten 1979 és 1990 között tárta fel Lovag Zsuzsa a középkori apácakolostor és temetőinek maradványait. Az udvari temető 376. férfi sírjában a csontváz bal alkarja alatt került elő egy bizánci pénzérme.

- II. Ióannész Komnénosz electrum aspron thracy *(1. kép)*.

1. kép

[1] A tanulmány elkészítését a Szlovák Tudományos Akadémia és az Európai Unió által támogatott SASPRO 0104/01/03 pályázat tette lehetővé.

[2] GEDAI 1969; BÍRÓ-SEY 1970.

[3] KOVÁCS 1983; KOVÁCS 1989; PROHÁSZKA 2013b.

[4] GEDAI 1968; OBERLÄNDER–SĂŞIANU 1996. Ez alól nem kivétel A.-M. Velter könyve sem, ugyanis a leletanyag mindössze csekély részét vonta be vizsgálataiba és mindössze a 12. század végéig: VELTER 2002.

[5] Lásd pl. a Pétermonostora (Bács-Kiskun m.) középkori településen talált III. Romanosz Argyrosz nómisma hystamenontöredékét (ROSTA 2014, 197, 9. kép) vagy a Homokmégy-Szentegyházparton (Csongrád m.) talált rézérmét, amely a rajz alapján III. Alexiosz verete lehet (LANTOS 2009, 278, 19. kép: 1).

[6] LOVAG 2005; LOVAG 2014.

[7] A bizánci–magyar kapcsolatok vizsgálatánál elsődlegesen az írott források játszottak meghatározó szerepet: MORAVCSIK 1953; MORAVCSIK 1984; MAKK 1996.

E.: Krisztus trónon ülve nimbusszal, palliummal és colobiummal. Jobb kezét áldásra emelve, baljában könyv. A nimbusz két oldalán IC – XC.
H.: Ióannész balra és Szent György jobbra állva, köztük kezükkel fogva labarum. Szent György katonai viseletben, karddal felövezve. Balra a császár mellett a felirat: ιω/Δεc/πο/TH, a másik oldali felirat lekopott.
Thesszalonika (1118–1143)
BMCB 51.
Publ.: Lovag 2015, 74.
Őrzési helye: Balassi Bálint Múzeum (Esztergom)

Esztergom-Róka-domb (Komárom-Esztergom m., Mo.)
Leletkörülmények: 2012 januárjában Esztergom-Rókadombon, az 58. kilométernél került elő az érme, amely mellett más tál alakú, azonban bronzérmék is voltak. Ezek azonban nem kerültek bemutatásra.

- VII. Mikhaél Dukasz scypta nomismája *(2. kép)*

2. kép

E.: +MIX AHΛ RACIΛOK VII. Mikhaél mellképe, fején keresztes koronával, köpenyben és díszöltözékben. Jobbjában labarumot, baljában globust tart. A képmezőt kettős pontsor keretezi.
H.: Krisztus mellképe, szemből ábrázolva tunikában és nimbusszal. Jobb kezével áldást oszt, baljában az evangélium. A mezőben a fej két oldalán IC és XC. A képmezőt kettős pontsor keretezi.
Konstantinápoly (1071–1078)
BMCB 6.
Őrzési helye: magántulajdon.

Esztergom-Zsidód
Leletkörülmények: Rómer Flóris hagyatékában (KÖH Rómer-hagyaték K 528/72.) található egyik lapon *(3. kép)* néhány érem leírása között található egy 10. századi bizánci rézfollisé is, amellyel kapcsolatban Rómer a következőket jegyezte fel: *„Fleischmann Jenő tanár urnál Esztergomban, találtatott Esztergomban zsidódi földeken: + LEOn bASILEVS R...., arczczal paludamentum, keresztes korona.)(+ LEOn / εhθεobA / SILεVSR / OmεOn. Vörös réz."* Az érem későbbi sorsáról nem állnak rendelkezésünkre adatok.

- VI. Leó follisa
  E.: A császár mellképe paludamentummal és koronával, + LEOn bASILEVS R[
  H.: Négy sorban a következő felirat: + LEOn / εhθεobA / SILεVSR / OmεOn.
  Konstantinápoly(886–912)
  BMCB 8–10.
  Elveszett, leírásból ismert (KÖH Rómer-hagyaték K 528/72.)

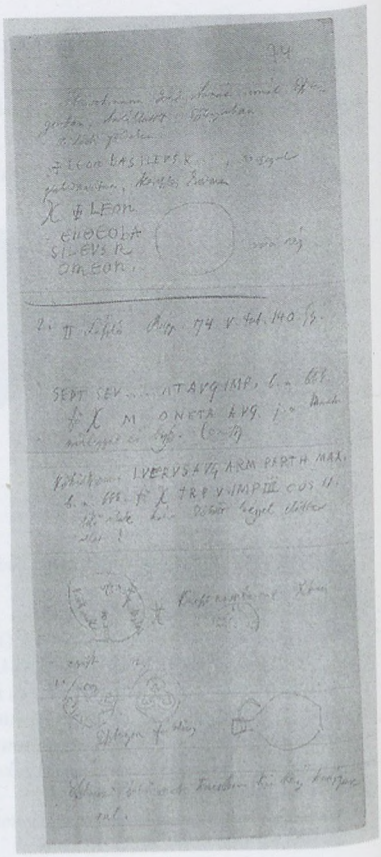

3. kép

Esztergom
Leletkörülmények: Schönbeck Imre levélben érdeklődött a Nemzeti Múzeumnál a bizánci érem ára iránt, illetve ajánlotta fel azt a múzeumnak megvásárlásra. A levélen az érem elő- és hátlapjának viaszlenyomata található.

- X. Konstantin Dukasz histamenon nomisma *(4. kép)*

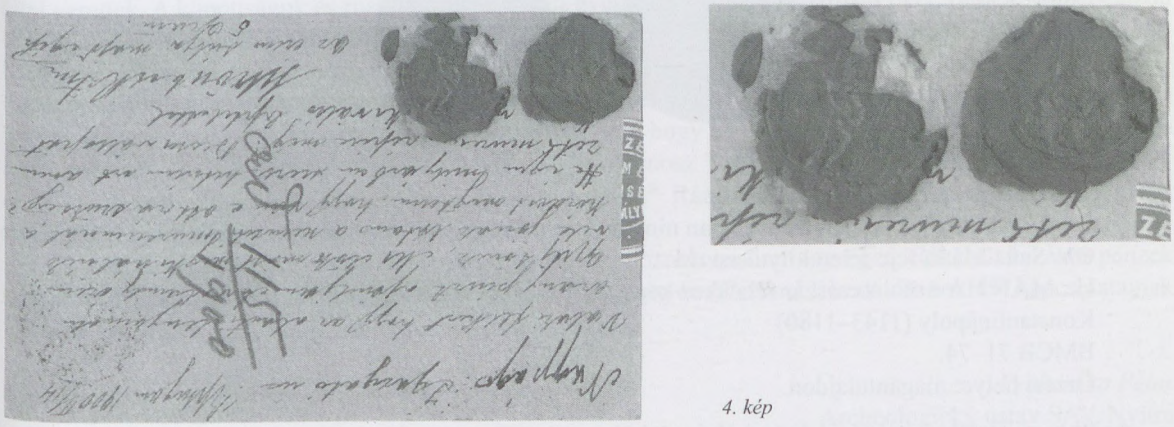

4. kép

E.: +IdS XIS RεX RεζNANTInm Krisztus trónon ülve, jobb kezét áldásra emeli, nimbusszal
H.: +KωN RAC, Λ, O ΔOVKAC szakállas császár áll, koronával, labarumot és globust tart
Konstantinápoly (1059–1067)
BMCB 1–3.
Elveszett, leírásból ismert (Magyar Nemzeti Múzeum Adattár, Érem- és Régiségtár aktái 115/1900.)

Esztergom
Leletkörülmények: Rómer Flóris hagyatékában (KÖH Rómer-hagyaték K 528/72.) őrzött lapon néhány érem leírása között a 10. századi follis mellett volt még egy bizánci rézérme rajza is *(4. kép)*, amellyel kapcsolatban Rómer csupán annyit jegyzett fel, hogy esztergomi lelet. Az érem későbbi sorsáról nem állnak rendelkezésünkre adatok.

- 12. századi follis
  E.: egy kisebb és egy nagyobb alak, egyik kezében globus, a másikban kereszt
  H.: Krisztus nimbuszos mellképe
  Elveszett, leírásból ismert (KÖH Rómer hagyaték K 528/72.)

Máriahalom
Leletkörülmények: Az érmet a 2000-es évek elején találták Máriahalom területén.

- I. Romanosz follisa, amelyet VI. Leó follisára vertek rá *(5. kép)*.
  E.: a császár szakállas mellképe, egyik kezében labarumot, a másikban globust tart. A köriratból mindössze egyes betűk láthatóak.

5. kép

H.: négysoros szöveg: Rωm../..nθεω/..LεvSRω/..Iωn, a peremnél a korábbi VI. Leó follis köriratának egyes betűi olvashatóak
Konstantinápoly (919–921)
DOC 25, amelyet DOC 8-ra vertek felül.
Őrzési helye: magántulajdon

Tarján
Leletkörülmények: az érmét Tarján területén találták az 1990-es években.
• Manuél Komnénosz tetarteronja *(6. kép)*.

6. kép

E.: Szűz Mária büsztje orans tartásban nimbusszal, palliumot és maphoriumot visel. Balra: MP, jobbra: ΘV. Szűz Mária feje felett kilyukasztva
H.: MAN HΛ ΔεC. A császár félalakos képe, egyik kezében labarumot, a másikban pedig globust tart
Konstantinápoly (1143–1180)
BMCB 71–74.
Őrzési helye: magántulajdon.

Az itt bemutatott aranyból, élektronból és rézből vert érmek a 10–12. században készültek a Bizánci Birodalom pénzverdéiben. Megjelenésük hátterében a Bizánci Birodalom és a magyarok között a honfoglalástól megfigyelhető széles körű, formájában azonban változó kapcsolatokat kereshetjük. Kerülhettek ide zsákmányként, csereeszközként, ajándékként vagy akár Bizáncból a Kárpát-medencében érkezett személyekkel is.[8] A katalógusban szereplő érmék többségét Esztergom területén találták, amely települést az államalapítástól a Magyar Királyság fővárosának lehet tekinteni, és így központi szerepet játszott a kereskedelemben és a külkapcsolatokban. Ennek ellenére korábban csupán egy a város határában előkerült 10. század utolsó harmadára datált I. osztályú anonim follis,[9] valamint egy a belvárosban talált 12. századi bizánci tál alakú érem volt ismert.[10] Az érmek legnagyobbrészt szórványok, amint az más Kárpát-medencében előkerült bizánci érmekre jellemző.[11] Különleges azonban a Prímás-szigeti apácakolostor belső udvari temetőjében feltárt 376. sír élektron verete, amelyet valószínűleg halotti útravalóként helyeztek az elhunyt bal alkarja alá.[12] A szokás nem egyedülálló, ugyanis Budapest-Margitszigeten a zárda templomában kiásott úgynevezett „görög harcos" sírjában II. Ióannész Komnénosznak három aranya volt.[13] Az esztergomi temetkezés esetében azonban sem a sírban nyugvó személy temetési rítusa, sem egyéb mellékletei nem támasztják alá, hogy bizánci illetőségű lett volna. Még az Esztergom-Róka-dombon előkerült VII. Mikhaél Dukasz-érem esetében valószínű, hogy egy kincslelethez tartozott, már amennyiben a bemutatása során tett beszámoló helytálló. Középkori bizánci aranyak ugyanis számos kincsleletből ismertek, mint a zimonyi, kővágóörsi vagy a zsámbéki.[14]

A bemutatásra került bizánci pénzek között két 10. századi follis található. Még Rómer Flóris jegyezte fel VI. Leónak az Esztergomtól délre elterülő Zsidódon előkerült follisát.[15] A típusa a többi Kárpát-medencei példányával megegyezik.[16] Valószínűleg a Bizánci Birodalom területét megjárt magyar vitéz hozhatta magával.[17] Ugyanígy kerülhetett Máriahalomra I. Romanosz follisa, amelyet VI. Leó érméjére vertek.[18] A két follis után két aranyérem következik a 11. század második feléből. X. Konstantin Dukasz (1059–1067) és VII. Mikhaél Dukasz (1071–1078) érmei jelzik az egyre szorosabbá váló politikai és gazdasági kapcsolatokat Bizánccal.[19] Míg X. Konstantintól nem ismerünk több aranyat, addig VII. Mikhaéltől számos került elő a Magyar Királyság területén.[20] A göllei kincsleletben is volt egy aranya 102 magyar dénár mellett, amint a zimonyi leletben is

8 Lásd ehhez: PROHÁSZKA 2013b, 471–472.
9 KOVÁCS 1989, 85, Nr. 929; vö. PROHÁSZKA 2013b, 488.
10 MRT 5, 163. Örmény területéről egy Andronikosz Komnénosz-réztálka ismert.
11 KOVÁCS 1989; PROHÁSZKA 2013b.
12 LOVAG 2014, 74, 141, 25/5. tábla.
13 KUBINYI 1861, 20–21.
14 GEDAI 1969, 109–110.
15 Rómer-hagyaték K 528/72.
16 PROHÁSZKA 2013b, 482.
17 Lásd erről részletesen: PROHÁSZKA 2013a.
18 PROHÁSZKA 2013a
19 MAKK 1996, 74–104.
20 GEDAI 1969, 109–110.

magyar denárokkal és egy III. Nikephorosz-arannyal együtt került elő egy verete.[21] Ugyanakkor szórványként is előfordulnak érmei, mint például a Szeged-Öthalmon talált aranya.[22] A 12. századi bizánci érmek igen nagy számban jelentkeznek a Kárpát-medence éremanyagában, köszönhetően a műszeres kutatásoknak és a régészeti feltárásoknak. Nagyszámú előfordulásuk a bizánci–magyar kapcsolatok nagyobb intenzivitásával magyarázható.[23] Ezek legnagyobb része azonban tálka alakú rézpénz, amelyek különféle Komnénosz uralkodók által verettek. A kopottságuk és rossz állapotuk miatt gyakran nehéz meghatározni őket, mint a Rómer-rajzon látható érmét. A réz szküphatoszok mellett azonban előkerültek arany- és élektron érmék is, amelyek között II. Ioánnész Komnénosznak számos verete fordul elő. Így például Kiskunlacházáról, Kiskunhalasról, az erdélyi Skoreiből, illetve a margitszigeti kolostorban talált sírból ismertek aranyai,[24] amelyekhez az Esztergom-Prímás-szigeten talált darab csatlakozik.[25] Utaltam már arra, hogy a 12. századi érmék legnagyobb része tálka alakú réz szküphatosz, így igen érdekes I. Mánuel Komnénosz Tarjánban előkerült réz tetarteronja, amely eddig párhuzam nélküli a Kárpát-medence éremanyagában.[26] Ráadásul átlyukasztva, bizonyára Mária orans tartásban való ábrázolása miatt amulettként viselhették.

A tanulmányban közölt érmék is jól jelzik, hogy egy kisebb területi egységen előkerült bizánci pénzek milyen fontos adatokkal járulhatnak hozzá a Magyar Királyság és a Bizánci Birodalom sokrétű kapcsolatainak kutatásához.

Prohászka Péter
Archeologický ústav SAV, Nyitra

Irodalom

BÍRÓ-SEY 1972 — Bíró-Sey K.: Bizánci pénzek a Kárpát-medencében. *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve* 1972, 131–138.

BMCB — Wroth, W. W.: *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum.* Vol. 2. London 1908.

DOC — Grierson, P.: *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection.* Vol. 3. Leo III to Nicephorus III 717–1081. Washington 1993.

GEDAI 1968 — Gedai I.: Adalék a XI–XII. századi bizánci pénzek forgalmához. *FA* 19 (1968) 145–150.

GEDAI 1969 — Gedai, I.: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11.–13. Jahrhunderten. *AAH* 21 (1969) 105–148.

KOVÁCS 1983 — Kovács, L.: Byzantinische Münzen im Ungarn des 10. Jahrhunderts. *AAH* 35 (1983) 133–154.

KOVÁCS 1989 — Kovács, L.: *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit.* Budapest 1989.

KUBINYI 1861 — Kubinyi F.: Margitsziget műemlékei. *Archaeológiai Közlemények* 2 (1861) 1–26.

LANTOS 2009 — Lantos A.: Középkori templom és temetőrészlet Homokmégy-Szentegyházparton. *ArchÉrt* 134 (2009) 259–281.

LOVAG 2005 — Lovag Zs.: Az Esztergom-szigeti apácakolostor temetőjének kutatása. In: E. Simonyi – Á. Ritoók (Hrsg.): *„...a halál árnyékának völgyében járok". A középkori templom körüli temetők kutatása.* Budapest 2005, 127–130.

LOVAG 2014 — Lovag Zs.: *Az Esztergom-Prímás szigeti apácakolostor feltárása.* Budapest 2014. (Opuscula Hungarica VIII.)

MAKK 1996 — Makk F.: *Magyar külpolitika (896–1196).* Szeged 1996.

MORAVCSIK 1953 — Moravcsik Gy.: *Bizánc és a magyarság.* Budapest 1953.

[21] GEDAI 1969, 109.
[22] GEDAI 1969, 109.
[23] MAKK 1996, 172–220.
[24] KUBINYI 1861, 20–21; GEDAI 1969, 110.
[25] LOVAG 2014, 141, 25/5. tábla.
[26] GEDAI 1969, 110.

MORAVCSIK 1984 Moravcsik Gy.: *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai.* Budapest 1984. (Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descendentium)

MRT 5. Torma I. – Horváth I. – H. Kelemen M.: *Magyarország Régészeti Topográfiája 5. Az esztergomi és dorogi járás.* Budapest 1979.

OBERLÄNDER–SĂŞIANU 1996 Oberländer-Tarnoveanu, E. – Săşianu, A.: Un trésor de monnaies byzantines du XIE siécle trouvé en Transylvanie. *Studii şi Cercetări de Numismatică* 10 (1996) 91–100.

PROHÁSZKA 2013a Prohászka, P.: „Was in der Tasche blieb…" Bemerkungen zum byzantinischen Münzverkehr im ersten Viertel des 10. Jahrhunderts im Karpatenbecken. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 63 (2013) 199–208.

PROHÁSZKA 2013b Prohászka P.: Észrevételek a Kárpát-medence honfoglalás és államalapítás kori bizánci éremforgalmához. In: Révész L. — Wolf M. (szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szeged 2013, 471–492.

ROSTA 2014 Rosta Sz.: Pétermonostora pusztulása. In: Rosta Sz. – V. Székely Gy. (szerk.): *„Carmen miserabili". A tatárjárás magyarországi emlékei.* Kecskemét 2014, 193–230.

VELTER 2002 Velter, A.-M.: *Transilvania în secolele V-XII.* Bucureşti 2002.

MITTELALTERLICHE BYZANTINISCHE MÜNZEN AUS DEM WESTLICHEN TEIL DES KOMITATS KOMÁROM-ESZTERGOM

(Rezümee)

Im Beitrag werden sieben hochmittelalterliche byzantinische Münzen veröffentlicht, die im westlichen Teil des Komitats Komárom-Esztergom zum Vorschein gekommen sind. Über einige Münzen stehen uns nur archivalische Angaben zur Verfügung. Zwei von diesen wurden von Flóris Rómer 1862 aufgezeichnet, als er in Esztergom einen Forschungsaufenthalt machte. Der Wachsabdruck einer Goldmünze wurde 1900 aus Esztergom ins Ungarische Nationalmuseum gesendet, und der Besitzer erkundigte sich nach ihrem Wert. Die anderen Münzen wurden sowohl bei einer archäologischen Ausgrabung als auch als Streufunde gefunden.

Zwei Münzen wurden in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts geprägt und gelangten in der Tasche ungarischer Krieger hierher. Flóris Rómer zeichnete und beschrieb einen Follis des Kaisers Leo VII., der in Esztergom-Zsidód zum Vorschein gekommen war. Der Follis des Romanos I. wurde in Máriahalom gefunden. Nach dem Wachsabdruck, der mit einem Brief aus Esztergom dem Nationalmuseum gesendet wurde, war die Goldmünze eine Prägung des Konstantin X. Dukas. Das Nomisma des Michael VII. Dukas aus Esztergom-Rókadomb war zwischen anderen, jedoch kupfernen byzantinischen Münzen. Aus dem Karpatenbecken sind schon einige Goldmünzen dieses Kaisers bekannt. Besonders wichtig ist die Elektronmünze des Ioannes II. Komnenos, die im Grab 376 des Klosterfriedhofes in Esztergom – Prímásziget zum Vorschein kam. Von Kaiser Ioannes II. sind Goldmünzen aus Siebenbürgen, aus der Ungarischen Tiefebene und aus Budapest – Margitsziget bekannt. Leider war die Bestimmung jener Münze aus Esztergom nicht möglich, welche von Flóris Rómer gezeichnet wurde. Sie gehört zu den Schüsselmünzen des 12. Jahrhunderts. Besonders interessant ist die kleine Kupfermünze des Manuel I. Komnenos aus Tarján, weil sie durchlocht als ein Amulett getragen wurde.

Die vorgeführten byzantinischen Münzen zeigen, wie wichtig die Sammlung und Veröffentlichung der bekannt gewordenen Münzen eines kleines Gebietes ist. Mit ihrer Hilfe kann man kleine, aber wichtige Ergänzungen zur Erforschung der byzantinisch-ungarischen Kontakte leisten.

Megjegyzés a huszti (máramarosi) dirhemlelethez

A Remark on the Dirham Hoard of Huszt (Máramaros)

Honfoglalás kori kereskedelmünk fontos bizonyítékainak, a sírokból és kincsleletként is ismert arab pénzeknek máig sincs igazán avatott magyar kutatója. Pedig már a harmadikként 1868-ban előkerült és a pompázatos tarsolylemeze miatt híressé vált galgóci sírleletben is volt arab pénz, amelyet a bécsi numizmata, J. Karabacsek határozott meg.[1] Igazán nagy jelentősége azonban az 1904-ben előkerült huszti (vagy máramarosi) arab dirhemekből álló kincsleletnek volt, amelyből 400 darab került a Magyar Nemzeti Múzeumba. Igaz, számuk mára 368-ra apadt, mégis e kincs darabjai teszik ki a Magyarországon előkerült arab (iszlám, muszlim, mohamedán, kufikus) pénzeink messze túlnyomó részét. E mennyiség igen jelentős, ha meggondoljuk, hogy a 10. századból ismert hazai pénzleleteink közül 387 db nyugat-európai érem, 481 db arab, 198 db bizánci és 72 db római. Az arab pénzek mennyisége tehát jócskán meghaladja a máshonnan idekerült veretek számát.[2] Ennek az adatnak a fényében különösen érthetetlen, hogy a nálunk talált muszlim pénzeket a magyar kutatás lényegében hosszú évtizedekig figyelemre sem méltatta. (Érdekes módon annak ellenére, hogy a budapesti egyetemen hosszú ideje igen színvonalas arab oktatás folyt.)

A helyzet a múlt század nyolcvanas éveiben változott meg, amikor Kovács László összegyűjtötte és elemezte a honfoglalás kori sírokban lelt pénzeket. Helyesen látta, hogy nem hagyhatja ki e sorból az arab pénzeket sem, különösen nem mellőzheti a huszti kincslelet feldolgozását. Nem rendelkezvén arabisztikai ismeretekkel, segítséget hívott e munkájához, Alekszej Fomin, a Moszkvai Történeti Múzeum munkatársa személyében. Közös tevékenységük eredménye 1987-ben látott napvilágot, a huszti (máramarosi) kincs első szakszerű feldolgozása és a honfoglalás kori sírokból, valamint szórványként napvilágot látott arab pénzek egybegyűjtése.[3] Vizsgálatukból – valamint G. Rispling későbbi korrekciója eredményeképpen – kiderült, hogy a kincs legkorábbi érmét 897/898-ban Szamarkandban verték, a legkésőbbit pedig 934/935-ben as-Sasban (Taskentben), mindkettő szamanída kibocsátás.[4] A huszti lelet érmeit tehát 40 év leforgása alatt bocsátották ki. A lelet zöme 247 szamanída dirhemből és 117 pszeudoarab veretből áll. Itteni mondanivalónk szempontjából lényeges, hogy Fomin a kincsben 7 volgai bolgár utánzatot feltételezett.[5]

A szerzők már ekkor felismerték, hogy meglehetősen nagy szerepük lehetett ezeknek a pénzeknek a 10. századi Magyarország kereskedelmében. Könyvükben kísérletet tettek a dirhemek idekerülési útvonalának rekonstruálására is, s úgy vélték, hogy ez az út Közép Ázsiából a kelet-európai sztyeppén haladt kelet-nyugati irányban[6] *(1. kép)*. Egy ilyen kereskedelmi utat azonban igen nehéz elképzelnünk, amelyik több ezer kilométeren át szinte nyílegyenesen éppen Máramarosba vezet, minden kitérő és irányváltoztatás nélkül. (Ennek alapján azt kellene gondolnunk, hogy az arab kereskedők be sem tértek egyetlen észak-pontuszi, élénk kereskedelmet lebonyolító városba sem.) Nem kevésbé lényegtelen emellett, hogy egy ilyen út feltevése esetén teljesen magyarázat nélkül marad, hogyan kerülhettek a huszti kincsbe a Fomin által megjelölt volgai bolgár utánzatok.

Néhány év múlva Gert Rispling nagy elismeréssel szólt Alekszej Fomin és Kovács László közös munkájáról, valamint Kovács László később megjelent könyvéről is, amelyben a honfoglalás kori magyarországi pénzleleteket közzétette.[7] Emellett a jeles szakember egyenként ellenőrizte Fomin meghatározásait is, helyre igazítván tévedéseit. Rispling rámutatott, hogy a szóban forgó kereskedelmi út elképzelhetetlen, s további volgai bolgár vereteket ismert fel a magyarországi anyagban, összesen 15 darabot, és ezek megfelelőit a máramarosi kincsben is megjelölte (összesen 6 darabot).[8]

Rispling tehát lényegesen megnövelte a nálunk előkerült volgai bolgár kibocsátású érmek számát, amely arra int bennünket, hogy a korábbinál nagyobb jelentőséget tulajdonítsunk hazánkban a 10. századi volgai bolgár kereskedelemnek, valamint Anonymus azon híradásának, hogy Taksony fejedelem idejében mohamedán bolgárok telepedtek be Magyarországra.[9] (E forrásadat hitelességét erősíti a keleten újabban előkerült régészeti

[1] FODOR 1996, 388.
[2] Vö. KOVÁCS 1989; RISPLING 1996, 10.
[3] FOMIN–KOVÁCS 1987.
[4] KOVÁCS 1996, 235.
[5] FOMIN–KOVÁCS 1987, 47–49; KOVÁCS 1997, 236.
[6] FOMIN–KOVÁCS 1987, 74.
[7] RISPLING 1993; 1996.
[8] RISPLING 1993, 129–134; 1996, 13–17.
[9] Vö. GYÖRFFY 1975, 132; 1997, 74–79.

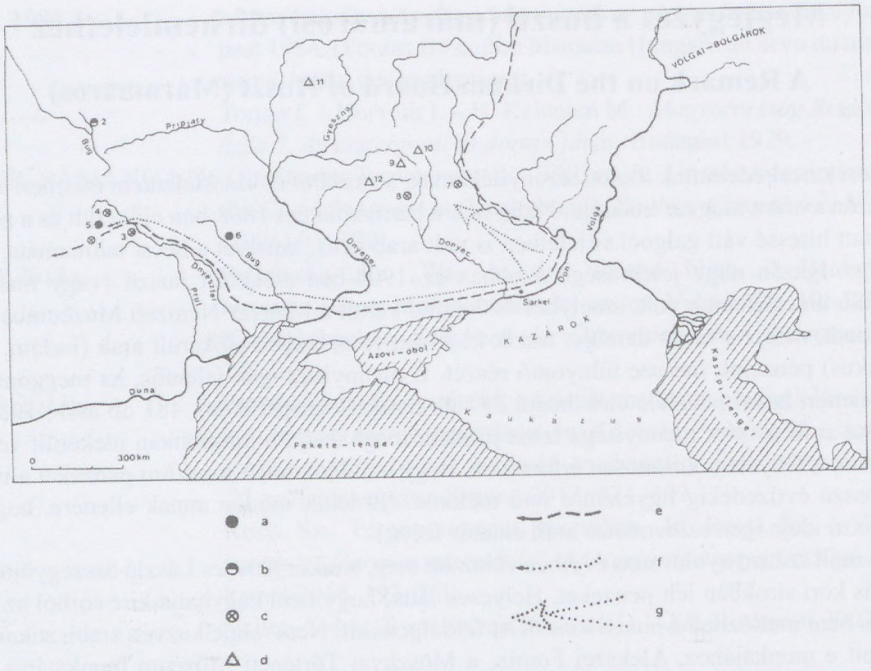

2. ábra

Dirhemek nagy számú utánzatát és körülvágatát tartalmazó 10. századi kincsek, továbbá a kárpát-medencei kincsek lelőhelyei.

Jelmagyarázat: 1. A Máramaros megyei kincs (935–941–, kb. 400 db), 2. Klukowicz (–902, kb. 1000 db), 3. Nyizsnyiev Tlumacsevszkij (–925/926, kb. 100 db), 4. Krilosz (–935/936, 1000 db), 5. Grabovec (–905/906, kb. 100 db), 6. Kopijevka (–955/956, kb. 500 db), 7. Borsevo (–923, 106 db), 8. Bezljudovka (–935/936, 1092 db), 9. Berjoza (–952/953, kb. 1500 db), 10. Vtoraja Vorobjovka (–975/976, több mint 200 db), 11. Sztarij Gyegyin (–978/979, 20 db), 12. Spiljovka (–990, 100 db).

a. ismeretlen összetételű kincsek, b. dirhemutánzatokat tartalmazó kincsek, c. dirhemutánzatok és -körülvágatok kincsei, d. dirhemkörülvágatok kincsei, e. al-Garnati útvonala Magyarországra a 12. sz. közepén, f. a Máramaros megyei kincs érméi mozgásának feltételezett útvonala, g. a dirhemutánzatok és -körülvágatok elterjedésének iránya.

1. kép. A dirhemek útja a Kárpát-medencébe (FOMIN–KOVÁCS 1987)

leletanyag, továbbá a Dentümoger területnév újabb magyarázata is.[10] Ennek a némileg megváltozott szemléletnek már vannak is jelei a legújabb magyar szakirodalomban, például Kovács László sem közli újabban a régi útvonaltérképét, a nevezett utat a volgai Bolgárországon, majd Kijeven át vezeti a Kárpát-medence északkeleti területeire, ahol a dirhemek a legnagyobb számban kerültek elő *(2. kép)*.[11] Furcsa módon azonban legújabb munkáiban is hiányolnunk kell a volgai bolgárok korai pénzverésével kapcsolatos szakirodalmat.

R. Vasmernek a múlt század húszas éveinek közepén megjelent dolgozatai hívták fel először a szakma figyelmét a 10. századi bolgár pénzverésre.[12] E kérdést ezt követően csak hosszú évtizedek után vette újból vizsgálat alá Sz. A. Janyina.[13] Az újabban előkerült leletek alapján szakított azzal a korábban elterjedt felfogással, hogy a volgai bolgárok csak 922, a bagdadi kalifa követségének látogatása után kezdtek érmeket kibocsátani. Ő arra az eredményre jutott, hogy a volgai bolgár pénzverés a 10. század elején indult Dzsafar ibn Abdullah uralkodása idején, aki azonos azzal az Almus nevű bolgár fejedelemmel, aki fogadta a bagdadi küldöttséget.[14]

Később G. A. Fjodorov-Davidov ezt az elgondolást azzal egészítette ki, hogy a volgai bolgár pénzforgalom és pénzverés kezdete egyaránt a 10. századra tehető. A pénzforgalom eszközei azonban a szamanída érmek voltak, míg a volgai bolgár pénzek kibocsátása rendkívül korlátozott mértékű volt. Egyébként is a 10. századi volgai bolgár pénzkibocsátásnak nem gazdasági, hanem presztízs (politikai) okai voltak, az éppen csak megalakult bolgár állam tulajdonképpen ezzel „dokumentálta" saját létét.[15] Ezt a feltevést erősíti az a tény is, hogy

10 Vö.GYÖRFFY 1993, 55–68, FODOR 2005; 2014., 564.
11 KOVÁCS 2005, 41; 2011, 76.
12 VASMER 1925; 1926; vö. JANYINA 1962, 179.
13 JANYINA 1962.
14 JANYINA 1962, 180–184.
15 FJODOROV-DAVIDOV 1987, 159.

2. kép A dirhemek útja. Korrigált térkép (KOVÁCS 2005, 2011)

később, amikor erre már nem volt szükség – a 11. század elején – a volgai bolgárok már nem vertek pénzt, sőt később az egész 11–12. század folyamán sem.[16]

Legutóbb Dzsamil Muhametsin tekintette át a volgai bolgár pénzforgalom történetét, amelyet három korszakra tagolt:

1. Az 5. század végétől a 7. század végéig tartó időszakra, amikor szasszanída drachmák kerültek a Volga-Káma vidékére.
2. A 8. század közepe és a 9. század közepe közti időszakra, amikor a drachmák mellett egyre több az arab kufikus veret a vidéken, és a Volgánál a kazárok vernek először saját pénzt. Ez utóbbiak az arab pénzek utánzatai, kibocsátásuk azzal a történeti eseménnyel magyarázható, amikor 737-ben, az araboktól elszenvedett vereség után a kazár kagán muzulmán hitre tért.
3. Mondanivalónk szempontjából a leglényegesebb a 9. század közepétől a 11. század elejéig tartó harmadik szakasz, amikor a volgai bolgár területen erősen fellendül a kufikus pénzek forgalma, és megjelenik a bolgár pénzverés. A kincsleletek és a szórványos leletek a volgai bolgár városok – Bolgar, Biljar és Szuvar– , valamint a Volga és a Káma egybeszakadásától nem messze, a Káma bal partján fekvő Izmeri[17] környékén koncentrálódnak. Például Bolgar 20 km-es körzetében 21 kincslelet (közülük 6 magán a településen) került elő, Biljar körzetében pedig 11. Ugyanakkor a hasonló kincsek a Volgai Bolgárország központi területeitől délre – Szimbirszktől (Uljanovszktól) a Káspi-tengerig és az Észak-Kaukázusig – rendkívül ritkán fordulnak elő.[18]

Ebben az időszakban a kincsek és a szórványleletek szinte szüntelenül áramlanak a Középső Volga vidékéről Észak-Európába és Skandináviába, délebbre azonban csak a Don és a Dnyeper mellékén fordulnak elő. Az éremkincsek záró vereteit a 10. század közepe és a 11. század eleje között bocsátották ki. Kétségkívül megállapítható, hogy a kincseket a Volgai Bolgárország területén állították össze. Csakis ezzel magyarázható, hogy e kincsekben volgai bolgár veretek is vannak. Összesen 57 ilyen éremlelet ismeretes: 9 a Volgai Bolgárországból, 21 Északnyugat-Oroszországból, 14 a Baltikumból és Skandináviából, 1-1 Németországból, Dániából és Lengyelországból, 4 pedig a Kijevi Ruszból. A szerző a bolgár pénzek feliratai alapján úgy véli, hogy a volgai Bolgáriában a 11. században 11 emír uralkodott.[19]

[16] FJODOROV-DAVIDOV 1987, 160.
[17] E település a 10–11. században a bolgár kereskedelem és kézműipar egyik fontos központja volt. Lásd KAZAKOV 1991; 2000.
[18] MUHAMETSIN 2000, 103.
[19] MUHAMETSIN 2000, 104.

G. Rispling szerint az első bolgár uralkodó al-Amir-Yaltawar volt, azaz Almus, akivel 922-ben ibn Fadlan találkozott.[20] V. Kropotkin csupán kilenc uralkodót jelöl meg, a 10. századi volgai bolgár pénzekkel kapcsolatban pedig jóval több lelőhellyel számol, mint Muhametsin. (166 kincslelettel és 27 szórványlelettel.) Véleménye szerint legalább 646 volgai bolgár veretet ismerünk. Kiemeli Gotland szigetét, ahol 79 éremkincs tartalmaz volgai bolgár pénzeket, többet, mint amennyit az egykori Szovjetunió területéről ismerünk.[21]

A korábban előkerült arab pénzek alapján Kovács László joggal vélte úgy, hogy Magyarországra nagyjából 965-ig kerülhettek kufikus pénzek, később aligha.[22] Újabban azonban közlésre került Kárpátaljáról, a Beregszászhoz közeli Tiszacsomán feltárt honfoglalás kori temető 3. sírjából egy dirhemtöredék, amelyet Manszúr ibn Núh szamanída emír (961–976) veretett.[23] Ennek alapján kétségkívül ki kell tágítanunk a dirhemforgalom határát az első ezredforduló irányába.

Összegzésül tehát elmondható, hogy a honfoglaló magyarság keleti kereskedelme jóval jelentősebb lehetett, mint azt korábban feltételeztük. A volgai bolgárokkal való kapcsolataink pedig megerősítik Anonymus elbeszélésének igazát, szavaiban aligha van okunk tovább kételkedni.[24]

Fodor István
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Irodalom

Atlasz 2001 — *Общегеографические атласы России. Республика Татарстан.* Москва 2001.

FJODOROV-DAVIDOV 1987 — Федоров-Давыдов, Г. А.: Денежное дело и денежное обращение Болгара. In: Г. А. Федоров-Давыдов (Ред.): *Город Болгар. Очерки истории и культуры.* Москва 1987, 158–204.

FODOR 1996 — Galgóc. In: Fodor István (szerk.): *A honfoglaló magyarság.* Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 388–391.

FODOR 2005 — Fodor István: Honfoglalás kori magyar lelet Kazányból. In: Felföldi Szabolcs (szerk.): *Abhívadana. Tanulmányok a hatvanéves Wojtilla Gyula tiszteletére.* Szeged 2005, 145–153.

FODOR 2011 — Fodor István: Még egyszer Julianus útjáról. In: Gecsényi Lajos – Izsák Lajos (szerk.): *Magyar történettudomány az ezredfordulón.* (Glatz Ferenc 70. születésnapjára.) Budapest 2011, 91–98.

FODOR 2012 — И. Фодор: Средневековые венгерские источники о религии волжских болгар. (Medieval Hungarian sources on the religion of the Volga Bulgars.) In: А. М. Белавин и др. (Ред.): *Ислам в Волго-Камье и Предуралье: ранние страницы истории.* Пермь 2012, 24–29.

FODOR 2014 — Fodor István: Honfoglalás kori magyar temető Cseljabinszk környékén? *Magyar Tudomány* (2014): 5, 562–565.

FOMIN–KOVÁCS 1987 — Fomin, Alekszej V. – Kovács László: *A Máramaros megyei („huszti") 10. századi dirhemkincs.* Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest 1987.

[20] RISPLING 1990. Meg kell itt jegyeznem, hogy mind Rispling, mind Kovács László teljesen magától értetődőnek tartja, hogy ibn Fadlan Almussal Bolgarban, tehát az ország fővárosában találkozott. Ez azonban tévedés. A bagdadi követ ugyanis egyértelműen a *Három tó* nevű területre teszi találkozásuk színhelyét (SIMON 2007, 68). Valószínűleg itt lehetett a volgai bolgár fejedelem nyári szállása. A jelzett három egymás mellett lévő tó helyét ma is ismerjük, ahol most is létezik a *Triozera* nevezetű település, Bolgártól mintegy 8 km-rel délre, Tankejevka falutól pedig 12 km-rel északnyugatra (Atlasz, 46 lap). Bolgárban már csak azért sem találkozhattak, mert ekkorra a város még valószínűleg fel sem épült. Janyina úgy véli, a főváros, Bolgár megépülése a 930-as évekre tehető. (JANYINA 1962, 191). A régészeti kutatások ma már azt az általános véleményt alakították ki a szakemberek körében, hogy az 1236-os tatárdúlást megelőzően a Volgai Bolgárország fővárosa a jóval nagyobb Biljár volt. Ez minden bizonnyal így volt Julianus utazásának idején (vö. FODOR 2011). A 10. században azonban az említett éremleletek topográfiája ellene szól ennek a feltevésnek. Az írott források és a numizmatikai anyag értékelésénél azonban figyelembe kell vennünk, hogy a Bolgar vagy Bukgar név egyszerre volt országnév, városnév, de még Biljar neve is, hiszen arabul egyformán írták. Ezért igen nehéz elkülöníteni egymástól e szó esetenkénti jelentéseit (vö. ZIMONYI 2005, 2012, 93–99). Az említett éremleletek azt is egyértelműen tanúsítják, hogy ha Bolgar nem is volt főváros, azért még az ország rendkívül fontos kereskedelmi központja volt.

[21] KROPOTKIN 1990, 197, valamint a volgai bolgár pénzek lelőhelyei: 198.

[22] KOVÁCS 1997, 241.

[23] KOVÁCS 2011, 180–181, 245, 252; PROHNYENKO 2013, 28.

[24] Vö. KOVÁCS 2011, 80, 268; FODOR 2012; 2014, 564.

FOMIN–KOVÁCS 1987a Fomin, Alekszej V. – Kovács, László: *The Tenth Century Máramaros County Dirham Hoard.* The Hungarian Numismatic Society, Budapest 1987.

GYÖRFFY 1975 Györffy György (szerk.): *Anonymus Gesta Hungarorum.* Budapest 1975.

GYÖRFFY 1993 Győrffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok.* Budapest 1991.

GYÖRFFY 1997 Győrffy György: *Pest-Buda kialakulása.* Budapest 1997.

JANYINA 1962 Янина, С. А.: *Новые данные о монетном чекане Волжской Болгарии X в.* МИА 111. Москва 1962, 179–204.

KAZAKOV 1981 Казаков, Е. П.: *Болгарское село X–XIII веков низовий Камы.* Казань 1981.

KAZAKOV 2000 Казаков, Е. П.: Измеры – главный торговый пункт Волжской Болгарии (конец X – XI вв.) In: А. Н. Кирпичников (Ред.): *Славяне, финно-угры, скандинавы и волжские болгары.* Санкт-Петербург 2000, 87–99.

KOVÁCS 1989 Kovács László: *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit.* Budapest 1989. (FontesArchHung.)

KOVÁCS 1997 Kovács László: A Máramaros megyei („huszti+) éremkincsről. In: Makkay János – Kobály József (szerk.): *Honfoglalás és Árpád-kor.* Ungvár 1997, 234–244.

KOVÁCS 2005 Kovács László: Muszlim pénzek a X. századi Kárpát-medencében. In: Molnár Ádám (szerk.): *Csodaszarvas*, I. Budapest 2005, 35–96.

KOVÁCS 2011 Kovács László: *A magyar kalandozások zsákmányáról.* Budapest 2011.

KROPOTKIN 1990 Kropotkin, V.: *Bulgarian tenth-century coins in eastern Europe and around the Baltic.* London 1990, 197–200. (Sigtuna Papers)

MUHAMETSIN 2000 Мухаметшин, Джамиль: Источниковедческая база изучения денежного обращения Поволжья в VI–XI вв. In: Исхаков, К. Ш. и др. (Ред.): *Средневековая Казань: возникновение и развитие.* Казань 2000, 103–107.

PROHNYENKO 2013 Prohnyenko, Igor / Прохненко, Игорь: К вопросу о племенной атрибуции Чомского могильника. (To a question about tribal attribution of Choma cemetery.) *Východoslovenský pravek* (Nitra) 10 (2013) 25–40.

RISPLING 1990 Rispling, G.: *The Volga Bulgarian imitativ coinage of al-amir-Yaltawar („Barman") and Mikail B. Jafar.* London 1990, 275–282. (Sigtuna Papers)

RISPLING 1993 Rispling, G.: Ungarische Beiträge zur islamische Numismatik. *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 84 (1982, megjelent:1993) 119–134.

RISPLING 1996 Rispling, G.: Magyar hozzájárulás az iszlám numizmatikához, I-II. *Éremtani Lapok* 37 (1996) 3–14. és 38, 10–17.

SIMON 2007 Simon Róbert (szerk., ford.): *Ibn Fadlan: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról.* Budapest 2007.

VASMER 1925 Vasmer, R.: Beiträge zur muhammedanischen Münzenkunde, II. Über die Münzen der Wolga Bulgaren. *NZ* 58 (1925) 63–84.

VASMER 1926 Vasmer, R. / Фасмер, Р. Р.: О монетах волжских болгар X века. *Иывестия Общества археологии, истории и этнографии при Казанском университете* 33 (1926): 1, 29–60.

ZIMONYI 2005 Zimonyi István: Volgai bolgár városok a 10–13. században. In: Felföldi Szabolcs (szerk.): *Abhívadana. Tanulmányok a hatvanéves Wojtilla Gyula tiszteletére.* Szeged 2005, 359–366.

ZIMONYI 2012 Zimonyi István: Középkori nomádok –korai magyarok. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 27.) Budapest, 2012.

A REMARK ON THE DIRHAM HOARD OF HUSZT (MÁRAMAROS)

(Summary)

The greatest Islamic coin hoard of Hungary was found in Máramaros County (according to some opinions in Huszt) in 1904, among which 400 pieces arrived at the Hungarian National Museum. Their number has dwindled to 368 by today. The hoard had not been evaluated for many decades, until A. Fomin and L. Kovács worked up this unique assemblage in the 80's of the last century, and published it in English and Hungarian (Fomin-Kovács 1987a). G. Rispling corrected their results at several points. The majority of the hoard is composed of 247 Samanidian dirhams and 117 Pseudo-Arabic coins. The earliest coin was minted in Samarkand in 897/898, while the latest one in as-Sas (in Taskent) in 934/935. In 1989 L. Kovács published all the foreign coin finds revealed in Hungary, the majority of which was comprised of Arabic dirhams (481 pieces).

Among these latter Islamic dirhams G. Rispling distinguished 15 Volga Bulgarian coins, and pointed out that there were 6 of these kinds of coins in the hoard of Máramaros. The Hungarian Anonymus mentioned in his chronicle written around 1200 that Islamic Bulgarians had arrived and settled here around the middle of the 10th century. The latest archaeological finds also confirm that in the 10th century there could be rather vivid connections between Hungarians and Volga Bulgarians, which Hungarian researchers have received dubiously so far. Volga Bulgarians did not convert to Islamic religion in 922, when visiting the embassy of the Caliph of Baghdad, but much earlier, in the beginning of the 10th century. They minted their first coins at this time. Bulgarian coins were issued in a small number, and it did not play an economic but prestige (political) role. Arabic coins did not arrive in Hungary in a direct road (*Fig. 1*) but through Volga Bulgaria (*Fig. 2*), where these hoards were compiled, and Bulgarian coins were added to them. The hoards flew from here to the North and the West, and through Kiev these coins also reached Hungary. Recently, a Samanidian coin minted in the 960's-970's has come to light in a grave in Sub-Carpathia (in the cemetery of Tiszacsoma – Csoma), which indicates that Arabic merchants appeared in Hungary even in the end of the 10th century.

(Translated by Zsófia Kondé)

Ismeretlen denár a 13. század végéről

An Unknown Denar from the End of the 13th Century

Az utóbbi időben szép számmal kerültek elő olyan Árpád-kori vagy az Anjou királyok időszakból származó éremtípusok, amelyek a kutatás számára korábban ismeretlenek voltak. A nagyarányú fémkeresős tevékenység következtében az elmúlt körülbelül húsz év során több új faj vált ismerté, mint a Réthy Corpusának munkálatait követő közel egy évszázados időszakban. Jelen cikk ezt a hullámot folytatva kíván egy újabb típust bemutatni.

Az ismertetésre kerülő denár Gerlovics Szilveszter vajdasági gyűjtő kollekciójában található, a publikálási lehetőségért ezúton mondok neki hálás köszönetet. Előlapján szembeforduló uralkodói mellkép látható, a hátlapján állatalak. Sajnos a denár néma, azaz nincs rajta semmiféle felirat vagy monogram, átmérője 12 mm, súlya 0,41 gramm, anyaga jó minőségű ezüstnek tűnik. A pénz kiállása, stílusa, általános vonásai alapján egészen egyértelműen magyar veretnek tekintendő, amint azt alább bizonyítani próbálom. Mindenesetre a lapka megformálása, a gyöngykör jellege, a vésőkezelés sajátosságai már mélyebb elemzések nélkül, első ránézésre is támogatják a típus magyar veretként való azonosítását.

A keltezéssel kapcsolatban a darab anonim mivolta miatt csak stiláris, ikonográfiai és metrológiai elemzésekre támaszkodhatunk, így ezen sokszor bizonytalan eszközök alkalmazásával kell kísérletet tennünk a kibocsátó személyének vagy az időszaknak legalább a hozzávetőleges meghatározására. Az elemzést célszerű az érem részletekbe menő leírásával kezdeni.

Az előlap a kibocsátót megszemélyesítő szembenéző uralkodói mellkép, amelyen a király deréktól felfelé látható; az éremképet sűrű, „sodronyszerű" gyöngykör veszi körül a peremnél. A király fején négyágú, de nem ornamens abroncskorona van, az arc kiképzése nem látható jól, de mintha bemélyedő pontokként lennének megmintázva a szemek és a száj, a hajfürtjei jelzettek. A fej aránytalanul kicsi a testhez képest. A ruha a nyaknál és a vállaknál haránt irányban redőzött, illetve inkább díszített, a király karjait maga előtt behajlítva, de nem keresztezve, mindkét kezében egy-egy jogart tart.

A bal oldali nagyobb méretű liliomos jogar a korszak jellemző hatalmi jelvénye, a legtöbb uralkodóábrázolás esetében hasonló kormánypálcát találunk. A jobb oldali jogar kis keresztben végződik, amely gömbökkel díszített; ez a megoldása kevésbé gyakori, de több típuson is visszaköszön, például: H 415A, 418, 419 (III. András), H 372 (IV. László).

A H 418–420. denárok a jogar jellege és a testtartás miatt állíthatóak párhuzamba vizsgált pénzünkkel, illetve mert az uralkodó mindkét kezében felségjelvényt tart. Ugyan így a H 372-es típus (amely L – A betűjelzése miatt IV. László vereteként azonosítható) kampót és jogart tartó királya is nagyon hasonló formában jelenik meg, mint a most ismertetésre kerülő denáron. Veretünk talán leginkább a H 416-os fajjal rokonítható, a liliomos jogar és annak enyhén aszimmetrikus mivolta, illetve a ruházat jellegzetes díszítése azonos időszak termékeinek mutatja e típusokat. A hajfürtök kiképzése és a fej kidolgozása viszont talán a H 408-as verettel hozható némiképpen kapcsolatba, a darab ezen a területen azonban eléggé gyönge tartású, így az összevetés meglehetősen nehéz.

Önmagában a hasonló jellegű, derékvonalban kezdődő mellképábrázolás is leginkább a 13. század végére jellemző, bár más időszakokban is találunk rá példát. II. Andrásnak tulajdonítható vereteken már megjelenik a deréktól felfelé történő ábrázolás, kiérleltebb formájával azonban csak IV. Béla H 296-os, H 316-os, H 333-as denárjain találkozunk. V. István pénzei között más hatalmi jelképek és kompozíciók a jellemzőek, IV. László H 365-ös, már említett H 372-es és némiképpen a H 382-es veretein köszön vissza, és megtalálható III. András H 408-as és H 416–420-as típusain, majd Vencel H 435-ös denárjain találkozhatunk ezzel az ábrázolásmóddal. Károly Róbert veretein részleges emberábrázolások tekintetében a portré mellett a klasszikus mellképábrázolás

a jellemző, amikor a mellkasi résztől felfelé ábrázolt testről beszélhetünk, de a keresett ábrázolás is megvan a H 485-ös és H 487-es fajokon (egy ízben még Nagy Lajosnál is akad deréktól felfelé való ábrázolás – H 532).

Az előlapi éremkép egésze, az uralkodóábrázolás részletei tehát egyaránt kifejezetten a 13. század legvégének magyar pénzeit idézik, IV. László és III. András vereteivel mutatnak erőteljes rokonságot.

A hátlap éremképe sem nyújt különösebb fogódzót a meghatározáshoz, első ránézésre nem azonosítható jól az ábra, ezért célszerű részletes leírást adni erről is. Az előlaphoz hasonló sodronyos gyöngykörben bal felé álló, de fejét jobbra visszahajtó, maga mögé néző tömzsi állatalak, két rövid lábbal és rövid farokkal.

Az ehhez hasonló lényeket a szakirodalom mindeddig jellemzően nem nevezte meg pontosan. A H 378–381. és H 385. számú denárok állatfigurái igen nagy formai hasonlóságot mutatnak a denárunkon látható lénynyel, így érdemes ezeket kissé alaposabban is szemügyre vennünk. Ezen típusok állatait Schönvisner *„kun oroszlánnak"*,[1] Rupp régiesen *„négylábúbar"*, illetve *„mesés és csodabar"*,[2] Réthy *„csodaállat"*,[3] Huszár pedig *„fantáziaállat"*[4] néven nevezi. Frynas[5] viszont egyszerűen csak „állatnak" mondja. Lényegében tehát meghatározhatatlannak gondolják. Valójában azonban nagyon is jól beazonosítható.

A H 378. állatkája kissé esetlen, egy kiskacsa benyomását kelti. A furcsa kis állat fején süveg van, amely valamiféle madárfejben – Réthy szerint *„lúdfejben"* – végződik, és a lény ennek a második fejnek a szájával a saját farkába harap, afféle leviatánhoz, kígyóhoz vagy sárkányhoz hasonló módon önmagába mar. Azonban ez a lény jól láthatóan nem kígyó- vagy halszerű, sem pedig nem szokványos csúszómászó. A H 378-as típus állatalakja talán az *amphiszbaena* nevű, farka végén is fejet viselő (vagy éppen két egyforma, háttal egymásnak ragasztott „mellső rész"-ből álló) szárnyas, hosszú nyakú lény ábrázolásából származhat, amely 12. századi bestiáriumból ismert,[6] de már Plinius is közli. Vagy esetleg a szintén nagyon hasonló *uroboros*szal rokonítható. Ezt a lényt inkább csak az antikvitásban ismerték, de megjelenik – bár más néven – a skandinávoknál is; sok esetben azonban csak egyetlen fejjel, saját farkába harapó gyík vagy kígyó formájában ábrázolták.[7]

Ugyanakkor nagyon hasonlít a *hydrus* nevű lényhez is, amely messze nem azonos a hydrával, bár a két szörnyet a középkorban is sok esetben összekeverték. A *hydrus*t a bestiáriumok a Nílusban élő entitásként írják le, mint a krokodilok ellenfelét, azok ravasz pusztítóját.

Leginkább azonban sárkány lehet. A sárkány az eurázsiai mitológia jellegzetes, talán legérdekesebb, leginkább sokszínű lénye, amely mivel számos állat vonásait viseli magán, a legváltozatosabb formákban tűnik fel. A nyugati hagyományban tipikusan negatív jelképként szerepel, több magyar denártípuson is előfordul. A középkor sárkányai főként kétlábú, testtömegükben hüllőszerű (hosszú, kígyószerű nyak és farok), de nem feltétlenül pikkellyel borított, igen gyakran szárnyas lények. Ábrázolásukra teljesen egységes, elfogadott séma nem volt, különféle más mondai lények és jól ismert vagy legalábbis hallomásból, hírből ismert állatok tulajdonságainak kereszteződéséből alakult ki az igen változatos „ikonográfiájuk". A most bemutatott pénzen látható lény a fentebb ismertetett általános jellemzőknek megfelel, tehát sárkányként kezelendő.

Az elemzett típusokon látható lény feltűnése nem előzmények nélküli jelenség, jó párhuzamai vannak ugyanis a bécsi denárokon. A CNA B 188-as, Habsburg Rudolf (1276–1282) verette bécsi típusú ennsi denáron hasonló hátrafelé forduló sárkányocska jelenik meg. Az I. Albert (1282–1298) által Bécsben veretett B 191-es denár sárkánya is igen hasonló, bár ennek hátán az elefántábrázolásokra jellemző jellegzetes bástyaszerű kis torony látható. Hasonló fajok később is keletkeztek, bár ezek inkább IV. László sárkányos (főként H 378) pénzeivel állíthatók párhuzamba, holott a CNA besorolása szerint annál jóval későbbiek. Mindenesetre ez is rávilágít arra, hogy a magyar és osztrák pénzek jelenleg elfogadott hozzávetőleges kronológiája fenntartásokkal kezelendő, sok esetben revízióra szorul – vagy éppen a stiláris hatások alakulásának iránya is kérdéses lehet néhány típus esetében.[8] Ilyen fajok: CNA B 200. – III. Rudolf (1298–1306), Bécs; CNA B 205. – Szép Frigyes (mint herceg, 1306–1314), Bécs; CNA B 210. – Szép Frigyes (mint király, 1314–1330), Bécs, de más ennsi és bécsújhelyi veretein is előfordul sárkányalak.[9]

1 SCHÖNVISNER, Stephan: *Catalogus Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani.* Pars III. Pest 1807.
2 RUPP Jakab: *Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. Árpádi korszak.* Buda 1841.
3 RÉTHY László: *Corpus Nummorum Hungariae* I. Budapest 1899.
4 HUSZÁR Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute.* Budapest–München 1979.
5 FRYNAS, Jędrzej George: *Medieval Coins of Bohemia, Hungary and Poland.* London 2015.
6 BORGES, Jorge Luis: *Képzelt lények könyve.* [Budapest 1988.] 15.
7 *Szimbólumtár.* (Szerk.: Pál József – Ujvári Edit.) Budapest 2005, 272–273.
8 Mindenképpen föl kell rá hívnunk a figyelmet, hogy Vencel magyar földön László néven uralkodott, így a IV. Lászlónak tulajdonított köriratos denárok közül némelyikről elképzelhető, hogy a Premyšl-házból való uralkodó verete lehet. Jelen Közlöny lapjain Ottó király érmeléséről írott dolgozatomban már utaltam rá, hogy Vencel pénzeinek azonosítása teljességgel esetleges, egy majd két évszázaddal ezelőtt előkerült leleten, illetve annak publikációján alapul.
9 *Corpus Nummorum Austriacorum* I. (Szerk.: Bernhard Koch). Bécs 1994.

Ezeken a lényeken azonban annak a kedves, szelíd esetlenségnek, amely a magyar veretekre jellemző, nyomát sem találjuk. A bécsi típusú osztrák veretek lényei sokkal „sárkányszerűbbek", mondhatni félelmetesebbek.

A Kárpát-medencében hasonló sárkányábrázolásokra több példát is láthatunk más művészeti ágak esetében. Az egyik párhuzama a soproni ferences templom káptalani teremének néhány gyámköve, amelyek sárkányábrázolásai – a különféle egyéb lények mellett, mint rák, majom, hárpia, griff – kifejezetten hasonlóak a H 378–381. formavilágához, de a most bemutatott denárral is rokonságban állnak némiképpen, Ezek a faragványok egyébként éppen a 13. század végén, 14. század elején készültek. Nagyon hasonló sárkányalakot láthatunk a soproni Szent György-templom kapuzatán is, habár ez valamivel később készült.[10]

A H 379. és 380. számú típusok sárkányszerű lényei tulajdonképpen megegyeznek a H 378-as típussal, ahogyan a mindössze egyetlen példányban ismert, igen kétes H 381-es is hasonlónak tűnik. A H 388-as faj sárkányai is ebbe a sorozatba illeszkednek, azzal a különbséggel, hogy az ellenkező irányba lépnek. A H 387-es típuson látható lény is a H 388-as típussal megegyező formájú sárkány, azonban hosszú csuklyát viselő emberi feje van. A H 385-ös típus összekucorodó állatalakja első pillantásara inkább valamiféle rágcsálónak tűnhet, semmint sárkánynak. Hosszú, kiszélesedő végződésű farkát lábai közé veti (amelyekből csak kettővel rendelkezik), a H 378-hoz és a H 388-hoz hasonlóan nincs szárnya, ám hosszú, hegyes fülei kifejezetten sárkányattribútumok, így azonosítása egyértelmű. A most bemutatott típus sárkányához leginkább lábainak megformálása hasonlít

Az ismertetett típuson látható sárkány fejének alakja erősen emlékeztet a H 378–381, 385, 390. (IV. László) sárkányainak fejéhez. Részben formai hasonlóságot mutat az alábbi fajokkal: H 308. – nincs erőteljes párhuzam, H 328. – csak általánosan vett stílusjegyei alapján hasonlít a nyúlhoz, H 335. és 349. – két ismert példánya igen gyönge tartású, inkább a CNH rajza alapján vethető fel formai hasonlóság, H 416. és 418. – Agnus Dei, a jelen Numizmatikai Közlönyben taglalt Rupp 320-as típus. Busa üstöke kissé furcsán ül vékony nyakán. Fülei hátracsapottak, kissé hosszúkásak, amely – ahogyan azt említettem – szintén sárkányattribútumnak tekinthető. Szája nagy, résnyire nyitott, fogai nincsenek, szája szöglete enyhén felfelé görbül, ez kissé groteszk, mosolygó „arckifejezést" kölcsönöz neki, ami egyébként a 13. század második felének bécsi hatás alatt készült vereteit jellemzi elsősorban. Szeme pontszerű, állkapcsának hátsó részén kis vonal fut keresztül.

Az állat nyaka jellemzően pontkörökből összeálló, sörényszerűen megoldott hosszú félkörív, a tarkórésznél szőrt vagy tüskéket idézően bordázott. Ez a felületi mintázottság csak néhány pénzen jelenik meg. A nyak efféle megoldása emlékeztet például III. András H 416-os denára Agnus Deijének bundájára, vagy a H 422-es eper- vagy gránátalmaszerű gyümölcsének magvaira, illetve ugyanezen típus újabban előkerült két halat ábrázoló, csillagjegyet formáló változatán a halak pikkelyeire.[11] IV. László már elemzett H 378. és 379-es denárainak állatalakját is hasonló minták borítják, bár a felületi mintázottsága a fajon belül nem egységes, jónéhány verőtövön más megoldást láthatunk. Ugyanez igaz a H 388-as denárára is.[12]

A H 390-as denár sárkányalakjának egyes példányain a lény mellkasának és farkának díszítése nagyban hasonlít elemzett denárunk ábrájához, azzal a különbséggel, hogy a körökben lévő pontok nagyobbak. A sárkányalakon azonban sokkal inkább lehetne pikkelynek nézni a köröket, mintsem a szőr ábrázolásának.

A nyak kör alakú mintázatait egy körív szakítja meg, és bár ez után is van néhány köröcske, a felület rövid, a hát íve felé irányuló vonalakban folytatódik, egyértelműen egy szárnyat rajzol ki. Azt a sárkányok formai jellemzői alapján fentebb tipizált stiláris csoportot, amelybe denárunk is tartozik, éremképe alapján nem jellemezi a szárnyas ábrázolás. Az ismertetett típus tehát ebből a szempontból is kilóg a szokásosnak nevezhető formavilágból, összképét, témaválasztását tekintve mégis a 13. század végi magyar pénzek sajátos jegyeit magán viselő, honi veretésű fajnak nevezhető.

Ismertetésem elején említettem, hogy az imént bemutatott denár súlya 0,41 g. Egyetlen példány súlyából hasznavehető metrológiai következtetéseket levonni igen nehéz és kockázatos dolog, az elemzés pontosítása miatt azonban mindenképpen meg kell kísérelnünk, annak ellenére is, hogy nem tudhatjuk, vajon példányunk egy átlagos vagy éppen kivételesen magas, esetleg ellenkezőleg, rendkívül alacsony súlyú darab. Hóman adataira támaszkodva megállapítható: IV. Béla pénzei jóval súlyosabbak, mint a vizsgált veret. V. István denárjai, ha nem is olyan sokkal, de szintén nehezebbek. IV. László pénzeinek egy része apja denárjainak fél grammos súlyához közelít, másik felük azonban 0,40 g felé konvergál. Hasonló súlyviszonyok jellemzik III. András

[10] *Magyarországi művészet 1300–1470 II.* (Szerk.: Marosi Ernő) Budapest 1987, No. 135–146 sz., illetve még nagyon hasonló sárkányábrázolások a 14. századból: No. 264–265, 317/4, 327, 372, 614, 633, 747, 876, a 15. század legelejéről: 915–915, 1014. A most ismertetett denárhoz kifejezetten hasonló formájúak a No. 1109–1110.

[11] ADAMOVSZKY István: *Magyar érme katalógus 997–1307.* (1354). Budapest 2011, A 517.

[12] FRYNAS: Medieval Coins… i. m. H 20.45 és másik változata H 20.46.

(0,35–0,43 g, egy típusnál csak 0,31g) és Vencel (0,40–0,45g) pénzeit is.[13] Átmérője 12 mm, amely általában véve a korszak pénzeinek jól megfelel.

Összegezve tehát a fentieket: stiláris szempontból az érem mindkét oldalára igaz, hogy IV. Béla és V. István pénzeivel nem állítható jól párhuzamba, IV. László és III. András vereteivel azonban komoly hasonlóságot mutat, míg Vencel, Ottó és Károly Róbert pénzeivel már kevesebb hasonlóság fedezhető fel. Ismeretlen denárunk stílusbeli rokonsága több pénztípus esetében is kimutatható, ám ezen fajok többsége is néma denár, keltezésük ó számos kérdést vet föl. Mérlegelve tehát a különféle körülményeket, a bemutatott darab veretője nem határozható meg minden kétséget kizáróan, ám igen nagy valószínűséggel helyezhetjük IV. László (1272–1290) és III. András (1290–1301) korára, leginkább az 1280–1290-es évekre, talán a két évtized fordulójára.

Ujszászi Róbert
Móra Ferenc Múzeum, Szeged

AN UNKNOWN DENAR FROM THE END OF THE 13TH CENTURY

(Summary)

On the obverse of the denar to be presented the forward half-length portrait of a monarch is visible, and an animal figure on its inverse. Unfortunately, the denar is anepigraphic, its diameter is 12 mm, its weight is 0.41 g, and its material seems to be good silver.

From a stylistic aspect it is true of both sides of the coin that they cannot really be compared to the coins of Béla IV or Stephen V, but they show a great similarity with the coins of Ladislaus IV and Andrew III. They are either not analogous with the coins of Wenceslaus, Otto or Charles Robert. (The weight of the presented specimen also supports a dating to the time of Ladislaus IV and Andrew III.) The stylistic affinity of our unknown denar can be demonstrated with many coin types, however, the majority of them are also anepigraphic, and therefore their dating raises several questions. Considering the different circumstances, the issuer of the presented specimen cannot be determined undoubtedly, but it is most probable that it can be dated to the time of Ladislaus IV (1272–1290) or Andrew III (1290–1301); to the 1280–90's, or perhaps to the turn of the two decades.

(Translated by Zsófia Kondé)

[13] HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest 1916.

Egy II. Lipót-tallér, amely kimaradt a Huszár-katalógusból

Ein Taler von Leopold II, der aus Huszár's Münzkatalog fehlt

A jeles osztrák numizmatikus, Joseph Appel (1767–1834) gyűjteményi katalógusának1805-ben megjelent I. kötetében 533. sorszám alatt egy olyan magyar éremképű, II. Lipót[1] (1747–1792) által kibocsátott tallért találtam, amelynek peremirata ismerős volt számomra az 1790. évi koronázás érmei kapcsán végzett kutatómunka nyomán.

LEOPOLDVS. II. 1790—1792.

533. *A.* LEOP. II. D. G. HV. BO. GA. LOD. REX. A. A. D. B. ET L. M. D. HETR. Das hungarische Wapen mit Orden behängt, darüber die Krone von zwey fliegenden Engeln gehalten; unten ein Korber und Oehlzweig.
R. S. MARIA MATER DEI PATRONA HVNG 1790. X Das gekrönte Marienbild in Strahlen mit dem Scepter in der rechten und dem Kind in der linken Hand, den Fuß auf dem halben Mond. Unten der Buchstab A. Randschrift OPES REGVM CORDA SVBDITORVM. Thaler. G. 28 w. 1 7/8 L.

1. ábra. Az Appel-féle leírás

2. ábra. Az 1790A magyar éremképű tallér

Av.: LEOP•II.•D• – G•HV•BO•GA•LOD• – REX•A•A•D•B•ET•L• – M•D•HETR•. Két lebegő angyal a Szent Koronát tartja a Szent István Renddel körbevett, barokk pajzson lévő négypólyás magyar címer felett. A pajzs alatt egymást keresztező babér- és olajág.

Rv.: S•MARIA MATER DEI – PATRONA HVNG• 1790• X. Fénysugarak között, a felhőkön trónoló, koronás Szűz Mária, jobbjában jogar, baljában az országalmát tartó, gyermek Jézus. Mindkettő dicsfénnyel, a Madonna lábai alatt holdsarló. Alul kartusban A verdejegy.

Perem: OPES REGVM CORDA SUBDITORVM peremirat virágindás mintázatok között.

A tény, hogy ez a korai uralkodói jelmondat olvasható a tallér peremén, felkeltette az érdeklődésemet. A könyvespolcomról elsőként automatikusan Huszár katalógusát[2] vettem le, és keresni kezdtem benne ezt a darabot. Mivel II. Lipót nevével kétéves uralkodása alatti magyar pénzverésében nem túl sok típust vertek, azt gondoltam, hogy hamar megtalálom a fenti tallért. Meglepetésemre nem leltem meg a katalógusban. Az 1910. szám alatt csak egy PIETA ET CONCORDIA peremiratos változatot találtam ugyanezzel az elő- és hátlappal. A fejezet végére is ellapoztam, hátha valamilyen okból oda került – de a váltópénz leírások után sem

[1] Német-római császár (1790–1792), cseh király (1791–1792). Magyar királlyá megkoronázták Pozsonyban 1790. november 15-én, uralkodott 1790. november 15-től 1792. március 1-jéig.

[2] HUSZÁR 1979

szerepelt. A kihagyás ténye annál is furcsább, mert tudomásom szerint Huszár katalógusa a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának gyűjteményére alapozva készült, amelynek ez a tallér is (ltsz.: MNM Sz.I.466.3.)[3] része.

A keresett tallér különféle katalógusokban

Ezek után a korszak Habsburg pénzverését tartalmazó – további, általam elérhető – katalógusokban is utána néztem a darabnak. Azzal szembesültem, hogy gyűjtői körökben alapkatalógusokként használt munkákban[4] nem történt meg a változatok peremiratok szerinti szétválasztása, így ezekből az Appel által leírt típus egyértelműen nem azonosítható.

A következő táblázatban rögzítettem azon katalógusok listáját, ahol teljes leírásokat találtam. (A Széchényi-féle gyűjteményi katalóguson túl a többiek nem gyakran hivatkozott munkák.) Ezekben az érmeoldalak leírásán túl a hozzájuk tartozó peremiratokat is közölték:

Katalógus	Katalógusszám	Megjegyzés
SZÉCHÉNYI	Sz.I.466.3. T. 76. 11.	
SCHULTHESS	2566.	
VOGELHUBER 1971	300.	Königstaler[5] für Ungarn
SZAIVERT 1991	332.C	Königstaler für Ungarn

Soós Ferenc magyar pénzek feliratait taglaló könyvében is benne van az érme, a PIETATE ET CONCORDIA peremiratos tallér változataként.[6]

II. Lipót uralkodói jelmondatai

1. OPES REGVM CORDA SUBDITORVM – *A királyok hatalma az alattvalók szeretetén alapszik*
   Egy 1790. június 4-én keltezett, a bécsi verdének küldött levélben[7] arról olvastam, hogy Őfelsége döntése nyomán – magyar királlyá koronázása kapcsán – milyen érmeket és zsetonokat kell elkészíteni. A levél végén az ekkor elképzelt éremkép rövid leírása is megtalálható: *A pajzsos oldalon a körirat az új uralkodói jelmondat Opes Regum Corda Subditorum, a koronás oldalon a felirat Leopoldus Secundus in Regem Hungariae coronatus Budae - - - - - - - - 1790.*[8]
2. FIDE ET CONCORDIA – *Hűséggel és egyetértéssel*
   Egy 1790. augusztus 27-én keltezett, a bécsi verdének küldött levél[9] az uralkodói jelmondat megváltozásáról ad rövid tájékoztatást. E szerint a FIDE ET CONCORDIA elvetve, a PIETATE ET CONCORDIA az új jelmodat.
3. PIETATE ET CONCORDIA – *Kegyességgel* és *egyetértéssel*
   A jelmondat alkalmazását egy 1790. október 26-i levél[10] megerősíti, egyben megadja a koronázási zsetonok új, pozsonyi koronázást tartalmazó feliratát.

Az uralkodói jelmondatok és a bennük foglalt tartalmak változásai visszatükrözik azt a politikai küzdelmet, amely az új uralkodó és a magyar nemzet, illetve a képviseletében eljáró rendek között zajlott. Ezt kísérlem meg az alábbiakban néhány mondatban felvázolni.

[3] *Catalogus nummorum Hungariae ac Transylvaniae instituti nationalis Széchényiani.* Pars I, Pestini, 1807, 466. 3.

[4] JEAGER 1967, HERINEK 1970, DAVENPORT 1982, KRAUSE 2007

[5] A Königstalertalerek vagy Antrittstalerek a a frankfurti német-római császári koronázás (1790. szeptember 30.) előtt készültek, a csak királyi titulusokat tartalmazó előlapi körirattal.

[6] SOÓS 2014, 139.

[7] *„Schildseite in der Umschrift der neuen königl: Denkspruch „Opes Regum Corda Subditorum, auf der Kronseite aber die Aufschrift: Leopoldus Secundus inRegem Hungariae coronatus Budae - - - - - - - - 1790. zustehen kommen solle."* Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hauptmünzamt (= ÖStA FHKA HMA) Kt. 38 (1789–1790) Z. 3922 / 4. Juni 1790 / No. 36.

[8] Ilyen feliratú éremről, zsetonokról nem találtam adatot. Evvel az uralkodói jelmondattal, de ettől eltérő felirattal megtervezett darabok lecsapait lásd CHIN 232, 233, 234. számok alatt

[9] ÖStA FHKA HMA Kt. 38 (1789–1790) Z. 6189 / 27. August 1790 / No. 59.

[10] ÖStA FHKA HMA Kt. 38 (1789–1790) Z. 7806 / 26. October 1790 / No. 76.

A trónra lépéstől a koronázásig[11]

II. József halála előtt szinte az összes Magyarországhoz kapcsolódó törvényét visszavonta. Intézkedett a Szent Korona Budára viteléről, amely a halála utáni napon február 21-én érkezett meg oda. Uralkodásának elutasítottsága akkora volt, hogy a nemesség jelentős része úgy vélekedett, hogy intézkedéseivel felrúgta a nemzet és az uralkodóház közötti egyezséget, ennek kihatása van a trónöröklésre is. Kialakult az a nézet, hogy az alku megszegése miatt érvényét vesztette a Pragmatica Sanctio – a Mária Teréziával kezdődött leányági örökösödés –, emiatt a nemzet visszanyerte a szabad királyválasztás jogát.

II. Lipót Toszkánából március elején érkezett Bécsbe, és rövidesen kibocsátott egy Magyarországgal kapcsolatos levelet. Ebben tudatta, az ország királyává kívánja magát koronáztatni. Továbbá, hogy fenn akarja tartani az ország szabadságait, törvényeit és egész alkotmányát, de a II. József által 1790. január 28-án vissza nem vont törvényeken nem kíván változtatni. Ugyanekkor kinyilvánította, hogy megkoronázása és a nádorválasztás okán országgyűlést hív össze. Március végén ismerté vált, hogy ezt június 6-ára, Budára hirdetteti meg. *Az uralkodó ekkori békülékenysége tükröződik vissza az első jelmondatában.* A dieta megnyitása előtti, a korábban említett Hauptmünzamtnak küldött június 4-i levélből kiolvasható, békülékeny szándéka változatlan, az alattvalók szeretetére támaszkodva akar uralkodni. Az összeült országgyűlés megnyitása után eldöntötte, magyar nyelven fognak tanácskozni, minden küldöttnek hazafias eskü kell tennie, majd a Lipóttal való tárgyalások megkezdése előtt hozzá láttak a koronázás új feltételeinek kialakításához. Az uralkodó és kormánya háttérbe vonult, így rendeknek nem volt kivel hadakozniuk. Az elmaradt ellenállás miatt a dieta unalmassá vált, ezt tetézte a küldöttek között megjelenő személyeskedés – katolikusok a protestánsokkal, főrendek a köznemesekkel kerültek szembe. Újból felmerült annak kérdése, hogy az ország alkotmányos szabadságának és függetlenségének garanciája egy külső hatalom legyen. A rendek a Porosz Királyságra gondoltak, amelynek bécsi követével történt kapcsolatfelvétel után levéllel fordultak II. Frigyes Vilmos (1786–1797) királyhoz. Ez a nyíltan független magyar külpolitikára irányuló kísérlet arra bírta Lipótot, hogy az ellene már a hadi készületeket is megtevő poroszokkal kiegyezzen. *Vélhetően ekkor tájt fogalmazódott meg a második jelmondat, melynek hűség és egyetértés szavai figyelmeztetőek a külön utas, porosz irányultságú magyar külpolitika miatt.* A reichenbachi szerződés (1790. július 27.) aláírásával a porosz „bonyodalom" véget ért, következhetett a felkorbácsolódott magyarországi politikai hangulat lecsendesítése. II. Lipót kinyilvánította, nem fogad el elődeitől eltérő hitellevelet, illetve megkoronázása feltételeiben alapvető változtatásokat. A módosításokkal szembeni szilárd ellenállása augusztus végére ráébresztette a rendeket arra a tényre, hogy van vesztenivalójuk és a királyi kegy visszaszerzéséért engedniük kell. *A harmadik jelmondat a megegyezés kereteit jelzi: egyetértés esetén visszatér a királyi kegy.* Az uralkodó és nemesség végül kompromisszumos megállapodásra jutott, (november 10-i királyi levél pontjai, nádorválasztás, 1791-i törvénycikkek). Jelzés értékű, lényegében a korábbi viszonyok visszatérését mutatja, hogy nem az ország fővárosa – Buda – lett november 15-i koronázás helyszíne, hanem újra Pozsony.

A korai jelmondat a numizmatikában és a falerisztikában

Az OPES REGVM CORDA SUBDITORVM jelmondatot további négy numizmatikai és egy falerisztikai egységen is megtaláltam.

1. Az 1790A osztrák típusú tallér (SZAIVERT 1991, Nr. 332A; VOGELHUBER 1971, Nr. 299.) peremirata szintén ez a korai jelmondat.
   Az előlapján II. Lipót jobbra néző, babérkoszorús portréja, körirat: LEOPOLDVS II·D·G·HVNGAR·BOHEM ·GALLIC·LODOM·REX·. A hátlapon griffek által tartott négyosztatú pajzs, középen koronás, Habsburg–lotaringiai címeres szívpajzs, körirat: ARCHIDVX AVST·DVX BVRG·ET LOTH·MAG·DVX HETR·1790·X
2. Az alsó-ausztria városok hódolati érme (Stempelsammlung 1190.)
   Az előlapján II. Lipót jobbra néző, babérkoszorús portréja, körirat: LEOPOLDVS·II·D·G·HVNG·BOH·REX ·ARCHID·AVST·M·D·HETR·. A hátlapon két bőségszaru között egymást keresztező kezek egy Merkúr-botot tartanak, a felirat OPES REGVM CORDA SUBDITORVM.
3. Az alsó-ausztria városok hódolati zsetonja, átm. 26 mm (Stempelsammlung 1191.)
   Az előlapon koronás cseh oroszlán egyik mancsával kerek talpú osztrák címerpajzson támaszkodik, másik mancsában magyar apostoli kettős kereszt, a körirat: OPES REGVM CORDA SUBDITORVM. A hátlapon az osztrák her-

[11] SZILÁGYI 1894–1898. 8. kötet

cegi süveg[12] alatt felirat kilenc sorban: LEOPOLDO II / HVNGARIAE BOHEMIAE / GALLIC·LODOM·ETC·/ REGI / ARCHIDVCI AVSTRIAE / HOMAGIVM / PRAEST·VIENNAE / 6·APR· / 1790·

4. Az alsó-ausztria városok hódolati zsetonja, átm. 21. mm (Stempelsammlung 1192.) Azonos az előzővel, de kisebb.
5. Osztrák Császári Lipót-rend hátlapja
I. Ferenc 1808. január 6-án – Mária Ludovikával történt házasságkötésekor – II. Lipót örökös magyar király emlékére alapította a rendet (az alapszabályt 1808. július 14-én adták ki), hogy nem nemesi születésű egyének is kitüntethetőek legyenek polgári érdemekért. A rendre a király összes, arra érdemes alattvalója igényjogosult volt. Kezdetben három osztálya volt: nagykereszt, középkereszt, lovagkereszt. I. Ferenc József 1901. február 1-jén kiegészítette egy negyedik osztállyal, a nagykereszt után következő *első osztállyal*. 1860. március 12-től a Lipót-rend hadiékítménnyel (a nagykereszteseknél arany, az alacsonyabb osztályúaknál zöld babérkoszorúval) is adományozható volt. Az első adományozásra 1809. január 8-án került sor.

3. ábra. A Lipót-rend lovagkeresztjének hátlapja

A zománcozott, fehérszegélyes, piros színű, kifelé szélesedő végű, négyágú kereszt hátlapjának közepén tölgyfalomb koszorúban fehér mező, benne az OPES / REGUM / CORDA / SUBDITO / RUM jelmondat öt sorban.

Soltész Ferenc Gábor
Magyar Numizmatikai Társulat

Irodalom

DAVENPORT 1982 — Davenport, John S.: *World Crowns &Talers 1484–1968.* 1982.
HERINEK 1970 — Herinek, Ludwig: *Österreichische Münzpägungen von 1740–1969.* Wien 1970.
JEAGER 1967 — Jeager, Kurt: *Die Münzprägungen des Hauses Habsburg 1780–1918 und der Republik Österrech seit 1918.* Münzen und Medaillen A.G. Basel 1967.
HUSZÁR 1979 — Huszár Lajos: *Münzkatalog Ungarn.* Corvina Kiadó, Budapest 1979.
KRAUSE 2007 — Standard Catalogue of World Coins 1701–1800. 4th. Edition, Krause Publication, USA, Iola 2007.
SCHULTHESS — Schulthess-Rechberg, K. G. Ritter von: *Thaler-Cabinet, Beschreibung alle rbekannt gewordenen Thaler... Ersten Band, Kaiser und Könige*, Wien 1840.
SOÓS 2014 — Soós Ferenc: *A magyar fémpénzek feliratai és címerei.* Budapest 2014.
Stempelsammlung — Fiala, Eduard – Raudnitz, Josef: *Katalog der Münzen- und Medaillen – Stempel-Sammlung des K.K. Hauptmünzamtes in Wien, I-IV.* Wien 1901–1906.
SZAIVERT 1991 — Szaivert, Eva: *Münzkatalog Österreich, von Maria Theresia (1740) bis 1990.* Battenberg, 1991.
Széchényi — *Catalogus nummorum Hungariae ac Transylvaniae instituti nationalis Széchényiani.* Pars I-III. Pestini 1807; *Appendix*, Pestini 1810.
SZILÁGYI 1894–1898 — Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története. Atheneum, Budapest 1894–1898.
VOGELHUBER 1971 — Voglhuber, Rudolf: *Taler und Schautaler des Erzhauses Habsburg.* Num. Verlag dr. Busso Peus Nachf., Frankfurt am Main 1971.

[12] A két hódolati zsetonon látható osztrák hercegi süveget, annak 1790. április 6-i felvétele után, visszaküldte korábbi őrzési helyére, Klosterneuburgba, ahonnan azt II. József elhozatta Bécsbe.

Lánchídjegyek az 1850-es évekből

Bridge-toll tickets on the Chain Bridge in the 1850-ies

Az első állandó kőhíd gondolatát Pest és Buda között Széchenyi István vetette fel. Az erre vonatkozó XXVI. számú törvénycikket 1836. május 2-án fogadták el. A törvénycikk 2 §-a előírja, hogy *„...a hídvámot kivétel nélkül mindenki fizetni tartozik”*. Ez a nemesi adómentesség első – részleges – megvonása volt, amely történelmi jelentőségű.

Valamivel több, mint tíz éve múltán a híd már állt. A Lánchíd ideiglenes üzembe helyezése 1848. december 23-án megtörtént. Ezt követően, a feltételezések szerint, kezdetben ólomból készült hídvámbárcákat használtak közel egy évig. A híd hivatalos átadása 1849. november 21-e után pedig már sárgarézből és bronzból készült, esetenként igen díszes bárcák kerültek forgalomba.[1]

A viszonylag értékes fémet, valami oknál fogva, az 1850-es években megkísérelték a lényeges olcsóbb papírral helyettesíteni. Erre utal a közelmúltban árverésen előkerült két ív vízjel nélküli vastag kartonpapír, amelyek megjelenésükben és kinézetükben szinte teljesen azonosak, mindössze az értékjelzésükben, a nyomtatott szövegben és a papír színében térnek el egymástól. Ívenként 94 jegy került kinyomtatásra.

A lánchídjegyek leírása

1. Előlap: fekvő, téglalap alakú, palakék kartonpapíron, fekete keretben, hat sorban fekete szöveg: Buda-Pest _____ 185 / 1 fogatu szekér / 1 spänniger Wagen / 20 kr. / Lánczhid. / Nr..... Kettenbrücke. Felülbélyegezve élénkvörös számmal 35.
   Hátlap: üres.
   Méret: 67×35 mm (keretméret: 65×33 mm). A teljes ív színezett nyomópapír (200–220 g) eredeti mérete: 432×630 mm.

2. Előlap: fekvő, téglalap alakú, sárgásfehér kartonpapíron, fekete keretben, hat sorban fekete szöveg: Buda-Pest _____ 185 / 3 fogatu szekér / 3 spänniger Wagen / 22 kr. / Lánczhid. / Nr..... Kettenbrücke. Felülbélyegezve élénkvörös számmal 38½.
   Hátlap: üres.
   Méret: 68×35 mm (keretméret: 65×33 mm). A teljes ív színezetlen, simított nyomópapír (200–220 g) eredeti mérete: 447×618 mm.

A két jegy, H–BL 28 és H–BL 29 besorolása a közlekedési bárcákról szóló könyvben a H–BL 3. számú tétel után lenne célszerű.

A leírt lánchídjegyeket valamikor 1850 és 1857 között nyomhatták, erre vonatkozó adatokat nem találtunk. Az ívben előkerült lapok feltehetőleg mintapéldányok lehettek, de ismeretlen okból kifolyólag nem kerültek végleges sokszorosításra. Az elmúlt mintegy 160 évben, ismereteink szerint egyetlen darab sem került elő.

A mintalapok elkészülése után megváltozott a pénzrendszer. A vörös számmal történő felülnyomás csak ezzel magyarázható. Ugyanis a konvenciós pénz *(Conventions Münze)*, CM Gulden helyett az 1857. szeptember 19-ei császári pátens bevezette az ezüstalapú, osztrák értékű *(Wiener Währung)* forint pénzrendszert, majd az 1858. április 27-ei császári pátens 100 konvenciós gulden átváltási kulcsát 105 forintban határozta

Lánchídjegyek

[1] ZOMBORI Lajos – TÓTH József: *Magyar közlekedési bárcák*. Martin Opitz Kiadó, Budapest 2007, 237.

Lánchídjegyek ívben

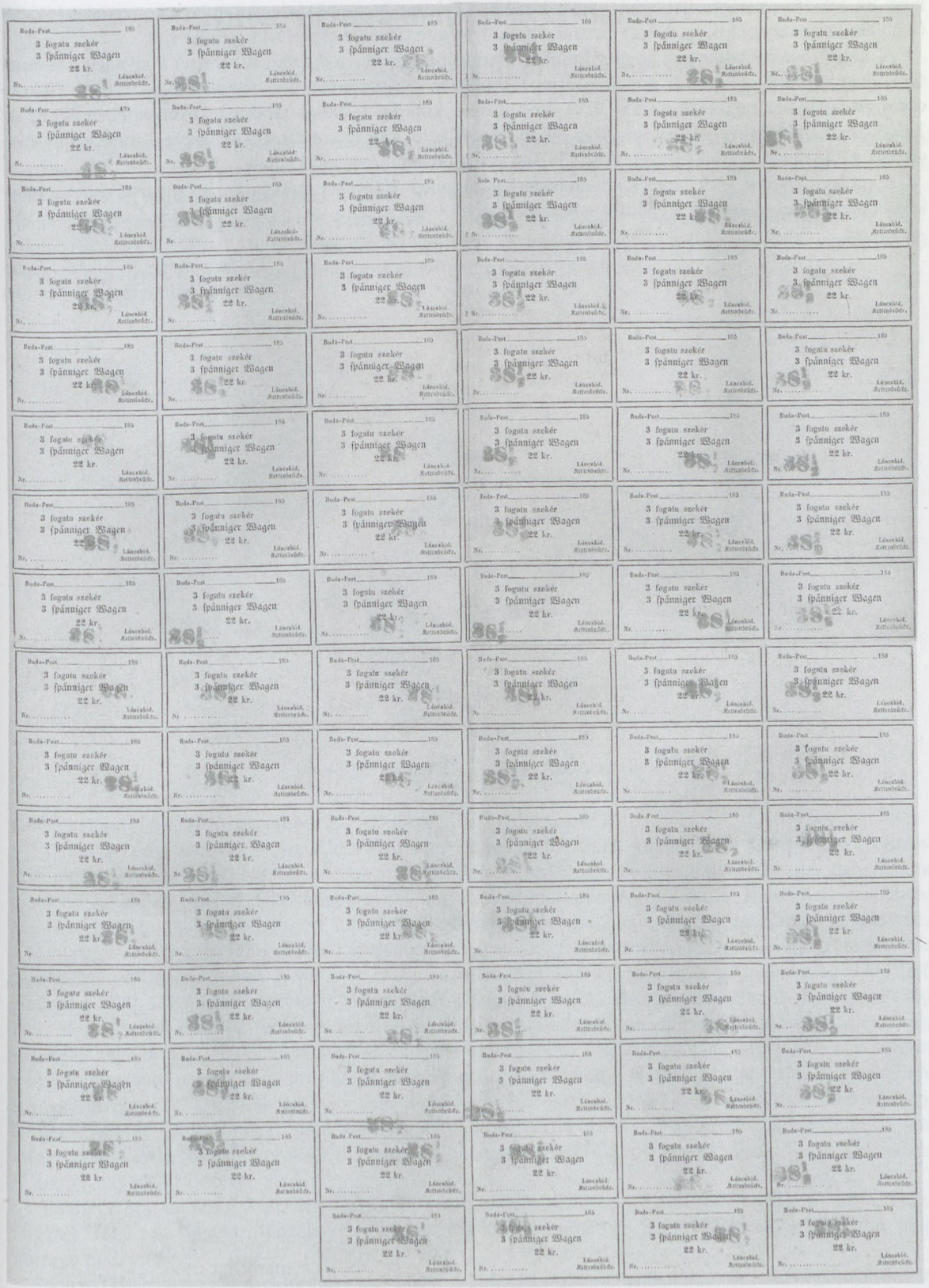

Lánchidjegyek ívben

meg. Ez 4,975%-os értékcsökkenést, vagyis kerekítve 5%-os pénzrontást jelentett, mert a konvenciós ½ tallér (1 gulden) színsúlya 11,69 g, míg az osztrák értékű 1 forint színsúlya csak 11,11 g ezüst volt.

A másik fontos körülmény, hogy a forint és a krajcár értékaránya is megváltozott. A konvenciós ½ tallér 60 krajcár volt, míg az osztrák értékű 1 forint 100 krajcár. Számszerűen így alátámasztható, hogy a 20 krajcáros értékjegyhez hozzájött az 5% WW, ami plusz 1 krajcár, a 100-as rendszer következtében pedig, az 1,666 szorzószámmal végezve a számítást 34,36, vagyis kerekítve 35 krajcár. Ha ugyanezt a műveletsort elvégezzük a 22 krajcáros értékjeggyel, akkor 38,346 kerekítve 38 ½ krajcárt kapunk.

A két íven kívül egyedi darabokat nem ismerünk. Azonban az íveket szétvágták, így ma már ehhez a rendkívül egyedi lánchídjegyhez a gyűjtők is hozzáférhetnek.[2]

Duducz József – Zombori Lajos
Magyar Numizmatikai Társulat

[2] A szerzők őszinte köszönetet mondanak Tóth Jánosnak, aki az anyagot átnézte, és számszerűleg pontosította. Köszönet illeti továbbá Pelbárt Jenőt papirológiai észrevételeiért és a képek számítógépes feldolgozásáért.

Kilényi Hugó nemesi és címereslevele

Letters Patent of Nobility of Hugó Kilényi

Kilényi Hugó nemesi és címereslevelét dédunokája, dr. Berend Katalin 2013-ban a Magyar Numizmatikai Társulatnak adományozta. Leírása: könyv formájú, négy lapból (nyolc oldal) álló, pergamenpapíron, magyar nyelven, kézzel írt, festett, piros színű, keménytáblás borítóba kötött, réztokban magyar királyi függőpecséttel ellátott, fekete fadobozba helyezett dokumentum. Címerkép az 5., címerleírás a 6. oldalon. Keltezés: 1891. Mindszent hava (október) 16. Iktatószáma: 514/eln1891. A királyi könyvbe beiktatva: 1895. augusztus 30. A címereslevelet Krahl Ede udvari címerfestő készítette, mérete: 38×30 cm.

1. kép. Kilényi Hugó (Fotó: dr. Berend Katalin tulajdona)

Kilényi Hugó (Pest, 1840. december 25. – Budapest, 1924. december 25.)

Szülei: Kilényi János (1849-ig Klein Hermann) és Mandella Anna. Az elemi- és középiskola elvégzése után jogi tanulmányokat folytatott, 1864-ben a pesti ítélőtáblánál joggyakornokként kezdte meg pályafutását, majd ezt követően 1867 és 1889 között a Földművelési Minisztériumban töltött be állást. A Kereskedelmi Minisztériumban 1889-től miniszteri tanácsos volt. Rendszeresen publikált, főleg közgazdasági témájú írásai a Nemzetgazdasági Szemlében, a Pesti Hírlapban és egyéb szakfolyóiratokban jelentek meg. Az *Adatok Magyarország gabonakivitelének kérdéséhez az utolsó évtizedben, különös tekintettel a tarifaviszonyokra* (Ráth, Budapest 1880. 128 p.) című tanulmányáért a Magyar Tudományos Akadémia Lévay Henrik-díját kapta 1880-ban. Magas szintű elméleti felkészültsége révén több nagyvállalat és intézmény igazgatósági tagjává vagy elnökévé választották. 1891-ben nemesi és címereslevelet kapott. Mozgalmas élete során több neves kitüntetésben részesült: osztrák császári Ferenc József Rend középkeresztje (1898), osztrák császári Lipót Rend lovagkeresztje (1895), osztrák császári Vaskorona Rend III. osztálya (1885), török császári Oszman Rend II. osztálya (1889–90), Bajor Korona Rend parancsnoki keresztje (1895–1896), szerb Takovo Rend III. osztálya (1889–1890), Román Korona Rend nagy tisztikeresztje (1895–1896), japán császári Szent Kincs Rend II. osztálya (1898–1899).

Felesége Spitzer Jenny volt, házasságukból három gyerek született: Margit (Beck Lajosné, majd Badics Béláné), Júlia (dr. Berend Miklósné) és Erzsébet Sarolta Georgina (dr. Baranyi [Baronyi] Andrásné, majd Parragh Endréné).

Kilényi Hugó érdeklődéssel fordult a különböző művészeti és numizmatikai tárgyak felé, vagyonát vásárlás és csere útján műtárgyak beszerzésére fordította. Korának egyik leghíresebb műgyűjtője és műtárgyszakértője hírében állt, és ez határainkon túl is ismertté tette. Budapesten az elsők között cserélte fel hintóját személygépkocsira a 19. és 20. század fordulóján.

A Magyar Numizmatikai Társulatnak alapító- és tiszteletbeli tagja. A társulat megalapítása után annak választmányi tagja, két éven át ellenőre, nyolc éven át alelnöke, hat éven át elnöke és négy éven át tiszteletbeli

elnöke volt. A társulatot, a numizmatika tudományát lelkesen támogatta. Halála után a Numizmatikai Közlönyben megjelent méltatás szerint: *„Az éremgyűjtésben csak egy irányította: a művészi szép! Nem korlátozta ebben sem a kor, sem az országok határa, sem a pénzegységnek szűken szabott keretei, mert a gyűjteményében helyet talált éppen úgy az ókori érem, mint a legmodernebb pénz; úgy a honi pénzverésnek termékei, mint a tengerentúli verdéknek produktumai, csak azt a kritériumot szabta velük szemben, hogy azok a »szép« fogalmának megfeleljenek. S ebben azután igazán nagyszerűet produkált. S ugyanazzal a szeretettel, mellyel a numizmatika ezen termékeit gyűjtötte, ugyanazzal a szeretettel viseltetett társulatunkkal szemben. Nem volt a társulatnak olyan mozgalma, melyben irányítóul részt nem vett, nem volt olyan kiemelkedő napja, amelyen ott ne lett volna és egyéni szeretetreméltóságával ne emelte volna a napnak melegségét és fényét; ne lett volna minden alkalommal példa arra nézve, hogy fiatalabb tagjaink rajta keresztül tanulják megszeretni és támogatni fejlődő társulatunkat."*

A Társulat fennállásának 20. évfordulójára Berán Lajos éremművész 70 mm átmérőjű vert ezüst és bronz emlékérmet készített. Előlapján bal profilban ábrázolt kettős mellkép látható, körirat: A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT HVSZ ÉVES FENNÁLLÁSA EMLÉKÉRE • Balra: GR. DESSEWFFY MIKLÓS • jobbra: DR. RÉTHY LÁSZLÓ • középen •1921• évszám. Jelzés nyak mögött: BERÁN / LAJOS. Hátlapján bal profilban ábrázolt négyes mellkép szerepel, körirat az ábrázoltak sorrendjében: SZENTGÁLY KÁROLY • KILÉNYI HUGÓ • DR. ZIMMERMANN LAJOS • DR. GOHL ÖDÖN •

2. kép. A Numizmatikai Társulat 20. évfordulójára készült emlékérem (1921, Berán Lajos)

Kilényi Hugó látása idős korában erősen megromlott, a társulatba csak felesége kíséretével jutott el. Mivel gyűjteményében már nem tudott gyönyörködni, ezért azt 1917. november 26-án aukcióra bocsátotta. A sikeres árverést követően hatalmas összeghez jutott, amelyet állampapírokba és hadikölcsön kötvényekbe fektetett, ám ezek a háború végeztével elértéktelenedtek. Egyik napról a másikra földönfutó lett, szinte koldusszegényen halt meg.

Budapesten a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra, azonban sírját már felszámolták. Egyes adatbázisokban halálának időpontja tévesen: 1924. december 27. Az utódok emléktáblát állítottak Velencén a temetőben levő Beck-kápolnában.

A nemesi és címereslevelet Balogh Éva fényképezte

Soós Ferenc
Magyar Numizmatikai Társulat

Irodalom

SOÓS Ferenc: *Magyar numizmatikusok panteonja.* Argumentum – Magyar Éremgyűjtők Egyesülete – Magyar Numizmatikai Társulat. [Budapest 2010] 128–129.
Kitüntetéseinek forrása: *Magyarország tiszti cím- és névtára* 1886. év 209., 1890. év 222., 1896. év 254., 1897. év 40., 43., 301., 1899. év 43., 47., 52., 343. o.

3–6. kép. Kilényi Hugó nemesi és címereslevele

Egy jobbradóló arany pólya által harántfelezett álló kékvilávét, melynek felső és alsó mezejében egy-egy zöld levelű arany róza látható. A vízen kötenázott nyílt lovagoroszlok kék-arany sisaktakarókkal. A sisakkoronájából dacos dollás barna kalpaggal fedett, aranyozjlazó kék dolmányba öltözött jobbjában erős buzogányt tartó s balját csípőjére lamarz és magyar vitéz emelkedik ki.

Egyelőmesen elhatározván és megengedvén továbbá mocsunt ezen czímet, vagy nemesi diszjelt jövendő örök időkig többszőr neveztetett és szentül más nemes

KILENYI

Kilényi Hugó

mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadékai és maradékaival együtt Magyarországunk és tartományai valóságos, igaz, gyökeres és kétségtelen többi nemesekkel mindazon joggal és szabadsággal szabadhassa, melyekkel erek törvény, vagy hajdani szokás szerint élnek és birtak vagy élnek és birnak, nemesnek akarjuk de, kegyelmesen parancsoljuk is, hogy ezen valóságos, igaz és kétségtelen nemesi czímmel és mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadékát és maradékát minden rendű, állapotu, hivatalu, méltóságu és tekintetü egyének felismerettnek és diszszeitetteknek tartsák és ismerjék.

Ennek emlékül és örök jeléül e bőbeszéd emlitett

KILENYI

Kilényi Hugó

a mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadékának és maradékának apostoli magyar királyi függő pecsétünkkel megerősített jelen czímeres levelünket tartoltuk kegyelmesen kiadandónak és engedtünk.

Kelt a Mi szentlőrinczi Hivunk tekintetes magyar szegyeni és szolga-gyháraai ifjabb szegyeny-Marich Lajoslé belső titkos tanácsosunk, kamarásunk a magyar szentiház élethosszigloni tagja, első szatalyisi vaskorona-rendünk lovagja stb. és szemelyünk körüli magyar Miniszterünk kezei által Budapesten évszámban Mindszent havának tizenhatodik napjan, az Ur ezerkilencszázkilencszázegyedik. Uralkodásunk negyvenharmadik évében.

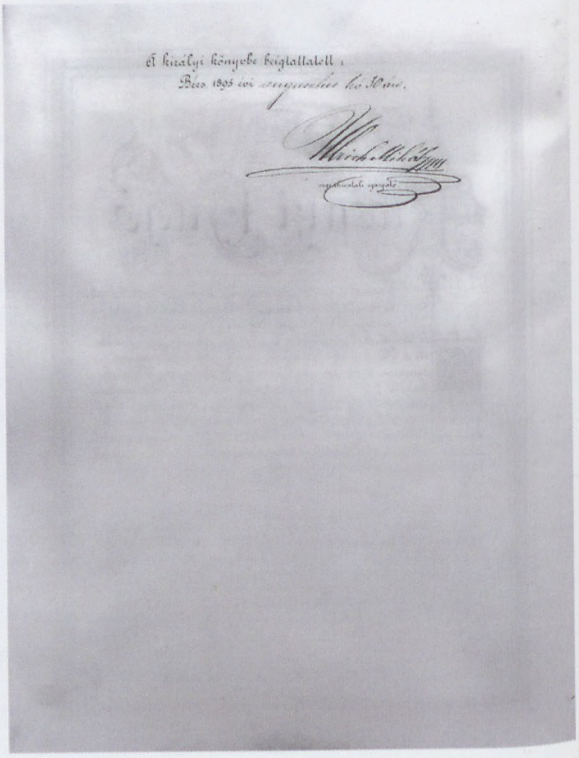

el kiráyi könyvbe beigtattatott.

Budapesten 1905 évi szeptember hó 16 napján.

Marich Miklós gróf

szentmártoni és gyarmati

7–10. kép. Kilényi Hugó nemesi és címereslevele

11–14. kép. Kilényi Hugó nemesi és címereslevele

Könyvismertetések

SOLTÉSZ Ferenc Gábor – TÓTH Csaba – PÁLFFY Géza: *CORONATIO HUNGARICA IN NUMMIS. A magyar uralkodók koronázási érmei és zsetonjai (1508–1916).* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2016. 414 old. ill. ISBN 978-963-416-049-6

Az utolsó magyar királykoronázás centenáriumának alkalmára időzítve jelent meg az a katalógus, amely kiváló illusztrációs anyagával mindenekelőtt numizmatikai megközelítésben állít méltó emléket az 1508–1916 között eltelt bő négy évszázad alatt lezajlott magyar uralkodói koronázásoknak. E munka azonban nem előzmény nélküli: folytatása és kiegészítése a kiváló numizmatikus, Gohl Ödön (1859–1927) 20. század eleji kutatásainak és *A magyar királyok koronázási érmei* című, 1917-ben a *Numizmatikai Közlöny*ben megjelent munkájának. Ebben a tanulmányban összegzésre került az a magyar uralkodókoronázásokkal kapcsolatos numizmatikai ismeretanyag, amely mindenekelőtt a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) Éremtárának már akkor is gazdag gyűjteményére, továbbá korabeli magyar magángyűjteményekre, hazai és külföldi közgyűjteményekre, valamint a vonatkozó szakirodalomra támaszkodott. A kitűnő, időtálló összefoglalásának viszont – szerencsére – volt egy nagy hátránya, aminek viszont a jelen munka létrejöttét köszönhetjük, mégpedig az, hogy lehetőség hiányában Gohl tanulmányához nem tartozott – néhány illusztrációtól eltekintve – képanyag.

Soltész Ferenc Gábornak és Tóth Csabának – időközben felmérvén az 1917 után eltelt közel egy évszázadban megjelent, a témára vonatkozó vagy azt is érintő publikációkat – 2012 nyarán, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet (MTA BTK TTI) Pálffy Géza történész vezette „Lendület" Szent Korona Kutatócsoportja megalakulásával adódott a lehetőség és a feladat, hogy Gohl Ödön nyomán haladva belevessék magukat a téma kutatásába. Többéves, a részeredmények folyamatos publikálásával tarkított kutatómunkát követően, a hazai és külföldi köz- és magángyűjtemények vonatkozó numizmatikai anyagát is magában foglaló, levéltári kutatásokon, egyéb forrásokon, továbbá széles körű – teljességre törekvő, 1620-tól napjainkig terjedő – szakirodalmon és árverési katalógusok adatain nyugvó, terjedelmes katalógust állítottak össze a címben foglaltaknak megfelelően. Mivel azonban a szerzők a katalógus elején jelzik, hogy a koronázási numizmatika levéltári forrásanyaga még jórészt kihasználatlan, és abból még csak részeredmények kerülhettek bele a jelen katalógusba, véleményem szerint ne tekintsük azt lezártnak. Annál is inkább, mert a szerzők által említett, páratlan értékűnek nevezett levéltári iratanyag – amelynek feltárásában jelentős érdeme van a „Lendület" Szent Korona Kutatócsoport további két munkatársának, Prohászka Péternek és Soós Istvánnak – a tájékoztatásuk alapján nemsokára önálló forráskötetben, kritikai kiadásban fog megjelenni. Emellett a témának számos további lehetséges forrása, mint például az országgyűlési naplók és követjelentések, a korabeli levelezések és a sajtótermékek, szintén még nagyrészt kiaknázatlanok. Ezek pedig újabb numizmatikai adatok és információk felbukkanásának lehetőségeit vetítik előre.

A kötetben a tartalomjegyzéket, majd a köszönetnyilvánítást is magában foglaló előszót követően Pálffy Gézának a tárgyalt korszak magyar uralkodókoronázásokra vonatkozó történelmi bevezetője következik, majd Soltész Ferenc Gábornak és Tóth Csabának a magyar uralkodókoronázások érmeiről és zsetonjairól írt kutatás- és koronázási érem fejlődéstörténeti ismertetője található. Ezek után, 290 oldalon 385 db uralkodói koronázásokhoz köthető különféle, összefoglaló néven koronázási érem típusa jelenik meg, kitűnő fotókkal is illusztrálva azokat, amelyeknek – persze csak akkor, ha létezésükről tárgyi emlék, forrás adat vagy szakirodalmi hivatkozás áll rendelkezésünkre – számos esetben altípusai is felsorolásra kerültek. A koronázási érmek gyűjtőnév fogalmába tartoznak azok a numizmatikai tárgyi emlékek, éremtípusok, amelyek éremképe és/vagy felirata egyértelműen utal a koronázásra, feltünteti annak időpontját, esetleg helyszínét. Ide sorolandók a felajánlási érmek, koronázási zsetonok és koronázási emlékérmek. A jobb megértést szolgálják az egyes bemutatásra kerülő uralkodókról és megkoronázott feleségeikről szóló rövid életrajzi bevezetők, majd a koronázásuk leírásai, mielőtt egy numizmatikai bevezetőn keresztül eljutunk a konkrét, fizikai paraméteres éremleírásokhoz (típus, altípus, anyag, súly stb.).

A katalógus kézzel fogható, bemutatott numizmatikai tárgyi anyagának sorából mindenképpen kiemelendő az MNM Éremtárának mintegy 600 darabos, magyar uralkodókoronázással kapcsolatos, egyedülálló gyűjteménye. Ezt egészítették ki a hazai és külföldi köz- és magángyűjtemények darabjai, továbbá a források és szakirodalmak, árverési katalógusok adatai. Habár 1526 és 1916 között 31 legitim uralkodó és királyné megkoronázására került sor, jelen katalógusban összesen csak 24 koronázási szertartás (15 királyi, 1 királynői és 8 királynéi) numizmatikai emlékei kerültek bemutatásra. Ennek oka az, hogy jelenlegi ismereteink alapján nem minden uralkodóhoz köthető koronázási numizmatikai emlék. Említést érdemel, hogy mivel az újkori

Magyarországon királynéi koronázásra is csupán országgyűlések keretében kerülhetett sor, nem mindegyik királyné fejére kerülhetett korona, és így nem is készülhetett az alkalomra koronázási érem. Megemlítendő emellett még az is, hogy habár a katalógus kezdődátuma szerint az első koronázási vert és öntött, nemesfém vagy fémérmek – kezdetben csak emlékérmek, hiszen felajánlási érmek és koronázási zsetonok még nem készültek, és az utóbbiak szerepét forgalmi érmék töltötték be – a gyermek II. Lajos (1506–1526) 1508-as magyar királlyá koronázásához köthetők, azok sora csak 1563-ban, Miksa (1527–1576) magyar királlyá koronázásával folytatódott. A közben eltelt időszak magyar királyaihoz, I. Ferdinándhoz (1503–1564) és Szapolyai Jánoshoz (1487–1540), valamint királynéihoz kötődően jelen ismereteink alapján nem készültek koronázási érmek.

Nagy erénye a katalógusnak, hogy minden egyes éremtípus kapcsán jelzi, hogy azok mely gyűjteményben találhatóak, vagy mely árverési katalógusban bukkantak fel, és hogy az irodalomban korábban említésre, bemutatásra kerültek-e vagy nem? Több esetben jelen katalógus e téren is úttörő szerepet tölt be, amennyiben egyes érmek annak lapjain kerülnek először bemutatásra. Néhány katalógusban szereplő éremtípus csak gyűjteményekből ismert, korábbi szakirodalmi hivatkozásban még nem szerepeltek, vagy épp ellenkezőleg, csak szakirodalmi, esetleg levéltári forrásból van tudomásunk róluk, mert sajnos tárgyi mivoltukban nem maradtak fenn az utókor számára. Bemutatásra kerülnek koronázási érmeknek a Magyar Éremforgalmazó Kft által készített modern másolatai, valamint a Magyar Pénzverő ZRt-nek IV. Károly és Zita koronázási centenáriumára készített emlékérme is.

Az alábbiakban néhány, a katalógusból szubjektíven kiragadott, a koronázási érmek kapcsán valamilyen szempontból érdekes numizmatikai fejlődéstörténeti jellemzőt vagy konkrét tárgyi példát szeretnék megemlíteni.

A koronázási érmek fejlődéstörténetének fontos állomásaként Rudolf (1552–1612) 1572-es magyar királylyá koronázásának alkalmából első ízben készültek koronázási zsetonok, míg II. Mátyás (1557–1619) 1608-as koronázása kapcsán a koronázási zsetonok között először találunk ezüstcsegelyt. II. Ferdinánd (1578–1637) 1618-as koronázási érmeinek felsorolásában először láthatunk felajánlási érmet, és itt elsőként tűnik fel a koronázási érmek sorában – latin nyelven – napra pontosan a koronázás időpontja. IV. Ferdinánd (1633–1654) személye azért tűnik érdekesnek, és ezért feltétlenül említést érdemel, mert ő volt az egyetlen olyan Habsburg-házi királyunk, aki sohasem lépett trónra, ugyanakkor 1647-es magyar királlyá koronázása alkalmával készült felajánlási érem, valamint koronázási zsetonok is. Gonzaga Eleonóra Magdolna (1630–1686), III. Ferdinánd (1608–1657) harmadik felesége, 1655-ös magyar királynévá koronázása numizmatikai szempontból rendkívül jelentős, ugyanis a kutatás mai állása szerint ő volt az első – de nem az utolsó – királynénk, akinek megkoronázása apropóján már külön koronázási érem is készült. Ráadásul csak egy ilyen éremtípus ismert, amelynek egyetlen példányát a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeumban őrzik. Ebben az esetben a világon egyedülálló, kétoldalas, vert, aranyozott ezüstéremről beszélhetünk. Újabb érdekességre bukkanunk egy I. Lipót (1640–1705) 1655-ös magyar királlyá koronázása kapcsán készült ezüst koronázási emlékérem említésekor, ami azon túlmenően, hogy csak árverésről ismert darab, a magyar numizmatikában az első típus, amely valós koronázási jelenetet ábrázol. Ez a darab nem mellesleg egy ún. Steckmedaille, dobozszerű érem, ahol az előlap és a hátlap külön készült és utólag illesztették össze, és így belül üreges. A kötetben szereplő uralkodók közül I. József (1678–1711) az, akihez 1687-es magyar királlyá koronázása alkalmából a legtöbb éremtípus, szám szerint 68 – és persze ezekhez fűződően számos altípus – köthető. Ráadásul több érdekességgel: többek között ovális alakú és füles, továbbá háromkaréjos lemezre szegecselt, öntött ezüst és aranyozott ezüst koronázási emlékérmekkel, valamint kegyérmekkel és préselt fa vagy fakeretbe foglalt, vert sárgaréz ún. ostáblapionokkal, amely típusok mindegyike itt szerepel először a katalógusban. Erzsébet Krisztina (1691–1723), III. Károly (1685–1740) felesége ugyan mindössze csak a harmadik a katalógusban szereplő királynék sorában, viszont közülük ő az első, akinek a mellképével – 1714-es magyar királynévá koronázása alkalmából – koronázási emlékérem is készült, amellett, hogy az esemény okán készült több más emlékéremre viszont az uralkodó mellképe került. Mária Terézia (1717–1780) mint egyetlen a tárgyalt korszakban megkoronázott királynő érdemel említést, akinek 1741-es magyar királynővé történt koronázásakor felajánlási érem, valamint koronázási zsetonok és emlékérmek is egyaránt készültek.

Az aranyból és ezüstből készült koronázási zsetonok száma, amelyek évszázadról évszázadra egyre nagyobb – bár a forgalmi érmékhez képest még mindig kis – példányszámban kerültek kiverésre, a 18–19. század körüli évekre elérte a 20-30 000 db-ot. Ezek egy részét a koronázási ceremónia alkalmával a nép körében szétszórták, míg egy másik részét az udvari méltóságok, a dinasztiát hűen szolgálók, valamint külföldi uralkodók, befolyásos személyek stb. körében reprezentációs céllal szétosztották, elajándékozták. Megjegyzendő, hogy királynéi koronázáskor a zsetonokat szokás hiányában nem szórták, csak ajándékként szétosztották. Ezzel szemben a felajánlási érmek általában csak néhány vagy néhány tucat példányban készültek, és általában csak a legkiváltságosabb, legbefolyásosabb udvart szolgáló személyeknek, tisztségviselőknek jutott belőlük.

Unikális volta miatt említést érdemel Karolina Augusztának (1792–1873), az utolsó önálló szertartásban, 1825-ben megkoronázott magyar királynénak, I. Ferenc (1768–1835) 1792-ben magyar királlyá koronázott uralkodó negyedik feleségének arany 20 dukátos érme, amelyből mindössze 3 darabot vertek a koronázás alkalmából. E felajánlási érem különleges volta korábban nem volt ismert, és ezért külön örvendetes, hogy egyik példányát az MNM Éremtára őrzi. Az V. Ferdinánd (1793–1875) 1830-as magyar királlyá koronázásához kapcsolódó érmek köre számít az egyik legjobban kutatott területnek, mivel rá vonatkozóan a tárgyi anyag mellett jelentős mennyiségű írott forrás is fennmaradt. A 30 dukátos felajánlási érem egyedi volta a „Lendület" Szent Korona Kutatócsoport munkája nyomán válhatott nyilvánvalóvá, és szerencsére szintén az MNM Éremtárának gyűjteményében található. V. Ferdinánd érmei sorában a katalógusban először találkozunk fémből készült ún. hitbuzgalmi emlékéremmel.

Ferenc József (1830–1916) és felesége, Erzsébet (1837–1898) 1867-es, első alkalommal közös ceremónián belüli magyar királlyá és királynévá koronázásának numizmatikai emlékei között több új vonás is megfigyelhető. Egyrészt, hogy rajtuk – a magyar nyelv 1844-es hivatalos nyelvvé tételének, valamint az 1867-es kiegyezésnek köszönhetően is – az addig kizárólagosan használt latin nyelvű éremfeliratok mellett megjelentek a magyar nyelvű feliratok is. Szintén korábban nem tapasztalt jelenség, hogy az együtt koronázott király és királyné mellképe külön-külön és együtt ábrázolva egyaránt szerepel a koronázási érmeken.

A második és egyben utolsó közös király és királynéi koronázásra Magyarországon 1916-ban került sor, IV. Károly (1887–1922) és Zita (1892–1989) esetében. Évszázados hagyományokat megszakítva a koronázási zsetonszórás a világháborúra való tekintettel ezúttal elmaradt. A korábbiakhoz képest újdonságként a gyermek, de királlyá nem koronázott trónörökös főherceg, Ottó (1912–2011) a szüleivel együtt és külön is megjelent érmeken, köztük négyzet alakú ún. hadifém és faérmen. IV. Károly koronázási érmei között, a hagyományos nemesfém érmeken kívül találunk nyolcszögletű ezüst- és bronzérmet, zománcdíszes szerelt érmet, tűzzománcozott és aranyozott érmet, egyoldalas öntöttvas és bronzérmet, öntött bronzplakettet, valamint néhány éremterv gipszmintáját is. Természetesen még több oldalon keresztül lehetne tovább sorolni a számtalan numizmatikai érdekességet, amely a felsoroltakon kívül tetten érhető a kötetben.

A munkát lezáró mintegy 75 oldalas függelék első része a koronázási érmek latin nyelvű szövegeinek fordítását tartalmazza időrendben haladva, amelyet a katalógus érmeinek súlyadatai követnek, szintén időrendben, előzetesen a szóba került mértékegységek feloldását is megadva. Ezután következnek az érmek és zsetonok szövegkiosztásai, az éremindex, vagyis a katalógusban található érmek művészek, jelzetek és kibocsátók szerinti mutatója, a képek és a rövidítések jegyzéke, végül pedig a rendkívül bőséges szakirodalom, lezárva ezt a vaskos, nagy alakú, közel ezer színes fotóval tűzdelt, igen ízléses kivitelű, kiváló munkát, amely hosszú időre alapműként fog szolgálni a téma iránt érdeklődő gyűjtőknek és kutatóknak egyaránt. Nehéz volna és szükségtelen is e helyütt felsorolni, hogy a szerzők munkáját mennyi közgyűjtemény, egyéb intézmény és ezekben vagy ezek falain kívül dolgozó szakember segítette. Számuk több tucatra tehető, de ez egy ekkora volumenű vállalkozás esetében természetesnek is mondható. A pontos névsor a szerzők precizitásának köszönhetően természetesen még a katalógus elején felsorolásra került, megnevezve ennek a rendkívül hasznos és jól sikerült munkának az igen széles körű kutatásokon alapuló háttérbázisát.

Az exkluzív megjelenésű könyvet Bertók Krisztina szerkesztette, az illusztrációs anyagot Gödölle Mátyás állította össze, az éremfotókat Gedai Csaba készítette, a kötet megtervezése és a grafikai munkák kivitelezése pedig Borbély Judit alkotása.

Molnár Péter

BENE Attila: *C. Radnitzky. Wiennae. Carl Radnitzky bécsi éremművész élete és alkotásai. – Das Leben und die Werke des Wiener Medaillenkünstlers, Carl Radnitzky.* Argumentum Kiadó – Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest 2016. 337 old., ill. + 2 melléklet) ISBN 978-963-446-749-6

„1867 után – egy ideig – az osztrák éremművészek magyarországi működése természetes, s munkásságuknak erre az időszakra eső és magyar vonatkozású fejezeteit a magyar éremművészet részeként kell kezelni. Karl Radnitzky, Anton Scharff, továbbá Wenzel Seidan – és társaik – darabjai nélkül a magyar éremművészet képe hiányos lenne" – írja L. Kovásznai Viktória „Az éremművészet fejlődése Magyarországon a klasszicizmustól a naturalizmusig" c. kitűnő tanulmányában.[1]

[1] In: L. KOVÁSZNAI Viktória: *Fejezetek a magyar éremművészet történetéből.* Argumentum Kiadó – Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest 1999.

Igen ám, de ha valaki eddig Carl Radnitzky éremművészetével behatóbban kívánt foglalkozni, hamar rá kellett jönnie, hogy a Radnitzky-érmekre vonatkozó adatokat és információkat számos különböző forrásból tudja csak összevadászni, mivel Radnitzky-monográfia eddig nem jelent meg; és nemcsak Magyarországon, hanem – bármennyire is hihetetlen – szülőhazájában, Ausztriában sem. Forrásul a különféle kiállítási, gyűjteményi és árverési katalógusok szolgálhattak, valamint Leonhard Forrer érmészekről készített életrajzi lexikonának 1911-ben Londonban kiadott V. kötete. Ezeknek a forrásoknak a használata sem volt azonban problémamentes, mivel legtöbbjük csupán az érmek megnevezését, „címét" közli, bármiféle adat és leírás nélkül. Így Bene Attila műve valóban hézagpótló numizmatikai szakkönyv.

Carl Radnitzky 1818 novemberében Bécs Margarethen kerületében született. Apja Josef Radnitzky udvari vésnök volt. Így nem meglepő, hogy az ifjú és tehetséges Carl 1836-ban tanulni a bécsi Fő-pénzverőhivatal mellett működő Vésnökakadémiára jelentkezett, ahol a magyar Böhm József Dániel tanítványa lett. 1837-ben már fizetés nélküli gyakornok, majd 1842-től nyolc éven át a pénzverde vésnöke. 1850-ben meghívták tanárnak a bécsi Képzőművészeti Akadémiára, 1853-ban pedig kinevezték az éremművészeti tanszék professzorává. Keze alatt olyan kiváló éremművészek nőttek fel, mint a bevezetőben említett Anton Scharff, vagy a 19. század végi magyar éremművészet meghatározó alakjai: Gerl Károly, Reisner József és Exner Károly. 50. születésnapjára 1868-ban megkapta a Ferenc József Rend lovagkeresztjét, majd 1898-ban – 80 évesen – a Vaskorona Rendet. Nyugdíjazása után teljes visszavonultságban élt. 1901-ben halt meg Bécsben, a grinzingi temetőben nyugszik.

Radnitzky első érme 1839-ben készült, az utolsó pedig az 1891-es évszámot viseli. A köztük lévő fél évszázadban a mester több mint 200 érmet készített, amelyek közül 194-nek a részletes leírását Bene Attila könyvében is megtalálhatjuk. Sőt, a szerző négy olyan érmet is bemutat, amelyeket ugyan Radnitzky halála után, de az ő éremképeinek vagy verőtöveinek felhasználásával készítettek.

Radnitzky érmeinek durván a negyede magyar vonatkozású, ami nem meglepő, hiszen hazánkban a művészképzés csak 1870-ben indult meg. Így, ha érmet akart terveztetni egy magyarországi megrendelő, sokáig külföldre – elsősorban Bécsbe – volt kénytelen menni, ahol nyilván hamar rátalált a Böhm-tanítvány Radnitzkyre.

A könyv az érmeket időrendi sorrendben mutatja be. A jelzet első négy számjegye a készítés vagy az első előfordulás évszáma, majd az adott évben készült érmek sorszáma következik. Az anyagváltozatokat betűvel, a típusváltozatokat arab számmal, a méretváltozatokat római számmal jelzi. Minden éremváltozatnál – a méret- és súlyadatok mellett – feltünteti a szerző az irodalmi hivatkozások és a gyűjteményi előfordulások helyét is. Majdnem minden éremhez fénykép, és hosszabb-rövidebb magyarázó szakasz is tartozik, tájékoztatva az érdeklődőt az érem keletkezéséhez köthető legfontosabb tényekről, személyekről, érdekességekről. Ezek a kis színes ismertetők önmagukban is érdekes kultúrtörténeti olvasmányok.

A kötet az érmeket tematikus csoportosításban is összefoglalja, megkönnyítve ezzel a motívumgyűjtők kutatásait. A könyvhöz két, A1 formátumú, kihajtható óriásmelléklet is tartozik, amelyek táblázatformában tartalmazzák a legfontosabb információkat. Így megtudhatjuk, hogy a hivatkozott irodalmi forrásokban melyik érem szerepel és milyen jelzettel, továbbá, hogy az átvizsgált közgyűjteményekben mely érmek találhatók. Az eredetiségvizsgálat szempontjából is rendkívül fontos az a táblázat, amely a különböző gyűjteményekben található érmek és éremváltozatok metrológiai adatait hasonlítja össze.

Izgalmas az a 30 oldalas függelék, amelyből a Radnitzky-érmeknek a bécsi Stempelsammlungban található verőtöveiről kapunk információt. Meglepően nagy számban találhatunk itt olyan verőtöveket, amelyekről forgalomba került érmeket jelenleg nem ismerünk. Mivel a verőtőkészítés a 19. században sem volt olcsó mulatság, feltételezhető, hogy vannak még lappangó Radnitzky-érmek fel nem tárt gyűjteményekben, amelyeknek beazonosításához a könyvnek ez a része kiváló segítség lehet. Kár, hogy az egyébként kitűnő „Név- és helymutató" csupán a katalógus leíró részében található érmekre szorítkozik.

A várható külföldi érdeklődésre való tekintettel a könyv kétnyelvű. A kiváló német fordítás Baloghné Ábrányi Hedvig, Balogh Éva és Pruzsinszky Sándor munkája. A szakmai korrektséget L. Kovásznai Viktória és Pallos Lajos lektori munkája garantálja, a képanyag pedig Gedai Csaba munkáját dicséri.

Bene Attila könyve mind külső megjelenését, mind szakmai tartalmát tekintve a Magyar Numizmatikai Társulat által kiadott könyvek egyik kiemelkedő darabja, amelynek lapozgatását jó szívvel ajánlhatom nemcsak numizmatikusoknak, éremgyűjtőknek és éremkereskedőknek, hanem minden kultúrembernek is.

Török Pál

BARANYI Anna: *Telcs Ede éremművészete – Umetnost medaljerstva Edea Telča.* Forum Könyvkiadó, Újvidék 2015. 240 old. ill. ISBN 978-86-323-0949-4

Telcs Edét – Beck Ö. Fülöppel együtt – már a kortársak a magyar éremművészet megalapítójának tekintették, mivel fellépésük előtt az érmészet Magyarországon még egy kialakulatlan, lényegében hagyományok nélküli műfajnak számított. Mindketten alapító tagjai voltak az Éremkedvelők Egyesületének (1905), tehát aktívan propagálták is az éremművészetet.

Telcs Ede tanítványi köre miatt is nagyon fontos a hazai éremművészet alakulását illetően, hiszen intézményes oktatás csak 1927-ben indul az Iparművészeti Iskolában. Az első világháború előtt művésszé érő érmészeink jelentős számban vallhatták mesterüknek Telcs Edét. A „Telcs-Iskola" kifejezés ennek ellenére inkább csak a két világháború közti időszakra alkalmazható, és inkább művészetszociológiai fogalomnak tartható, semmint stílustörténeti kategóriának.

Baranyi Anna könyvéről a számadatok már önmagukban is sok mindent elárulnak: 240 oldalas, kétnyelvű (magyar–szerb) kiadvány egy 61 oldalas, nagyon komoly elemző tanulmánnyal, az önmagában is fontos, 233 tételt számláló oeuvrejegyzékkel, 107 színes és 35 fekete-fehér éremfotóval, továbbá 31 dokumentumfotóval és 11 analógiaként használt érem fotójával.

A szerző tanulmányát három – közel azonos terjedelmű – részre osztotta: Telcs Ede élete, Szecessziós érmek és plakettek 1896–1920, Neoklasszicizmus és Új Tárgyiasság 1920–1943. Először részletesen ismerteti a művész életét, felvázolva eközben a pályaképet is, kitérve díjaira, valamint főbb szobrászati alkotásaira, ezzel megfelelő alapot biztosítva a következő két fejezetben immár a művek elemzéséhez. Ismert történeti okokból 1919–1920 a magyar képzőművészetben általánosságban is korszakhatárnak tekinthető, és ez Telcs Ede életében is változást hozott. Önkéntes hollandiai „emigrációja" révén az életmű két fejezetben történő tárgyalása tehát könnyen indokolható. Habár a művész mindössze két évet töltött távol a hazájától, a két világháború közti időszakot a szerző mégis két külön alfejezetre osztja, sőt, a hollandiai éveket valamivel bővebben elemzi. Tekintettel arra, hogy eddig alig tudtunk valamit erről az időszakról, ennek a részletességnek minden szakember bizonyára örülni fog. A korszakok elemzését a szerző tovább tagolja a témák szerint (portrék és allegóriák mindhárom időszakban szerepelnek, ezt tarthatjuk tehát a legjellegzetesebb zsánereknek).

A könyvvel kapcsolatos egyetlen kritikai megjegyzésem az életművet tárgyaló két fejezet címadására korlátozódik. Számomra legalábbis mind a neoklasszicizmus, mind az Új Tárgyiasság egészen más jellegű stílust és attitűdöt jelent, de az első időszakra is csak korlátozott érvényűnek érzem a „szecessziós" jelzőt. Mindez azonban csak arra utal, hogy Telcs Ede stílusára a szakirodalomnak még nem sikerült az igazán megfelelő jelzőket megtalálnia.

A tanulmány alapos, részletekbe menő, kifejezetten erős a zenei vonatkozású témáknál – a szerző az MTA BTK Zenetudományi Intézet munkatársa –, illetve a művész délvidéki kapcsolatainál. Ezek főként az I. világháború előtti időkből datálódnak, és egyikük sem közismert. Külön értékelendő, hogy minden említett személyről olvashatunk életrajzi adatokat a lábjegyzetekben, még ha ez – mint kiderült – a kiadó kérésére történt is. A szerző az esetek többségében alaposan utánajár az ábrázolások témáinak, „elmagyarázza a jeleneteket", és természetesen általában rendkívül sok analógiát említ.

Számomra – és aligha tévedek nagyot, hogy minden magyar szakember számára is – a legnagyobb újdonság a könyvben, hogy a szerző rendkívül alaposan utánajár a művész hollandiai tartózkodásának és a hollandiai kapcsolatrendszernek. Tulajdonképpen megdöbbentő, hogy mennyire más, üzleties volt már ekkor (1920-ban) a hollandiai, illetve általánosságban a nyugat-európai szemlélet; egy-egy kompozíciót számtalanszor felhasználtak, a legkülönbözőbb időkben és akár a legkülönfélébb tárgyakon is, úgymint ékszerek – ami még logikus is –, de pl. papírnehezék, asztalterítő, levélpapír stb. A művészi alkotást egyszerű iparos termékként kezelték, még ha meg is becsülték az igényes kompozíciókat.

Feltehetőleg a vásárlói igényekre hivatkozva Telcs Edét tulajdonképpen – megítélésünk szerint – kényszerpályára szorították: némileg édeskés puttók, csecsemők, faunok, virágok, madarak, törpék kerültek ekkor ki a kezei alól. Igaz ugyan, hogy harmadik feleségének, Irénkének 1924-től minden karácsonyra tervezett egy puttót ábrázoló érmet, ezek azonban személyes, keveseknek szóló, családi jellegű alkotások és témaválasztás volt. Ugyanilyen bensőséges eseményekre, hollandiai barátainak a gyerekei részére, illetve a gyerekekhez kapcsolódó alkalmakra tervezte eredetileg az első két ilyen érmét is. Később a Magyar Numizmatikai Társulat is igényt tartott puttós érmekre, de talán éppen a holland Nemesfémüzem-érmek hatására és mintájára. Természetesen egyéni ízlés kérdése is, hogy ki mit gondol ezekről az érmekről, mindenesetre a művek mindenképpen egy sajátos csoportot alkotnak Telcs Ede éremművészetén belül.

Összegzésképpen azt lehet tehát mondani, hogy hiánypótló és alapvető munkával gazdagodott az éremművészeti szakirodalom. Úgy tudni, Baranyi Anna készül feldolgozni Telcs Ede szobrászatát is. Kíváncsian várjuk azt a művét is!

Tokai Gábor

TÓTH János: *Ferenczy Béni éremművészete.* Ferenczy Család Művészeti Alapítvány, Budapest 2016, 140 p. ill. ISBN 978-963-12-4736-7

Ha Ferenczy Bénivel kapcsolatban megjelenik egy könyv, annak általában mindenki csak örül, hiszen a szobrász egyike azon művészeinknek, akiknek a megítélése hosszú idő óta stabil, és egyértelműen elismerő.

Ferenczy Bénit – Borsos Miklóssal együtt – a II. világháború utáni éremművészet megalapozójának tekinthetjük, aki az 1930-as évektől olyan új útra terelte az éremművészetet, amely alól a fiatalok, de még a fiatalabb kortársak is nehezen tudták magukat kivonni. A világháború után lehetősége volt tanítani, és egy, a magyar éremművészetre meghatározó tanítványi kör alakult ki körülötte.

A Tóth János éremgyűjtő által összeállított és a Ferenczy Család Művészeti Alapítvány közreműködésével kiadott munka nagynevű elődök és részben kortársak – Procopius Béla, Szigeti István, Genthon István, Soós Gyula, Gosztonyi József, L. Kovásznai Viktória és Török Pál – kutatásaira támaszkodik, akik egymás után folyamatosan bővítve készítették el Ferenczy Béni érmeinek jegyzékét. A szerző ezeket a kutatásokat szerette volna aktualizálni, kiegészíteni, javítani. Továbbá fontos célja volt, hogy az érmeket – elsősorban az éremgyűjtők igényei szerint – fotókkal és pontos leírásokkal egyértelműen azonosíthatóvá tegye, mert a korábbi katalógusok egyikében sem volt ugyanis lehetőség minden éremről fényképet közölni.

Amellett azonban, hogy a vállalkozás dicsérendő, valamint hogy tisztelettel adózunk a szerző aktivitásának (a 90-es éveiben jár) és közéleti tevékenységének (a közelmúltig az Éremkedvelők Egyletének elnöke volt), pusztán udvariasságból nem hallgathatjuk el a munka hiányosságait sem.

A kötet magját tulajdonképpen egy oeuvrejegyzék alkotja. Ez tehát a fő szöveg, ennek a pontosságán áll vagy bukik minden. Ha például az olvasó hiába keresi a rövidítésjegyzékben az „MNG 2005" feloldását, az Állagjegyzéket pedig az „Intézmények" között találja meg, rögtön elbizonytalanodik, illetve éberebbé válik a többi adattal szemben is. Sajnos, az irodalmi hivatkozások közt már rögtön az első tételek közt (*kat.* 2, 4.) elírásokat találunk. De az is egyértelmű, hogy az irodalmi hivatkozások tekintetében – a pontatlanságokon túlmenően is – a katalógus csak a korábbi összefoglalásokkal együtt használható. A régebbi irodalmat már csak azért is célszerű elővenni, mert a szerző a korábbi jegyzékek pontosításai közül többet elvet, amelynek következtében régi tévedések ismét szerepelnek nála. Néha pedig sajnos még téves kritikával is illeti elődeit (116. oldal, *kat.* 34. jegyzete).

Az oeuvrekatalógus tartalmi összeállításában leginkább a következetességet hiányolhatjuk. A *kat.* 5/a gipszöntvény fotóját nyilván helyes volt közölni, hiszen fogalmat alkothatunk általa egy hiányzó plakett megjelenéséről, azonban helyesebb lett volna a jegyzeteknél, mintsem önálló tételként tárgyalni. A vázlatszerűen megjelenő *kat.* 42/a és kat. 96/a példányokat is inkább a jegyzetekben kellett volna megemlíteni, mint ahogyan ez a *kat.* 84. esetén a gipsz vázlatokkal is történt. Hasonlóképpen a jegyzetek közé kellett volna beilleszteni a legalábbis bizonytalan attribúciójú darabokat (*kat.* 127, 128.), amint azt egy további példány esetén is láttuk (*kat.* 127. jegyzet fotója).

Érthetetlen a Pro Arte sokszorosított díjérem egyik példányának (*kat.* 84/b) – a hátlapján a díjazott nevével (nem Ferenczy betűivel) – külön változatként való feltüntetése. Sajnos ezen kívül a katalógus több utánöntést, illetve a művész halála utáni újrafelhasználást is tartalmaz (*kat.* 94/c).

Ebben a műfajban szokatlan jegyzeteket fűzni az egyes tételekhez, azonban ha ezek következetesek, ellenőrizhetőek és objektívek lennének, a kötet értékét nagyban növelték volna. E megjegyzésekben kétféle információtípus szerepel együtt. Az egyik fajta az érmek készítésének körülményeit, történetét, sorsát érinti. Esetükben az ellenőrizhetőség, a hivatkozások sokszor hiányoznak, továbbá legtöbbször eldönthetetlen, hogy közismert adatokról van-e szó vagy a szerző új kutatásairól? Az ilyen típusú jegyzetek mindenesetre objektív jellegű információkat tartalmaznak. A másik fajta az ábrázoltak személyére vonatkozik. A szűkre szabott terjedelem korlátozta ugyan a részletes bemutatást, de hogy a szerző mit emelt ki az életrajzból, az sokszor nagyon szubjektív, és sajnos nem mindenkiről közöl adatokat. Így például Ferenczy Béni anyjáról semmit sem ír, míg az apjáról és Noémiről igen. Bartókról és Petőfiről szinte semmit sem közöl (Petőfi a legismertebb magyar

költő, a szabadságharc egyik szimbóluma), és az 1920-as évek ábrázoltjainak jó részéről sincs leírás (Pogány Kálmánné, Scharl Pál, Gustavo Alexander, Wilde Richárd és felesége, Erna Fürst).

A megjelent kötet legnagyobb eredménye mindenképpen az, hogy mindegyik tárgyalt műről közöl fotókat. Tudományos kutatás céljából azonban sajnos csak a korábbi összefoglalásokkal együtt használható.

Tokai Gábor

PROHÁSZKA, Péter – TORBÁGYI, Melinda: *Regesten der antiken Fundmünzen und Münzhorte in Ungarn, Band 1. Komitat Tolna* 253 p. ISBN 978-963-9987-21-0, *Band 2. Komitat Veszprém* 259 p. ISBN 978-963-9987-22-7, und *Band 3. Komitat Vas* 269 p. ISBN 978-963-9987-23-4. Martin Opitz Kiadó, Budapest 2017.

Az új cím ellenére a szerzők nem titkolt és feltett szándéka a monumentális *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn* (FMRU) sorozat folytatása volt, amelynek Komárom-Esztergom megyét felölelő utolsó kötete 1999-ben jelent meg. Ezt jelzi a német nyelv választása, valamint az is, hogy a római mellett a kelta és bizánci érmék, valamint éremkincsek is helyet kaptak benne.

Mindenekelőtt a szerzőpáros nagy tiszteletet érdemel, hogy fejszéjüket egy ilyen nagymérvű munkába merték vágni. A kötetek előnyére válik az igényes arculat mellett a kis formátum is, mivel így sokkal könnyebben kezelhetőek a FMRU köteteihez képest.

A szerzőpáros az anyaggyűjtést mindhárom kötethez a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint a megyei múzeumok anyagára alapozta (Wosinsky Mór, Laczkó Dezső és Savaria Múzeum). Szombathely éremleletei nagyban eltérnek a másik két megye anyagától, mivel itt a numizmatikai gyűjtés a 18. század végére nyúlik vissza, ami az Iseum ásatásaival együtt az érmék darabszámára is nagy hatással volt. A gyűjtőmunka fontos részét képezik az alapos levéltári kutatások, amelyek így jóval teljesebbé teszik a feltüntetett anyagról szóló ismereteket.

A könyvek felépítése nagyon letisztult, logikus és áttekinthető, ami nagyban egyszerűsíti használatát. Minden kötet egy rövid bevezetővel és köszönetnyilvánítással kezdődik, amelyet a katalógus szerkezetének taglalása követ. A leleteknél szerepel az a nagyon lényeges kategória, hogy településről, szórvány vagy kincsleletből, ill. sírból származó érméről van-e szó. A RIC-hez hasonlóan először a nemesfém, majd az *aes* kap helyet. A görög, kelta és római provinciális érmek lelőhelyei nyugatról keletre, földrajzi elhelyezkedés szerint szerepelnek. A római köztársaság kori pénzek Crawford katalógusát követik. Kr. u. 294-ig az érmek a császárok uralkodási évei szerint rendeződnek. A Dominatus korában a rendszert a periódusok, azon belül az uralkodók és a verdék nyugatról keletre való elhelyezkedése alkotja. A lelőhelyek római nevei csak akkor vannak feltüntetve, ha azok minden kétséget kizáróan azonosíthatóak. Ezt követi a rövidítések jegyzéke, amelyet a kutatástörténetet, a gyűjteményeket és a forrásokat taglaló rész kísér. Itt az alapos levéltári kutatásokból kiindulva érdekes és tömör kutatástörténeti összefoglalót kapunk az adott megye éremleleteire és azok gyűjtésére vonatkozóan. A katalógust megelőző utolsó egység a bibliográfia, amely a szakirodalom példaszerű áttekintéséről tesz tanúbizonyságot.

A szerzők igyekeztek a lehető legteljesebb anyagfelvételt elvégezni, ám ez önhibájukon kívül sokszor nem volt lehetséges. Ezért több helyen is felhívják a figyelmet a kötetek korlátaira és hiányosságaira. Nagy gondot jelent a régen előkerült éremleletek lelőhelyhez kötése, ill. ha ez lehetséges is, akkor az érmék visszaazonosítása. A lelőhely nélküli pénzek felvételét a szerzők érthető módon mellőzték, mivel azok nem csak egy adott megyéből kerülhettek a megyei múzeumhoz. Jó példa erre a magángyűjtemények múzeumnak adományozásának problémája. További bonyodalmat okoztak a háborús pusztítások, a dokumentáció hiánya, elvesztése vagy megsemmisülése. A megyei múzeumok létrejötte nagyban elősegítette a gyűjtés rendszerezését, ám az sem jelentett mindenre megoldást. Általános probléma az érmek beleltározatlansága és restaurálatlan állapota, amely lehetetlenné tette azok meghatározását. Ugyanakkor ez egy ekkora volumenű és ilyen magas színvonalú műnél érthető, és mit sem von le a kötetek tudományos jelentőségéből.

A három kötet tehát hiánypótló, és az idegen nyelvű publikációjának köszönhetően nem csak a magyar, hanem a nemzetközi numizmatikai szakirodalom pannoniai részének megkerülhetetlen műve. Összességében nagy hálával tartozunk Torbágyi Melindának és Prohászka Péternek, hogy ezt a nagy gyűjtőmunkát véghezvitték és a nagyközönség számára elérhetővé tették. Az FMRU rövidítés mellett a szakmai művekben kétségtelenül rövid időn belül megszokottá válik az RAMMU betűszó is.

Juhász Lajos

Arslan, Ermanno A. – Turchetti, Maria Angela (a cura) *Il ripostiglio di San Mamiliano a Sovana (Sorano – GR): 498 solidi da Onorio a Romolo Augusto* con allegato il DVD con tutti i testi del volume in PDF e con le scansioni di tutte le monete del ripostiglio. Fondazione Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, Spoleto 2015. 209 old. (Studi e Ricerche di Archeologia e Storia dell'Arte. Collana diretta de Letizia Ermini Pani e Adriano Peroni 19.) ISBN 978-88-6809-057-9

A pannóniai éremforgalom vizsgálatán nevelődött kutató alig leplezett irigységgel szemléli az Ermanno A. Arslan és Maria Angela Turchetti által szerkesztett és a spoletói Centro Italiano di Studi sull'alto medioevo által kiadott kötetet a 498 darabot számláló *solidus* kincsleletről, amely 402-től 476-ig, a Nyugat-római Birodalom bukásáig tartalmaz jó minőségű vereteket, tehát olyan korszakból, amiről hazai földben nagyon kevés érem található.

A kincslelet ritka szerencsével, nem véletlenszerűen került elő, hanem régészeti ásatás eredményeként. Az alapos feldolgozás a bevezető fejezetek után *Gabriella Barbieri* leírásában tartalmazza a feltárás körülményeit, a lelőhely jellegét, a lelet régészeti kontextusát. A San Mamiliano a Sovana templom padlózata alatt reneszánsz kori temető sírjait tárták fel. A 2004-es idényben a templom É-i fala alatt, az egyik sír oldalának bontásakor került elő a szürke római kori korsó (felső része hiányzik, de egy füle bizonyosan volt), amelyben a vereteket elrejtették. A római kori réteg egy fürdő részlete lehetett, melyet *hypocaustum*-téglák oszlopai jelezték a templom ÉK-i részén. Mivel ásatás csak a templom belsejében folyt, magáról az épületről, amelyhez ez a fürdőtraktus tartozott nincs információnk. Valószínűleg jól menő villagazdaság része lehetett, amit részben ez a kényelmi berendezés, részben maga a kincs igazol. A szerző ezután közli a tucatnyi analóg kincs adatait Toscana déli részéről.

A következő fejezetben *Lellia Cracco Ruggini* állítja be a lelőhelyet (elsősorban bortermő vidék) tágabb földrajzi és történeti környezetébe. A – már az etruszkok idején is lakott – település római kora a Kr. u. 2. században indul, és végét valószínűleg a tárgyalt kincs elrejtésének időpontja jelzi. Korai történetére vonatkozóan nem sok adatot ismer a kutatás. Az Itáliában általános, 3. század végi birtokkoncentráció után latifundiumok kialakulása jellemzi a római kori betelepültség szerkezetét. Ez az oka a villagazdaságok térnyerésének a tágabb környezetben. A tulajdonosi réteg a hagyományos Róma városi szenátusi arisztokrácia. Az ily módon kialakuló szétszórt településszerkezet a kereszténység elterjedését is fékezte, szemben a nagyobb városokban érzékelhető tendenciákkal. A nyugati birodalomfél fokozatos gyengülése, a gazdasági súlypontok áthelyeződése Afrikába és Észak-Itáliába, valamint az állandósuló barbár fenyegetettség azonban visszaszorítja a pogány arisztokráciát, és az 5. századra a tulajdonosi összetétel is lecserélődik, az ideológiai kép a pogányság végét jelzi Etruriában.

Ermanno Arslan szélesen alapozva kezdi magának a kincsleletnek a tárgyalását a következő fejezetben. Már a használt terminológia kritikai elemzése is figyelemre méltó: minek nevezzük azt, amit találtunk? Az elnevezés ugyanis utal arra, hogy hogyan halmozódott fel, milyen körülmények között került a földbe az elemzett lelet. Vizsgálandó a veretek anyagának kérdése is. A bronz-ezüst kincsek szerepe az éremforgalomban és ezzel szoros összefüggésben a felhalmozódás folyamatában természetesen különbözik az aranyétól. A szerző – túltekintve az aktuális leleten – jellemzi ezeket, valamint azt a jelenséget is, hogy különböző anyagú veretek ritkán fordulnak elő ugyanabban a kincsleletben, de ha mégis, akkor annak ismét elemzendő oka van. Fontos adalék a lelet jellemzéséhez, hogy milyen egyéb leletanyaggal együtt kerül a földbe, hogy értékek szándékos elrejtésére vagy véletlenszerű egyben maradására utalnak a körülmények. Természetesen vizsgálandó, hogy milyen időtávot jelöl meg a lelet a legkorábbi verettől az elrejtés idejéig. A sovanai lelet kronológiai helyzetével kapcsolatban leszögezi, hogy az 5–6. századi Itáliában az értékmentés anyaga vitathatatlanul az aranypénz volt, elsősorban a *solidus*, vagy ha szerényebb mértékű volt a felhalmozás, a *tremissis*. A sovanai lelet eredeti tulajdonosai gazdag emberek, a birodalmi oligarchia, a katonai parancsnokok, vagy a latifundiumok birtokosai közül kerülhettek ki. Az elrejtett érték kb. 100 katona éves zsoldjának felel meg, és szemmel láthatóan valamilyen veszedelem elől rejtették a fürdőépület padlója alá.

A veretek keltezéséből kialakított hisztogramot öt éves intervallumokból építi föl 402-től 476-ig. Kár, hogy az előző fejezetben felsorakoztatott analóg kincsekből nem készültek hasonló hisztogramok. Így a sovanai lelet kiértékelésnél csak a belső arányok összevetésével dolgozhat a szerző, a többi – korában és topográfiai helyzetében hasonló – kincslelet kontrollja nélkül. Ezt követi a kincs struktúrájának táblázatos elemzése. Arslan három fázisra bontja a leletet. Az első Honorius és II. Theodosius vereteit tartalmazza (402-től), a második III. Valentinianusszal (425-től), a harmadik I. Leóval (457-től) kezdődik, és 476-ig, Romulus Augustulus uralmának végéig tart. A kincs elrejtésének az időpontját nem lehet kizárólag az utolsó keltezhető veretre alapozni. Történelmi korszakhatárnál vagyunk, amikor egyéb szempontjai, szükségszerűségei is lehettek egy ilyen

akciónak. A szerző feltételesen a 477–478-as éveket valószínűsíti. A kincs korszakolásánál, a verdék közötti megoszlás elemzésénél már igénybe veszi az analóg kincseket Toszkána területén kívülről is, az általános nyugat-római kontextusba helyezve a leletet. Különösen érdekes vonása a kincsnek, hogy olyan vereteket is tartalmaz, amelyek már barbár (vizigót) fennhatóság alatt működő verdékből származnak.

Ezt a fejezetet a típusok elemzése követi. Az ismert propagandisztikus tartalmak dominálnak az éremverésben, katona-, gazdaság-, valláspolitika, azonban a kereszténység térhódításával ez utóbbi területen természetesen megújulnak a propagandatípusok és jelképek. Az aranypénz-propaganda mondanivalói pedig a társadalom leggazdagabb, legnagyobb hatalommal rendelkező rétegeihez szólnak. A császári család propagandájának vizsgálatánál a császárok feleségeinek típusaira is kitér. A sovanai veretek között viszonylag kevés ilyen típus van. Ezután a metrológiai megfigyelések következnek, a nyugati birodalomfél területén vert *solidus*ok súlya általában csak mintegy 98%-át teszik ki a keleten vert *solidus*okénak. Sajnos a metrológia vizsgálatához rendelt egyik hisztogram a nyomtatott kötetben hibás, amelynek nyilván nyomdatechnikai okai vannak. Világos táblázatok szemléltetik az azonos verőtőhasználatot a sovanai kincsben vizsgálható emissziók produktumaiban. A 498 veretet összességében 414 előlapi és 420 hátlapi verőtővel állították elő. A korabeli hamisítványok száma elenyésző (2 veret). A szerző – számomra – meglepően sok graffitit azonosított a vereteken. Szinte minden ötödik darabon van valamilyen karcolat. Ezek egyszerű jelek (X, Λ, I), nyilván csak akkor minősülhetnek graffitinek, ha szándékosak, és gyakorlati hasznuk, értelmük lehetett valamilyen azonosításban vagy valaminek a tanúsításában. Az is érthető, hogy ezzel bronzpénzeken, de még ezüstökön sem nagyon találkozunk.

A kötet végén három kisebb dolgozat foglalkozik a sovanai kincs egy-egy olyan részletével, amely önmagában is vizsgálható. *Ruth Pliego-Vázquez* a vizigótok kezén lévő tolosai verde tevékenységével foglalkozik, amelynek a leletben több mint 5%-os részesedése van, nagyrészt Anthemius idejéből (467–472). *Katia Longo* egy egyedülálló *solidus*nak szentel tanulmányt, amelyet Ariadne-nak, I. Leo lányának vertek, és talán a legkésőbbi veret a kincsben.

Fernando López Sanchez a kötet elején ismertetett általános történeti kontextussal nem ellentétben, de annál sokkal részletezőbben kíséreli meg az utolsó tanulmányban a sovanai kincs szerepét, elrejtésének okát meghatározni. Kiindulása alapvetően ikonográfiai, és az eddig felsorakoztatott analógiák mellé újakat is állít, pl. a szikáncsi leletet. A kincsben előforduló ikonográfiai típusokat Marcianus és I. Leo vandálok elleni hadjárataival összefüggésben is elemzi. Felveti annak lehetőségét, hogy a kincs *donativum*ként is értelmezhető, amellyel a császár a *Schola Palatina* egységét jutalmazhatta volna Flavius Ricimer germán származású parancsnok idején. Az ötlet érdekes, de valószínűleg nem véletlen, hogy E. Arslan és történész kollégái nem merültek el ennyire az eseménytörténet rekonstruálásában.

Külön érdemes megemlíteni, hogy a kötethez egy DVD-lemezt is mellékeltek, amely PDF-formátumban a kötet teljes szöveges és illusztrációs anyagát tartalmazza. A megoldás lehetővé teszi, hogy minden veretet jó minőségű, nagyítható formában közreadjanak. Ebben a minőségben a kötet kinyomtatása rendkívül megdrágította volna a kiadványt. Ettől függetlenül jól esik kézbe venni a nyomtatott szöveget is, mert egy könyvben lapozni egészen más, mint scrollozni a page up-, page downnal, ha valamit vissza szeretnénk keresni a már elolvasott szövegben. Ez viszont azt is jelenti, hogy a nyomtatott példány minőségére is ügyelni kell. Egy hisztogram hibájára már utaltam. Egy másik ábrán a légi fotón számokkal jelölik az egyes lelőhelyeket a szerzők, de ezek a számok nem vagy csak nagyon nehezen olvashatók. Ezeknek az apró hibáknak a kiküszöbölése nem emelte volna a költségeket.

Összességében egy rendkívül tartalmas, gazdag publikációt olvashattunk egy nagyon szép leletről, olyan korszakból, amelyre vonatkozó forrásunk itthon alig akad.

Redő Ferenc

Sylloge Nummorum Graecorum Czech Republic Vol. I. The National Museum Prague. Part 3: Macedonia and Paeonia. (Összeállította: Jiří Militký) Prague 2016. 158 old. ill. ISBN 978-80-7036-490-1

A Cseh Nemzeti Múzeum (Prága) görög éremgyűjteményének modern feldolgozása indult el ezzel a kötettel a nemzetközi SNG project keretében. A kötet elején egy rövid áttekintés olvasható, miként kerültek a prágai gyűjteménybe a kötetben közölt makedón pénzek. Militký részletesebben is kitér azokra a darabokra, amelyek F. Zapletal révén az 1920–30-as években szétszóródott bulgáriai kincsleletekből jutottak el Prágába. A három ilyen lelet közül a legérdekesebb – az egyébként éppen Militký által 2013-ban publikált – a svobodai

kincs, amelynek számos példánya a koppenhágai királyi gyűjteményben található. Ez a főként II. Philipposz bronzérméit tartalmazó együttes korábban Philippopolisz lelőhellyel szerepelt a szakirodalomban. Ezeknek az érméknek az alapján sikerült Militkýnek kidolgozni egy új tipológiai rendszert II. Philipposz bronzvereteire.

A katalógus 940 érmét közöl a SNG sorozat szokásos rendszerét követve. Hozza minden egyes érem fényképét, rövid leírását és technikai adatait (súly, átmérő, pozíció). A meghatározások a legfrissebb szakmunkákon alapszanak. A katalógus végén 8 színes képtáblán a szebb és érdekesebb darabok nagyított felvételei láthatóak.

A közölt érmék legnagyobb része Nagy Sándor, illetve az ő érmeinek mintájára már halála után készült veretekből áll. Bár a meghatározások alapvetően M. Price monográfiájára hivatkoznak, Militký számos esetben az azóta készült új feldolgozások rendszerét és keltezését veszi át (Kabülé, Messzembria, Aradosz). A makedón városok, törzsek és Paeonia esetében is a legújabb irodalom alapján történt a rendszerezés.

Újdonságnak számít, hogy a kötetben szereplő 20 db arany pénzen XRF vizsgálatokat végeztek M. Fikrle jóvoltából a Cseh Tudományos Akadémia Atomfizikai Intézetében. Minden darab felszínén 3-3 mérést végeztek különböző pontokon. A mérési eredmények megerősítették az eddig is ismert tényt, hogy nagy tisztaságú aranyból készültek a pénzek, 97% -nál kisebb aranytartalmat csak két esetben mértek. Ezek esetében nagyobb volt az éremben az ezüst aránya. Az ezüst tartalom rendszerint 1% alatt van, a réz pedig max. 0,9%. Ennyi adatból persze semmi mélyreható következtetést nem érdemes levonni – nem is tették –, ellenben az adatok közlése fontos a jövendő vizsgálatokhoz.

A kötet végén különböző indexeket találunk, amelyek megkönnyítik az anyagban való tájékozódást: kibocsátok, verdék, címletek, köriratok, monogramok és szimbólumok, leltári számok szerint.

A jól összeállított, alapos és bőséges szakirodalom felhasználásával készült munka újabb értékes kötettel gazdagította a görög éremgyűjteményeket közlő SNG sorozatot.

Torbágyi Melinda

Numismatik Lehren in Europa. Reinhard Wolters und Martin Ziegert (Hrsg.) Wien 2017. 192 oldal, 24 színes tábla. (Institut für Numismatik und Geldgeschichte der Universität Wien, Band 19.) ISBN 978-3-9501987-9-9/

A Bécsi Egyetem Numizmatikai és Pénztörténeti tanszéke 2015-ben ünnepelte fennállásának 50. évfordulóját. E jeles alkalomra az intézet május 14–16. között nemzetközi konferenciát rendezett. Témájául természetesen a numizmatika oktatását választotta, kitűzött céljául pedig azt, hogy a különböző európai országokból meghívott előadók segítségével az egyes nemzetek ide vonatkozó történetét a korai kezdetektől egészen napjainkig megismerhessük, fejlődési útjukat egymással összevethessük.

A numizmatikai oktatás tekintetében egyedülálló bécsi Institut für Numismatik und Geldgeschichte jelentőségét a tanszék autonóm intézményi keretei biztosítják. Képzése nem alárendelt helyzetben áll más régészeti vagy történelemtudományi tanszék tanrendi kialakításának, hanem saját, önálló struktúrát követ. Elsődleges feladata az oktatás, és ez különbözteti meg a világ többi, numizmatikával foglalkozó tudományos és kutatóintézetétől, éremtárától és numizmatikai társulatától. A tanszék 1965-ös megalakulása Robert Göbl nevéhez fűződik, és egy jól követhető, erőteljes történeti vonulat beteljesedéseként valósulhatott meg. Közismert, hogy az intézményesített formában zajló numizmatikai oktatás a császárvárosban a 18. századra, Mária Terézia uralkodásának idejére nyúlik vissza – amikor a jezsuita tudós numizmatikus Josep Hilarius Eckhel egyidejűleg két fontos pozíciót is elnyert az uralkodónőtől. 1774. évi kinevezése mind a császári éremtár antik gyűjteményének igazgatójává, mind a bécsi egyetem tanárává avatta. Ezt a kulcspozíciót később több osztrák numizmatikus is birtokolta, mint pl. Wilhelm Kubitschek, akinek végül sikerült kialakítania, maga köré szerveznie az egyetemen egy numizmatikai tantestületet. Ez a céltudatos lépés tekinthető az önállósuláshoz vezető első eredménynek és ennek a koncepciónak a megtartásán munkálkodtak később is az éremtár vezető tisztségét betöltő numizmatikusok, mint pl. August Loehr vagy az őt követő Eduard Holzmair. Mígnem – bevárva a kedvező pillanatot – a Bécsi Egyetem fennállásának 600. évfordulóján sikerült a minisztérium jóváhagyását elnyerni az önálló numizmatikai tanszék megalakítására. Az akkor még egyszemélyes, Robert Göbl professzor irányításával induló tanszék fejlődése töretlen maradt és napjainkban is megtartotta vezető szerepét. Nemcsak színvonalas oktatása, de gazdag szakkönyvtára, levéltára, a tanszék éremgyűjteménye és kapcsolódó rendezvényei is hozzájárulnak a szakmai képzés, illetve a kutatás eredményességéhez.

A bécsi példától eltérően, más európai egyetemeken rendszerint a régészeti vagy az ókortudományi oktatáshoz kapcsolódik a numizmatikai oktatás, továbbá mind az elméleti megközelítésekben, mind a gyakorlati

kutatómunkát tekintve nagyon különböző megoldások élnek egymás mellett. Változatos kép rajzolódik ki az olvasó előtt, miközben betekintést nyer e speciális történeti tudományágnak az egyes országokban hagyományszerűen kialakult szakmai módszertanába, továbbá az aktuálisan érvényes képzési rendszerébe vagy éppen a nemzetközi projektfeladatokba való bekapcsolódási lehetőségeibe.

A numizmatikai oktatás legrégebbi, a 15. századra visszamenő tradícióját Kasztíliában a salamancai egyetem és Itáliában a páduai egyetem tudhatja magáénak. De gazdag történeti múlttal rendelkezik a Leideni Egyetem (Hollandia), vagy angol nyelvterületről említhetjük az Oxfordi és a Cambridge-i Egyetemet. Németország nagyszámú felsőoktatási intézményei közül jelenleg több mint 90 különböző régészeti vagy történelemtudományi tanszék működik, a valóságban azonban mindössze tizenhét oktató tanrendi kialakításában kapott helyet a numizmatika oktatása. Ezzel szemben Svájcban négy egyetemen van lehetőségük a hallgatóknak a rendszeres numizmatikai képzésre, de sokkal fontosabb szerepet tölt be egy központosított, országos hatókörű numizmatikai intézet *(IFS: Inventar der Fundmünzen der Schweiz)*, amely koordinálja és dokumentálja a kantonok régészeti ásatásaiból származó éremleleteket. A Svájci Tudományos Akadémia által 1992-ben alapított IFS nemcsak a kutatás, de az oktatás tekintetében is nélkülözhetetlenné vált. Egyrészt digitális adatbankként is szolgál, másrészt olyan platformként, amely lehetőséget nyújt a szakmai konzultációra, a publikálásra, valamint numizmatikai kiállítások és rendezvények rendszeres lebonyolítására.

Lengyelországban az egyetemeken széles körben, három oktatási nyelven is hozzáférhető a numizmatikai oktatás. Ez önmagában azonban nem elegendő a szakmai képzés sikerességéhez. A feltételrendszer tényezői között nemcsak a nyelvismeret, hanem az ún. „nagyszakok" keretein belül numizmatikát oktató professzoroknak a feladatköre és az általuk speciálisan kialakított képzés-, illetve vizsgarend éppen olyan fontos. A szemináriumokon megszerezhető tudás kiegészítését adja az elsődlegesen választott régészeti vagy történelemtudományi képzésnek. Egy szemeszter során pedig több alkalom is adódik arra, hogy az egyetem falain kívül, a nagyobb éremtárakba, közgyűjteményekbe kihelyezett előadások és gyakorlatok során mélyítsék el a hallgatók az ismereteiket.

A kötet tanulsága szerint a legtöbb esetben meghatározó tényező egy-egy karizmatikus numizmatikus személye és annak konkrét érdeklődési területe. De nem elhanyagolható a nagyobb közgyűjtemények éremanyagainak és a különböző numizmatikai társulatok szerepe sem. Torbágyi Melinda tanulmányának vezérfonala ennek megfelelően a tudománytörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű tudósok és szakemberek köré fonódott, majd kifejtésre került a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának az egyetemekkel való rendszeres együttműködése és a gyakorlati képzésben betöltött hangsúlyos szerepe is. Hazánkban a numizmatika tudományos kereteit a kezdetekkor megteremtő Rómer Flórisról olvashatunk, vagy Kuzsinszky Bálintról, aki az Aquincumi Múzeum és a Fővárosi Múzeum igazgatói tisztsége mellett a budapesti egyetem ókortörténeti, majd érem- és régiségtan tanára is volt. Méltató sorok emlékeznek meg Alföldi Andrásról, aki mind a tudományos munkában, mind a szervezői és pedagógiai tevékenységében meghatározó szerepet vállalt, valamint Mócsy András és Lányi Vera szellemiségének rövid körvonalazására is kitér a tanulmány.

A kötetbe sajnos nem került bele a konferencián elhangzott minden egyes előadás, így hiányoznak a francia- és csehországi képzéssel, valamint speciálisan az iszlám numizmatika oktatásával foglalkozó tanulmányok. Ezzel együtt azonban igazán hasznos, jól áttekinthető összegzését nyújtja a téma történeti, illetve jelenlegi helyzetének – amely nélkülözhetetlen olvasmány akár a tudománytörténettel részletesebben foglalkozó kutatók számára, akár a szakma iránt elkötelezett fiatalok, egyetemi tanulmányaikat folytató hallgatók részére is.

Pallag Márta

PROKISCH, Bernhard: *Die Sammlung von Bergbaugepr*ägen *des Karl Ritter von Ernst. Münzen, Marken, Medaillen, Rechenpfennige und Jetons aus dem 15. bis 20. Jahrhundert.* Wien 2016. 476 oldal. 1142 színes fényképpel. (Veröffentlichungen Institutes für Numismatik und Geldgeschichte Band 17.) ISBN 978-3-9501987-6-8 és ISBN 978-3-902183-24-8

Karl Ritter von Ernst nem ismeretlen a magyar numizmatikában, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legjelentősebb numizmatikai szaktekintélye volt. A Bécsi Numizmatikai Társulat (Numismatische Gesellschaft in Wien) (1870) alapító tagja, a Numismatische Zeitung, később a Monatsblatt szerkesztőjének tisztségét is betöltötte. Széles körű gyűjtőtevékenységet folytatott, különböző gyűjteményeiből azonban csak a bányászati témájú vereteké maradt ránk. Szakíróként is nagyon sokrétű, szerteágazó numizmatikai munkássága volt.

Szakirodalmi tevékenysége 380 szakmai tárgyú írást, 77 társulatokkal és perszonáliával foglalkozó írást és további 373 recenziót számlál, amely mindenképp tiszteletet ébresztő mennyiség. A kiadvány ezeket is felsorolja. A publikációk közt természetesen akadnak magyar vonatkozásúak is, foglalkozott pl. a selmeci jutalomérmekkel és a kassai pénzverdével.

Osztrák hivatalnokcsalád sarjaként született 1833-ban a dalmáciai Zárában. A Selmecbányai Bányászati Akadémián tanult 1850–1854 között, ahol bányász-kohász mérnökként végzett, majd 21 évesen állami szolgálatba került praktikánsként. 1856-ban olasz nyelvtudásának köszönhetően először a velencei pénzverdében helyezkedett el. 1861-ben a Bécsi Hauptmünzamthoz került, azaz a birodalom legfőbb pénzverdéjébe. Szakmai karrierje során több állami hivatalt betöltött, és ezek során a megbecsült bányafőtanácsosi rangig jutott 1886-ban. Felesége 1894-ben bekövetkezett halála után Ella lányának (férjezett Zsivanovits) családjához költözött Pozsonyba, a továbbiakban az ő körükben élt és dolgozott. 1911-ben itt is hunyt el.

Fennmaradt bányászati vereteket tartalmazó gyűjteménye egyértelműen hivatásával függ össze, mint ahogy annak sokszínűsége bizonyára sok utazással járó főhivatalnoki munkájának köszönhető. Ez a gyűjtemény a a bécsi Műszaki Múzeumba (Technisches Museum Wien) került, és jelenleg is ott található. A téma azonban nem csak gyűjtőként, hanem tudományosan is foglalkoztatta. Ernst munkája kifejezetten jelentős és úttörő jellegű a bányászati veretek tekintetében. Ő az, aki egyszerű leírások helyett már tudományosan osztályozta is a különféle vereteket, és igyekezett még a sokszor nehezen besorolható bányapénzeket is helyhez kötni és keltezni. Történelmi ismeretei persze – különösen Magyarország tekintetében – nem álltak egy hivatásos történész színvonalán, de bányamérnöki és bányászati tisztviselői képzettségéhez viszonyítva és igyekezetét tekintve tiszteletreméltónak nevezhetők. Már Gohl Ödön is sokat hivatkozott Ernstre bányapénz-katalógusában.

A jelen katalógus szerzője a bányászati érmek fejezeteinek ismertetésénél illő hagyománytisztelettel az Ernst által 1885-ben írt és máig nagy hatású szakmunka osztályozását is bemutatja, hiszen Ernst jelentős részben a bemutatott gyűjtemény alapján készítette osztályozását (Ernst, Carl: Von Bergwerksmünzen. *Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen* 33 (1885) 101–105, 135–141, 167–172, 201–207, 234–237). Ez a rendszer az adott gyűjtemény esetében jól reprezentálja az Osztrák–Magyar Monarchia tudományosságát, kissé tudálékos és néha indokolatlanul bonyolult, de egyszersmind eredeti és úttörő munka. Mára azonban már meglehetősen elavult, és nem felel meg mindenben a tudomány jelenlegi követelményeinek, és ezért Prokisch nagyon helyesen egyszerűsítette azt.

A Bergwerksmünzen megjelölés esetében a német elnevezés különbözik a magyar szakterminustól. Ernst az összes bányászati veret összefoglaló neveként alkalmazta, míg Kiss Gáborral közösen készített katalógusunkban ezek egy szűkebb csoportját, a bányapénzeket jelöltük ezzel. A magyarországi bányapénzek ugyanis sokkal korábbiak, nagyobb számúak és általánosabb funkciójuk révén a pénz fogalmához sokkal közelebb állók, mint az osztrák és német területeken használt hasonló veretek. A magyar „bányapénz" terminust egyébként Gohl Ödön alighanem Ernst egyik alcsoportja elnevezésének, éspedig a „Berggeld" fordításaként alkotta meg, feltehetően hasonló indokból.

A katalógusban szereplő *Münzen*, azaz „Pénzek" csoport eredetileg az ún. *Ausbeutemünzen* kategóriát jelenti, amely a bányából frissen kikerült fémből először vert forgalmi pénzeket jelölte, ezt a vereteken az adott bánya nevével is jelölni szoktak. Ernst ezt a kategóriát is csak lazán kezelte, így szigorúan véve az itt ismertetett darabok nem mindegyike nevezhető Ausbeuténak, ezért a katalógus írója csak a Münzen elnevezést alkalmazta. Ebben a részben nincs magyar veret, ellenben osztrák, cseh és német veretek nagy számmal találhatók benne némi egyéb származású anyaggal együtt.

A *Marken* csoport Ernst-féle felosztása is túlzottan részletező, ami nem mindig indokolható. Ezért Prokisch egy hármas tagolást követ e csoport ismertetésénél: 1. pénzhelyettesítő (Geldersatz), 2. munkavégzési segédeszköz (Arbeitbehelfe) 3. reklámeszköz (Werbemittel). Ezek azonban nem teljesen következetesen jelentkeznek a leírások típusmegnevezéseiben. A magyar olvasónak esetleg nem egyértelmű, hogy a földrajzi felosztásban közölt konkrét érmét melyik csoporthoz kapcsolja a katalógusírót. A „Marke" elnevezést a vásárláskor is pénzértéket képviselő veretekre alkalmazza. Az „Abfahrtmarke", azaz beszállóbárca viszont a munkavégzési segédeszköz kategóriába tartozik. Előfordulnak azonban pl. a Notmünze, Fleischmarke, Weinhandelsmarke, Biermarke, Brotmarke, Arbeitsmarke, Politte kifejezések is. A német terminológia gyakran pontatlan ezen esetekben. A mai szakirodalom inkább a „Bergzeichen" elnevezést használja, és a „Marke" – amit a magyar bányászatban az üzemeknél pl. a beszállóbárcára, a lámpabárcára, sőt a csillebárcára alkalmaztak még az 1980-as években – túl általánosnak tűnik. Ebben a fejezetben az osztrák, cseh, német, angol francia és svéd anyag mellett nagy mennyiségű magyar vonatkozású veretet is találunk, többnyire korrekt meghatározással, irodalmi hivatkozásokkal.

A *Medaillen* csoport érmei túlnyomó részt az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Birodalom darabjait képviselik, de sok egyéb nemzethez tartozó érem is akad köztük. A magyar vonatkozású érmek közt figyelemre méltó az aninai és pécsi öntöttvas éremsorozat. Utóbbihoz Ernst valószínűleg jó barátján, Wiesner Rajmár (németül Raimund) pécsi bányaigazgatón keresztül jutott hozzá. Wiesner készíttette 1891 és 1899 között azt az öntöttvas éremsorozatot, amelynek példányai minden év december 4-én, Borbála-nap alkalmával kerültek kiosztásra. A bányaigazgató az öntöttvas érmek más változatait is elkészíttette, ezek a millenniumi kiállításra, a pécsi bányalátogatás emlékére vagy Hegedűs István miniszter látogatásának alkalmára készültek. Ezekről legutóbb Raýman János tagtársunk készített igen színvonalas munkát.

Az utolsó csoport a *Rechenpfennige und Jetons*. A zseton elnevezés kevésbé konkrét és nem egészen felel meg a mai értelmezésnek. Ernst alapjában véve a kisebb formátumú, inkább pénzméretű személyi érmeket, számolópénzeket értette ezen a fogalmon. A „Rechenpfennig" és régiesebb „Raitpfennig" elnevezést egyaránt használja a katalógus. Ezeket eredetileg az ún. vonalon számolásnál használták, de az igazsághoz tartozik, hogy a „zsetonoknak" nem ismerjük biztosan a funkcióit. Két nagy csoportot ismertet a katalógus: az osztrák örökös tartományokból és a német államokból való darabokat, valamint elenyésző mennyiségű egyéb származásút. Az örökös tartományokhoz soroltak közt azért előfordul magyarországi is, így a körmöcbányai és selmecbányai kamarák könyvvivőjének, Ladislaus Procknak az érme, amelyet bizonyosan Körmöcbányán készítettek.

A kötetet pénzverőmesterek mutatója és gazdag irodalmi lista zárja. Mindent egybevetve jól használható, rendkívül alapos és színvonalas munkát tarthatunk a kezünkben.

Szemán Attila

TÁRSULATI ÉLET 2014–2015

2014

A Magyar Numizmatikai Társulat 2015. május 28-i közgyűlésen elhangzott és elfogadott közhasznúsági jelentése átszerkesztett változata.

1. A Társulat alapcélja, közhasznú tevékenységének bemutatása

A Magyar Numizmatikai Társulat 1901. május 14-én alakult, jelenlegi jogi formáját a Bíróság 1989-ben 1.Pk.60520/1989/1 számon, 1989. december 18-án vette nyilvántartásba.

A Magyar Numizmatikai Társulat létesítő okirata szerinti alapvető tevékenységünk az érmészet, pénztörténet és éremművészet eredményeinek ismertetése, közkinccsé tétele.

A Társulat közhasznú szervezet, politikai tevékenységet nem folytat, működése és szervezete pártoktól független és azoknak anyagi támogatást nem nyújt. Működését tagdíjakból, saját kiadványok értékesítéséből, illetve magán- és jogi személyek adományaiból, valamint elnyert támogatásokból fedezi.

A Társulat honlapja a www.numizmatika.org címen érhető el, ahol a legfontosabb információkat közzé teszi.

HONLAP

A 2014-es év egyik szakmai célkitűzése a Társulat megújult honlapjának elkészítése volt, amelyet májusban sikerült útjára indítanunk. Célunk az volt, hogy az új honlap alkalmazkodjon a jelenlegi informatikai követelményekhez, és mind tartalmilag, mind formailag méltó legyen a több mint 110 éves Társulathoz. A honlapot rendszeresen frissítjük, és további szakmai fejlesztéseket is tervezünk. Emellett megújítottuk levelezőrendszerünket is, így téve még gördülékenyebbé az információáramlást.

KONFERENCIÁK, ELŐADÁSOK

- **A numizmatika és a társtudományok X.** – *Háború és az érmészet* címmel konferencia Székesfehérváron, 2014. október 10–11.

Az első világháború kitörésének 100. évfordulója alkalmából a Magyar Numizmatikai Társulat, a Székesfehérvári Városi Levéltár és Kutatóintézet és Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata közös szervezésében megrendezésre került nemzetközi tudományos konferencia. A rendezvényt dr. Cser-Palkovics András, Székesfehérvár polgármestere köszöntötte, a megnyitó beszédet dr. Csurgai-Horváth József, a Székesfehérvári Városi Levéltár és Kutatóintézet igazgatója tartotta.

Előadások

- Sallay Gergely Pál *(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum):* Éremművészek az I. világháborús osztrák-magyar propaganda szolgálatában
- Pallos Lajos *(MNM Éremtár):* I. világháborús propaganda jelvények
- Tokai Gábor *(Magyar Nemzeti Galéria)*: Változások a magyar éremművészetben az I. világháború idején
- Török Pál *(Magyar Éremgyűjtők Egyesülete):* A modern haditechnika megjelenése az I. világháborús propaganda érmeken
- Prohászka László *(Magyar Numizmatikai Társulat):* A magyar királyi székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred Bory Jenő tervezte alakulatjelvényei.
- Kianicka, Daniel *(NBS-Múzeum minci a medailí v Kremnici):* The collection of the First World War medals of the Kremnica Museum and their cultur-historical context
- Bedő József *(Magyar Numizmatikai Társulat):* Az I. világháború alatt kibocsátott értékjegyek
- Tóth Csaba *(MNM Éremtár):* Tatárjárás kori éremkincsek
- Ujszászi Róbert *(Móra Ferenc Múzeum, Szeged):* Családi ügy: IV. Béla és V. István viszálykodása a numizmatika tükrében
- Budaj, Marek *(Slovenské národné múzeum – Historické múzeum):* Erzsébet és I. Ulászló harca a trónért az éremleletek tükrében
- Varga Máté *(Rippl Rónai Múzeum, Kaposvár):* Somogy megye felszabadítása a török uralom alól az éremleletek tükrében

- Găzdac, Cristian *(Akademia Română Institutul de Arheologie, Cluj-Napoca):* Wars and hoard's hidding – an online database
- Vida István *(MNM Éremtár):* The Marcomann-Sarmatian Wars in the coinage
- Wahl, Marc *(Institut für Numismatik und Geldgeschichte Wien):* War and Coinage – Iconography and Booty. The early Greek tyranny in Sicily
- Juhász Lajos *(ELTE Régészeti Intézet):* The personification of conquered territories on Roman coins
- Pallag Márta *(Magyar Numizmatikai Társulat):* Ellenségkép I. Lipót éremverésében
- Garami Erika *(Magyar Numizmatikai Társulat):* Az 1811-es és az 1816-os devalváció

A konferenciát dr. Torbágyi Melinda, Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának vezetője, a Magyar Numizmatikai Társulat elnöke zárta be.

A konferencia tudományos előadásainak meghallgatása mellett a résztvevőknek lehetőségük nyílt a *„A Seuso-kincs Székesfehérváron"* című kiállítás megtekintésére is.

- **Tudományos előadások**

2014-ben is havi rendszerességgel megtartottuk szakmai előadásainkat a Társulat helyiségében. Az előadók Társulatunk tagjai közül kerültek ki, az előadások változatos tematikájúak voltak, felölelték a numizmatika területének jelentős részét (antik, középkori, magyar és külföldi pénztörténet, kitüntetés, emlékérem, értékjegy).

Az előadásokat 2010 szeptemberétől élőben közvetítjük az interneten azok számára, akik személyesen nem tudnak részt venni, illetve archiválva is megtekinthetők a http://archive.galileowebcast.hu honlapon.

Előadások

– január 21.	Soltész Ferenc: Az uralkodói reprezentáció Salamon királyunk pénzein
– február 18.	Torbágyi Melinda: Római köztársasági éremleletek a Barbaricumban
– március 18.	L. Kovásznai Viktória: Fellendülés a magyar éremművészetben 1964–1977.
– április 22.	Pandula Attila: A Magyar Királyi Szent István Rend alapítása
– május 20.	Maróti Tamás: A *myCollection* gyűjteménykezelő számítógépes alkalmazás bemutatása
– szeptember 16.	Szekeres Balázs: A budapesti szabadkőművesség története a numizmatika tükrében
– október 14.	Bene Attila: Erotika az érmeken
– november 18.	Bedő József: Bevezetés az értékjegytanba
– december 2.	Gyöngyössy Márton: A középkori magyar pénzverés területi szakigazgatási szervei. Gondolatok a pénzverőkamara-rendszerről

KIADVÁNYOK

- Soós Ferenc: *A magyar fémpénzek feliratai és címerei* c. kötetének második bővített kiadása. A magyar numizmatikában nem állt rendelkezésre az első kiadás megjelentetéséig olyan átfogó szakirodalmi munka, amelyben a pénzeken levő feliratok, felirati rövidítések feloldása, illetve magyarra fordítása megtalálható lenne. A kötet rendkívül rövid idő alatt elfogyott, sem könyvkereskedelmi forgalomban, sem magánúton nem volt beszerezhető. A szerző nemcsak a numizmatikusok, de a segédtudományok további kutatói számára is nélkülözhetetlen alapművet az újabb kutatások figyelembevételével átdolgozta, illetve jelentős változást hozott, hogy a kötet rajzok helyett kiváló minőségű fényképekkel illusztrált. A könyv első része az írás történetét és a magyar pénzek feliratait ismerteti, majd a numizmatika sajátosságait szem előtt tartva röviden tárgyalja a heraldika szabályait. Itt szerepelnek azok a családi címerek is, amelyek a pénz kibocsátásáért felelős főtisztviselő egyéni azonosító jeleként (mesterjegykémt) kerültek rá az érmékre. A könyv második része katalógus, amelyben a Magyarországon törvényes fizetőeszközül szolgált magyar veretű pénzek leírása található időrendben, típusonként. A könyv B/5 méretű, 320 oldal terjedelmű, keménytáblás, cérnafűzött, színes kivitelben készült.
- Megkezdtük Bene Attila: *C . RADNITZKY . WIENNÆ. Carl Radnitzky osztrák éremművész élete és alkotásai* című kötet megjelentetésének előkészületeit (lektorálás, fordítás, fényképezés, nyomdai tervezés stb.). A kötet várhatóan 2015 májusában jelenik majd meg.
- Előkészítettük a két évenként megjelenő Numizmatikai Közlöny következő számát. A Numizmatikai Közlöny a magyar numizmatika egyetlen nemzetközi szinten jegyzett tudományos szaklapja, amely 1902 óta folyamatosan kiadásra kerül, és a hazai numizmatika tudományos eredményeinek ismertetését szolgálja. A Közlöny kétévenkénti kiadását egyik legfontosabb feladatunknak tartjuk.

A közhasznú tevékenységünkhöz kapcsolódó közfeladat jogszabályi helye: 2001. évi LXIV számú, a kulturális örökség védelméről szóló törvény 1, 4 és 5 §.

Célcsoportja: tagok és bel- és külföldi széles, a numizmatika iránt érdeklődő nagyközönség.

OKTATÁS, ISMERETTERJESZTÉS

XXVI. Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem – Dunaújváros, 2014. június 13–15. A Magyar Éremgyűjtők Egyesületével közös rendezésben.

Előadások

- Ujszászi Róbert: Pénzverési problémák a XI. sz. első feléből
- Garami Erika: Pénzhamisító, feltaláló, festő: Peter Bohr
- Baranyi Anna: Telcs Ede éremművészete
- Süle Tamás: Szemelvények Palotás József szobrászművész pécsi és dunaújvárosi munkásságából
- Mednyánszky Miklós: Magyarországi bányász-kohász érmek, kiemelten a kohászathoz kapcsolódóak
- Szakács Béla: A magyar szépirodalom érmeken, különös tekintettel Petőfi Sándorra
- Sustek, Zbysek: A szovjet Vörös Hadsereg inváziós pénzei a kelet-európai államokban
- Torbágyi Melinda: 50 éve került elő a szikáncsi solidus lelet
- Pandula Attila: Az Osztrák-Magyar Monarchia hadi kitüntetései az I. világháborúban. I. rész: A rendek

A konferencia kulturális programjai között szerepelt az Intercisa Múzeum, a dunaújvárosi Beránemlékhelyek, a szalkszentmártoni Petőfi Emlékmúzeum megtekintése, és a résztvevők megkoszorúzták Hóman Bálint Tason található sírját.

KÖNYVTÁR

A Társulat működteti az ország egyetlen önálló, nyilvános numizmatikai szakkönyvtárát. Ennek karbantartása, fejlesztése, üzemeltetése egyik fő feladatunk. 2014-ben is heti három alkalommal, hétfőn a munkacsoport ülések alkalmával 16–18 óráig, kedden 10–19 óráig, szerdán 10–16 óráig állt rendelkezésre tagjaink és az érdeklődő közönség számára. Minden kedden összejöveteli napot tartunk, amelyen tagjaink megvitathatják aktuális kérdéseiket, a numizmatika iránt érdeklődők pedig szakmai tanácsokat kérhetnek. A könyvtárhasználat lehetősége nem csak passzív könyvtári szolgáltatásokat jelent, munkatársaink a szakirodalom és bibliográfiák segítségével aktív tájékoztatást nyújtanak, így a társadalom legváltozatosabb felkészültségű rétegeinek segítenek az információk megszerzésében.

A közhasznú tevékenységünkhöz kapcsolódó közfeladat jogszabályi helye: 1997. évi CXL számú a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és közművelődésről című törvény 74 § d/ pont.

KUTATÁS, NEMZETKÖZI KAPCSOLATÉPÍTÉS

A Társulat működése nemzetközi, kiemelten Magyarország, a szomszédos országok, a visegrádi országok, Svájc, Németország és Olaszország. Könyvtárunk széleskörű nemzetközi cserekapcsolatokkal rendelkezik, melynek rendszerén keresztül a világ további országaival tudjuk megosztani a numizmatika tudományában elért eredményeinket, és biztosítani szakmai színvonalának fenntartását.

A Társulat kutatócsoportokat működtet, amelyeket valamely részterület hatékonyabb kutatása céljából a numizmatika egyes ágainak művelői alkotják.

- Az MTA BTK TTI „Lendület" Szent Korona Kutatócsoport munkájának keretén belül 2014-ben a Magyar Nemzeti Múzeum és a Szlovák Nemzeti Múzeum közös kiállítást rendezett *„A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei (1563–1830)"* címmel, amelynek kurátorai Soltész Ferenc Gábor, Tóth Csaba és Budaj Marek tagtársaink voltak, és amelyhez a Társulat érmek kölcsönzésével járult hozzá. A kiállítás a pozsonyi uralkodókoronázások mintegy 200 különféle érmét tárta a látogatók elé, tíz magyar király, egy királynő (Mária Terézia) és három királyné fennmaradt koronázási érmeibe nyújtott betekintést. Emellett a látogatók megismerkedhettek a koronázásokhoz kapcsolódó reprezentációs emlékérmekkel éppúgy, mint a koronázási menetben a nép közé szórt arany, ezüst vagy réz zsetonokkal. A pozsonyi várban rendezett kiállítás 2014. július 10. – 2015. január 18. között volt látogatható, a tervek szerint 2015-ben a Körmöcbányai Múzeumban kerül újra bemutatásra.
- Az MTA BTK TTI „Lendület" Szent Korona Kutatócsoport munkájának keretén belül a Staatliche Münzsammlung (München) és a Germanisches Museum (Nürnberg) koronázási érmekhez kapcsolódó anyagainak feldolgozása történt meg.
- Bene Attila tovább folytatta a *Carl Radnitzky-katalógus* összeállítását, amelynek során néhány külföldi gyűjteményt (Körmöcbányai Múzeum, Kunsthistorisches Museum Wien) is felkeresett.

- Buza János professzor az Osztrák Numizmatikai Társulat meghívására előadást tartott a „*6. Österreichischer Numismatikertag*" keretében a tiroli Hall városkában. Az előadás rövidített szövege megjelent a Haller Münz-Blätter Band VIII (März 2015) kötetében S. 227–239.

A közhasznú tevékenységünkhöz kapcsolódó közfeladat jogszabályi helye: 2004. évi CXXXIV törvény 5 § (1) bekezdése

Célcsoport: a numizmatikával foglalkozók

2. A Társulat közhasznú tevékenységének érdekében felhasznált vagyon kimutatása

Tagságunk tagjainak száma jelenleg 353 fő, akik évi 5500,- Ft tagdíj befizetésével támogatják célkitűzéseinket.

A Társulat célkitűzései szerint támogatások nem kerültek kifizetésre.

Bevételi források	előző év	tárgyév
Kiadvány- és éremértékesítés	188 374	458 323
Tagdíj bevételek	799 475	824 500
Szolgáltatások (hirdetés, fordítás)		427 800
Aranykönyv eladás	120 000	
Káresemény bevétele		153 250
MTA pályázati támogatás	1 404 500	1 404 000
NAV 1% SZJA-ból	314 355	214 607
Előző évből tartalékolt NAV 1%	277 488	
Non-profit szektorból érkező támogatás	1 100 000	20 000
Belföldi támogatások	1 782 680	2 381 304
Külföldi támogatások	836 253	894 167
Térítés nélkül kapott könyvek értéke	128 102	451 360
Soós Ferenc: Magyar fémpénzek hirdetés		950 000
Egyéb bevételek (költség megtérítés)	310 718	3 490
Pénzügyi műveletek bevételei	202 353	102 739
Összesen	**7 464 298**	**8 285 540**

3. Cél szerinti költségek kimutatása

	előző év	tárgyév
Numizmatikai Közlöny	692 370	
Soós Ferenc: Fémpénzek c. könyv		1 155 000
Összesen	692 370	1 155 000

4. Vezető tisztségviselőknek nyújtott juttatás

A Társulat kuratóriumi tagjai és vezetősége tevékenységüket díjazás nélkül végzik, 2014-ben pénzügyi juttatásban, költségtérítésben nem részesültek.

5. Közhasznú jogállás megállapításához szükséges mutatók

A mutatók a 2000. évi C Számviteli törvény szerint készült beszámoló mellékletében szerepelnek, melyet e jelentéssel egyidejűleg közzétettünk.

A Társulat 2012 évi gazdálkodása a 2011. évi CLXXV Civil törvény 32 § (4) a/ pontja, valamint a 32.§ (5) a-b/ pontjai szerint a közhasznúsági követelményeknek megfelel.

Torbágyi Melinda – Soós Ferenc
elnök főtitkár

Társulati munkák és rendezvények segítése

Külön köszönetet mondunk név szerint is azoknak a szervezeteknek és tagtársainknak, akik jelentős összegekkel támogatták 2014-ben is társulatunkat. Ezek a szervezetek a következők voltak:

Árverés 90 Bt. Bedő József tagtársunk vezetésével, aki jótékonysági árverést szervezett Társulatunk javára, amelynek teljes bevételét közhasznú tevékenységünk működési költségeinek fedezésére ajánlotta fel. Itt mondunk köszönetet azoknak a tagtársainknak is, akik erre az árverésre adtak be anyagot így segítve társulatunkat működésében.

Támogatóink voltak továbbá: Budapest Fővárosi XV. kerületi Rákospalota Pestújhely Újpest Önkormányzat, C. I. P. Invest Kft. (Nudelman László), Magyar Pénzverő Zrt., Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, MÉE Csongrád Megyei Szervezete, Optimál Bróker Kft. Tartós adományt kaptunk a Token Kft.-től, a Zseton 96 Kft.-től, valamint a Moneta Kft.-től.

Magánszemélyként támogatták ez évi munkánkat:

dr. Lázár László, Bene Attila, dr. Bíróné Sey Katalin, dr. Kiss József Géza, Maróti Tamás, dr. Nagy Ádám, Nyirádi Lajos, Rados Ferenc, Rayman János, dr. Süle Tamás, Tóth János. Azon ismeretlen jótevőnk támogatását is megköszönjük, aki egy svájci alapítványon keresztül 2014-ben is küldött társulatunknak 3500 CHF-t.

Külön megköszönjük a társulat két alkalmazottjának, dr. Baloghné Ábrányi Hedvignek és Balogh Évának az egész évi odaadó munkáját.

2014. évi tevékenységünk bemutatása után továbbra is kérem a Társulat minden tagjának hathatós segítségét minden lehetséges módon, hogy tevékenységünket továbbra is folytatni tudjuk, és így azt mind szélesebb körben megismerhessék, munkánk fontosságát felismerhessék.

2015

A Magyar Numizmatikai Társulat 2016. május 26-i közgyűlésen elhangzott és elfogadott közhasznúsági jelentése átszerkesztett változata.

1. A Társulat alapcélja, közhasznú tevékenységének bemutatása

A Magyar Numizmatikai Társulat 1901. május 14-én alakult, jelenlegi jogi formáját a Bíróság 1989-ben 1.Pk.60520/1989/1 számon, 1989. december 18-án vette nyilvántartásba.

A Magyar Numizmatikai Társulat létesítő okirata szerinti alapvető tevékenységünk az érmészet, pénztörténet és éremművészet eredményeinek ismertetése, közkinccsé tétele.

A Társulat közhasznú szervezet, politikai tevékenységet nem folytat, működése és szervezete pártoktól független és azoknak anyagi támogatást nem nyújt. Működését tagdíjakból, saját kiadványok értékesítéséből, illetve magán- és jogi személyek adományaiból, valamint elnyert támogatásokból fedezi.

A Társulat honlapja a *www.numizmatika.org* címen érhető el, ahol a legfontosabb információkat tesszük közzé.

HONLAP

Megújítottuk Társulat honlapját. Célunk az volt, hogy az új honlap alkalmazkodjon a jelenlegi informatikai követelményekhez, és mind tartalmilag, mind formailag méltó legyen a több mint 110 éves Társulathoz. A honlapot rendszeresen frissítjük, és további szakmai fejlesztéseket is tervezünk. Emellett megújítottuk levelezőrendszerünket is, így téve még gördülékenyebbé az információáramlást.

KONFERENCIÁK. ELŐADÁSOK

- **Tudományos előadások**

2015-ben is havi rendszerességgel megtartottuk szakmai előadásainkat a Társulat helyiségében. Az előadások változatos tematikájúak voltak, felölelték a numizmatika területének jelentős részét (antik, középkori, magyar és külföldi pénztörténet, kitüntetés, emlékérem, értékjegy).

Havi rendszerességgel megtartott előadások a Magyar Numizmatikai Társulatban:

- január 20. Buza János: Megemlékezés Horváth Tibor Antalról
- február 17. Szántó Zsuzsanna: Bankok és pénzrendszerek a Ptolemaida Egyiptomban
- március 17. Nagy Ádám: A Magyar Himnusz kultuszának nyomában
- május 19. Soltész Ferenc Gábor – Tóth Csaba: Opferpfennig Krönungsmünze… Az meg mi fán terem?

- szeptember 15. Bedő József: Bevezetés az értékjegy tanba, II. rész
- október 20. Soltész Ferenc Gábor: Dán középkori pénz királyképmása a CNH I. 22. nyomán?
- november 17. Grüll Tibor: Zsidó háborúk pénzverése
- december 1. Gyöngyössy Márton: *Camera nostra apud Strigonium*. Hol verték az első magyar pénzeket?

Az előadásokat 2010 szeptemberétől élőben közvetítjük az interneten azok számára, akik személyesen nem tudnak jelen lenni. A közvetítés költségét dr. Kiss József Géza tagtársunk, alelnökünk biztosítja. Az elhangzott előadások megtekinthetők a http://archive.galileowebcast.hu honlapon.

- **Minikonferencia**

2015. április 21-én minikonferenciát rendeztük 190 éves a Magyar Tudományos Akadémia címmel.

Előadások:

- Soltész Márton: Bevezető
- Soltész Ferenc Gábor: A „Borúra derű" érem keletkezése
- Bertók Krisztina: Az Akadémia 21. századi jutalomérmei
- Bene Attila: A Magyar Tudományos Akadémia palotájának megnyitására készült érem

- **Könyvbemutató**

2015. október 15-én megtartottuk az Arcanum Adatbázis Kiadóval együttműködve bedigitalizált numizmatikai anyag DVD-jének bemutatóját a Magyar Nemzeti Múzeum Pollack termében.

- **Serlegvacsorai megemlékezés**

A társulatban 2015. december 10-én serlegvacsorai megemlékezést tartottunk Adamovszky István elhunyt tagtársunkról. Az emlékbeszédet Tóth Csaba tartotta.

KIADVÁNYOK

- Megjelentettük a *Numizmatikai Közlöny* CXII–CXIII. (2013–2014) számát, amelyet dr. Nagy Ádám tagtársunk 70. születésnapja alkalmából neki ajánlottunk.
- Az év folyamán digitalizáltattuk Magyar Numizmatikai Társulat összes eddig megjelent numizmatikai kiadványát az Arcanum Adatbázis Kft.-vel. Az előkészítési munkákat dr. Török Pál, Kovács Ákos és Soós Ferenc végezték.

  A DVD-n szereplő kiadvábyok:
  - Numizmatikai Közlöny 1902–2012.
  - A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve 1970–1982.
  - Magyar Numizmatikai Adattár 1–13. sz.
  - Az Érem 1922–2012.
  - Gróf Dessewffy Miklós barbár pénzei. Budapest 1910.
  - Alföldi András: A kontorniát érmek. Budapest 1942–1943.
  - Huszár, Lajos: Attila dans la numismatique. Budapest 1947.
  - Emlékezés a 650 éves Körmöcbányára (1978).
  - Pávó Elemér: Török pénzek a hódoltság kori Magyarországon. Budapest 1986.
  - Leányfalusi Károly: Bács-Kiskun megye numizmatikai bibliográfiája. Budapest 1999.
  - Bertók Krisztina – Torbágyi Melinda (szerk.): Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára. Budapest 1999.
  - Baloghné Ábrányi Hedvig – Soós Ferenc: Százéves a Magyar Numizmatikai Társulat 1901–2001. Budapest 2001.
  - Bíró Sey Katalin – Buza János – Csoma Mária – Gedai István (szerk.): In memoriam Ludovici Huszár. Budapest 2005.

Az elkészült anyag megvásárolható volt DVD-n, kutatható a társulat számítógépén, illetve előfizetők által kutatható az Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) periodika adatbázisban.

- Folynak Bene Attila: *C. RADNITZKY. WIENNÆ. Carl Radnitzky osztrák éremművész élete és alkotásai* című kötet megjelentetésének nyomdai előkészületei. A katalógus várhatóan 2016 nyarán jelenik meg.

KUTATÁS

- A Társulat *munkacsoportokat* működtet, amelyekben valamely részterület hatékonyabb kutatása céljából a numizmatika egyes ágainak művelői, vagy a numizmatika egy-egy szűkebb területe iránt érdeklődők tevékenykednek. Jelenleg emlékérem, kitüntetés, papírpénz és értékpapír, római és orientális munkacsoport működik.
- Társulatunk néhány tagja továbbra is részt vesz a MTA BTK TTI „Lendület" Szent Korona Kutatócsoportjának munkájában a koronázási érmek és a magyar koronát ábrázoló érmek feldolgozása kapcsán. A kutatás végső célja a magyar koronázási érmek katalógusának megjelentetése 2016-ban (Pálffy Géza – Soltész Ferenc Gábor –Tóth Csaba: *Coronatus in regem Hungariae. Magyar királykoronázások érmei és zsetonjai.*)

KIÁLLÍTÁS

- *„A Nagy Háború és az érmészet. Válogatás hazai magángyűjtemények érmeiből"* címmel közös kiállítást rendezett a Magyar Numizmatikai Társulat, a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete és a székesfehérvári Városi Levéltár és Kutatóintézet. A kiállítás 2015. március 19. és április 24. között a Székesfehérvári Polgármesteri Hivatalban volt megtekinthető. A Magyar Numizmatikai Társulat még 2014-ben pályázott *„Az I. világháború érmészeti emlékei"* munkacímen szereplő kiállítás felállítására. A kiállítás célja a hazai magángyűjteményekben található numizmatikai emlékanyag feltárása és közzététele volt mind a szakmai, mind pedig a szélesebb nagyközönség számára. A kiállítás eredetileg tervezett időpontja – 2014 októbere – kapcsolódott volna egy akkor megrendezésre került nemzetközi konferenciához a *„Háború és érmészet"* címmel. Sajnos a pályázott összeg elnyeréséről csak novemberben kaptuk meg az értesítést, így a kiállítás megvalósítása már csak 2015-ben volt lehetséges rendező partnereink és a kiállítás helyszínéül szolgáló székesfehérvári Városháza programjainak függvényében. A kiállítás anyagát kilenc magángyűjtő kollekciójából állítottuk össze, mintegy 150 érem és 4 táblányi propagandajelvény (600 db) volt látható a bemutatón. A kiállítást 2015. március 18-án 15 órakor Székesfehérvár polgármestere, dr. Cser-Palkovics András nyitotta meg. A kiállítás zárása után az installációs tablókat helyi iskolákban, a Városi Levéltár kiállító helyiségében tervezzük még felállítani, hiszen ezek önállóan, az érmek nélkül is megállják a helyüket.
- A Magyar Nemzeti Múzeum és a Szlovák Nemzeti Múzeum 2014-ben a pozsonyi várban bemutatott közös kiállítása *„A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei (1563–1830)"* címmel 2015. március 25. – június 26. között a körmöcbányai múzeumban is bemutatásra került. A kiállítást Soltész Ferenc és dr. Tóth Csaba tagtársaink rendezték. A kiállításra a Magyar Numizmatikai Társulat is kölcsönzött anyagot.

OKTATÁS, ISMERETTERJESZTÉS

- **XXVII. Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem** – Salgótarján, 2015. június 12–14. A Magyar Éremgyűjtők Egyesületével közös rendezésben.

Előadások

- Balogh Zoltán: A nógrádi ipar- és bányavállalatok szükségpénzei
- Ujszászi Róbert: „Csehül áll a helyzet" – néhány vitatott hovatartozású középkori pénz
- Sustek, Zbysek: Az osztrák-magyar bankjegyek felülbélyegzései az utódállamokban
- Soós Ferenc: A magyar fémpénzek feliratai és címerei
- Lopatovszki Csaba: Horváth Endre, „palócország rézmetszője", a pengő és forint bankjegyek tervezője
- Tóth Csaba: Egy 17. századi nógrádmegyeri tallérlelet
- Török Pál: Az első világháború magyar vonatkozású személyi érmei
- Torbágyi Melinda: Birodalmak peremén – kelta és római érmék Észak-Magyarországon
- Pandula Attila: Az Osztrák-Magyar Monarchia hadikitüntetései az első világháborúban. II. rész.

A tudományos programot ismeretterjesztő kirándulások egészítették ki, így a résztvevők megtekinthették a hollókői várat, a falumúzeumot és Salgó várát.

TÁRSSZERVEZETEK RENDEZVÉNYEIN VALÓ RÉSZVÉTEL

Társulatunk főtitkára rendszeresen részt vesz (mint meghívott) a MÉE elnökségi ülésein. A személyes- és szakmai kapcsolattartás erősítése érdekében az MNT vezetői és tagjai több vidéki éremgyűjtő csoport rendezvényét meglátogatták, így a szegedi és tatai közgyűléseket, a MÉE nyíregyházi vándorgyűlését, a kecskeméti „Hírös napok" rendezvényét, a MÉE–MABÉOSZ által szervezett nemzetközi filatéliai és numizmatikai találkozót, valamint több helyi csoport kiállítását. Emellett rendszeresen részt vettünk a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Orvosnumizmatikai Szakosztályának rendezvényein és előadásain is.

KÖNYVTÁR

Továbbra is aktívan működtettük a Társulat könyvtárát, amely az ország egyetlen önálló, nyilvános numizmatikai szakkönyvtára, és közhasznú tevékenységünk keretében minden, a numizmatika iránt érdeklődő állampolgár rendelkezésére áll.

A könyvtárhasználat lehetősége nem csak passzív könyvtári szolgáltatásokat jelent, munkatársaink a szakirodalom és bibliográfiák segítségével aktív tájékoztatást nyújtanak, így a társadalom legváltozatosabb felkészültségű rétegeinek segítenek az információk megszerzésében.

A könyvtár karbantartása, számítógépes adatbázisának feltöltése folyamatos.

Könyvtárunk széles körű nemzetközi cserekapcsolatokkal rendelkezik, melyek segítségével biztosítani tudjuk szakmai színvonalának fenntartását. Gyarapodás 2015-ben: 36 kötet könyv, 26 évfolyam folyóirat, 8 kötet árverési katalógus. A cserekapcsolatok száma: 48. A Társulat a világ valamennyi számot tevő numizmatikai intézményével kapcsolatban áll, az ország egyetlen olyan önálló szakkönyvtára, amelyben a lehető legteljesebb mértékben megtalálható a külföldi numizmatikai szakirodalom.

A könyvtár 2015-ben is heti három alkalommal, hétfőn a munkacsoport ülések alkalmával 16–18 óráig, kedden 10–19 óráig, szerdán 10–16 óráig állt rendelkezésre tagjaink és az érdeklődő közönség számára. Minden kedden összejöveteli napot tartunk, amelyen tagjaink megvitathatják aktuális kérdéseiket, a numizmatika iránt érdeklődők pedig szakmai tanácsokat kérhetnek.

A Társulatot az év folyamán 1217 fő látogatta.

A könyvtár szakmai színvonalának fenntartásával, a Társulatot felkereső kutatók és a civil társadalom kiszolgálásával, tudományos rendezvényeink megszervezésével a Társulat 2015-ben is igyekezett a lehető legjobban megfelelni az Alapító Okiratában lefektetett alapelveknek, és magas szinten ellátni közhasznú tevékenységeit. Ehhez azonban felsőfokú végzettségű, nyelvtudással és szakmai ismeretekkel rendelkező munkatárs alkalmazása szükséges. Ezért a Társulat a Magyar Tudományos Akadémia támogatását teljes egészében munkabérek és szociális hozzájárulási adó kifizetésére használta fel.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a Társulat elnöksége számos tag segítségével mindenfajta ellenszolgáltatás nélkül végezte munkáját, illetve irányításával a Létesítő Okirat szellemében látta el feladatait.

A közhasznú tevékenységünkhöz kapcsolódó közfeladat jogszabályi helyek a következők:

- 2014. évi LXXVI törvény a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról 5 § (1) bekezdése (Célcsoport: a numizmatikával foglalkozók)
- 1997. évi CXL számú törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és közreműködésről 74. § d/ pont.
- 2001. évi LXIV számú törvény a kulturális örökség védelméről 1, 4 és 5 §.

2. A Társulat közhasznú tevékenységének érdekében felhasznált vagyon kimutatása

Tagságunk tagjainak száma jelenleg 348 fő, akik évi 5500,- Ft tagdíj befizetésével támogatják célkitűzéseinket.

A Társulat célkitűzései szerint támogatások nem kerültek kifizetésre.

Bevételi források	előző év	tárgyév
Kiadvány és érem értékesítés	458 323	926 660
Tagdíj bevételek	824 500	862 000
Szolgáltatások (hirdetés, fordítás)	427 800	166 775
Káresemény bevétele	153 250	
MTA pályázati támogatás	1 404 000	1 404 000
NAV 1% SZJA-ból	214 607	228 927
Non-profit szektorból érkező támogatás	20 000	200 000
Belföldi támogatások	2 381 304	2 719 607
Külföldi támogatások	894 167	985 408
Térítés nélkül kapott könyvek értéke	451 360	559 028
Hirdetés Soós Ferenc könyvében	950 000	
Egyéb bevételek (költség megtérítés)	3 490	1 622
Pénzügyi műveletek bevételei	102 739	1 059 947
Összesen	**8 285 540**	**9 113 974**

3. Cél szerinti költségek kimutatása

	előző év	tárgyév
Numizmatikai közlöny		834 109
Világháborús éremkiállítás költségei		896 082
Soós Ferenc: Fémpénzek c. könyv	1 155 000	
Összesen	**1 155 000**	**1 730 191**

4. Vezető tisztségviselőknek nyújtott juttatás

A Társulat vezetősége tevékenységét díjazás nélkül végzi, 2015-ben pénzügyi juttatásban, költségtérítésben nem részesült.

5. Közhasznú jogállás megállapításához szükséges mutatók

A mutatók a 2000. évi C Számviteli törvény szerint készült beszámoló mellékletében szerepelnek, melyet e jelentéssel egyidejűleg közzétettünk.

A Társulat 2015 évi gazdálkodása a 2011. évi CLXXV Civil törvény 32 § (4) a) pontja, valamint a 32.§ (5) a-b) pontjai szerint a közhasznúsági követelményeknek megfelel.

Torbágyi Melinda – Soós Ferenc
elnök főtitkár

Társulati munkák és rendezvények segítése

Társulatunk megvásárolt a földszint 1. számú lakásból egy 10,76 m^2 alapterületű ingatlanrészt 3M forintért, amelyet az irodánkkal egybenyitottunk. Ezzel az évek óta fennálló raktározási zsúfoltságunkat sikerült megoldani. Az átalakítási és felújítási munkák költségeinek nagy részére a pénzt tagtársaink adták össze, illetve saját munkájukkal segítették céljaink elérését Bene Attila, dr. Molnár Péter, Szilágyi Mihály, Soltész Ferenc, Kovács Ákos, Újvári Sándor. Az adásvételi szerződést dr. Kiss József Géza alelnökünk és dr. Kovács Ildikó ügyvédünk készítette el, a hiteles alaprajzokat Bene Attila építész, vezetőségi tagunk rajzolta meg.

Külön köszönetet mondunk név szerint is azoknak a szervezeteknek és tagtársainknak, akik jelentős összegekkel támogatták 2015-ben is társulatunkat. Ezek a szervezetek a következők voltak: Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Magyar Éremkibocsátó Intézet Kft., Pannonia Terra Numizmatika, Magyar Pénzverő Zrt., Reflex Kft., Darabanth Kft., Apaj-Ürbőpusztai Természetvédő VT. Tartós adományt kaptunk a Token Kft.-től, a Zseton 96 Kft.-től, valamint a Moneta Kft.-től.

Magánszemélyként támogatták ez évi munkánkat:

dr. Lázár László, Bene Attila, dr. Bíróné Sey Katalin, dr. Kiss József Géza, Maróti Tamás, dr. Nagy Ádám, Nyirádi Lajos, Rados Ferenc, Rayman János, dr. Süle Tamás, Tóth János. Azon ismeretlen jótevőnk támogatását is megköszönjük, aki egy svájci alapítványon keresztül 2015-ben is küldött társulatunknak 3.500 CHF-t.

Külön megköszönjük a társulat két alkalmazottjának, dr. Baloghné Ábrányi Hedvignek és Balogh Évának az egész évi odaadó munkáját.

2015. évi tevékenységünk bemutatása után továbbra is kérem a Társulat minden tagjának hathatós segítségét minden lehetséges módon, hogy tevékenységünket továbbra is folytatni tudjuk, és így azt mind szélesebb körben megismerhessék, munkánk fontosságát felismerhessék.

A NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY jelen kötete a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA és a MAGYAR ÉREMGYŰJTŐK EGYESÜLETE támogatásával jelenik meg.
NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY herausgegeben
von der UNGARISCHEN NUMISMATISCHEN GESELLSCHAFT
mit der Unterstützung
der UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN und
DER UNGARISCHEN MÜNZSAMMLERVEREIN

Tagtársaink figyelmébe

A társulati tagok tagsági díja évi 5500 Ft, amely magába foglalja a kétévenként megjelenő Numizmatikai Közlöny árát is.
A Numizmatikai Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratai, valamint a tudományos kérdésekben való érdeklődés, új tagok felvételi kérelme, bármilyen a Társulattal kapcsolatos érdeklődés a Társulat címére (1445 Budapest Pf. 282) küldendő.
A Társulat könyvtára hétfőn 16–18, szerdán 10–16 óráig, és kedden a hivatalos órák alatt 10–19 óráig áll a tagok és az olvasók rendelkezésére.
A Társulat tisztségviselőit rendszerint kedden a hivatalos órák alatt kereshetik fel tagtársaink hivatalos ügyeikkel, de célszerűbb az előzetes telefon megbeszélés időpont egyeztetés céljából. Telefonszámunk: 327-07-04
E-mail címünk: mnt@numizmatika.org
Honlap: www.numizmatika.org

MTA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT

Szerzői jogok

A Numizmatikai Közlönyben megjelent írások szerzői jogi védelem alatt állnak és azok csak és kizárólag a Magyar Numizmatikai Társulat (továbbiakban Kiadó) tulajdonát képezik. A jogosulatlan felhasználás büntető- és polgári jogi következményeket vonhat maga után. A Kiadó követelheti a jogsértés abbahagyását és kárának megtérítését. A Kiadó fenntart minden, a Numizmatikai Közlönyben található tartalom bárminemű másolására, terjesztésére vonatkozó jogot. A Kiadó írásos hozzájárulása nélkül tilos a Numizmatikai Közlöny tartalmának vagy egy részének (szöveg, grafika, fotó stb.) feldolgozása és újrakiadása vagy értékesítése.

MTA Könyvtár és Információs Központ
Periodika 20/1804870

2018 SZEPT 11.

Értékek forrása évszázadok óta

A Magyar Pénzverő Zrt. a Magyar Nemzeti Bank emlékérme kibocsátásainak hivatalos gyártója és forgalmazója

Érmeboltunk: 1054 Budapest, Báthory u. 7., Tel.: 06-1-800-8110
Webáruházunk: www.penzvero.hu

MAGYAR PÉNZVERŐ ZRT.

www.penzvero.hu